

YÖNETİM VE EKONOMİ YÖNEKO

Yıl: 2025 Cilt: 32

Sayı : 2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS JOME

Year: 2025 Volume: 32 Issue: 2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2025 Cilt:32 Sayı:2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year:2025 Volume:32 Issue:2

ISSN:1302-0064
E- ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ

(E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Asena ALTIN GÜLOVA

Baş Editör

Prof.Dr. Burak KARTAL

Editörler

Prof.Dr. Serkan CURA

Doç.Dr. Hilmiye TÜRESİN

Yayın Editörü

Arş.Gör.Dr. Abdullah MARUFOGLU

Alan Editörleri

Prof.Dr. Gül KAYALIDERE
Doç.Dr. Ayça TÜMTÜRK
Doç.Dr. Şükrü Mert KARCI
Dr.Öğr.Üys. Orkun SÜRÜCÜOĞLU

Doç.Dr. Anıl GACAR
Doç.Dr. Can KARABIYIK
Doç.Dr. Dilek DULAY YANGIN

Danışma Kurulu

Prof.Dr. Mahmut SÖNMEZ (UTSA)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTÜ)
Prof.Dr. İhsan IŞIK (ROWAN)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)
Doç.Dr. Ebru SÜRÜCÜ BALCI (BRADFORD)

Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA (MANAS)
Prof.Dr. Zümrüt ECEVİT SATI (İÜ)
Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Pavel Vasilovich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Alparslan UĞUR (KKÜ)
Doç.Dr. Mehmet UMUTLU (NAPIER)

Dil Editörleri

Arş.Gör. Merve ÖZCAN ALTAN

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT

Sekreteryas

Arş.Gör.Dr. Osman GÜLDEN
Arş.Gör. Saniye Cansu BENLİ
Arş.Gör. Özge ÇELİKTAŞ

Arş.Gör. Aysun BAŞ KIRKAN
Arş.Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR

Bu Sayımızın Hakem Kurulu

- Prof.Dr. Ayşe Pamukçu (Marmara Üniv.)
- Prof.Dr. Cuma Ercan (Gaziantep Üniv.)
- Prof. Dr. Göktuğ Cenk Akkaya (Dokuz Eylül Üniv.)
- Prof. Dr. Hüseyin Fazlı Ergül (Dicle Üniv.)
- Prof. Dr. Pelin Vardarlıer (Balıkesir Üniv.)
- Doç. Dr. Cemile Çetin (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç. Dr. Fatma Çakmak (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
- Doç. Dr. Gürçem Özyaytörk (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
- Doç. Dr. İnan Eryılmaz (Süleyman Demirel Üniv.)
- Doç. Dr. Merve Tuncay (Sivas Cumhuriyet Üniv.)
- Doç. Dr. Mutlu Yoruldu (Balıkesir Üniv.)
- Doç. Dr. Nalan Kargal (Tokat Gaziosmanpaşa Üniv.)
- Doç. Dr. Serkan Meraklı (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç. Dr. Türker Ertaş (Dokuz Eylül Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Binali Selman Eren (Bitlis Eren Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Gökberk Durmaz (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)
- Öğr. Gör. Dr. Hayriye Taşçı (Gaziantep Üniv.)
- Prof. Dr. Adil Akıncı (Bilecik Şeyh Edebali Üniv.)
- Prof. Dr. Emine Akçadağ Alagöz (İstanbul Gelişim Üniv.)
- Prof. Dr. Hülya Gündüz Çekmecelioglu (Kocaeli Üniv.)
- Prof. Dr. Nurettin Parlı (Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.)
- Doç. Dr. Ayça Tümtürk (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Doç. Dr. Ethem Merdan (Kırşehir Ahi Evran Üniv.)
- Doç. Dr. Gülsüm Akarsu (Ondokuz Mayıs Üniv.)
- Doç. Dr. Havanur Ergün Tatar (Bartın Üniv.)
- Doç. Dr. Mehmet Sağır (Selçuk Üniv.)
- Doç. Dr. Muhammet Enes Akpınar (İzmir Bakırçay Üniv.)
- Doç. Dr. Mürsel Doğrul (Milli Savunma Üniversitesi)
- Doç. Dr. Semra Boğa Şahin (Doğuş Üniv.)
- Doç. Dr. Tuba Akar (Karamanoğlu Mehmetbey Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Barış Ergül (Eskişehir Osmangazi Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Çağrı Kabakçı (Dokuz Eylül Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Kutay Koruyan (Dokuz Eylül Üniv.)

İletişim Adresi: Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunussemre, Manisa

Yönetim ve Ekonomi yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz **TRDizin**,

EconLit, **EBSCO**, **ASOS**, **ProQuest** ve **SOBİAD** veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamamaktadır.

© Telif hakkı yazara aittir; Dergi ise eserin ilk yayımlama hakkına sahiptir. Haziran 2025 **Basım Yeri:** M.C.B.Ü

Matbaası – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cby.edu.tr

URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

**JOURNAL OF
MANAGEMENT
AND
ECONOMICS** (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Asena ALTIN GULOVA

Editor in Chief

Prof.Dr. Burak KARTAL

Editors

Prof.Dr. Serkan CURA

Assoc.Prof. Dr. Hilmiye TUREŞİN

Publication Editor

Res.Assist.Dr. Abdullah MARUFOGLU

Field Editors

Prof.Dr. Gul KAYALIDRE

Assoc.Prof. Dr. Ayca TUMTURK

Assoc.Prof.Dr.Sukru Mert KARCI

Assist.Prof.Dr. Orkun SURUCUOGLU

Assoc.Prof. Dr. Anıl GACAR

Assoc.Prof.Dr.Can KARABIYIK

Assoc.Prof.Dr. Dilek DULAY YANGIN

Advisory Board

Prof.Dr. Mahmut SONMEZ (UTSA)

Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTU)

Prof.Dr. Ihsan ISIK (ROWAN)

Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)

Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)

Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)

Assis.Prof. Ebru SURUCU BALCI (BRADFORD)

Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (MANAS)

Prof.Dr. Zumrut ECEVIT SATI (IU)

Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)

Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)

Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)

Prof.Dr. Alparslan UGUR (KKU)

Assoc.Prof. Mehmet UMUTLU (NAPIER)

Language Editors

Res.Assist.Merve OZCAN ALTAN

Res.Assist. Fatin Sevki BULUT

Secretariat

Res.Assist.Dr. Osman GULDEN

Res.Assist. Saniye Cansu BENLİ

Res.Assist. Ozge CELİKTAS

Res.Assist. Aysun BAS KIRKAN

Res.Assist. Tolga CAGLAYANSUDUR

The Advisory Board in This Issue

- Prof.Dr. Ayse Pamukcu (Marmara Univ.)
- Prof.Dr. Cuma Ercan (Gaziantep Univ.)
- Prof. Dr. Goktug Cenk Akkaya (Dokuz Eylul Univ.)
- Prof. Dr. Huseyin Fazli Ergul (Dicle Univ.)
- Prof. Dr. Pelin Vardarli (Balikesir Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Cemile Cetin (Dokuz Eylul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Fatma Cakmak (Mugla Sitki Kocman Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Gurcem Ozayturk (Nigde Omer Halisdemir Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Inan Eryilmaz (Suleyman Demirel Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Merve Tuncay (Sivas Cumhuriyet Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Mutlu Yoruldu (Balikesir Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Nalan Kangel (Tokat Gaziosmanpasa Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Serkan Merakli (Dokuz Eylul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Turker Ertas (Dokuz Eylul Univ.)
- Asst. Prof. Dr. Binali Selman Eren (Bitlis Eren Univ.)
- Asst. Prof. Dr. Gokberk Durmaz (Ankara Social Sciences Univ.)
- Instructor Dr. Hayriye Tasci (Gaziantep Univ.)
- Prof. Dr. Adil Akinci (Bilecik Seyh Edebali Univ.)
- Prof. Dr. Emine Akcadag Alagoz (Istanbul Gelisim Univ.)
- Prof. Dr. Hulya Gunduz Cekmecelioglu (Kocaeli Univ.)
- Prof. Dr. Nurettin Parilti (Ankara Haci Bayram Veli Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ayca Tumturk (Manisa Celal Bayar Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ethem Merdan (Kirsehir Ahi Evran Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Gulsum Akarsu (Ondokuz Mayis Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Havanur Ergun Tatar (Bartın Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Sagir (Selcuk Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Muhammet Enes Akpinar (Izmir Bakircay Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Mursel Dogrul (National Defence Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Semra Boga Sahin (Dogus Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Tuba Akar (Karamanoglu Mehmetbey Univ.)
- Asst. Prof. Dr. Baris Ergul (Eskisehir Osmangazi Univ.)
- Asst. Prof. Dr. Cengiz Cagri Kabakci (Dokuz Eylul Univ.)
- Asst. Prof. Dr. Kutan Koruyan (Dokuz Eylul Univ.)

Communication: Prof. Dr. Asena ALTIN GULOVA
Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Campus 45140, Yunussemre, MANİSA

**The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published four times a year.
The Journal of Management and Economics is indexed in TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, ProQuest and SOBIAD.**

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©The author retains copyright; the journal holds the right of first publication. June 2025 **Place of Publication:**

M.C.B.Ü Printing House – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 20 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2025 Cilt: 32 Sayı: 2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Bekir ZENGİN Mehmet Sinan Çelik	İstikrar, Kârlılık ve Likidite: Fintech Kredileri Bankacılık Üçlüsünü Nasıl Etkiliyor?.....	191
Dilek ATILGAN	Doğal Kaynak Rantı, Ekonomik Karmaşıklık ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Sürdürülebilirlik Üzerindeki Etkisi.....	207
Erkin Nevzat GÜDELCİ Gökhan KARHAN Hamza ŞİMŞEK	Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği	225
Fatih PINARBAŞI	Sağlık & Fitness Mobil Uygulama Kategorisi Kullanıcı Değerlendirmeleri Konularının Ortaya Çıkarılması: Bir Konu Modelleme Yaklaşımı.....	247
Funda ÖZTÜRK Duygu TAŞ Kerim YİĞİT Hüseyin ÇİÇEK	Algılanan Otantik Liderlik ve İş Yeri Arkadaşlığının İş Performansı Üzerine Etkisi.....	265
Mahmut Can AYGÜN İbrahim YILMAZ	Yerel Yönetimlerde Demokrasi, Teoriden Uygulamaya: Türkiye’de Siyasal Katılım Yolları.....	287
Naciye KUTLU İlkut Elif KANDİL GÖKER	İşletmelerin Çalışma Sermayesi Finanslama Stratejileri ile Karlılık Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme.....	307
Ömer KESKİN	Takipteki Tarımsal Krediler ve Tarım ÜFE İlişkisi: Fourier Testlerden Kanıtlar.....	327
Pınar ÇOMUK	Dijital Ekonomi ve CO2 Emisyonu Kavramları Arasındaki İlişki: Bibliyometrik Analiz.....	341
Rozi MİZRAHİ Aygülen KAYAHAN KARAKUL Fidan AKAY Hakan ARACI	Bulanık AHP ile Maliyet Yönetiminde Dijitalleşmeye Geçiş Etkileyen Faktörlerin Analizi ve Faktör Ağırlıklarının Sektörlere Göre Sıralanması.....	359
Tuba Daşbaşı Sebahattin YILDIZ	İnsan Kaynakları Yönetimi Olumlu Bir Çalışan Deneyimini Nasıl Yaratır? Çalışan Deneyimi Üzerine Bir Doküman Analizi.....	377
YAZIM KURALLARI.....		401

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2025 Volume: 32 Issue:2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Bekir ZENGİN Mehmet Sinan Çelik	Stability, Profitability, and Liquidity: How Fintech Lending Effects the Banking Trifecta.....	191
Dilek ATILGAN	The Impact of Natural Resource Rent, Economic Complexity and Economic Growth on Environmental Sustainability.....	207
Erkin Nevzat GÜDELİ Gökhan KARHAN Hamza ŞİMŞEK	Relationship Between Tax Revenues and Economic Growth: The Case of Türkiye.....	225
Fatih PINARBAŞI	Revealing Topics in Health & Fitness Mobile App Category User Reviews: A Topic Modeling Approach.....	247
Funda ÖZTÜRK Duygu TAŞ Kerim YİĞİT Hüseyin ÇİÇEK	The Effect of Perceived Authentic Leadership and Workplace Friendship on Job Performance.....	265
Mahmut Can AYGÜN İbrahim YILMAZ	Democracy in Local Governments, From Theory to Implementation: Political Participation in Türkiye.....	287
Naciye KUTLU İlkut Elif KANDİL GÖKER	The Relationship Between Working Capital Financing Strategies and Profitability: An Analysis of Istanbul Stock Exchange.....	307
Ömer KESKİN	The Relationship between Agricultural Non-performing Credits and the Agricultural Producer Price Index: Evidence from Fourier Tests.....	327
Pınar ÇOMUK	The Relationship Between Digital Economy and Co2 Emission Concepts: A Bibliometric Analysis.....	341
Rozi MİZRAHİ Aygülen KAYAHAN KARAKUL Fidan AKAY Hakan ARACI Tuba Daşbaşı Sebahattin YILDIZ	Analysis of Factors Affecting the Transition to Digitalization in Cost Management with Fuzzy AHP and Ranking of Factor Weights According to Sectors.....	359
	How Does Human Resource Management Create a Positive Employee Experience: A Document Anaysis on Employee Experience.....	377
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		406

Stability, Profitability, and Liquidity: How Fintech Lending Effects the Banking Trifecta

Bekir ZENGİN*

Mehmet Sinan ÇELİK **

ABSTRACT

Currently, the effects of developments in financial technology are among the topics of intense interest to researchers. Whether fintech will be supportive or disruptive for the banking system is still widely debated. The impact of technologically advanced credit systems on the traditional banking system, especially on the stability and performance of the banking system, remains a controversial issue in the literature. Accordingly, the impact of fintech lending on various indicators in the banking sector is investigated. For this purpose, various results are obtained using the 22 MSCI Emerging Markets data between 2015 and 2020. Accordingly, fintech loans positively affect not only Z-Score, a measure of financial stability, but also return on assets, a measure of financial performance. On the other hand, fintech loans also positively affect bank liquidity. These results reveal the positive effects of fintech lending on the banking sector in emerging economies. Therefore, policymakers and bank managers can contribute to the continued stability of the banking system by creating favorable conditions to encourage and develop fintech lending.

Key Words: Fintech lending, Banking System Stability, Banking System Performance, Liquidity

JEL Classification: F65, G21.

İstikrar, Kârlılık ve Likidite: Fintech Kredileri Bankacılık Üçlüsünü Nasıl Etkiliyor?

ÖZ

Günümüzde finansal teknolojideki gelişmelerin etkileri araştırmacıların yoğun ilgi gösterdiği konular arasında yer almaktadır. Fintekin bankacılık sistemi için destekleyici mi yoksa yıkıcı mı olacağı sorusu halen geniş alanda tartışılmaktadır. Teknolojik olarak gelişmiş kredi sistemlerinin geleneksel bankacılık sistemi üzerindeki etkisi, özellikle de bankacılık sisteminin istikrarı ve performansı üzerindeki etkisi literatürde tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda, fintek kredilerinin bankacılık sektöründeki çeşitli göstergeler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla, 22 MSCI Gelişmekte Olan Piyasa'nın 2015-2020 yılları arasındaki verileri kullanılarak çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, fintek kredileri sadece finansal istikrarın bir ölçüsü olan Z-Score'u olumlu etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda finansal performansın bir ölçüsü olan aktif karlılığı da olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Öte yandan, fintek kredileri banka likiditesini de olumlu yönde etkilemektedir. Bu sonuçlar, fintek kredilerinin gelişmekte olan ekonomilerdeki bankacılık sektörü üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, politika yapıcılar ve banka yöneticileri, fintek kredilerini teşvik etmek ve geliştirmek için uygun koşullar yaratarak bankacılık sisteminin istikrarının devam etmesine katkıda bulunabilirler.

* Ph.D, Tarsus University, Faculty of Applied Sciences, Finance and Banking, bekirzengin@tarsus.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7572-5290

** Asst. Prof., Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Finance and Banking, mehmetsinancelik@ohu.edu.tr, ORCID Bilgisi:0000-0002-3102-406X

(Makale Gönderim Tarihi: 16.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi:10.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1640757

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler: Fintek kredileri, Bankacılık Sistemi İstikrarı, Bankacılık Sistemi Performansı, Likidite

JEL Sınıflandırması: F65, G21.

INTRODUCTION

The way businesses create value and provide products and services is changing due to digital breakthroughs and technology-driven business models. This might present new business possibilities for existing firms. Another option is that they might promote purposeful disintermediation and obfuscate the distinctions between the current financial industry systems. Fintech may make financial services more accessible by creating new opportunities for entrepreneurship, which might spur competition from start-up businesses. Established institutions must adapt successfully, find a way to handle growing competition, and use novel strategies if they are to endure (European Economy, 2018: 3). The name "Fintech" is typically used in the literature. However, it is also occasionally used as "Fin-Tech". The terms "financial" and "technology" are combined to form the term fintech. This term refers to contemporary technology, particularly cloud computing and mobile internet, to long-standing financial services industry operations like lending and transaction banking (Gomber et al., 2017: 540). However, fintech is defined by the Financial Stability Board as technologically enabled innovation in financial services that may lead to new business models, procedures, or products that significantly affect financial markets, institutions, and financial service delivery. This concept implies that fintech innovations have affected and will continue to affect a wide range of financial services sectors (FSB, 2017). In its most basic definition, Fintech lending refers to lending services that connect investors, or borrowers, with lenders. The terms "credit-based crowdfunders," "peer-to-peer (P2P) lenders," and "marketplace lenders" refer to these lending systems. Their own balance sheets are also available. One thing that sets fintech companies apart from traditional lenders is that they interact with customers entirely online and leverage digital innovations to process customer data. Fintech lending platforms use digital technology to engage with clients online and carry out transactions through electronic (online) channels (Claessens et al., 2018: 30–31).

Liem et al. (2022) find that fintech lending is an essential factor in improving bank stability and that as fintech lending increases, competition with banks increases, but this competition strengthens bank stability. Similarly, Daud et al. (2022) and Yudaruddin et al. (2023) find that fintech supports financial stability through various technological infrastructures and fintech is positively related to financial stability. On the other hand, Nguyen et al. (2021) find that as the volume of fintech increases, it receives a share of profits due to the competition with banks, and on the other hand, it is also beneficial for banks in terms of stability. Yu et al. (2023) investigate the impact of fintech on commercial banks and find that fintech implementation can increase the banks' income. In another study, Lv et al. (2022) state that fintech has a 'U' shaped effect on bank profitability that is, in the initial stages, fintechs reduce the profitability of banks, and then bank profitability gradually increases as the advantages of fintech are revealed. Li et al. (2023) put

forward a similar result obtained from a study by Lv et al. (2022). Accordingly, it was found that there was initially a weak and then a strong relationship between fintech and bank profitability.

Cornelli et al. (2023) find that the growth in fintech lending is not negative for bank stability and fintech and other technological lending play a complementary role to lending in the traditional system. Again, Hodula (2022) finds that there is evidence that fintech platforms in the banking sector can be a substitute for the banking sector. In another study, Wang et al. (2023) find that fintech lending plays a complementary role to traditional bank lending. On the other hand, Naceur et al. (2023) find that fintech firms support the banking system in countries with stronger regulatory systems, while Claessens et al. (2018) find that stricter banking regulations discourage fintech lending activities.

The following variables, which we refer to as the ‘banking trifecta’ in our study: ‘stability, liquidity and profitability’, are among the basic indicators used to evaluate a bank’s overall stability and performance. These indicators are closely interrelated and need to be well managed and balanced for the sustainability of banks. For example, excessive liquidity may increase stability but may also decrease profitability. On the other hand, excessively risky investments for high profitability may threaten the stability of the bank. Moreover, measures to be taken to maintain financial stability may affect liquidity or profitability. We investigate the effect of fintech lending on bank stability and performance. For this purpose, various results are obtained by using the data of 22 countries in MSCI Emerging Markets between the years 2015 and 2020. The methodology section includes the hypotheses of our study. However, in general, our research question is ‘Which factors shape the relationship between fintech investments and banks’ stability, liquidity and profitability performance in 22 emerging markets and what is the direction of this relationship?’. In the literature, there are many studies on both fintech lending and the types of lending used for banking services within the scope of financial technology. It is noticed that most of these studies have been about China when first analyzed on a country basis. Another concentration includes studies on various countries rather than country groups. This gap in the literature is attempted to be filled in this study by first using the list of countries included in the developing countries index. The study analyzes countries in a similar category. Another contribution is that studies in the literature have generally focused on bank stability. In this study, in addition to bank stability, performance and liquidity factors are also considered.

The rest of the study is as follows. Following introduction, Section 1 presents literature, Section 2 presents data, Section 3 presents methodology, Section 4 presents findings, and Section 5 presents conclusion.

1. RELATED LITERATURE

Using a comprehensive literature analysis, Kamal et al. (2022) examine the link between fintech and bank stability between 1995 and 2022 and discover that the global banking industry based on financial technology boosted financial stability. On the other hand, Yeo & Jun (2020) find that fintech loan growth is not

negative for bank stability. The literature suggests that fintech lending has a multidimensional impact on bank stability and performance. This effect differs depending on factors such as the level of development of the country, the state of financial markets, and the strictness of regulations. The studies in the literature and the results obtained are as follows:

Stankevičienė (2022) investigates the impact of fintech development on the stability of financial institutions in a sample of 37 countries for the period 2015-2019. The findings reveal that fintech development can have an impact on the stability of financial institutions when market indicators are taken into account. It shows that the development of fintech innovations in developed financial markets reduces stability. Liem et al. (2022) investigate the relationship between fintech lending, credit information sharing, and bank stability in a sample of 73 countries for the period 2013-2018. The first finding is that fintech lending is an important factor in improving bank stability and as fintech lending increases, competition with banks increases, but this competition strengthens bank stability. Second, banks' credit information sharing has a positive effect on bank stability and the effect of fintech lending on bank stability may depend on credit information sharing. Cuadros-Solas et al. (2024), who investigate the impact of fintech lending on banks' market power and stability for 70 countries between 2013 and 2019, find that fintech lending negatively affects bank market power and that the entry of fintech firms into the loan market leads to an increase in competition. Moreover, fintech lending negatively affects bank stability and changes in bank competition are seen as one of the factors that undermine bank stability.

Yoon et al. (2023) investigate the impact of fintech on bank performance for 91 countries for the years 2014, 2017, and 2021. The findings reveal that fintech improves bank performance in less developed countries. In another study, Nguyen et al. (2021) investigate whether fintech loans affect bank performance for 73 countries for the years 2013-2018. The results show that fintech lending tends to increase bank risk-related performance while decreasing bank profitability. This suggests that as fintech volume increases, it takes some share of profits as a result of competition with banks, but on the other hand, it also benefits banks in terms of stability. They also find that the impact of fintech lending on bank performance may depend on banking regulations and that fintech lending may have a more positive impact on bank stability because of stricter banking regulations.

Considering the studies on whether fintech lending is an alternative or complement, Cornelli et al. (2023) investigate the volumes of fintech and big tech lending worldwide, their size relative to credit markets and their economic-institutional impacts. They analyze data of 79 countries between the years 2013 and 2018. According to the findings, the growth in P2P lending is not negative for bank stability. In general, fintech and other technological loans play a complementary role to the loans in the traditional system. Hodula (2022) also searches for 78 countries using data from the period 2013-2019 to determine whether fintech lending platforms are substitutes or complements for traditional banks. The findings reveal that in the case of a less concentrated, more liquid and more stable

banking sector, banks and fintech lending platforms do not compete for a similar customer segment and play a complementary role. However, in the less stable and highly concentrated banking sector, there is evidence that fintech platforms may be a substitute for the banking sector. H. Tang (2019) conducts research on 62 countries between the years 2015 and 2017 to determine whether P2P platforms and banks are substitutes or complements in the consumer credit market. The findings reveal that the positive relationship between financial institution efficiency and P2P lending volumes signals that P2P lending platforms may expand in economies with high bank competition.

Studies on the impact of fintech on the development of the financial sector and the banking system, Daud et al. (2022) investigate the impact of fintech on the financial sector for 63 countries for the period 2006-2017. The findings reveal that fintech supports financial stability through various technological infrastructures and fintech is positively related to financial stability. Moreover, it is found that the relationship between fintech and financial stability improves as bank concentration increases. Le et al. (2021) investigate the relationship between fintech lending and banking system development for 80 countries for the period 2013-2017. The findings reveal that there is a negative relationship between fintech lending and bank efficiency. This suggests that fintech lending is more developed in countries with less efficient banking systems. Naceur et al. (2023) investigated the impact of fintech lending institutions on the traditional financial system. They found that fintech lending negatively affects profitability due to a decrease in interest income and an increase in operational costs. Despite the efforts of incumbent financial institutions to diversify their income streams, it has been determined that the losses incurred due to the inclusion of fintech firms in the competition are more pronounced in countries with more profitable, more competitive, and more developed financial systems, compared to those with less profitable, less competitive, and less developed systems. However, countries with stronger regulatory systems have benefited from the presence of fintech firms.

On the other hand, Claessens et al. (2018) conduct a study on 63 countries for the year 2016 in order to reveal the possible effects of fintech lending. It shows that stricter banking regulations discourage fintech lending activities. This is because it is argued that in regions where banking regulations are more liberal, fintech regulations may also be more liberal. Wang et al. (2023) examine a study on a sample of 41 countries for the period 2013-2020 in order to reveal the main determinants of fintech lending. They find a negative relationship between fintech lending and financial risk, and bank competition in countries with lower levels of bank lending. Fintech lending is found to play a complementary role to traditional bank lending.

In addition to the studies on the banking systems of various countries and fintech lending, Yu et al. (2023) investigate the impact of fintech on commercial banks and find that fintech implementation can increase the banks' income. Geng et al. (2023), who investigate the impact of fintech on bank stability for 2008-2018, find that fintech decreased bank stability. On the other hand, they show that fintech

increases bank stability by supporting risk control and increasing net interest margin. Yin et al. (2022), who also investigate the impact of fintech on the stability of the banking sector for the period 1995-2018, state that fintech has a positive impact on non-performing loans and banking stability, credits provided by fintech lenders contribute to the traditional banking system, and fintech innovation enables the creation of new investment opportunities. Lv et al. (2022), who investigate how fintechs affect banks' profitability as well as bank stability for the period between the years 2011 and 2020, state that fintech has a 'U' shaped effect on bank profitability, that is, in the initial stages, fintechs reduce the profitability of banks, and then bank profitability gradually increases as the advantages of fintechs emerge. Li et al. (2023) investigate the relationship between fintech, bank concentration and bank profitability for the period 2010-2021. The findings reveal that there is initially a weak and then a strong relationship between fintech and bank profitability. It confirms that bank concentration has a negative regulatory effect of fintech on bank profitability. On the other hand, Wang (2024), who investigates the liquidity impact of fintech development on commercial banks for the period 2013-2022, finds that the liquidity risk of banks decreases significantly as fintech companies strengthen their relationships with commercial banks. Tang et al. (2024) investigate the impact of fintech development on bank diversification and liquidity for the period 2011-2021. The results reveal that fintech development reduces liquidity creation but supports bank diversification. In addition, the study, which examines the impact of Covid-19, finds that fintech further hindered bank liquidity creation and, on the other hand, does not contribute to bank diversification. In another study, Yang et al. (2023), who investigate the impact of fintech on net interest margin and non-performing loans for the period between 2010 and 2021, show that fintech development positively affects bank net interest margin and that banks are able to earn more profit from interest-bearing assets.

In addition to studies examining China and various other countries, Phan et al. (2020) investigate the impact of fintech growth on bank performance in Indonesia between 1997 and 2017. The findings reveal that fintech growth has a negative impact on bank performance. Yudaruddin et al. (2023), who also investigate the impact of financial technology on bank stability in Indonesia for the period 2004-2018, find that developments in P2P lending transactions increase bank stability. These findings are more pronounced for small banks and unlisted banks. Another study has been conducted by De Roure et al. (2016) for the period 2009-2012 in the United States to answer the question of whether P2P lending is an alternative or a complement to bank lending. The findings show that P2P lending expands in markets that benefit from a negative shock to bank credit supply. They also find evidence of substitution between banks and P2P platforms, given that the quality of the P2P borrower market deteriorates when low-quality bank borrowers switch to P2P platforms. This result suggests that credit expansion opportunities introduced by P2P lenders only benefit non-marginal bank borrowers. But it also suggests that P2P platforms complement banks by providing small loans. In addition to Indonesia, Safiullah & Paramati (2024) find that fintech firms have a

significant impact on the financial stability of banks in Malaysia for the period 2003-2018. Khai Nguyen & Cuong Dang (2022) investigate the impact of fintech development on financial stability in Vietnam for the period 2010-2020. The findings reveal that fintech development has a negative impact on financial stability, but market discipline can mitigate this effect. Moreover, the negative impact of fintech development on financial stability and the role of market discipline can be further strengthened if banks increase state ownership and weakened if foreign ownership increases.

Considering the results obtained from the literature using various data and countries; Cornelli et al. (2023), Stankevičienė (2022), Daud et al. (2022), Yoon et al. (2023), and Yin et al. (2022) find that fintech has a significant positive effect on the stability of financial institutions, while Phan et al. (2020) and Khai Nguyen & Cuong Dang (2022) state that it has a negative effect. Cuadros-Solas et al. (2024) find that fintech lending negatively affects bank market power and fintech firms' entry into the loan market increases competition; Nguyen et al. (2021) find that fintech lending tends to increase bank risk-related performance while reducing bank profitability; Claessens et al. (2018) and Tang et al. (2024) find that banking regulations discourage fintech lending activities. Liem et al. (2022) investigate the relationship between fintech lending, credit information sharing and bank stability and find that fintech lending is an important factor in improving bank stability and that competition with banks increases as fintech lending increases, but this competition strengthens bank stability. Considering the literature, the greatest contribution of our study to the literature will be the examination of this relationship in terms of stability, profitability, and liquidity using data from countries included in the MSCI (Morgan Stanley Capital International) Emerging Markets.

2. DATA

The study measures the impact of fintech lending on bank stability and performance. For this purpose, banking data of the countries in MSCI (Morgan Stanley Capital International) Emerging Markets for the period covering 2015-2020 are included in the analysis of the study. There are 27 countries in MSCI Emerging Markets in total, but 22 countries are included in the study. Some countries were not included in the analysis due to the lack of data. These countries are Kuwait, Qatar, South Africa, South Korea, and Taiwan. The limitation of our study is that we include emerging markets and data for some countries are not available. The list of countries is as follows in Table 1:

Table 1. MSCI Emerging Market List

1. Argentina	2. Brazil	3. Chile
4. China	5. Colombia	6. Czechia
7. Egypt	8. Greece	9. Hungary
10. India	11. Indonesia	12. Kuwait
13. Malaysia	14. Mexico	15. Pakistan
16. Peru	17. Philippines	18. Poland
19. Qatar	20. Russia	21. Saudi Arabia
22. South Africa	23. South Korea	24. Taiwan
25. Thailand	26. Türkiye	27. United Arab Emirates

Source: The Global Economy

The study employs eight variables. These variables are bank stability, bank return on assets, bank liquid assets to deposits and short-term funding, cost-to-income ratio, bank concentration, bank credit to government and public enterprises, credit information sharing index, and fintech volume. Among these variables, bank stability, bank return on assets, and bank liquid assets to deposits and short-term funding are used as dependent variables, while the cost-to-income ratio, bank concentration, bank credit to government and public enterprises, credit information sharing index, and fintech volume are used as independent variables. The notation of the variables, where they are found in the related literature, and the data sources are presented in Table 2.

Table 2. Definitions, In literature, and Source of Variables in the Dataset

Variables	Definitions	In Literature	Source
Z-Score	Bank stability	(Liem et al., 2022)	The Global Economy
ROA	Bank return on assets, in percent	(Yoon et al., 2023)	The Global Economy
LIQ	Bank liquid assets to deposits and short-term funding	(Liem et al., 2022)	The Global Economy
CIR	The cost-to-income ratio	(Y. Wang, 2024) and (Yudaruddin et al., 2023)	The Global Economy
CON	Bank concentration: percent of bank assets held by top three banks	(Safiullah & Paramati, 2024)	The Global Economy
BSD	Bank credit to government and public enterprises, percent of GDP	(Nguyen et al., 2021)	The Global Economy
CIS	Credit information sharing index, 0 (low) - 8 (high)	(Liem et al., 2022)	The Global Economy
Fintech	Fintech Volume, dollar	(Claessens et al., 2018) and (Liem et al., 2022)	The Cambridge Centre for Alternative Finance

3. METHODOLOGY

The use of panel data in econometric research provides additional advantages beyond using cross-sectional and time series data. Since panel data analysis requires observations from both cross-sectional and time series dimensions to be present simultaneously, it offers researchers the opportunity to work with a larger dataset. Consequently, the number of observations increases, leading to higher degrees of freedom, and consequently, reducing the degree of multicollinearity among explanatory variables. This situation enhances the efficiency and reliability of econometric predictions.

Our study utilizes panel data analysis due to its inclusion of multiple countries and multiple years. In panel data analysis, it is common to encounter a situation where the number of cross-sectional units (N) exceeds the number of time periods (T), denoted as (N>T).

The general panel data model;

$$y_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_{i,t} X_{i,t} + u_{i,t} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

The general expression for the panel data model is as follows:

The subscript i denotes individual units (such as individuals, firms, cities, countries), and the subscript t denotes time periods (such as days, months, years).

The presence of subscripts i and t for variables, parameters, and the error term indicates that they are associated with the individual units and time periods, respectively, indicating the presence of a panel data set. In this model, both the constant and slope parameters vary across both units and time.

The determination of which approach to use is typically done by first testing whether the model can be used in a pooled form using the Breusch-Pagan (B-P) test. If the pooled approach is not suitable, then the decision between fixed effects and random effects approaches is made based on the results of the Hausman test (Hausman, 1978; Hausman & Taylor, 1981)

Due to the heteroskedasticity issue in the Z-Score model, standard errors need to be corrected, and robust results will be presented. However, both the ROA and LIQ models suffer from both heteroskedasticity and autocorrelation problems. Therefore, given the presence of autocorrelation and heteroskedasticity issues in our models, we employ the robust estimator proposed by Driscoll and Kraay (1998), which is widely used in the literature. Apart from Driscoll and Kraay, other robust estimators such as Huber, Eicker and White, Arellano, Froot and Rogers, Wooldridge, Newey-West, Anselin Maximum Likelihood Estimator, Parks-Kmenta, and Beck-Katz are also utilized.

In a panel data model

$$y_{i,t} = \beta X_{i,t} + u_{i,t} \quad (2)$$

Under the assumptions that the error term is heteroskedastic, autocorrelated, and correlated across units, the parameters can be consistently estimated using the Pooled Ordinary Least Squares (POLS) method.

$$y_{i,t} = \beta X_{i,t} + u_{i,t} \quad (3)$$

Driscoll and Kraay estimator provides us with information about the impact of the independent variable on the dependent variable. Control variables are also added to the analysis to reduce error terms in regression analysis and enhance the explanatory power of the regression. The regression models to be estimated are as followed;

$$\text{Model 1: } Z\text{-Score}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Fintech}_{i,t} + \alpha_2 \text{LIQ}_{i,t} + \alpha_3 \text{CIR}_{i,t} + \alpha_4 \text{CON}_t + \alpha_5 \text{BSDi}_{i,t} + \alpha_6 \text{CIS}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

$$\text{Model 2: } \text{ROA}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Fintech}_{i,t} + \alpha_2 \text{LIQ}_{i,t} + \alpha_3 \text{CIR}_{i,t} + \alpha_4 \text{CON}_t + \alpha_5 \text{BSDi}_{i,t} + \alpha_6 \text{CIS}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$$\text{Model 3: } \text{LIQ}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Fintech}_{i,t} + \alpha_2 \text{CIR}_{i,t} + \alpha_3 \text{CON}_t + \alpha_4 \text{BSDi}_{i,t} + \alpha_5 \text{CIS}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

The hypotheses of the study are as follows;

Hypothesis 1: Does the impact of Fintech lending in MSCI Emerging Markets affect financial stability in the banking sector?

Hypothesis 2: Does the impact of Fintech lending in MSCI Emerging Markets affect financial performance in the banking sector?

Hypothesis 3: Does the impact of Fintech lending in MSCI Emerging Markets affect liquidity in the banking sector?

4. ANALYSIS AND FINDINGS

Descriptive statistics of the analysis data are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics

Variables	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
Z-Score	132	13.822	6.897	4.74	45.45
ROA	132	1.555	1.039	-3.94	5.21
LIQ	126	26.092	13.429	6.34	63.32
CIR	132	49.709	9.439	28.69	75.15
CON	132	56.110	15.289	29.62	98.23
BSD	129	19.228	13.956	2.87	70.66
CIS	111	7.234	0.785	3	8
Fintech	110	17.648	3.133	9.124	26.597

Table 3 presents summary statistics of the variables. The mean Z-Score of 13.82 indicates a general financial stability in the banking sector, while the high standard deviation indicates that this stability is variable across institutions. Although ROA (1.555) indicates positive profitability, the minimum value of -3.94 indicates that some banks have losses. Although the LIQ variable indicates that liquidity is generally adequate with an average of 26.09, the range of values between 6.34 and 63.32 reflects significant differences between banks. The average of CIR is 49.71, indicating that banks exhibit a moderate performance in efficiency levels. While the CIS variable, with its high mean and low deviation, reveals that countries are at similar levels of digitalization or structural development, the Fintech mean of 17.65 and its limited variance indicate that the interaction with fintech across the sector is at a certain level and balanced.

Table 4. Correlation Matrix of Variables

	Z-Score	ROA	LIQ	CIR	CON	BSD	CIS	Fintech	VIF
Z-Score	1.0000								
ROA	-.0472	1.0000							1.19
LIQ	0.1140	0.2258	1.0000						2.42
CIR	-.3685	-.1480	0.0132	1.0000					1.28
CON	-.0832	-.2050	0.3655	0.2993	1.0000				1.89
BSD	0.4581	0.0097	0.5832	-.1882	0.0599	1.0000			1.70
CIS	0.2798	0.1700	0.1354	-.3185	-.0476	0.1419	1.0000		1.18
Fintech	0.2169	-.1326	-.0908	-.1278	-.2362	0.0485	0.2572	1.0000	1.21

Table 4 indicates that the correlations between the variables are not at a level that would significantly affect the validity of the model. Additionally, the Variance Inflation Factor (VIF) values are below the commonly accepted threshold of 10.

Table 5 shows the test results for deviations from the basic assumptions.

Table 5. Test Results for Deviations from Basic Assumptions

	Test Heteroscedasticity (Modified Wald Test)	Autocorrelation Test (Baltagi-Wu (1999) Local Best Invariance Test (BW-LBIT))
Model1 (Z-Score)	8.231 (0.00)	2.031 (0.17)
Model 2 (ROA)	4.431 (0.00)	25.531 (0.00)
Model 3 (LIQ)	59881.27 (0.00)	36.661 (0.00)

Due to the heteroskedasticity issue in the Z-Score model, standard errors need to be corrected, and robust results will be presented. However, both the ROA

and LIQ models suffer from both heteroskedasticity and autocorrelation problems. Therefore, in our models, given the presence of autocorrelation and heteroskedasticity issues, we employ the robust estimator proposed by Driscoll and Kraay (1998), which is widely used in the literature.

Table 6 shows the estimation results for model selection.

Table 6. Estimation Results for Model Selection

	Random Effects - Pooled OLS	Fixed Effects - Pooled OLS	Fixed Effects-Random Effects
Model 1	37.79 (0,00)	95.03 (0,00)	4.86 (0.56)
(Z-Score)	Result: Random Effects	Result: Fixed Effects	Result: Random Effects
Model 2	51.08 (0,00)	35.42 (0,00)	21.34 (0,00)
(ROA)	Result: Random Effects	Result: Fixed Effects	Result: Fixed Effects
Model 3	59.50 (0,00)	95.05 (0,00)	35.53 (0,00)
(LIQ)	Result: Random Effects	Result: Fixed Effects	Result: Fixed Effects

Table 6 indicates that random effects will be used in Model 1, while fixed effects will be used in Models 2 and 3.

The analysis results for the models are shown in Table 7.

Table 7. Panel Data Analysis Results for Z-Score, ROA, and LIQ

	Z-Score	ROA	LIQ
Fintech	0.2702 (0.009)***	0.0529 (0.012)**	0.1991 (0.076)*
LIQ	-0.0725 (0,041)**	-0.0091 (0,001)***	
CIR	-0.1131 (0.161)	-0.0812 (0.000)***	0.0960 (0.2225)
CON	0.0302 (0.619)	-0.0089 (0.101)	0.5812 (0.000)***
BSD	0.2344 (0,000)***	-0.0041 (0,521)	0.4301 (0.090)*
CIS	-0.2257 (0.509)	-0.1095 (0.008)***	0.1142 (0.709)
Constant	12.8505 (0.000)***	6.2245 (0.000)***	-23.0356 (0.041)**
F-Statistic	109.11 (0.000)	257.23 (0.000)	8880.77 (0.000)
Number of Observation	85	85	85
Adj. R²	0.401	0.386	0.173

Notes: Z-Score, Bank stability; ROA, Bank return on assets; LIQ, Bank liquid assets to deposits and short-term funding; CIR, the cost-to-income ratio; CON, Bank concentration; BSD, Bank credit to government and public enterprises; CIS, Credit information sharing index; Fintech, Fintech Volume. *, **, and *** show 10%, 5%, and 1% level of significance.

Table 7 shows evidence on how Fintech loans affect the banking sector's financial stability, financial performance, and liquidity in developing countries. Fintech loans positively influence the Z-Score, a measure of financial stability, with a coefficient of 0.2702 at a significance level of 1%. Similarly, Fintech loans positively affect the Return on Assets (ROA), a measure of financial performance, with a coefficient of 0.0529 at a significance level of 5%. Fintech loans also positively impact liquidity with a coefficient of 0.1991 at a significance level of 10%.

The control variable LIQ negatively affects Z-Score with a coefficient of -0.0725 at a significance level of 5% and negatively affects ROA with a coefficient of -0.0091 at a significance level of 1%. The CIR variable only negatively affects ROA with a coefficient of -0.0812 at a significance level of 1% among the dependent variables. The CON variable positively affects only the LIQ dependent variable with a coefficient of 0.5812 at a significance level of 1%. BSD positively affects Z-Score with a coefficient of 0.234 at a significance level of 1%, LIQ with a coefficient of 0.4301 at a significance level of 10%, but it does not have a significant effect on ROA. The CIS variable has a significant negative effect only on ROA with a coefficient of -0.1095 at a significance level of 1%.

5. CONCLUSION

Understanding how fintech credit applications have impacted key aspects of banking operations alongside the evolving landscape of financial technology is crucial. Fintech credits have emerged as a disruptive force in the financial sector, challenging traditional banking models and offering new opportunities for accessing financial services, characterized by innovative use of technology and data-driven algorithms. In emerging markets, the importance of fintech lending on bank stability, ROA and liquidity suggests that payment systems and digital wallets of fintech platforms may affect banks' deposit base, making liquidity management more difficult, while increasing financial inclusion may increase liquidity across the system. While fintech regulations are generally more flexible in emerging markets, making competitive conditions more difficult, increasing cooperation models between banks and fintechs may allow banks to improve stability, ROA and liquidity indicators by taking advantage of technological innovations.

This study investigates the impact of fintech credits on bank stability and performance. MSCI Emerging Markets data across 22 countries from 2015 to 2020 is utilized. The study provides evidence on how fintech credits affect the financial stability, performance, and liquidity of the banking sector in developing countries. Fintech credits positively influence Z-Score, a measure of financial stability. This finding aligns with prior studies by Liem et al. (2022), Daud et al. (2022), and Yudaruddin et al. (2023). Fintech investments can increase bank stability by enabling more effective credit risk management through advanced data analytics and artificial intelligence in credit assessment processes. Similarly, fintech credits positively affect Return on Assets (ROA), a measure of financial performance, consistent with findings from Yu et al. (2023), Li et al., and Lv et al. (2022). It can be argued that the positive effect on profitability is due to the fact that banks reduce operational costs through digital transformation, reduce personnel expenses through automation and acquire customers at lower costs through digital channels. Furthermore, fintech credits also positively impact bank liquidity. The fact that fintech investments improve bank liquidity ratios can be explained by low-cost deposit collection through digital channels and reduced dependence on the traditional branch network.

The finding that fintech lending is positively related to bank stability, profitability and ROA suggests that fintech innovations have constructive effects

on the banking system in emerging markets. In line with these findings, encouraging collaborations between banks and fintech startups, strengthening digital credit infrastructures, and easing regulations to support innovation should be among the main policy recommendations. Moreover, increasing financial literacy and clarifying data security standards will be complementary steps to support this transformation process. Hence, policymakers and bank executives should create conducive environments to encourage and develop fintech credits. However, it is recommended that the scope of this study to be expanded and further research to be conducted for more insights. Particularly, comparative studies on the effects of fintech credits across different countries, research examining the effectiveness of various policy approaches, and studies evaluating the long-term impacts of fintech credits could be beneficial.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR (1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814–823.
- Claessens, S., Frost, J., Turner, G., & Zhu, F. (2018). Fintech credit markets around the world: Size, drivers and policy issues. *BIS Quarterly Review*, 29–49.
- Cornelli, G., Frost, J., Gambacorta, L., Rau, P. R., Wardrop, R., & Ziegler, T. (2023). Fintech and big tech credit: Drivers of the growth of digital lending. *Journal of Banking & Finance*, 148, 106742. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2022.106742>
- Cuadros-Solas, P. J., Cubillas, E., Salvador, C., & Suárez, N. (2024). Digital disruptors at the gate. Does FinTech lending affect bank market power and stability? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 92, 101964. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2024.101964>
- Daud, S. N. M., Ahmad, A. H., Khalid, A., & Azman-Saini, W. N. W. (2022). FinTech and financial stability: Threat or opportunity? *Finance Research Letters*, 47, 102667. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102667>
- De Roure, C., Pelizzon, L., & Tasca, P. (2016). *How does P2P lending fit into the consumer credit market?* (SSRN Scholarly Paper 2756191). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2756191>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549–560.
- European Economy. (2018). What is European economy. In G. Barba Navaretti, G. Calzolari, J. Mansilla-Fernández, & A. F. Pozzolo (Eds.), *Fintech and Banking. Friends or Foes?* (p. 162). European Economy.
- FSB. (2017, May 12). *FinTech*. <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/financial-innovation-and-structural-change/fintech/>
- Geng, H., Guo, P., & Cheng, M. (2023). The dark side of bank FinTech: Evidence from a transition economy. *Economic Analysis and Policy*, 80, 1811–1830. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.11.020>

- Gomber, P., Koch, J.-A., & Siering, M. (2017). Digital finance and FinTech: Current research and future research directions. *Journal of Business Economics*, 87(5), 537–580. <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852-x>
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251–1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Hausman, J. A., & Taylor, W. E. (1981). Panel data and unobservable individual effects. *Econometrica*, 49(6), 1377–1398. <https://doi.org/10.2307/1911406>
- Hodula, M. (2022). Does Fintech credit substitute for traditional credit? Evidence from 78 countries. *Finance Research Letters*, 46, 102469. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102469>
- Kamal, A., Muhammad Sadil Ali, D., & Khan, M. (2022). Impact of Fintech on the financial stability of Banks: A systematic literature review. *Global Economics Review*, 7(4), 33–40. [https://doi.org/10.31703/ger.2022\(VII-IV\).03](https://doi.org/10.31703/ger.2022(VII-IV).03)
- Khai Nguyen, Q., & Cuong Dang, V. (2022). The effect of FinTech development on financial stability in an emerging market: The role of market discipline. *Research in Globalization*, 5, 100105. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2022.100105>
- Le, T. D. Q., Ho, T. H., Nguyen, D. T., & Ngo, T. (2021). Fintech credit and Bank efficiency: International evidence. *International Journal of Financial Studies*, 9(3), 44. <https://doi.org/10.3390/ijfs9030044>
- Li, L., Gao, W., & Gu, W. (2023). Fintech, bank concentration and commercial bank profitability: Evidence from Chinese urban commercial banks. *Finance Research Letters*, 57, 104234. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104234>
- Liem, N. T., Son, T. H., Tin, H. H., & Canh, N. T. (2022). Fintech credit, credit information sharing and bank stability: Some international evidence. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2112527>
- Lv, S., Du, Y., & Liu, Y. (2022). How do Fintechs impact banks' profitability? —An empirical study based on banks in China. *FinTech*, 1(2), Article 2. <https://doi.org/10.3390/fintech1020012>
- Naceur, S. B., Candelon, B., Elekdag, S., & Emrullah, D. (2023). *Is FinTech eating the bank's lunch?* (IMF Working Paper WP/23/239; p. 64). International Monetary Fund.
- Nguyen, L., Tran, S., & Ho, T. (2021). Fintech credit, bank regulations and bank performance: A cross-country analysis. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 14(4), 445–466. <https://doi.org/10.1108/APJBA-05-2021-0196>
- Phan, D. H. B., Narayan, P. K., Rahman, R. E., & Hutabarat, A. R. (2020). Do financial technology firms influence bank performance? *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 101210. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.101210>
- Safiullah, M., & Paramati, S. R. (2024). The impact of FinTech firms on bank financial stability. *Electronic Commerce Research*, 24(1), 453–475. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09595-z>
- Stankevičienė, J. (2022). Financial technology impact on stability of financial institutions. *Technological and Economic Development of Economy*, 28(4), 1089–1114. <https://doi.org/10.3846/tede.2022.17093>
- Tang, H. (2019). Peer-to-Peer lenders versus Banks: Substitutes or complements? *The Review of Financial Studies*, 32(5), 1900–1938. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy137>
- Tang, M., Hu, Y., Corbet, S., Hou, Y. (Greg), & Oxley, L. (2024). Fintech, bank diversification and liquidity: Evidence from China. *Research in International Business and Finance*, 67, 102082. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.102082>
- Wang, X., Hou, S., Kyaw, K., Xue, X., & Liu, X. (2023). Exploring the determinants of Fintech Credit: A comprehensive analysis. *Economic Modelling*, 126, 106422. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106422>
- Wang, Y. (2024). Research on the impact of Fintech on liquidity risk of Chinese commercial banks. *Frontiers in Business, Economics and Management*, 13(3), Article 3. <https://doi.org/10.54097/24wmaj12>
- Yang, Y., Zhang, X., & Feng, B. (2023). The impact of developing Fintech on banks: From the net interest margin and non-performing ratio perspective. *Frontiers in Business, Economics and Management*, 8(1), Article 1. <https://doi.org/10.54097/fbem.v8i1.6227>

- Yeo, E., & Jun, J. (2020). Peer-to-peer lending and bank risks: A closer look. *Sustainability*, 12(15), Article 15. <https://doi.org/10.3390/su12156107>
- Yin, F., Jiao, X., Zhou, J., Yin, X., Ibeke, E., Iwendi, M. G., & Biamba, C. (2022). Fintech application on banking stability using Big Data of an emerging economy. *Journal of Cloud Computing*, 11(1), 43. <https://doi.org/10.1186/s13677-022-00320-7>
- Yoon, S. S., Lee, H., & Oh, I. (2023). Differential impact of Fintech and GDP on bank performance: Global evidence. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(7), Article 7. <https://doi.org/10.3390/jrfm16070304>
- Yu, L., Li, Z., & Li, L. (2023). How does fintech affect the revenue and risk of commercial banks? Evidence from China. *Journal of Operational Risk*, 18(4), 32.
- Yudaruddin, R., Soedarmono, W., Nugroho, B. A., Fitriani, Z., Mardiany, M., Purnomo, A. H., & Santi, E. N. (2023). Financial technology and bank stability in an emerging market economy. *Heliyon*, 9(5), e16183. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16183>

Doğal Kaynak Rantı, Ekonomik Karmaşıklık ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Sürdürülebilirlik Üzerindeki Etkisi

Dilek ATILGAN*

ÖZ

İklim değişikliğiyle ilişki olarak küresel emisyonların dengelenmesi, ülkelerin karşı karşıya olduğu en büyük zorluklardan biridir. Çevresel bozulma tehdidi, küresel ısınmaya neden olması ve karbon döngüsünü kesintiye uğratması sebebiyle dünya çapındaki ülkelerin dikkatini çekmiştir. Bu çalışma, MENA ülkelerinde 1998-2020 dönemi için doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Ampirik yöntem olarak eşbütünleşme testi (Lagrange çarpanı (LM)) ve eşbütünleşme katsayı tahminci (Ortak İlişkili Etkiler- Common Correlated Effect (CCE)) yöntemi kullanılmıştır. Panel geneli sonuçlar, doğal kaynak rantının ve ekonomik karmaşıklık endeksinin ilgili ülkelerde karbon emisyonları üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu ortaya koymakta iken ekonomik büyüme karbon emisyonlarını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Kaynak Rantı, Ekonomik Karmaşıklık, Çevresel Sürdürülebilirlik

JEL Sınıflandırması: S34, F14, S56

The Impact of Natural Resource Rent, Economic Complexity and Economic Growth on Environmental Sustainability

ABSTRACT

Balancing global emissions in relation to climate change is one of the biggest challenges countries face. The threat of environmental degradation has attracted the attention of countries around the world as it causes global warming and interrupts the carbon cycle. This study investigates the impact of natural resource rent, economic complexity index and economic growth on environmental sustainability in MENA countries for the period 1998-2020. As empirical methods, cointegration test (Lagrange multiplier (LM)) and cointegration coefficient estimator (Common Correlated Effect (CCE)) method were used. The panel-wide results reveal that the impact of natural resource rent and economic complexity index on carbon emissions in the relevant countries is uncertain, while economic growth increases carbon emissions.

Key Words: Natural Resource Rent, Economic Complexity, Environmental Sustainability

JEL Classification: S34, F14, S56

GİRİŞ

21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri iklim değişikliğidir. İklim değişikliğinin, beraberinde getirdiği çevresel problemler sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tehdit oluşturmasından dolayı küresel bir olgu haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında aşırı biyoçeşitlilik

*Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, atilgndilek@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3776-558X.

(Makale Gönderim Tarihi: 24.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi:30.05.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1538023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

kayıbı, iklim değişikliği ve karbon (CO₂) emisyonuna yönelik politikalar ekonomistlerin, politika yapıcılarının ve araştırmacıların yoğun olarak ilgilendiği konular arasındadır (Alvarado vd., 2021: 1). Özellikle sera gazı birleşiklerinden olan CO₂ emisyonlarının çevresel problemlerin başlıca nedeni (Shammre vd., 2023: 2) olarak vurgulanması, kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliği konusundaki tartışmalarda sistematik olarak araştırılmasına yol açmıştır (Sharif vd., 2020: 2). Ayrıca uluslararası ölçekte sürdürülebilir kaynak tüketimi ve israfını sağlayacak bir ekonomik büyüme hızına ulaşamamıştır. Böyle bir büyüme gidişatının devam ettirilmesi sürdürülebilirlik konusunda ciddi endişelere neden olmaktadır (Ulucak, vd., 2020: 1-2). Bu nedenler çevresel sürdürülebilirlik konusunda farkındalığın artmasına katkı sağlayarak ülke ekonomilerinin dikkatini çekmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ekonomik ve çevresel hedefleri dengelemede zorluklarla karşı karşıyadır. Ekonomik süreçte, doğal kaynaklara yönelik artan insan talebi ekosistem üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu durum hava ve deniz sıcaklıklarının artması, tarımsal üretimin azalması, deniz seviyelerinin yükselmesi, öngörülemeyen yağışlar ve yaban hayatının yok olması şeklinde kendini göstermektedir (Chopra vd., 2022: 1-2). Dolayısıyla bilinçsizce tüketilen ve sömürülen doğal kaynaklar biyosferde onarılamaz hasarlara yol açmaktadır. Ayrıca doğal kaynak rantı, ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların özellikle doğalgaz, kömür ve petrolerin yüksek fiyatından elde edilen kiralardır (Baykul, 2023: 756). Çeşitli ampirik yöntemler kullanılarak yapılan bilimsel araştırmalarda, doğal kaynak rantı- çevresel sürdürülebilirlik bağlantısının olumlu ve olumsuz ekonomik ve çevresel sonuçları olduğu vurgulamaktadır. Doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi CO₂ emisyonlarının artışına neden olan ağır makineleri ve yüksek enerji kullanım faaliyetlerini içerdiğinden CO₂ emisyonu artışına yol açarak çevreyi olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir (Kwakwa vd., 2020; Jahanger vd., 2023 ve Huang vd., 2023). Aksine, kaynak çıkarma işleminden elde edilen gelir, üretken ve çevre dostu yenilenebilir enerji projelerine yönlendirilebilir ve bu durum CO₂ emisyonlarının azalmasına yol açarak çevre kalitesini olumlu yönde etkileyebilir (Lei vd., 2022; Zhang vd., 2023 ve Jiang vd., 2023). Dolayısıyla, doğal kaynak rantı-CO₂ emisyonu arasındaki ilişki belirsizdir.

Son dönemlerde ülkeler arasında ticaret ve yabancı yatırımlar yoluyla küresel ekonomik faaliyetlerde ve sınır ötesi etkileşimlerde bir artış görülmektedir. Yüksek ekonomik büyüme için kullanılan doğal kaynakların tüketim artışı ve üretim sürecindeki değişimin bir ekonominin sürdürülebilir büyüme açısından karmaşıklığıyla ilgili olduğu vurgulamaktadır. Ekonomik kalkınma üretim ve tüketim yöntemlerini değiştirebilecek ekonomik yapılarla yakından ilişkilidir (Albarracin vd., 2019: 933). Modern ekonomiler, karmaşık sosyal etkileşimler yoluyla bilgiyi sentezlemek için çeşitli bilgi ve beceriler içerir. Ülkeler arasında gerekli olan bu yetenekler ve ürün bilgisi Hausman vd. (2014) tarafından ekonomik karmaşıklık endeksi olarak adlandırılmakta ve bir ekonominin karmaşık yapısını açıklamaktadır (Hausman vd., 2014: 65). Hidalgo ve Hausman (2009) ekonomik karmaşıklık endeksini son derece gelişmiş ürün ve hizmet yetenekleri, ürün çeşitlendirmesi, tekel ve verimli üretim yeteneklerini içeren yapısal bir dönüşüm

olarak önermişlerdir (Hidalgo ve Hausman, 2009: 10570). Çeşitli beceriler ve bilgiler, eko-inovasyonu ve eko-teknolojik yaklaşımları teşvik ederek ve bir ekonomide yenilikçi süreçler, ürünler ve temiz hizmetler üretilmesini sağlamaktadır. Böylece karmaşık üretim sistemi, yüksek kabiliyetlere, çevre dostu teknolojiye, daha yeşil ürünlere ve dünya çapında daha karmaşık ürün ihracatının artan kabiliyetlerine yol açmaktadır (Neagu ve Teodoru, 2019). Literatürde, ekonomik karmaşıklık endeksi ve çevresel sürdürülebilirlik arasında olumlu ve olumsuz etkiler bulunmaktadır. Yapısal değişiklikler ve ürün karmaşıklıkları, yüksek kaynak (enerji dâhil) tüketimi ve atık oluşumu nedeniyle ciddi çevresel problemlere yol açabilmektedir (Shahzad vd., 2021). Bu durum çevresel sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan ekonomik karmaşıklık Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge), artan rekabet avantajları, yenilikçi ve yeşil üretim yöntemleriyle teknolojik ilerlemeye yardımcı olmakta ve çevresel sürdürülebilirliği olumlu yönde etkilemektedir (Can ve Gozgor, 2017: 16365).

Doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisini 12 MENA (Cezayir, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Fas, Katar, Suudi Arabistan, Tunus ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)) ülkesi için araştıran bu çalışmada 1998-2020 dönemi ele alınmıştır. MENA ülkelerinin seçilmesinin nedenleri bulunmaktadır. MENA bölgesi uluslararası ekonomik refahın önemli bir bölgesidir. Doğal kaynak bolluğu, çevresel kırılganlığı (Gorus ve Aydın, 2019: 3) ve oldukça değişken enerji fiyatlarına maruz kalması nedeniyle küresel ilgi görmektedir. Küresel petrol kaynaklarının %60'ına ve gaz rezervlerinin yaklaşık %45'ine sahiptir. Bu bakımdan petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynakların bolluğu olabilir. Bunların ihracatı ve tüketimi, enerji taleplerini ve bölgenin stratejik önemini artırmıştır. Ayrıca bölge yüksek enerji tüketimine ve düşük düzeyde sofistike ürünlere neden olan birinci sanayileşme aşamasını tamamlamamıştır. Üretim sistemleri etkin bir şekilde çeşitlendirilmediği için ekonomik karmaşıklık açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadır (Saud vd., 2023: 2). Vurgulanan noktalar, MENA ülkelerinde doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisinin araştırmasını önemli hale getirmektedir. Ekonomik karmaşıklık endeksinin 1998 yılından başlaması ve ilgili ülkeler için 2020 yılında son bulması çalışmanın veri sınırlılığını oluşturmaktadır. Bölgenin önemi, eşbütünleşme testi (LM) ve eşbütünleşme katsayı tahminci (CCE) yönteminin kullanılması çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Eşbütünleşme katsayı tahminci yönteminin hem panel geneli hem de ülke bazlı sonuçlar sunması nedeniyle elde edilecek bulguların literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı, eğim katsayısı homojenliği, panel birim kök testinden sonra eşbütünleşme ve eşbütünleşme katsayı tahmini gibi ileri panel ekonometrik teknikler kullanılmıştır.

Çalışmanın kalan kısmı şu şekilde düzenlenecektir. Bölüm 1'de alanyazı taraması, Bölüm 2'de veri seti ve araştırma metodoloji sunulacaktır. Bölümde 3'te araştırma metodolojisinde belirtilen sıraya göre ampirik sonuçlar raporlaştırılıp yorumlanacaktır. Son olarak sonuç kısmında elde edilen bulgular uluslararası

literatür ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir ve bu konuda politika önerileri sunularak gelecek çalışmalara yönelik görüşlere değinilecektir.

I. ALANYAZI TARAMASI

Çevresel kalite, uzun vadeli çevresel sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için bir ön koşuldur. Güncel tartışma çevre kirliliğin kökenlerinin yanı sıra kirliliği azaltma tekniklerinin belirlenmesine odaklanmıştır. Son yıllarda çevre ekonomisi literatüründe doğal kaynak rantı ve ekonomik karmaşıklık endeksi çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında açıklayıcı bir değişken olarak kullanılmıştır. Bilimsel çalışmada, doğal kaynak rantı ve ekonomik karmaşıklık endeksinin çevresel sürdürülebilirliği olumlu ve olumsuz etkilediğine dair bulgular bulunmaktadır. Bu bakımdan konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı irdelenerek özet halinde sunulmuştur.

Lapatinas vd. (2019) 2002-2012 yılları arasında 88 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkede ekonomik karmaşıklık ile çevresel performans arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı çalışmada bulgular, daha fazla ekonomik karmaşıklığın ekolojik performansı iyileştirdiğini göstermektedir.

Neagu ve Teodoru (2019) 25 seçilmiş Avrupa Birliği (AB) ülkesinde, ekonomik karmaşıklık endeksi ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) kapsamında araştırmışlardır. Panel eşbütünleşme (Pedroni, 1999, 2004) ve tamamen değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) eşbütünleşme katsayı tahminci yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ekonomik karmaşıklığın CO2 emisyonlarını hızlandırdığını ve çevreyi kötüleştirdiğini göstermektedir.

Bekun vd. (2019) seçili AB-16 ülkeleri için 1996-2014 yıllık veri seti ile yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Panel birleştirilmiş ortalama grup-otoregresif dağıtım gecikmesi (PMG-ARDL) yöntemi sonuçları, ülkelerin doğal kaynak rantı ile CO2 emisyonları arasında uzun vadede pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, yenilenemeyen enerji tüketiminin ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonu artışını artırırken, yenilenebilir enerji tüketiminin CO2 emisyonlarını azalttığını vurgulamaktadır.

Joshua ve Bekun (2020) çalışmalarında, Güney Afrika ülkelerinde 1970-2017 yıllık veri seti ile enerji (kömür) tüketimi, CO2 emisyonu, doğal kaynak rantı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi (ARDL) bulguları, doğal kaynak rantının kirletici emisyonlarına katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Doğan vd. (2021) 1990-2014 dönemini kapsayan 28 OECD ülkesinde ekonomik karmaşıklığının ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Artırılmış ortalama grup tahmincisi, panel eşbütünleşme ve panel regresyon tekniklerinin kullanıldığı çalışmada, ekonomik karmaşıklığın ve yenilenebilir enerjinin OECD ülkelerinde CO2 emisyonlarını azalttığı sonucu elde edilmiştir.

He vd. (2021) 10 enerji geçiş ekonomisinde ekonomik karmaşıklığın, ekonomik büyümenin, yenilenebilir enerjinin ve küreselleşmenin CO2 emisyonları

üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1990-2018 döneminde Westerlund eşbütünleşme testi, CS-ARDL ve CCEMG uzun vadeli tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını doğrulamıştır. Uzun vadeli bulgular, küreselleşmenin, yenilenebilir enerjinin ve ekonomik karmaşıklığın CO2 emisyonlarını azalttığını ortaya koymaktadır. Tersine, ekonomik büyüme CO2 emisyonlarını arttırmaktadır.

Shen vd. (2021) 1995-2017 yılları arasında Çin'in 30 eyaleti için CO2 emisyonlarının azaltılmasında doğal kaynak rantı, yeşil yatırım, finansal kalkınma ve enerji tüketiminin rolünü araştırmışlardır. Kesitsel olarak artırılmış otoregresif dağıtılmış gecikmeler (CS-ARDL) yönteminin kullanıldığı çalışmada, doğal kaynak rantının CO2 emisyonlarıyla pozitif ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Bucak (2021) çalışmasında, Türkiye ve 15 AB ülkesi için ekonomik karmaşıklık, insani gelişme ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 1995-2014 döneminin baz alındığı çalışmada eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Bulgular, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca ekonomik karmaşıklık endeksi CO2 emisyonuna, insani gelişme endeksi ise CO2 emisyonu ve ekonomik karmaşıklık endeksine neden olmaktadır.

Laverde-Rojas (2021) çalışmalarında, Kolombiya'da ekonomik büyüme ve ekonomik karmaşıklığının CO2 emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1971-2014 dönemi için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM), DOLS, Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Kanonik Eşbütünleşme Regresyon (CCR) tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, ilgili ülkede ekonomik karmaşıklıkta artışlardan henüz faydalanmadığını göstermektedir. Tartışmalı olarak, ülkenin artan ürün karmaşıklığının çevresel faydalarına ulaşmadan önce aşması gereken birkaç engel vardır. Bunlardan bazıları, kamu politikası için alan açan ülkenin kendi üretken ve kurumsal katılıklarıyla ilgili olabildiği ileri sürmektedir.

You vd., (2022) farklı gelir düzeylerine sahip 95 ülke için 1996-2015 dönemi arasında ekonomik büyüme, ekonomik karmaşıklık ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırılmışlardır. Panel nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada bulgular, ekonomik büyüme, ekonomik karmaşıklık ve CO2 emisyonları arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ayrıca sonuçlar, ekonomik karmaşıklığın CO2 emisyonları üzerindeki etkilerinin ekonominin gelişmesiyle birlikte pozitiften negatife geçtiğini vurgulamıştır.

Khezri vd. (2022) 2000-2018 döneminde 29 Asya-Pasifik ülkesi için ekonomik karmaşıklık endeksi ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi panel veri modelleri ve tahmin yöntemleri kullanılarak araştırılmışlardır. Bulgular, ekonomik karmaşıklık endeksindeki artışın CO2 emisyonlarına yol açtığını göstermektedir.

Safi vd. (2023) G-7 ülkelerinde ekonomik karmaşıklığın, yeşil inovasyonun ve doğal kaynak rantının ticaret ayarlı CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1990-2020 dönemi için Dumitrescu ve Hurlin'in (2012) nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgular, ekonomik karmaşıklık, doğal kaynak rantları ve yeşil inovasyondan CO2 emisyonlarına nedensellik göstermektedir.

Saud vd. (2023) çalışmalarında, doğal kaynak bolluğu, ekonomik karmaşıklık, eğitim değişkenlerin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini 1980-2020 dönemi MENA ülkeleri için analiz edilmişlerdir. Sürekli güncellenen tamamen değiştirilmiş (CUP-FM) ve sürekli güncellenen önyargı düzeltilmiş (CUP-BC) ile Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testleri kullanılmıştır. Bulgular, ekonomik karmaşıklık endeksi ve doğal kaynak bolluğunun çevresel sürdürülebilirliği artırdığı yönündedir.

Cai vd. (2023) 1990-2020 yılları arasında BRICS ülkeleri için GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, Ar-Ge ve doğal kaynak rantının CO2 emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kantil regresyon yaklaşımını kullanan bu çalışma, doğal kaynak rantı artışının CO2 emisyonlarını artırdığını vurgulamaktadır.

Li vd. (2024) çalışmalarında, yeni sanayileşmiş ülke için ekonomik karmaşıklığın doğal kaynak kullanımına etkisini araştırmak 1975-2020 dönemini ele almışlardır. Ekonomik karmaşıklığa ek olarak, ekonomik büyüme, beşeri sermaye, doğrudan yabancı yatırım ve nüfus yoğunluğu kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012)'in panel nedensellik test sonuçlarına göre ekonomik karmaşıklık doğal kaynaklar, beşeri sermaye ve nüfus yoğunluğu ile çift yönlü nedensellik ilişkisine sahiptir. Bu bulgular, politika yapıcılarını sürdürülebilirliği sağlamak için kapsamlı ekonomik ve doğal kaynak dağıtım politikaları önermeye teşvik etmektedir.

Chen ve Chen (2024) çalışmalarında, doğal kaynak rantının ve dijital finansın 1990-2022 dönemi için Çin'deki CO2 emisyonları üzerindeki birleşik etkisini incelemektedirler. ARDL testinin kullanıldığı çalışmada sonuçlar, doğal kaynakların kısa ve uzun vadede CO2 emisyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır.

Alanyazı taraması incelendiğinde, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında ekonomik karmaşıklık endeksi, doğal kaynak rantı, ekonomik büyüme ve yukarıda bahsedilen diğer değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi son yıllarda önemli ve giderek daha fazla araştırılan bir konu halini almıştır. Ancak doğal kaynak rantını ele alarak çevresel sürdürülebilirlik ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, incelenen örneklem ve kullanılan ekonometrik yöntemler ile doğal kaynak rantı, ekonomik büyüme ve ekonomik karmaşıklığın çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisini araştırarak, literatüre özgün bir çalışma kazandırılmak istenmiştir. Ayrıca çalışmada eşbütünleşme katsayı tahminci bulguları yorumlanarak ülkelere özgü çıkarımlar sunulmuştur. Belirtilen farklılıklardan dolayı mevcut çalışma çevresel sürdürülebilirliğe yönelik modellenmiş değişkenlere dair yeni bakış açıları sunarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

II. VERİ SETİ VE ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisini 12 MENA ülkesi için araştıran bu çalışmada 1998-2020 dönemi ele alınmıştır. Kontrol değişkenlerin analize dâhil edilmesinde noktasında Bekun vd., (2019) ve Saud vd., (2023)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Bağımlı değişken kişi başı CO2 emisyonu (CO2), (ton cinsinden),

bağımsız değişkenler; doğal kaynak rantı (NR), (GSYH'nin %'si), ekonomik karmaşıklık (ECI) ve kişi başı GSYH (GR), (2015 sabit fiyatlarıyla),'dır. Ekonomik karmaşıklık endeksi, Ekonomik Kompleksite Gözlemevi (OEC) ve diğer değişkenler Dünya Bankası veri tabanlarından elde edilmiştir. ECI endeksinin 1998 yılından başlaması ve ilgili ülkeler için 2020 yılında son bulması çalışmanın veri sınırlılığını oluşturmaktadır. Modellenen değişkenlerin doğrusal fonksiyonu aşağıda verilmiştir.

$$CO2_{it}=f(NR_{it}, ECI_{it}, GR_{it}) \quad (1)$$

Modellenen göstergeler, veri dağılımını, heteroskedastisiteyi ve çoklu doğrusallığı en aza indirmek için doğal logaritmalara dönüştürülmektedir. Ayrıca logaritmik dönüşüm verilerin tutarlı sonuçlar ortaya koymasını sağlamadığından önemlidir. Logaritması alınan model aşağıda aktarılmıştır.

$$\ln CO2_{it} = \alpha_i + \beta_1 \ln NR_{it} + \beta_2 \ln ECI_{it} + \beta_3 \ln GR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

($i = \dots, 12$) ve ($t = 1998, \dots, 2020$)

Burada i ülke sayısını ($i = 1, 2, 3, \dots, 12$), t çalışmanın zaman çerçevesini ($t = 1, 2, 3, \dots, 23$) gösterir, $\ln$ doğal logaritmadır. β_1, β_2 ve β_3 sırasıyla NR, ECI ve GR'ye karşılık gelen katsayılardır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	LnCO2	LnNR	LnECI	LnGR
Ortalama	0.8023	1.0956	-0.4286	3.9341
Medyan	0.6497	1.3646	-0.3299	3.6780
Maksimum	1.6781	1.8199	0.9174	4.8662
Minimum	0.0422	-1.3679	-3.3778	3.2833
Standart Sap.	0.4617	0.6844	0.6116	0.4809
Çarpıklık	0.3418	-1.5148	-0.9775	0.6282
Basıklık	1.7520	4.7382	5.6091	1.8565
Jarque-Bera	23.284	140.308	122.248	33.193
Probability	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	276	276	276	276

Değişkenler incelendiğinde, standart sapmalarının birbirine yakın olduğu ve nispeten doğal kaynak rantı (LnNR) değişkeninin daha volatil olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Jarque-Bera istatistiği tüm serilerde normal dağılım özelliği göstermediğini belirtmektedir.

Çalışma dört aşamalı bir ekonometrik yöntem sırasını takip etmektedir. İlk aşama ön test kapsamında olan kesit bağımlılığı ve eğim katsayı homojenliği testleri açıklanmıştır. Küreselleşme süreci ile ekonomiler arasında ticaret, ekonomik ve finansal entegrasyonlar vardır. Bu entegrasyon nedeniyle bir ülke başka bir ülkenin ekonomik ve finansal şoklarına karşı daha hassas olmaktadır. Bu bakımdan kesit bağımlılığının varlığı önemlidir. Çalışmada ikinci nesil kesit bağımlılığının incelenmesinde yaygın olarak kullanılan Breusch ve Pagan 1980 LM testi, CD_{LM} ve CD testi Pesaran 2004 ile Pesaran vd., 2008'in geliştirdiği LM_{adj} testleri uygulanmıştır. Ayrıca kesit bağımlılığının varlığı ikinci nesil testlerle devam edileceğini göstermekte iken tam tersi bir durumda birinci nesil testler

uygulanmaktadır (Örnek ve Türkmen, 2019: 120). Bu kapsamda aşağıdaki istatistikler sunulmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (3)$$

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 + 1) \quad (4)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (5)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v^2 T_{ij}}} \sim N(0,1) \quad (6)$$

Eşitliklerde N kesit sayısı ve T zaman periyodunu göstermektedir. Belirtilen testler N ve T'nin büyük ve küçük olma durumlarına göre kullanımları bulunsa da bu çalışmada, tutarlılık için bütün test sonuçları rapor edilmiştir. Tüm bu yöntemlerin sıfır hipotezi verilerdeki kesitsel bağımsızlığı açıklamakta iken alternatif hipotezler verilerdeki kesitsel bağımlılığı tanımlamaktadır. Eğim katsayılarının homojenliğini sınamak için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta testleri kullanılmaktadır. Testlerinin boş hipotezi eğim katsayıları homojendir şeklinde olup denklemde teste ait istatistikler aşağıda sunulmaktadır.

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (7)$$

Ön test niteliğinde olan yukarıdaki testlerin metodolojisi ifade edildikten sonra ikinci aşamada, değişkenlerin birim kök süreçleri ikinci nesil testlerden olan ve yapısal kırılmaları modele dâhil eden Fourier Panel LM birim kök testiyle araştırılmıştır. Nazlıoğlu ve Karul (2017)'un geliştirdiği test panel birim kök literatürünü ani olmayan kırılmalar ile genişletmektedir. Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin avantajı kırılma sayısı, tarihi ve formlarını önceden belirlemektedir. Her ülke için bahsedilen bilgilerin isabetli bir şekilde belirlenmesi zor olmakta ve bu durum Fourier birim kök testleri ile aşılmaya çalışmaktadır (Türkmen ve Ağır, 2020: 583). Fourier Panel LM birim kök testinin kırılma tarihlerinin modellenme aşamasında bilinmesine gerek yoktur. Boş hipotez birim kök vardır şeklinde olup test istatistiği aşağıda aktarılmıştır.

$$Z_{LM}(k) = \frac{\sqrt{N} (Pt(K) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (8)$$

Eşitlikte $\xi(k)$ ile $\zeta(k)$ sırasıyla frekanstaki ortalama ve varyansların ortalamasını göstermektedir. Üçüncü aşamada, T ve N boyutunda doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinde Westerlund ve Edgerton (2007)'un geliştirdiği panel LM bootstrap testi kullanılmıştır. McCoskey ve Kao (1998) tarafından öne sürülen LM testi kesit bağımlılığının olduğu ve olmadığı sonuçlar sunmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı durumunda bootstrap sürecinden elde edilen kritik değerler olmadığı durumda ise asimptotik kritik değerler kullanılarak rapor edilmektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007:186). Boş hipotez seriler arasında eşbütünleşme vardır şeklindedir ve test istatistiği aşağıda belirtilmektedir.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \bar{\omega}^{-2} s_{it}^2 \quad (9)$$

Eşitlikte S_{it}^2 terimi z_{it} hata teriminin kısmi toplamını temsil etmekte ve $\sigma^2 \mu_{it}$ 'in uzun dönemli varyansı göstermektedir. Dördüncü aşamada, değişkenler arasında uzun dönem katsayılarının hesaplanmasında Pesaran (2006) Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects-CCE) tahminci testi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran katsayı tahmincisi heterojen eğim parametrelerinin tahmine imkân tanımaktadır. Test istatistiği aşağıda sunulmaktadır.

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (10)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (11)$$

Testin boş hipotezi “katsayılar istatistiksel olarak anlamsız” şeklindedir. Ayrıca panel geneli ve ülkeye özgü ampirik bulgular sunmaktadır. Buna göre metodolojiye ait sonuçlar aşağıdaki tablolarda sırasıyla raporlanmıştır.

III. AMPİRİK SONUÇLAR

Araştırma metodoloji kapsamında belirtilen dört aşamalı bir ekonometrik yöntem testleri sırasıyla aşağıda raporlanarak yorumlanmaktadır.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Delta Testleri Sonuçları

	Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Model	LM	142.729	0.000***
	CD _{lm}	6.678	0.000***
	CD	3.218	0.001***
	LM _{adj}	12.312	0.000***
Δ		11.855	0.000***
Δ_{adj}		12.986	0.000***

Not: ***p<0.01.

LM, CDLM ve CD ile LM_{adj} test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğu ve %1 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edilmiştir. Kesit bağımlılığının varlığı bir ülkedeki bir göstergeye (örneğin ekonomik karmaşıklıkla) yönelik bir şokun diğer üye ülkelere yayılacağı ifade etmektedir. Katsayılar da heterojenliğin varlığı ise değişkenlerin etkisinin ülkeleri etkileme durumun farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Ön test niteliğinde olan yukarıdaki testlerin bulguları yorumlandıktan sonra değişkenlere (LnCO₂, LnNR, LnECI ve LnGR) ait birim kök test bulguları Tablo 3'te raporlanmıştır. Eşbütünleşme testine geçmeden önce serilerin birim kök özelliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

LnCO ₂			
Ülkeler	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3
Cezayir	-1.672	-1.677	-1.606
Mısır	-2.069	-0.581	-2.510
İran	-3.120	2.303	2.204
Irak	-4.928	0.456	0.934
Ürdün	-1.363	-0.702	-0.093
Kuveyt	-2.680	-0.073	0.028
Libya	-0.614	-0.115	0.436
Fas	-1.447	-2.731	-2.297
Katar	-1.215	-2.080	-0.332
Suudi Arabistan	-1.268	-3.141	-2.378

Tunus	-0.917	-1.024	-0.427
BAE	-2.924	-1.296	-1.284
Bulgular			
Z _{LM} (İst. Değ.)	5.259	6.339	7.720
Olasılık Değeri	1.000	1.000	0.968
LnNR			
Cezayir	-1.677	1.932	-1.462
Mısır	-1.838	-1.970	-1.242
İran	-0.476	-3.479	-3.013
İrak	-1.605	-3.731	-2.018
Ürdün	-2.068	-1.250	-0.791
Kuveyt	-1.497	-3.167	-1.829
Libya	-2.018	-2.648	-2.805
Fas	-2.462	-0.734	-0.458
Katar	-1.307	-3.168	-1.905
Suudi Arabistan	-1.460	-2.276	-1.100
Tunus	-1.761	-2.212	-2.726
BAE	-1.189	-2.422	-1.522
Bulgular			
Z _{LM} (İst.Değ.)	7.540	-0.956	1.755
Olasılık Değeri	1.000	1.000	0.960
LnECI			
Cezayir	-1.696	-0.991	-0.105
Mısır	-2.150	-0.271	-2.939
İran	-0.713	-0.285	-0.226
İrak	-1.329	-2.243	-1.613
Ürdün	-1.308	-0.691	-2.566
Kuveyt	-1.833	-0.498	-0.368
Libya	-1.423	-1.583	-1.415
Fas	-1.641	0.357	-0.176
Katar	-1.625	0.596	0.339
Suudi Arabistan	-0.284	0.807	0.597
Tunus	0.012	1.005	0.710
BAE	-1.767	-2.157	-2.512
Bulgular			
Z _{LM} (İst.Değ.)	9.232	8.214	6.421
Olasılık Değeri	1.000	0.981	0.992
LnGR			
Cezayir	-0.781	-0.356	0.944
Mısır	-0.905	0.203	-1.336
İran	-2.830	1.384	0.754
İrak	-2.697	-0.508	-0.236
Ürdün	-0.945	1.819	1.132
Kuveyt	-2.479	0.417	0.359
Libya	-1.154	-0.239	0.029
Fas	-2.045	-2.991	-3.074
Katar	-3.615	-1.859	-0.516
Suudi Arabistan	-3.745	-0.511	-0.846
Tunus	-1.868	-2.051	-2.909
BAE	-1.869	-2.901	-4.429
Bulgular			
Z _{LM} (İst.Değ.)	4.923	7.562	6.486
Olasılık Değeri	1.000	0.979	0.999

Değişkenlerin olasılık değerlerine göre boş hipotezin reddedilememesi birim kök sürecinin olduğunu göstermektedir. Birim kök sürecinin varlığı

eşbütünleşme testin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Eşbütünleşme ilişkisi test bulguları Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 4. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

LM İstatistiği	Asimtotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
11.304	0.000	0.764
1000 tekrarlı dağılım ve gecikme ile öncül 1 olarak alınarak sabitli ve trendli model kullanılmıştır.		

Bootstrap p-değerine göre CO2 emisyonu, doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Eşbütünleşme ilişkisinden sonra çalışmanın son testi olan eşbütünleşme katsayı tahminci bulguları Tablo 5'te raporlanmıştır.

Tablo 5. CCE Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Bulguları

CCE	β_1			β_2			β_3		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
	0.011	0.462	0.870	0.021	0.025	0.934	0.703***	0.164	0.000
Ülke Sonuçları									
Cezayir	-0.304***	0.115	0.008	-0.098**	0.043	0.022	1.983***	0.253	0.000
Mısır	-0.157***	0.058	0.007	0.113	0.076	0.135	0.269***	0.095	0.005
İran	0.060	0.076	0.429	-0.010	0.037	0.768	0.935***	0.131	0.000
Irak	-0.125	0.140	0.124	-0.029	0.022	0.189	0.614***	0.128	0.000
Ürdün	-0.050*	0.028	0.081	-0.011**	0.052	0.029	1.091***	0.363	0.003
Kuveyt	0.124	0.173	0.474	-0.012**	0.050	0.014	0.773***	0.075	0.000
Libya	0.120**	0.051	0.020	-0.034**	0.014	0.015	0.255***	0.038	0.000
Fas	0.064**	0.030	0.033	0.156***	0.034	0.000	0.862***	0.056	0.000
Katar	0.514***	0.078	0.000	0.007	0.049	0.882	-0.409	0.433	0.344
Suudi Arab.	-0.347***	0.056	0.000	0.055**	0.026	0.038	0.874***	0.215	0.000
Tunus	0.060	0.085	0.478	0.071**	0.032	0.027	0.612***	0.066	0.000
BAE	0.270	0.189	0.155	0.032	0.134	0.809	0.581***	0.050	0.000
Not: *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01. " β_1 " doğal kaynak rantı katsayısını, " β_2 " ekonomik karmaşıklık katsayısını, " β_3 " ekonomik büyüme katsayısını belirtmektedir.									

Sonuçlar incelendiğinde, doğal kaynak rantı ve ekonomik karmaşıklık endeksinin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız iken ekonomik büyüme üzerinde etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Ülke bazlı incelemelerde ise sonuçlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

" β_1 " katsayısına ait ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde, doğal kaynak rantı çevresel sürdürülebilirliği Cezayir, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan ülkelerinde olumlu etkilemekte ve katsayılar sırasıyla; %-0,304; %-0,157; %-0,050 ve %-0.347 oranındadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki bazı çalışmalar Joshua ve Bekun (2020) ve Saud vd. (2023) ile uyumludur. Libya, Fas ve Katar için doğal kaynak rantı çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilemekte ve katsayılar sırasıyla; %0,120; %0,064 ve %0,514 oranındadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki bazı çalışmalar (Bekun vd. (2019); Shen vd. (2021) ve Cai vd. (2023)) ile uyumludur. İran, Irak, Kuveyt, Tunus ve BAE ülkelerinde sonuçlar istatistiksel olarak anlamsızdır.

" β_2 " katsayısına ait ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde, ekonomik karmaşıklık endeksi çevresel sürdürülebilirliği Cezayir, Ürdün, Kuveyt ve

Libya'da olumlu etkilemekte ve katsayılar sırasıyla; %-0,098; %-0,011; %-0,012 ve %-0,034 oranındadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki bazı çalışmalar (Lapatinas vd. (2019); He vd. (2021); Doğan vd. (2021) ve Saud vd. (2023)) ile uyumludur. Fas, Suudi Arabistan ve Tunus için ekonomik karmaşıklık endeksi çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilemekte ve katsayılar sırasıyla; %0,156; %0,055 ve %0,071 oranındadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki bazı çalışmalar (Neagu ve Teodoru (2019) ve Khezri vd. (2022)) ile uyumludur. Mısır, İran, Irak, Katar ve BAE ülkelerinde sonuçlar istatistiksel olarak anlamsızdır.

" β_3 " katsayısına ait ülke bazlı sonuçlar incelendiğinde, ekonomik büyüme çevresel sürdürülebilirliği Cezayir, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Fas, Suudi Arabistan, Tunus ve BAE ülkelerinde olumsuz etkilemekte ve katsayılar sırasıyla; %1,983; %0,269; %0,935; %0,614; %1,091; %0,773; %0,255; %0,862, %0,874; %0,612 ve %0,581 oranındadır. Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki bazı çalışmalar (Bekun vd., (2019); He vd., (2021) ve You vd., (2022)) ile uyumludur.

SONUÇ

İklim değişikliği ve küresel ısınma en kritik çevresel zorluklardır. Ekonomik faaliyetler endüstriyel üretimin ayrılmaz bir parçası olarak enerji gerektirir ve fosil yakıtlardan elde edilen enerji ekolojik bozulmaya neden olmaktadır. Sanayi devriminden bu yana, küresel ısınma, çevresel bozulma ve sera gazları, sanayileşme, kaynak çıkarma ve tüketimi, ekonomik ve nüfus artışı, küreselleşme ve enerji talebi artışlarıyla artmaya devam etmiştir.

Çalışma çevresel sürdürülebilirlik için doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin etkisini araştırmaya odaklanmıştır. 12 MENA ülkesinin ele alındığı çalışmada verilerin ulaşılabilirliğine göre 1998-2020 dönemi araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki panel eşbütünleşme (LM) ve eşbütünleşme katsayı tahmin yöntemi (CCE) kullanılarak araştırılmıştır. Yöntem bulguları, CO2 emisyonu, doğal kaynak rantı, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi doğrulamaktadır. Uzun vadeli katsayı tahmin bulguları ise doğal kaynak rantı ve ekonomik karmaşıklık endeksinin CO2 emisyonları üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunun bunun yanı sıra ekonomik büyümenin CO2 emisyonu üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu ortaya koymaktadır. Ayrıca ülkelere ait farklı sonuçlar bulunmaktadır. Bu bakımdan, doğal kaynak rantı çevresel sürdürülebilirliği Cezayir, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan ülkelerinde olumlu etkilemekte iken Libya, Fas ve Katar'da olumsuz etkilemektedir. Ekonomik karmaşıklık endeksi çevresel sürdürülebilirliği Cezayir, Ürdün, Kuveyt ve Libya'da olumlu etkilemekte iken Fas, Suudi Arabistan ve Tunus ülkelerinde olumsuz etkilemektedir. Ekonomik büyüme çevresel sürdürülebilirliği ise Cezayir, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Fas, Suudi Arabistan, Tunus ve BAE ülkelerinde olumsuz etkilemektedir. Ülke bazlı ampirik sonuçlar mevcut literatürdeki Joshua ve Bekun (2020); Saud vd. (2023); Bekun vd. (2019); Shen vd. (2021); He vd. (2021); You vd. (2022) ve Cai vd. (2023) çalışmaları ile

doğrulamaktadır. Mevcut literatürde ileri sürüldüğü gibi, doğal kaynaklar, kalkınmanın, büyümenin, toplumsal gelişmenin ve refahın kritik belirleyicisidir. Ancak doğal kaynakların ani ve bilinçsiz tüketimi çevresel bozulmalara yol açmaktadır. Doğal kaynakların hızla çıkarılması ve tüketilmesi, insan faaliyetlerinin sürdürülebilirlikten uzaklaşmasına ve çevresel bozulmanın derinleşmesine neden olmaktadır. Ekonomik karmaşıklık bir ekonominin tekniklerini, ölçeğini ve yapısını değiştirerek çevresel sürdürülebilirliği etkileyen kritik faktörlerden biridir. Ancak yapısal değişiklikler ve ürün karmaşıklıkları, yüksek doğal kaynak tüketimi ve atık oluşumu nedeniyle ciddi çevresel problemlere yol açarak açabilmektedir. Ekonomik büyümenin ise ilgili ülkelerde CO2 emisyonlarını arttığı tespit edilmiştir. Bu durum, ülkelerde hızlı büyüme ve kalkınma için çevresel kirliliğin göz ardı edildiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgularının ardından çevresel sürdürülebilirlik için politika çıkarımları şunlardır. İlgili ülkelerde yenilenebilir enerji projesinin kolaylaştırılması için yeşil ve çevre dostu projelere finansal yardım sağlanmalıdır. Finansal yardım bölgedeki Ar-Ge, enerji güvenliğini ve çevresel sürdürülebilirliği önemli ölçüde iyileştirerek doğal kaynaklara ait potansiyel sorunları daha da azaltabilir. Çevre dostu kaynakları kullanmak ve yeşil ekonomik büyümeyi artırmak için önemli bir dönüşüm değişikliği de gereklidir. Bu bakımdan ekolojik yükü azaltmak amacıyla sıkı çevre düzenlemeleri ve cezaları uygulanmalıdır. Politika yapıcılar, MENA ülkelerinde çevre politikaları için merkezi bir plan olarak eğitim yönetimine, sürdürülebilir yeşil projeler için kredi sağlayarak yeşil ekonomik büyümeye öncelik vermelidir. Buna ek olarak, ülkelerin yeşil yaşam tarzlarını teşvik etmesi ve çevresel bozulma konusunda kamuoyunu bilinçlendirmesi asgari önlemler olarak değerlendirilebilir.

Mevcut çalışma kısıtlamalara tabidir. Veri sınırlamaları nedeniyle tüm MENA ülkeleri analize dâhil edilememiştir. Gelecekteki çalışmalar için çevre kalitesi göstergesi olarak ekolojik ayak izi kullanılabilir. Ayrıca ekonometrik yöntem olarak yapısal kırılmalı ve yapısal kırılmasız test sonuçlarının karşılaştırılması literatürün gelişmesine katkı sunabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Dilek ATILGAN tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Albarracín E. S., Gamboa, J. C. and Marques, E.C.M., (2019). Complexity Analysis of Brazilian Agriculture and Energy Market. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, Vol. 523, 933-941. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.134>
- Alvarado, R., Tillaguango, B., Dagar, V., Ahmad, M., Işık, C., Méndez, P. and Toledo, E. (2021). Ecological Footprint, Economic Complexity and Natural Resources Rents in Latin America:

- Empirical Evidence using Quantile Regressions. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 318, 128585. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128585>
- Baykul, A. (2023). BRICS Ülkelerinde Finansal Gelişmişliği Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt.19, Sayı. 3, 746-762.
- Bekun, F. V., Alola, A. A. and Sarkodie, S. A. (2019). Toward a Sustainable Environment: Nexus Between CO2 Emissions, Resource Rent, Renewable and Nonrenewable Energy in 16-EU Countries. *Science of the Total Environment*, Vol. 657, 1023-1029. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.12.104>
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, Vol. 47, Iss. 1, 239-253. <https://www.jstor.org/stable/2297111>
- Bucak, Ç. (2021). AB15 Ülkelerinde ve Türkiye’de Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi ve Karbon Emisyonu: Panel Veri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol 12, Sayı 1, 71-88. <https://doi.org/10.18354/esam.763411>
- Cai, X., Li, K., Wang, W., Lu, Y. and Wang, R. (2023). The Role of Resource Rent in Shaping CO2 Emissions in BRICS Countries: A Panel Data Approach. *Resources Policy*, Vol. 85, 103857. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103857>
- Can, M. and Gozgor, G. (2017). The Impact of Economic Complexity on Carbon Emissions: Evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 24, 16364-16370. <https://doi.org/10.1007/s11356-017-9219-7>
- Chen, J. and Chen, Y. (2024). Does natural Resources Rent Promote Carbon Neutrality: The Role of Digital Finance. *Resources Policy*, Vol. 92, 105047.
- Chopra, R., Magazzino, C., Shah, M. I., Sharma, G. D., Rao, A. and Shahzad, U. (2022). The Role of Renewable Energy and Natural Resources for Sustainable Agriculture in ASEAN Countries: Do Carbon Emissions and Deforestation Affect Agriculture Productivity?. *Resources Policy*, Vol. 76, 102578. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.105047>
- Doğan, B., Driha, O. M., Balsalobre Lorente, D. and Shahzad, U. (2021). The Mitigating Effects of Economic Complexity and Renewable Energy on Carbon Emissions in Developed Countries. *Sustainable Development*, Vol. 29, Iss. 1, 1-12. <https://doi.org/10.1002/sd.2125>
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic modelling*, Vol. 29, Iss. 4, 1450-1460.
- Gorus, M. S. and Aydin, M. (2019). The relationship Between Energy Consumption, Economic Growth, and CO2 Emission in MENA Countries: Causality Analysis in the Frequency Domain. *Energy*, Vol. 168, 815-822. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.11.139>
- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M. and Simoes, A. (2014). *The atlas of economic complexity: Mapping paths to prosperity*. Mit Press.
- He, K., Ramzan, M., Awosusi, A. A., Ahmed, Z., Ahmad, M. and Altuntaş, M. (2021). Does Globalization Moderate the Effect of Economic Complexity on CO2 Emissions? Evidence from the Top 10 Energy Transition Economies. *Frontiers in Environmental Science*, Vol. 9, 778088. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.778088>
- Hidalgo, C. A. and Hausmann, R. (2009). The Building Blocks of Economic Complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 106, 10570-10575.
- Huang, Y., Raza, S. M. F. and Usman, M. (2023). Asymmetric Role of Natural Resources Dependence, Industrialization, and Foreign Direct Investment in China’s Economic Growth. *Resources Policy*, Vol. 85, 103932.
- Jahanger, A., Awan, A., Anwar, A. and Adebayo, T. S. (2023, August). Greening the Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS) Economies: Assessing the Impact of Electricity Consumption, Natural Resources, and Renewable Energy on Environmental Footprint. *In Natural Resources Forum*, Vol. 47, Iss. 3, 484-503. <https://doi.org/10.1111/1477-8947.12294>
- Jiang, Y., Sharif, A., Anwar, A., Cong, P. T., Lechumanan, B., Yen, V. T. and Vinh, N. T. T. (2023). Does Green Growth in E-7 Countries Depend on Economic Policy Uncertainty, Institutional Quality, and Renewable Energy? Evidence from Quantile-Based Regression. *Geoscience Frontiers*, Vol. 14, Iss. 6, 101652. <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101652>

- Joshua, U. and Bekun, F. V. (2020). The Path to Achieving Environmental Sustainability in South Africa: The Role of Coal Consumption, Economic Expansion, Pollutant Emission, and Total Natural Resources Rent. *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 27, Iss. 9 9435-9443. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07546-0>
- Khezri, M., Heshmati, A. and Khodaei, M., (2022). Environmental Implications of Economic Complexity and its Role in Determining How Renewable Energies Affect CO2 Emissions. *Appl. Energy* Vol. 306, 117948. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117948>
- Kwakwa, P. A., Alhassan, H. and Adu, G. (2020). Effect of Natural Resources Extraction on Energy Consumption and Carbon Dioxide Emission in Ghana. *International Journal of Energy Sector Management*, Vol. 14, Iss. 1, 20-39. <https://doi.org/10.1108/IJESM-09-2018-0003>
- Lapatinas, A., Garas, A., Boleti, E. and Kyriakou, A. (2019). Economic Complexity and Environmental Performance: Evidence from a World Sample. *MPRA Paper No. 92833*, 1-49. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/92833/1/MPRA_paper_92833.pdf
- Laverde-Rojas, H., Guevara-Fletcher, D. A. and Camacho-Murillo, A. (2021). Economic Growth, Economic Complexity, and Carbon Dioxide Emissions: The Case of Colombia. *Heliyon*, Vol. 7, Iss. 6. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07188>
- Lei, X., Yang, Y., Alharthi, M., Rasul, F. and Raza, S. M. F. (2022). Immense Reliance on Natural Resources and Environmental Challenges in G-20 Economies Through the Lens of COP-26 Targets. *Resources Policy*, Vol. 79, 103101.
- Li, Z., Doğan, B., Ghosh, S., Chen, W. M. and Lorente, D. B. (2024). Economic Complexity, Natural Resources and Economic Progress in the Era of Sustainable Development: Findings in the Context of Resource Deployment Challenges. *Resources Policy*, Vol. 88, 104504. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104504>
- McCoskey, S. and Kao, C. (1998). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration in Panel Data. *Econometric Reviews*, Vol. 17, Iss. 1, 57-84. <https://doi.org/10.1080/07474939808800403>
- Nazlıoğlu, S. and Karul, C. (2017, July). Panel LM Unit Root Test With Gradual Structural Shifts, 40th International Panel Data Conference, Thessaloniki-Greece.
- Neagu, O. and Teodoru, M. C. (2019). The Relationship Between Economic Complexity, Energy Consumption Structure and Greenhouse Gas Emission: Heterogeneous Panel Evidence from the EU Countries. *Sustainability*, Vol. 11, Iss. 2, 497.
- OEC (Observatory of Economic Complexity). (2024). Economic Complexity Legacy Rankings (ECI). <https://oec.world/en/rankings/country/eci> (Erişim Tarihi: 05.03.2024).
- Örnek, İ. ve Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, Cilt. 28, Sayı. 3, 109-129.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61, Iss. 1, 653-670.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis. *Econ. Theory*, Vol. 20, 597-625. <https://www.jstor.org/stable/3533533>
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Available at SSRN 572504*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, Vol. 74, Iss. 4, 967-1012.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, Vol. 142, Iss. 1, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, Vol. 11, Iss. 1, 105-127.
- Safi, A., Wei, X., Sansaloni, E. M. and Umar, M. (2023). Breaking Down the Complexity of Sustainable Development: A Focus on Resources, Economic Complexity, and Innovation. *Resources Policy*, Vol. 83, 103746. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103746>
- Saud, S., Haseeb, A., Zafar, M. W. and Li, H. (2023). Articulating Natural Resource Abundance, Economic Complexity, Education and Environmental Sustainability in MENA Countries:

- Evidence from Advanced Panel Estimation. *Resources Policy*, Vol. 80, 103261. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103261>
- Shahzad, U., Fareed, Z., Shahzad, F. and Shahzad, K. (2021). Investigating the Nexus Between Economic Complexity, Energy Consumption and Ecological Footprint for The United States: New Insights from Quantile Methods. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 279, 123806. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123806>
- Shammre, A. S., Benhamed, A., Ben-Salha, O. and Jaidi, Z. (2023). Do Environmental Taxes Affect Carbon Dioxide Emissions in OECD Countries? Evidence from the Dynamic Panel Threshold Model. *Systems*, Vol. 11, Iss. 6, 307. <https://doi.org/10.3390/systems11060307>
- Sharif, A., Baris-Tuzemen, O., Uzuner, G., Ozturk, I. and Sinha, A. (2020). Revisiting the Role of Renewable and Non-Renewable Energy Consumption on Turkey's Ecological Footprint: Evidence From Quantile ARDL Approach. *Sustainable Cities and Society*, Vol. 57, 102138. <https://doi.org/10.3390/systems11060307>
- Shen, Y., Su, Z. W., Malik, M. Y., Umar, M., Khan, Z. and Khan, M. (2021). Does Green Investment, Financial Development and Natural Resources Rent Limit Carbon Emissions? A Provincial Panel Analysis of China. *Science of the Total Environment*, Vol. 755, 142538. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142538>
- Türkmen, S. ve Ağır, H. (2020). Enflasyon ile Finansal Gelişme İlişkisi: Yüksek ve Düşük Enflasyonlu Ülkeler Üzerine Ampirik Kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 13, Sayı. 3, 577- 592.
- Ulucak, R., Danish. and Kassouri, Y. (2020). An Assessment of the Environmental Sustainability Corridor: Investigating the Non-Linear Effects of Environmental Taxation on CO2 Emissions. *Sustainable Development*, Vol. 28, Iss. 4, 1010-1018.
- Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters*, Vol. 97, 185–190.
- World Bank (2024). World development indicators, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 09.05. 2024).
- You, W., Zhang, Y. and Lee, C. C. (2022). The Dynamic Impact of Economic Growth and Economic Complexity on CO2 Emissions: An Advanced Panel Data Estimation. *Economic Analysis and Policy*, Vol. 73, 112-128. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.11.004>
- Zhang, J., Faraz Raza, S. M., Huang, Y. and Wang, C. (2023). What Affect Energy Poverty in China? A Path Towards Sustainable Development. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, Vol. 36, Iss. 2, 2111316. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2111316>.

SUMMARY

One of the most important issues facing humanity in the 21st century is climate change. The environmental problems brought about by climate change have become a global phenomenon because they pose a threat to sustainable development. Policies regarding extreme biodiversity loss, climate change and CO2 emissions in ensuring sustainable development are among the issues of intense interest to economists, policy makers and researchers (Alvarado, et al., 2021: 1). This intense interest has contributed to increasing awareness about environmental degradation/pollution. In particular, emphasizing CO2 emissions, which are greenhouse gas compounds, as the main cause of environmental problems (Shammre et al., 2023: 2), has led to their systematic investigation in discussions on the environmental sustainability of development (Sharif et al., 2020: 2). In addition, the fact that an economic growth rate that will ensure sustainable resource consumption and waste has not been reached in the world and the continuation of

such a growth trend causes serious concerns about sustainability (Ulucak, et al., 2020: 1-2).

The period 1998-2020 was covered in this study, which investigated the impact of natural resource rent, economic complexity and economic growth on environmental sustainability for 12 MENA countries. There are reasons why MENA countries were selected. The MENA region is an important region of international economic prosperity. It attracts global attention due to its abundance of natural resources, environmental fragility (Gorus and Aydin, 2019: 3) and exposure to highly variable energy prices. It has 60% of global oil resources and about 45% of gas reserves. In this regard, the abundance of natural resources such as oil and natural gas and their export and consumption have increased the energy demands and the strategic importance of the region. Additionally, the region has not completed its first industrialization phase, which results in high energy consumption and low-sophistication products. Since its production systems are not effectively diversified, it lags behind other countries in terms of economic complexity (Saud et al., 2023: 2). The highlighted points make it important to study the impact of natural resource rent, economic complexity and economic growth on environmental sustainability in MENA countries.

The study follows a four-stage econometric methodology. Cross-section dependence and slope coefficient homogeneity tests, which are within the scope of the first stage pre-test, are explained. Breusch and Pagan 1980 LM test, CDLM and CD test, Pesaran 2004 and LMadj tests developed by Pesaran et al., 2008, which are widely used to examine cross-sectional dependence, were used. After explaining the methodology of the above tests, which are preliminary tests, in the second stage, the unit root processes of the variables were investigated with the Fourier Panel LM unit root test, which is one of the second generation tests and includes structural breaks in the model. In the third stage, the panel Lagrange multiplier (LM) bootstrap test developed by Westerlund and Edgerton (2007) was used to determine the long-term relationship between natural resources, economic growth and economic complexity index in T and N dimensions. In the fourth stage, Pesaran (2006) Common Correlated Effects (CCE) estimator test was used to calculate the long-term coefficients among the variables.

When the results are examined, the effect of natural resource rent and economic complexity index coefficient on CO₂ emissions is statistically insignificant, while the coefficient on economic growth is statistically significant and positive. Country-by-country empirical results confirm some studies in the existing literature. As suggested in existing literature, natural resources are critical determinants of development, growth, social development and prosperity. However, sudden and unconscious consumption of natural resources causes environmental deterioration. As the extraction and consumption of natural resources increases rapidly, humans can contribute to environmental degradation through unsustainable activities. Economic complexity is one of the critical factors that affects environmental sustainability by changing the techniques, scale and structure of an economy. However, structural changes and product complexities

can cause serious environmental problems due to high natural resource consumption and waste generation. It has been found that economic growth increases CO2 emissions in relevant countries. This shows that environmental pollution is ignored in countries for rapid growth and development.

Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Erkin Nevzat GÜDELİCİ* Gökhan KARHAN** Hamza ŞİMŞEK***

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de 1990-2022 yılları arasında devletin vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Maki (2012) eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamaları değişkenlerinin kontrol değişkeni olarak kullanıldığı araştırmanın sonuçlarına göre vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu, kamu harcamalarının büyüme ile uzun dönemde pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar değişkenine ait katsayı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye’de 1990-2022 yılları arasında vergi gelirlerindeki artışın uzun dönemde kişi başına düşen geliri arttırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Gelirleri, Ekonomik Büyüme, Kamu harcamaları, Doğrudan Yabancı Yatırımlar

JEL Sınıflandırması: H10, H20, H30

Relationship Between Tax Revenues and Economic Growth: The Case of Turkey

ABSTRACT

In this study, the relationship between tax revenues and per capita income in Turkey was examined with the help of Maki (2012) cointegration test for the period 1990-2022. Foreign direct investments and public expenditure variables were used as control variables. According to the results it was concluded that there is a long-term positive relationship between tax revenues and growth, and that public expenditures positively related to economic growth in the long term. On the other hand, the coefficients of foreign direct investments variable was not found to be statistically significant. According to the findings from the study, was concluded that the increase in tax revenues in Turkey between 1990 and 2022 increased per capita income in the long term.

Key Words: Tax Revenue, Economic Growth, Public Expenditures, Foreign Direct Investments

JEL Classification: H10, H20, H30

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde zayıf maliye politikaları ve alternatif gelir kaynaklarının oluşturulamaması, ekonomilerin büyük ölçüde vergi gelirlerine bağımlı kalmasına yol açmaktadır. Ekonomik yapıdaki bu sınırlılıklar, özellikle

*Doç.Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. erkinnevezat.gudelici@batman.edu.tr. ORCID Bilgisi: 0000-0002-4163-7433

**Doç.Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü gökhan.karhan@batman.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-003-1393-4649

***Doç.Dr. Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hamza.simsek@batman.edu.tr., ORCID Bilgisi: 0000-0003-1141-0307

(Makale Gönderim Tarihi: 13.06.2024 / Yayına Kabul Tarihi:29.05.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1500936

Makale Türü: Araştırma Makalesi

gelişmekte olan ülkelerde iktisadi gelişmeyi önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, ekonomik yapıdaki vergiye bağımlılıkla beraber bu ülkelerde var olan altyapı eksiklikleri, nitelikli iş gücünün azlığı ve finansal kaynaklara erişim zorlukları, sürdürülebilir büyümeyi engellemektedir. Vergi gelirleri (VG), kamu sektörü tarafından ekonomiye yön verilmesi ve temel ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi için kritik bir kaynak oluştururken, ülkelerin belirlediği hedeflerin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak da kullanılmaktadır. Uygun şekilde tasarlanmış bir vergi sistemi, istenmeyen sapmaların önüne geçerek, vergi toplama maliyetlerini azaltarak ve ekonomik büyümeyi (EB) destekleyerek, arzulanan mali politika hedeflerinin en etkin şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Literatürde, VG'nin devletlere, üretim kapasitesini artıracak altyapı iyileştirmeleri ve eğitim gibi alanlara yatırım yapma potansiyeli sağladığını savunan çalışmalar (Stoilova, 2017: 1042; McNabb, 2018: 173) bulunmakla birlikte, geleneksel ekonomi teorisi yüksek vergilerin, iş gücü arzını ve işletmelerin üretim yapma teşviklerini olumsuz etkileyerek EB'yi yavaşlattığını vurgulamaktadır. Yüksek vergi işgücü arzındaki büyümeyi azaltmakta, işsizlik seviyesini ise yükseltmektedir. Ayrıca yüksek seviyedeki vergi araştırma ve geliştirme faaliyet harcamalarını azaltarak üretim artışını olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında yüksek seviyedeki vergi, kaynakların üretim seviyesi daha düşük olabilecek sektörlere kaymasına yol açabilmektedir. Son olarak işgücü arzı üzerindeki yüksek vergi, çalışanların verimli olabilecekleri işlerden kaçınmalarına neden olmakta ve bu da beşerî sermayenin etkin kullanımına zarar vermektedir (Chigbu, 2011: 29; Tosun ve Abizadeh, 2005: 2255; Poulson ve Kaplan 2008: 54).

Verginin toplu etkisinin yanında, her verginin ayrı yapısı da EB için önem arz etmektedir. Bazı vergiler diğerlerine göre daha fazla tahrip edici iken, bazı vergiler nispeten daha istikrarlı özellik göstermektedir. Örneğin yüksek kurumlar vergisi oranı ekonomik aktiviteler için mülkiyet vergisinden daha fazla zarar vericidir (Dackehag ve Hansson, 2012: 2). Dolayısıyla vergi yapısı ile ilgili kararlar sadece toplanacak vergi miktarı ile sınırlı olmamakta, farklı vergi araçlarının gelir yaratmadaki başarısını yansıtmaktadır. Bundan dolayı birçok ülke vergi sistemlerinde yapısal reformlar gerçekleştirmektedir. Bu reformların amacı tasarrufu, yatırımı, girişimciliği arttıran ve yüksek işgücü sağlayan mali bir yapı yaratmaktır. Vergi politikalarındaki temel mesele vergi yapısının EB sağlayacak şekilde nasıl tasarlanacağını belirlenmesidir (Johansson, 2008: 2). Gelişmekte ve gelişmiş ülkeler incelendiğinde vergi yapılarının tamamen birbirinden ayrı olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler gümrük vergisi gibi ticari vergilere daha fazla bel bağlamış gözükmektedir. Bu tür vergilerin tüketim ve gelir vergisi gibi vergilerden daha kolay ve ucuz olarak şekilde toplanıyor olması gelişmekte olan ülkeleri bu tür vergilere yönlendirmektedir (McNabb ve Boucher, 2014: 13). Dolayısıyla vergi tüm ülkelerin ekonomik ve mali politika aracı olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Ülkelerin bu aracı etkin olarak kullanması ülkelerin EB düzeylerini olumlu şekilde etkileyecektir (Mangır ve Ertuğrul, 2012: 257).

Literatür incelendiğinde, VG ve EB arasındaki ilişkinin sonuçlarının ülkelerin gelişmiş düzeyine bağlı olarak birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde düşük milli gelir düzeyi, vergi gayretinin düşüklüğü ve siyasi karar alma sürecinin yetersizliği gibi kısıtlayıcı unsurların vergi politikalarını etkilediği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında yapılan çalışmalarda, genel itibariyle farklı vergi türlerine ait gelirler ile EB arasındaki ilişkinin değerlendirildiği, ancak bu ilişkinin anlamlılığı, yönü ve büyüklüğü konusunda tam bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışma, gelişmekte olan ülke kategorisinde bulunan Türkiye’de VG’nin EB üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye, son yıllarda çeşitli mali reformlar gerçekleştirmiş olmasına rağmen, vergi ile ilgili düzenlemelerin EB üzerindeki etkisi hala tartışma konusudur. Çalışmanın temel sorunsalı, VG’nin EB ne ölçüde sınırladığı veya teşvik ettiği ve vergi sisteminin üretim kapasitesini nasıl etkilediği soruları etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, bu çalışma ile Türkiye’de yıllar içinde izlenen maliye politikalarının etkinliğinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

I. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Vergi, devlet tarafından her bir vatandaş için gerekli olan alt yapının sağlanabilmesi için vergi mükellefleri tarafından mevcut fona yapılan önemli bir katkıdır (Gabriel ve Ezekiel, 2019, 47). Toplumların ve ekonomik politikaların en önemli hedeflerinden birisi ise ekonomik büyümenin (EB) sağlanmasıdır. Genel olarak ekonomik büyüme (EB), bir yıllık zaman dilimi içerisinde bir kişiye düşen ulusal gelir artışı olarak tanımlanmaktadır. EB’den bahsedebilmek için kişi başına düşen milli gelir artışının uzun dönemli ve sürekli olması gerekmektedir. Bu noktada bazı iktisatçılar birkaç yıllık kısa süreyi yeterli görürken, bazı iktisatçılar ise 10 yıldan uzun süreleri dikkate almaktadırlar. Bu noktada sürenin uzun olması ekonominin nasıl bir yol izlediği ve yapısal değişim hakkında yeterli bilgi sağlayacaktır (Paksoy ve Bakan, 2010, 151).

Ülkeler için EB iki şekilde sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi, ülkenin sahip olduğu ekonomik kaynakların tam anlamıyla verimli bir şekilde kullanılması vasıtasıyla, ikincisi ise yeni kaynaklar aktarılması yoluyla (Paksoy ve Bakan, 2010, 152). Kamu harcamalarının azaltılması, borçlanma ve vergilendirme gibi araçlar kaynak attırmada kullanılacak maliye politikası unsurlarıdır. Ülkeler bu iki yol ile sağladıkları kaynakları EB dâhil enflasyon, istihdam, ekonomik istikrar gibi diğer ekonomik hedeflere ulaşmak için kullanmaktadır. Vergiler özellikle belirli zamanlarda karşılaşılan krizlerin mali etkilerini ortadan kaldırmak, EB ve kalkınmayı sağlamak amacı ile kamu otoriteleri tarafından bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu noktada vergilerin, devletlerin EB’yi sağlamak için kullandığı önemli bir makroekonomik araç olduğu görülmektedir. (Yıldız ve Sandalcı, 2019, 21).

Ülkelerin gelişme durumu vergi politikaların birbirinden farklılaşmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler mevcut ekonomik istikrarını korumaya dönük önlemlere yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkeler ise gelişmişlik düzeyini artırıcı politikalar belirlemek zorundadır. Bu noktada vergi gelirlerinin (VG), gelişmiş bir

finansal piyasası bulunmayan, iç kaynak yetersizliği yaşayan ve üretimi kısıtlı olan gelişmekte olan ülkelerin EB'yi sağlamada kalan yegana araçlarından biri olduğu görülmektedir. Ayrıca ekonomik yatırımları gerçekleştirilmesinin en önemli kaynağını tasarruflar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, tasarruf seviyesi de düşeceği için bu sorumluluk devlet tarafından gerçekleştirilmekte ve birincil kaynak olarak vergiler kullanılmaktadır (Paksoy ve Bakan, 2010, 152). Gelişmekte olan ülkelerde reel sektördeki yatırımların artması için devlet tarafından çeşitli teşvikler, hibe gibi fonlar ve alt yapı hizmetleri sağlanması ihtiyacı doğmaktadır. (Karhan, 2018). Bu yatırımlar ancak devlet gelirlerinin artması ile sağlanmaktadır. Kamusal gelirlerin %80-%90 kadarını VG oluşturmaktadır. Vergilerden elde edilen gelir reel sektörün ihtiyacı ve gelişimi için kullanılmaktadır. Reel sektörün gelişimi sonucunda üretim artışıyla birlikte, dolaylı olarak gayri safi milli hasılda artış sağlanacağı düşünülmektedir (Yılmaz ve Tezcan, 2007, 3). Bu durum ekonomide Keynes hipotezi olarak bilinmektedir (Karhan, 2018:36). Ancak gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde, milli gelir düzeyinin düşük olduğu, vergi gayretinin yeterli olmadığı ve siyasi karar alma süreçlerinin zayıf olduğu düşünüldüğünde, vergi politikalarının bu ülkelerde EB'yi ne şekilde etki ettiği sorusu ortaya çıkmaktadır (Paksoy ve Bakan, 2010, 152).

Çağdaş vergi politikalarının amacı sadece hükümetin ihtiyacı olan kaynağı sağlamak değil, aynı zamanda gelir dağılımına, ekonomik istikrara, kaynak tahsisine katkıda bulunurken aynı zamanda EB'yi desteklemektir. Ancak iktisadi görüşler açısından vergi ve EB arasında ilişki tarihte farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Geleneksel ekonomi teorisi yüksek verginin EB'yi olumsuz etkileyeceğini savunmaktadır. Yüksek vergi işgücünü kısıtlamakta, araştırma geliştirme faaliyetlerini azaltarak üretimi düşürmektedir. Yüksek seviyedeki vergi nedeniyle kaynakların verimli olmayacak alanlara kayma olasılığı da bulunmaktadır (Stoilova, 2017: 1042). Vergi ve EB arasındaki ilişkiyi ele alan ilk araştırmacı Solow'dur. Solow'un geliştirmiş olduğu ekonomik modele göre uzun dönemde EB'nin temel belirleyicisinin dışsal faktörler olduğu, bunun dışında kalan vergi politikalarının EB'yi etkilemediği savunulmuştur (Sağdıç, vd., 2020, 685). Solow'un ekonomik modelindeki yetersizlikleri ortadan kaldırmak için Neo-Klasik dönem sonrasında R. Lucas ve P. Romer tarafından içsel büyüme modeli geliştirilmiştir. İçsel büyüme modeline göre EB dışsal politikalar yerine, kamu politikaları, beşeri sermaye birikimi, girişimcilerin rasyonel kararları gibi içsel faktörlere dayanmaktadır. İçsel büyüme modelinde vergilerin pozitif dışsallıkları, AR-GE harcamaları, ölçeğe göre artan getiri gibi unsurları teşvik ederse EB uzun dönemde pozitif olarak etkilenecektir. Dolaysız vergilerin arttırılması ise fiziksel ve beşerî sermayeyi olumsuz şekilde etkileyecek, bu ise uzun dönemde EB'yi düşürecektir (Dam ve Ertekin, 2018, 21). Kısaca içsel ekonomik büyüme modelinde vergiler “bozucu” ve “bozucu olmayan” ekinde ikiye ayrılmaktadır. Gelir ve servet üzerinden alınan vergiler uzun dönemde fiziki ve beşerî sermaye yatırımını zorlaştırması nedeniyle “bozucu vergiler” olarak adlandırılmakta, harcama üzerinden alınan ve yatırım kararları etkilemek yerine

tüketim tercihlerini olumlu yönde etkileyen vergiler ise “bozucu olmayan” vergi olarak adlandırılmaktadır (Saraç, 2015, 24). 1970’li yıllarda vergi oranları ve EB ilişkisi arz yönlü iktisatçılar tarafından ele alınmıştır. Bu görüşü savunan iktisatçılara göre vergi oranları ile VG arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Vergi oranlarındaki indirimin, bireylerin gelirleri yanında tasarruf ve yatırımlarında artışa sebep olacağını, sonuç olarak vergi oranlarındaki azalmanın, VG’yi ve EB’yi arttıracığını savunmuşlardır (Temiz, 2008, 6).

Literatürde vergi ile EB arasındaki ilişkiyi ele alan çokça çalışma bulunmaktadır. Akbulaev (2024) yapmış olduğu çalışmada VG ile EB arasındaki ilişkiyi 1991-2021 dönemini kapsayacak şekilde ele almıştır. Yapmış olduğu çalışmada maki yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri kullanmıştır. Yapmış olduğu çalışmada VG’nin EB üzerinde negatif yönlü ve anlamsız bir etkisinin olduğunu bulmuştur. Bunun nedenini Azerbaycan’ının gelişmekte olan bir ülke olması ve birinci dünya ülkeleri gibi güçlü bir ekonomisinin olmamasına bağlamıştır.

Wibowo ve Mersalina (2024) yapmış oldukları araştırmalarında Endonezya’nın 1990-2022 dönemindeki vergi türleri ile EB ilişkisini değerlendirmiştir. Yapmış oldukları çalışmalarında en küçük kareler yöntemi ve hata düzeltme modelini kullanmışlardır. Çalışmaları sonucunda gelir vergisinin katma değer vergisinin ve özel tüketim vergisinin uzun ve kısa dönemde, ithalat vergisinin ise sadece uzun dönemde EB üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Hussain vd., (2024) yapmış oldukları çalışmalarında Nijerya’nın 2013-2022 dönemine ait verilerini kullanarak vergi türleri ile EB arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Söz konusu verilerin analizinde vektör hata düzeltme modeline dayalı çoklu regresyon analizini kullanmışlardır. Yapmış oldukları analiz sonucunda gümrük vergisinin ve petrol geliri vergisinin Nijerya’nın EB’sini olumsuz bir şekilde etkilediğini, kurumlar vergisinin, katma değer vergisinin ise EB üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Ho vd., (2023) yapmış olduğu çalışmalarında 2000-2020 döneminde 29 gelişmekte olan ülkenin verilerini kullanarak, gelişmekte olan ülkelerde artan ticaret açığı bağlamında VG’nin EB üzerindeki etkisini araştırılmışlardır. Çalışmalarında sabit etkiler modeli ve genişletilmiş en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda VG’nin EB’yi arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca ticaret açığının VG ve EB arasındaki pozitif ilişkiyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak aşırı ticaret açığı durumunda bu ilişkinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Eze (2023) yapmış olduğu çalışmada 1991-2021 dönemi verilerini kullanarak İngilizce ve Fransızca konuşan ülkelerdeki petrol dışı vergi gelirinin EB’yi nasıl etkilediğini incelemiştir. Veri analiz yöntemi olarak genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Sermaye kazancı vergi gelirinin ve emlak vergisi gelirinin EB’yi olumlu etkilediğini, gümrük ve özel tüketim vergisi gelirinin ise EB üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını belirlemiştir.

Sayari vd., (2023) 14 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinin 2010-2020 dönemindeki vergi ve EB ilişkisini değerlendirmişlerdir. Sabit etkili panel veri analiz yöntemini kullanarak verileri analiz etmişlerdir. Yapmış oldukları analizler sonucunda Katma değer vergisinin EB'yi olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. İşsizlik oranı ve tüketici fiyat endeksinin EB'yi azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Adefolake vd., (2022) yapmış olduğu çalışmada 2000-2021 uzun dönem verilerini kullanarak farklı vergi türlerinin EB üzerindeki etkisini ele almışlardır. Çalışmalarında ex-post araştırma tasarımı kullanmışlardır. Yapmış oldukları Johansen eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli bir ilişki ortaya çıkarmışlardır. Bulgular petrol vergisinin ve katma değer vergisinin EB üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Kurumlar vergisi ise EB'yi olumsuz etkilemektedir.

Nguyen ve Darsono (2022) yapmış oldukları çalışmalarında VG ve EB arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Güneydoğu Asya Uluslar birliği ülkelerinin 2000-2020 dönemi verilerini değerlendirmişlerdir. Yapmış oldukları panel veri araştırması sonucunda VG'nin EB'yi olumsuz etkilediğini belirlemişlerdir. Ancak VG'nin doğrusal olmayan etkileri dikkate alındığında VG'nin EB üzerindeki olumsuz etkilerinin azaldığını görmüşlerdir.

Maganya (2020) çalışmasında Tanzanya'nın 1996-2019 dönemi için ARDL sınır testini kullanarak verginin EB üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu analiz sonucunda mal ve hizmet vergileri EB'yi olumlu şekilde etkilemektedir. Öte yandan gelir vergileri ile EB arasında negatif bir ilişki belirlenmiştir.

Nguyen (2019) çalışmasında doğrudan ve dolaylı vergilerin Vietnam'ın EB'si üzerindeki etkisini, 2003-2017 dönemine ait verilerini kullanarak en küçük kareler yöntemi ile analiz etmiştir. Dolaylı vergilerin Vietnam'ın EB'si üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu, buna karşılık doğrudan vergilerin EB üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını tespit etmiştir.

Edewusi ve Ajayi (2019) Nijerya'nın 1995-2015 dönemini dikkate alarak vergi ve EB arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Büyüme değişkeni olarak gayrisafi yurtiçi hasıla verisini kullanırken, vergi değişkeni olarak petrol geliri vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisini kullanmışlardır. Yapmış oldukları çoklu regresyon analizi sonucunda kurumlar vergisinin, petrol geliri vergisinin ve katma değer vergisinin EB'yi pozitif şekilde etkilediğini bulmuşlardır.

Gashi vd.'nin (2018) çalışmasının amacı 2007-2015 verilerini kullanarak vergi yapısı ve EB ilişkisini Kosova örneği bağlamında değerlendirmektir. Yapmış oldukları basit doğrusal regresyon analizi ve LOG-LOG analizi sonucunda, gelir vergisinin, katma değer vergisinin, stopaj vergisinin, şahıs işletmeleri üzerindeki verginin, faiz geliri vergisinin, kurumlar vergisinin ve şans oyunları vergisinin EB'yi olumlu şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Ahmad, vd., (2018) çalışmalarında dolaylı vergilerin Pakistan'ın EB'si üzerindeki uzun ve kısa dönem etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarında 1974 ile 2010 dönemi vergi ve EB verilerini zaman serisi regresyon analizi ile ele

almışlardır. Perron ve Dickey birim kök testler kullanılarak çalışmadaki her bir değişkenin durağanlığı araştırılmıştır. Eşbütünleşme etkisi için gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda dolaylı vergilerin uzun dönemde EB üzerinde negatif yönlü bir ilişkisinin olduğunu, buna karşılık katsayıların kısa sürede anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaları sonucunda dolaylı vergilerin azaltılmasının ve doğrudan vergilerin ise arttırılması önerisinde bulunmuşlardır.

Mcnabb (2018) 100 ülkenin panel verisini kullanarak vergi yapısı ve EB arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Kullanmış olduğu karma ortalama grup tahmin ekonomik analiz yöntemi ile vergi yapısındaki gelir değişikliklerinin, EB üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışma sonucunda gelir vergilerindeki hasılat tabanlı artışların, uzun dönemli gayri safi milli hasılat artışından daha düşük bir EB yarattığını tespit etmiştir. Buna karşılık ticaret vergilerindeki gelir tabanlı azaltmaların ise EB üzerinde her zaman pozitif bir etkisinin olmayacağını bulmuştur. Çalışmasının gelir seviyesine bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmiştir. Sonuçlar, gelişmekte olan ülkeler için mevcut bulguların geçerliliği sorusunu gündeme getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde EB ile VG arasındaki ilişkinin daha dikkatli bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Egbunike, vd., (2018) yapmış oldukları çalışmalarında VG'nin EB üzerinde etkilerini Gana ve Nijerya örneğinde değerlendirmişlerdir. EB verisi olarak gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenini kullanmışlardır. Gana ve Nijerya'nın 2000-2016 dönemini kapsayan verilerini kullanarak VG ve EB arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve en küçük kareler yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir. Yapmış oldukları analiz sonucunda VG'nin EB üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Kalas, vd., (2018) Sirbistan ve Hırvatistan'ın EB'si üzerinde vergilerin etkisini 2007-2016 verilerini kullanarak incelemişlerdir. Panel regresyon analizinde gayrisafi yurtiçi hasılayı büyüme göstergesi olarak kullanmışlardır. Vergi ise kurumlar vergisi, katma değer vergisi, sosyal güvenlik kesintileri ve özel tüketim vergilerinden oluşmaktadır. Kullanmış oldukları rastsal etkiler modelinin sonuçları, kurumlar vergisinin, katma değer vergisinin ve sosyal güvenlik kesintilerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Buna karşılık özel tüketim vergisinin gayrisafi yurtiçi hasılayı negatif şekilde etkilediğini belirlemişlerdir.

Babatunde, vd., (2017) yapmış oldukları çalışmada 2004-2013 dönemi panel verilerini kullanarak verginin Afrika'nın EB üzerindeki etkisini ele almıştır. Uyguladıkları en küçük kareler tahmin analizi sonucunda verginin EB üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

Stoilova (2016) vergi yapısı ve EB ilişkisini Avrupa Birliği ülkeleri çerçevesinde, 1996-2013 dönemi verilerini kullanarak değerlendirmiştir. Yapmış olduğu tanımlayıcı analiz, ülkeler arasındaki yatay farklılıkları, toplam vergi yükü ve vergi yapısı açısından ele alırken, ampirik analiz ise verginin EB üzerindeki

etkisini havuzlanmış panel veri üzerinden ele almıştır. Çalışması sonucunda tüketim vergisi, kişisel gelir vergisi ve mülkiyet vergisi yapılarının EB'yi destekleyici özellik gösterdiğini tespit etmiştir.

Simionescu (2016) maliye politika aracı olan katma değer vergisinin EB üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Bunun için seçili Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin 1995-2015 dönemine ait verilerini kullanmıştır. Çalışmasında farklı panel veri modellerini uygulamıştır (rastsal etkiler modeli, dinamik panel ve panel vektör otoregresyon modeli). Elde edilen sonuçlara göre EB ile katma değer vergisi oranları arasında iki yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır. Beyesian Doğrusal modelleri ise katma değer vergisinin sadece Macaristan'ın EB'si üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Kısa dönemde diğer ülkelerin katma değer vergisi oranları arttığında daha düşük bir EB sergilediğini tespit etmiştir.

Onakoya ve Afintinni (2016) çalışmalarında Nijerya'nın 1980-2013 dönemindeki gelir vergisi ile EB arasındaki eş bütünleşme ilişkisini değerlendirmişlerdir. Engle-Grangle eşbütünleşme testi ile değişkenlerin uzun süreli ilişkisini ele almışlardır. Vektör hata düzeltme modeli (VECM) uygulanarak değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem dinamikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar petrol gelirleri vergisi ve işletmelerin gelir vergisinin, EB üzerinde pozitif bir etkisini belirtmektedir. Ancak gümrük vergisi kesintileri ile EB arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında vergi türleri birlikte ele alındığında, verginin Nijerya'nın EB'si üzerine bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Gümrük departmanında mevcut fireleri önleyebilmek için güçlü kurumsal reformların yapılması gerektiğini önermişlerdir.

Macek (2015) yapmış olduğu çalışmasında bireysel vergi türlerinin EB üzerindeki etkisini OECD ülkelerinin 2000-2011 verilerini kullanarak panel regresyon modeli ile ele almıştır. Kurumlar vergisinin, kişisel gelir vergilerinin ve sosyal güvenlik kesintilerinin EB üzerinde en zarar verici vergiler olduğunu tespit etmiştir. Katma değer vergisinin ise EB'yi olumsuz etkilediğine dair herhangi bir kanıt elde edememiştir. OECD ülkelerindeki EB'yi sağlamak için ekonomi otoritelerinin kurumlar vergisini ve kişisel gelir vergilerini azaltmaları, vergi gelirlerindeki kaybın ise dolaylı vergiler ile telafi edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Njogu (2015) katma değer vergisinin Kenya'nın EB'sine olan etkisini ele almıştır. Çalışmasında EB göstergesi olarak işsizlik oranını kullanmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu katma değer vergisi ile işsizlik arasında pozitif bir ilişkiyi göstermektedir.

Ofishe (2015) yapmış olduğu çalışmasında katma değer vergisinin, Nijerya'nın EB'si üzerindeki etkisini 1994-2022 verilerini kullanarak incelemiştir. EB değişkeni olarak Nijerya'nın gayri safi yurtiçi hasılat verisini, analiz yöntemi olarak da en küçük kareler yönetimini kullanmıştır. Modelden elde etmiş olduğu sonuçlar katma değer vergisinin EB üzerinde güçlü bir pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmasında katma değer vergisinin toplam VG üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Çalışması sonucunda devletin EB için etkili bir şekilde katma değer vergisi politikası kullanması gerektiğini önermiştir.

Kamacı ve Kurt (2024) yapmış olduğu çalışmalarında dolaylı ve dolaysız vergiler ile EB arasındaki ilişkiyi, 2006-2021 dönemini kapsayacak şekilde ele almışlardır. Yapmış oldukları çalışmada iki model kurulmuştur. İlk modelde EB ve vergiler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Modellerinde dolaylı ve dolaysız vergiler bağımsız değişken, EB ve enflasyon ise bağımlı değişkendir. Çalışmalarında ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi kullanmışlardır. Yapmış oldukları çalışma tek yönlü bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Çalışmalarının ikinci modelinde ise vergiler ile EB ilişkisi ele alınmıştır. Dolaylı vergiler ile EB arasında çift yönlü bir ilişki tespit ederken, dolaysız vergi ile EB arasında tek yönlü bir nedensellik bulmuşlardır.

Hoylu ve Kaya (2023) 1990-2019 yılları arasına ait veriler kullanılarak dolaylı ve dolaysız vergilerin EB üzerine etkilerini araştırmıştır. Söz konusu etkiyi araştırmak için birim kök, vektör otoregresyon ve eşbütünleşme yöntemlerini kullanmıştır. Yapmış olduğu analiz sonucunda dolaylı vergileri EB'yi olumlu etkilerken, dolaysız vergiler ise olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

Korkmaz ve Korkmaz (2023) yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye'nin 2006-2022 yıllarına ait çeyrek dönem verilerini kullanarak, dolaylı ve dolaysız vergiler ile EB arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Çalışmada EB bağımlı değişken, dolaylı, dolaysız vergiler, gümrük vergisi, özel tüketim vergisi, gelir vergisi, kurumlar vergisi ve motorlu taşıtlar vergisi bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Yapılan ARDL sınır testi analizi sonucunda dolaysız vergilerin EB'yi negatif yönde, dolaylı vergilerin ise EB'yi pozitif yönde etkilemiştir.

Taşdemir (2023) Türkiye özelinde yapmış olduğu çalışmasında mal ve hizmetler vergisi ile EB ve finansal gelişmişlik ilişkisini Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi ile ele almıştır. Mal ve hizmetler vergisi, Gayri safi milli hasıla ve Finansal Gelişmişlik Endeksi çalışmanın değişkenlerini oluşturmaktadır. Yaptığı analiz sonucunda mal ve hizmetler vergisinin artışının EB'yi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak mal ve hizmet vergisindeki artış finansal gelişmeyi olumlu şekilde etkilemektedir.

Durucan (2023) yapmış olduğu çalışmasında doğrudan ve dolaylı vergi gelirleri ile EB ilişkisini ADRL sınır testi ve Toda-Yamamoto Granger Nedensel testi ile analiz etmiştir. Çalışmasında 1924-1962 dönemini birinci dönem, 1963-2021 dönemini ise ikinci dönem olarak ele almıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı, dolaylı ve dolaysız vergiler çalışmanın değişkenlerini oluşturmaktadır. İlk dönemde dolaylı ve dolaysız vergilerden EB'ye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. İkinci dönemde ise dolaysız vergiler ile EB arasında nedensellik ilişkisi tespit edilirken, dolaylı vergiler ile EB arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Atabey ve Şimşek (2022) yaptıkları çalışmalarında VG ve EB ilişkisini, G-7 ülkelerinin 1970-2020 dönemi verileri kullanarak değerlendirmiştir. Kullandıkları wasterlund panel eşbütünleşme testi sonucunda Kanada Fransa ve

ABD için VG ve EB arasında negatif bir ilişki tespit edilirken, Almanya, İtalya ve Japonya için ise VG ve EB arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir. İngiltere özelinde ise herhangi bir uzun dönem ilişkisi tespit edilmemiştir.

Oğul (2022) çalışmasında VG ve EB arasındaki ilişkiyi VG’i en yüksek olan 10 OECD ülkesinin 1995-2019 dönemi verisini kullanarak ele almıştır. Yapmış olduğu Kao eşbütünleşme analizi sonuçları uzun dönemde VG’deki yükselmenin EB’yi azalttığını göstermektedir.

Bağcı ve Sever (2022) yapmış olduğu çalışmasında servet ve harcamaya göre alınan vergilerin EB ilişkisi 28 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke özelinde değerlendirilmiştir. Çalışmalarında 1990-2018 dönemine ait verilerini ARDL sınır testi ile ele almışlardır. Çalışmaları sonucunda gelişmiş ülkelerde uzun dönemde gelir üzerinden alınan vergilerin EB’yi azalttığı, servet ve mal hizmet üzerinden alınan vergilerin ise EB’yi pozitif etkilediği bulunmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise uzun dönemde sosyal sigortalar primi, gelir üzerinden ve mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin EB’yi pozitif etkilediği, servet üzerinden alınan vergilerin ise EB’yi negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Öztürk (2021) Türkiye’nin 1965-2019 verilerini kullanarak dolaylı ve dolaysız vergiler ile EB ilişkisini değerlendirmiştir. Frekans alanı nedensellik testi kullanarak yapmış olduğu analiz sonucunda, dolaysız vergilerin kısa dönemde, dolaylı vergilerin ise orta ve uzun dönemde EB’yi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Efe (2021), vergi gelirleri ve EB ilişkisini, 54 gelişmekte olan ülkenin 2000-2018 verilerini kullanarak incelemiştir. Söz konusu ilişkiyi incelemek için dinamik panel veri analiz tekniklerini ve bu analize uygun tahminçileri kullanmıştır. Çalışması sonucunda gelir vergisinin payının azaltılıp, tüketim vergilerinin attırılması durumunda EB’nin pozitif yönde etkileneceği sonucuna ulaşmıştır.

Boğa (2020) Yapmış olduğu çalışmasında farklı vergi türlerinin EB’yi nasıl etkilediğini Türkiye’nin 1965-2018 yılları arasındaki verilerini kullanarak incelemiştir. Gayri safi yurtiçi hasıla, brüt sermaye oluşumu, mal ve hizmet vergisi, emlak vergisi, gümrük vergisi, vergi gelirleri çalışmanın değişkenlerini oluşturmaktadır. Doğrusal olmayan ARDL eşbütünleşme yöntemi yaklaşımını kullanarak yapmış olduğu analizinde uzun dönemli bir ilişki bulmuştur.

Akıncı (2019), Türkiye’nin çeyrek dönemlik verilerini kullanarak, 2006:Q1-2018:Q3 dönemi arasındaki VG ve EB ilişkisini incelemiştir. Maki Kırılmalı eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, VG ve EB arasında uzun süreli eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Buna göre VG arttıkça EB artmaktadır.

Tülümce ve Yavuz (2019) yaptıkları çalışmalarında katma değer vergisinin, büyüme üzerindeki etkisini ele almışlardır. Türkiye’nin 1985-2018 dönemine ait verilerini kullanarak KDV ve EB arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmalı eş bütünleşme yöntemi ile ele almışlardır. Katma değer vergisindeki % 1’lık artışın EB’yi 13,45 birim arttırdığı bulunmuştur.

Dam ve Ertekin (2018), Türkiye'nin 2005:Q1-2016:Q2 çeyrek dönem verilerini değerlendirerek, verginin EB üzerinde etkili olup olmadığını incelemişlerdir. Kullanmış oldukları ARDL sınır testi ile uzun dönemde VG'nin EB'yi pozitif etkilediği sonucunu bulmuştur. Yapmış oldukları çalışmalarında istihdam ve enflasyon gibi diğer değişkenlerin ise EB'yi etkilemediğini bulmuşlardır.

Topal (2017) çalışmasında 22 OECD ülkesinin vergi ve EB arasındaki ilişkisini 1971-2014 dönemi açısından değerlendirmişlerdir. Çalışmasında diğer çalışmalardan farklı olarak yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel nedensellik ve dinamik panel tahmin yöntemlerini kullanmıştır. Yapmış olduğu çalışmaya göre dolaylı vergilerin pozitif, gelir, vergi yükü ve servet vergilerinin ise EB'yi negatif etkilediği bulunmuştur. Çalışma sonuçları tüketim vergilerinin EB üzerinde olumsuz etkisinin olduğu, servet vergilerinin EB'yi negatif şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Demir ve Sever (2017) 11 OECD ülkesinin 1980-2014 dönemine ait verilerini kullanarak VG ve EB ilişkisini panel veri analizi ile değerlendirmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda uzun dönemde dolaysız vergilerdeki artış EB'yi düşürmektedir. Kısa dönemde ise toplam vergiler, dolaylı ve dolaysız vergiler EB'yi negatif etkilemektedir.

Karayılmazlar ve Göde (2017) yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye'nin 1965-2015 dönemini dikkate alarak vergi yükü ile EB arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Vektör hata düzeltim modeli (VECM) ile yaptıkları analiz sonucunda, vergi yükü artışının EB'yi olumsuz bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Terzi ve Yurtkuran (2016) yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye özelinde doğrudan ve dolaylı vergilerin EB üzerindeki etkilerini TY/U-VAR nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapmış oldukları analiz sonucunda dolaysız vergiler ve EB arasında çift yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Saraç (2015) 1969-2013 dönemi verisini kullanarak, vergi yükü ve EB arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Markov rejim değişim tekniğini kullandığı çalışmasında, ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde dolaysız vergilere daha fazla yönelmenin EB'yi negatif yönde etkilediği, dolaylı vergilere yönelmenin ise EB'yi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak literatürde, VG ile EB arasında kuvvetli ilişkinin varlığına yönelik çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu ilişki konusunda tam anlamıyla bir fikir birliği bulunmamaktadır. Gelişmiş ülkeler özelinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında VG ile EB arasında negatif yönlü bir ilişki olduğuna yönelik kanıtların arttığı görülmektedir. Ancak literatür taraması sonucunda söz konusu ilişkinin gelişmekte olan ülkeler için genel itibari ile doğru olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerden elde edilen bulgular dikkate alınarak gelişmekte olan ülkeler için yapılacak genellemelerin yanlış olacağı açıktır. Literatürde gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ise, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun vergi türlerinden elde edilen gelirler ile EB ilişkisi üzerine olduğu görülmektedir.

Ancak bu çalışmalarda vergi türlerinden elde edilen gelir ve EB ilişkisinin anlamlılığı, yönü ve büyüklüğü konusunda farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada literatürdeki çalışmalardan farklı olarak VG'nin EB'ye olan etkisinin ve büyüklüğünün tam olarak anlaşılabilmesi için nüfus, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamaları değişkenleri kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Kontrol değişkenleri VG'nin EB üzerindeki etkisinin diğer etmenlerden bağımsız olarak net bir şekilde görülmesine hizmet edecektir.

. II. UYGULAMA ve BULGULAR

A. Veri Seti, Ekonometrik Model

Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1990-2022 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Verilerin tamamı Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Ekonometrik çalışmalarda sıkça rastlanan değişen varyans sorununa karşı bütün veri setlerinin doğal logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Bu şekilde oluşturulan tam logaritmik modellerde hesaplanan katsayılar esneklik katsayısı olarak yorumlanabilmektedir. Çalışma kapsamında kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$\ln KBDG_t = \alpha_i + \beta \ln VG_t + \lambda \ln DYY_t + \partial \ln KH_t + \varepsilon_t \quad (\text{Denklem 1})$$

Denklem 1'de bağımlı değişken olarak, ekonomik büyümeyi temsilen ABD doları cinsinden satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına düşen gelir (KBDG), bağımsız değişken olarak ise toplam vergi gelirlerinin milli gelir içerisindeki payı (VG) kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak kişi başına düşen gelir değişkeninin seçilmesinin nedeni, KBDG'nin ekonomik büyümenin bireysel refah üzerindeki etkisini daha net bir şekilde ortaya koyması ve nüfus büyüklüğünü dikkate aldığından ülkeler arası karşılaştırmada daha etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan çalışmada kontrol değişkenleri kullanılarak vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, diğer faktörlerin etkisinden arındırılarak net bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) temsilen dolar cinsinden doğrudan yabancı yatırımlar net girişleri, kamu harcamalarını (KH) temsilen kamu harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki payı kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. "t" indisi zaman boyutunu, "ε" ise hata terimini temsil etmektedir. β, λ, ∂ ise sırasıyla vergi gelirleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamalarına ait katsayıları temsil eden parametrelerdir.

B. Ekonometrik Testler ve Bulgular

Zaman serisi analizine başlamadan önce zaman serisinin durağan olup olmadığına karar verilmesi gerekmektedir. Eğer kullanılan zaman serisinin ortalaması ve varyansı zamana bağlı olarak aynı kalıyor ve varyans hesaplanan dönem yerine iki dönem arasındaki uzaklığa göre belirleniyor ise durağan olarak kabul edilmektedir. Durağan olmayan zaman serileri ile analiz yapılması durumunda sahte regresyon sorunu ile karşılaşılması durumu ortaya çıkmaktadır. Durağan olmayan zaman serisi sadece seriler eş bütünleşik ise gerçek ilişkiyi yansıtmaktadır (Gujarati, 2004: 792)

Birim kök testleri vasıtasıyla eldeki serilerin durağan olup olmadıkları tespit edilebilmektedir. Durağanlığın sağlanmasıyla şoklar ve dalgalanmalar

barındıran uzun dönemli zaman serileri sabit bir ortalamaya kavuşabilmektedir. Bir zaman serisinin durağan olması, bu zaman serisinin ortalaması, varyansı ve kovaryansının sabit olması anlamına gelmektedir. Ancak incelenen dönemde meydana gelen yapısal bir değişim ya da şoklar, zaman serisinin sabitinde ya da trendinde kırılmalara yol açabilir. Bu kırılmalar genellikle, savaş/barış, terör, krizler ve politika değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Perron (1989)'a göre geleneksel birim kök testleri, serilerde meydana gelebilecek yapısal kırılmaları dikkate almadığından bu testler ile yapılan durağanlık testleri hatalı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle kırılma olduğu tahmin edilen veri setlerinde yapısal kırılmaları dikkate alan testlerin kullanılması özellikle sonuçların güvenilirliği açısından önemlidir.

Tablo 1 Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi Sonuçları

Kırılma Sayısı	Log-L	Schwarz Kriteri	LWZ
0	75.91457	-4.882748	-7.014941
1	125.8904	-6.516238	-9.514007
2	137.1586	-6.719979	-9.667155
3	146.3805	-6.661808	-9.696280
4	161.2254	-6.855765	-10.06620
5	189.1709	-7.255330	-11.23009
Tahmin edilen kırılma tarihleri: 1995, 1999, 2003, 2008, 2015			

1989 yılında sermaye hareketliliği üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması sonrasında yaşanan 1994,2001/2002, 2008/2009 ve 2018-2022 krizleri, Türkiye ekonomisinde birçok yapısal kırılma oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla serilerin yapısal kırılma içerip içermediğinin anlaşılması için modelde yer alan değişkenler, Bai ve Perron (2003) tarafından geliştirilen Bai-Perron çoklu kırılma testi ile test edilmiştir.

Bai- Perron çoklu yapısal kırılma testi, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilen bir modelde önceden bilinmeyen kırılma tarihlerini ve kırılma sayısını belirlemek üzere geliştirilmiştir. Denklem 1'e ilişkin Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde çoklu kırılma testlerinde sıkça kullanılan Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve Liu, Wu ve Zidek (1994) tarafından geliştirilen LWZ bilgi kriterine göre 5 kırılmanın olduğu ve bu kırılmalara ilişkin tarihlerin 1995, 1999, 2003, 2008 ve 2015 olarak belirlendiği görülmektedir. Değişkenlere ait veri setlerinde tespit edilen bu kırılmalar nedeniyle serilerin durağanlığı araştırılırken yapısal kırılmalara izin veren birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir.

Bu nedenle serilerin durağanlığı yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden Lee-Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testi aracılığıyla araştırılmıştır. Lee-Strazicich (2003) birim kök testi LM (Lagrange Multiplier) birim kök testine dayanmaktadır. Bu test, Lumsdaine ve Papell'in (1997) içsel iki kırılmalı birim kök testinden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Lee-Strazicich (2003)'e göre Lumsdaine ve Papell'in (1997) geliştirdikleri test, ana hipotez altında yapısal kırılma olmadığı varsayımıyla birim kökün varlığını incelemektedir. Oysa bu durumda temel hipotezin reddi sadece yapısal

kırılmaların olmadığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Lee-Strazicich (2003) serinin durağan-dışı olmasının reddedilmesinin hatalı olabileceğini belirterek hem temel hipotez hem de alternatif hipotezde yapısal kırılmaya izin veren LS (2003) testini geliştirmiştir.

LS (2003) birim kök testi için veri üretme süreci aşağıdaki gibidir.

$$y_t = \chi' k_t + \varepsilon_t$$

Modelde k_t dışsal değişken vektörüdür ve

$$\varepsilon_t = \beta_1 \varepsilon_{t-1} + e_t, e_t \sim ND(0, \sigma^2) \text{ 'dir.}$$

Şayet iki kırılma dikkate alınırsa k_t şu şekilde tanımlanır.

$$k_t = [1, t, Z_{1t}, Z_{2t}]'$$

Şayet $j=1,2$ ise $t \geq T_{\beta_j} + 1$ ve $Z_{jt}=1$ olacak aksi halde Z_{jt} değeri "0"

olacaktır. T_{β_j} kırılma zamanını göstermektedir. İki kırılmalı LM birim kök testi istatistikleri, LM'ye dayalı regresyon tahmininden aşağıdaki şekilde elde edilmektedir.

$$\Delta y_t = \chi' \Delta z_t + \chi \tilde{s}_{t-1} + u_t$$

Burada $\tilde{s}_t = y_t - \tilde{\phi}_t - k_t \tilde{\chi}$ ve $t=2, \dots, t'$ dir. $\tilde{\chi}$ ise Δy_t ile Δz_t regresyonundan elde edilen katsayıdır. Sıfır hipotezi t istatistikleri kullanılarak test edilir. T-istatistik değerinin minimum olduğu noktada yapısal kırılmanın olduğu kabul edilmektedir.

Serilerin durağanlıklarına ilişkin Lee-Strazicich (2003) birim kök testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Lee-Strazicich (2003) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	LM istatistiği	KT	KT
KBDG	-5.275015	2009	2017
VG	-5.338597	2003	2015
DYY	-8.072375	2000	2007
KH	-5.086057	2008	2017

Not: Değişkenlerin tamamı birinci farkta durağanlaşmaktadır. Kırılma tarihleri serilerin düzey değerindeki yapısal kırılmaları ifade etmektedir. Bu nedenle değişkenlerin sadece düzey değerlerinden elde edilen sonuçlar raporlanmıştır. KT: Kırılma Tarihi

Lee-Strazicich (2003) birim kök testi sonuçlarına göre Denklem 1'de yer alan değişkenlerin tamamı düzey değerinde durağan-dışı olmakla beraber birinci farkı alındığında durağanlaşmaktadır. Ayrıca kişi başına düşen gelir değişkeninde 2009 ve 2017, vergi gelirleri değişkeninde 2003 ve 2015, doğrudan yabancı yatırımlar değişkeninde 2000 ve 2007, kamu harcamaları değişkeninde 2008 ve 2016 yıllarında yapısal kırılmalar gözlenmiştir.

Yapısal kırılma içeren seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler araştırılırken birim kök testlerinde olduğu gibi eş bütünleşme testlerinin de yapısal kırılmalara izin vermesi gerekmektedir. Zira yapısal kırılmaya izin vermeyen eşbütünleşme testlerinin kullanılması serilerde yapısal kırılma olması

durumunda sonuçların sapmalı olmasına neden olmaktadır (Westerlund, 2006; 102-103).

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Maki (2012) tarafından geliştirilen ve yapısal kırılmalara izin veren eşbütünleşme testi aracılığıyla incelenmiştir. Maki (2012) eşbütünleşme testinin tercih edilmesinin nedeni 5 yapısal kırılmaya kadar izin vermesidir. Bu test, düzeyde kırılma (Model 1), düzeyde ve trendde kırılma (Model 2), rejimde kırılma (Model 3), trendde ve rejimde kırılma (Model 4) olmak üzere dört temel regresyon modeli önermektedir.

$$\text{Model 1: } D_t = a + \sum_{i=1}^k a_i Z_{ti} + \beta X_t + \gamma_{t1}$$

$$\text{Model 2: } D_t = a + \sum_{i=1}^k a_i Z_{ti} + \beta X_t + \sum_{i=1}^k \beta X_t Z_{ti} + \gamma_{t2}$$

$$\text{Model 3: } D_t = a + \sum_{i=1}^k a_i Z_{ti} + \delta_t + \beta X_t + \sum_{i=1}^k \beta X_t Z_{ti} + \gamma_{t3}$$

$$\text{Model 4: } D_t = a + \sum_{i=1}^k a_i Z_{ti} + \delta_t + \sum_{i=1}^k \delta'_i Z_{ti} + \beta X_t + \sum_{i=1}^k \beta X_t Z_{ti} + \gamma_{t4}$$

Yukarıdaki modellerde t zaman indisini, X_t bağımsız değişken vektörünü, D_t bağımlı değişkene ait vektörü, γ_t hata terimi vektörünü, a, a_i, δ, δ' ve β katsayıları ise tahmin edilecek parametreleri temsil etmektedir. Maki (2012) eşbütünleşme testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Yapısal kırılmalar altında eş bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Maki (2012) yukarıdaki hipotezleri test etmek için Monte Carlo simülasyonunu kullanarak hesapladığı bazı kritik değerleri tabloştürmüştür. Hesaplanan değer şayet Maki (2012) tarafından tabloştürtilen kritik değerden büyükse temel hipotez reddedilerek yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan değer, kritik değerden küçükse temel hipotez kabul edilmektedir. Çalışmaya ait modele ilişkin Maki (2012) eşbütünleşme testi sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Maki (2012) Eş bütünleşme testi sonuçları

Model	Düzeyde kırılma	Düzeyde trendde kırılma	ve Rejimde Kırılma	Trendde ve rejimde kırılma
	(Model 1)	(Model 2)	(Model 3)	(Model 4)
Test İstatistiği	-5.856	-6.290**	-6.388**	-10.604***
Kırılma tarihleri	1995, 2000, 2010, 2013, 2018	1995, 2002, 2006, 2013, 2018	1995, 1999, 2003, 2008, 2015	1994, 1998, 2003, 2008, 2017

Maki (2012) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre düzey değerinde (α) yapısal kırılmanın varlığı altında eşbütünleşme ilişkisi anlamlı bulunmamıştır. Öte yandan *düzeyde ve trendde* (α, β) ve *rejimde* (δ_t) yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisi %5 anlamlılık düzeyinde, *trendde ve rejimde* (β, δ) yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisi ise %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tablo 4'te görüleceği üzere düzeyde kırılma olduğu varsayımıyla kurulan Model 1 dışındaki diğer modellerin tamamında yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Maki (2012) eşbütünleşme testi sonucunda tespit edilen kırılma tarihlerinin, Türkiye'de sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırıldığı 1989 yılından itibaren yaşanan 1994, 2001/2002, 2008/2009 ve 2018-2022 krizleri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra VG'nin EB üzerindeki uzun dönemli etkisini hesaplamak için DOLS ve FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Katsayılar hesaplanırken kamu harcamaları ve doğrudan yabancı yatırımlar kontrol değişkenleri olarak kullanılmaya devam edilmiştir. FMOLS ve DOLS yöntemleri, Maki (2012) eşbütünleşme testinde olduğu gibi değişkenlerin farkta durağan olmaları durumunda kullanılmaktadır.

FMOLS katsayı tahmini kernel tahmincilerini kullanarak içsellik problemini ortadan kaldırmaktadır. DOLS yöntemi ise geri besleme etkilerini ortadan kaldırarak modele gecikmelerin dahil edilmesine izin veren etkin tahminciler üretebilmektedir (Erdoğan vd., 2018:46-48).

Tablo 4. FMOLS, DOLS Uzun dönem katsayıları

Değişkenler	FMOLS	DOLS
VG	1.041229** (0.0304) [2.495826]	1.030844** (0.0452) [2.089847]
DYY	0.011608 (0.5575) [0.593922]	-0.025022 (0.7250) [-0.363325]
KH	2.147593* (0.0560) [1.993453]	1.694004*** (0.0019) [3.398180]

Not:*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini göstermektedir. [] içindeki değerler olasılık, [] içindeki değerler hesaplanan test istatistiği değerleridir.

Tablo 5'te FMOLS ve DOLS uzun dönem katsayıları incelendiğinde vergi gelirlerindeki (VG) %1'lik artışın kişi başına düşen geliri (KBDG) yaklaşık %1 oranında artırdığı görülmektedir. Buna karşılık kamu harcamalarındaki %1'lik artışın, kişi başına düşen geliri yaklaşık %2.14 artırdığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber doğrudan yabancı yatırımların (DYY) kişi başına düşen gelir üzerinde (KBDG) istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

Literatür incelendiğinde vergi gelirleri (VG) ve ekonomik büyüme (EB) arasındaki ilişkinin yönü, büyüklüğü ve anlamlılığının, ülkelerin gelişmişlik

durumuna göre farklılaştığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, VG ile EB arasındaki negatif yönlü bir ilişkiye dair kanının arttığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ise söz konusu ilişkinin yönü, büyüklüğü ve anlamlılığı konusunda tam bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş bir finansal piyasası olmadığı, üretimin kısıtlı olduğu ve iç kaynak yetersizliği yaşadığı düşünüldüğünde, EB'yi sağlamada kalan yegâne aracın VG olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bu aracı ne kadar etkin kullanabildikleri önemli bir sorudur. Bu çalışmada Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke bağlamında, VG ile EB arasındaki ilişkinin net bir şekilde anlaşılabilmesine çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye için VG ile EB arasındaki ilişki 1990-2022 dönemi verisi kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda kişi başına düşen gelirin bağımlı değişken, vergi gelirlerinin bağımsız değişken ve doğrudan yabancı yatırımlar ile kamu harcamaları değişkenlerinin kontrol değişkeni olarak kullanıldığı bir model (Denklem 1) oluşturulmuştur. 1989 yılında Türkiye'de sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması sonrasında yaşanan 1994, 2000/2001 ve 2008/2009 krizleri nedeniyle modele alınan değişkenlere ait serilerde yapısal kırılma olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle serilerde yapısal kırılmanın olup olmadığı Bai-Perron (2003) çoklu yapısal kırılma testi yardımıyla sınanmıştır. Test sonuçlarına göre modeldeki değişkenlere ait serilerde 1995, 1999, 2003, 2008 ve 2015 yıllarında kırılmalar tespit edilmiştir.

Serilerde yapısal kırılma tespit edildikten sonra değişkenlere ait serilerin durağanlığı yapısal kırılmalara izin veren Lee-Strazicich (2003) birim kök testi ile araştırılmıştır. Durağanlık testi sonucunda serilerin tamamının düzey değerinde birim kök taşıdıkları ve ilk farkta durağanlaştıkları görülmüştür. Farkta durağan olan serilerin uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymak için yine yapısal kırılmaya izin veren Maki (2012) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizi sonucunda *düzeyde ve trendde* (α, β) ve *rejimde* (δ_i) yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisi %5 anlamlılık düzeyinde, *trendde ve rejimde* (β, δ) yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisi ise %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Son olarak ise FMOLS ve DOLS katsayı tahmini testleri kullanılarak değişkenlere ait uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır. FMOLS ve DOLS testlerinden elde edilen bulgulara göre vergi gelirlerinin toplam gelir içindeki payında meydana gelen % 1'lik bir artışın, kişi başına düşen geliri yaklaşık % 1,04 oranında arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye özelinde VG ile EB arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile geleneksel ekonomik teorisinin savunduğunun aksine vergi gelirleri ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışmamız son zamanlarda gelişmekte olan ülkeler için yapılan bazı çalışmalarını destekler niteliktedir. (Kamacı ve Kurt (2024); Boğa (2020) Akıncı (2019); Tülümce ve Yavuz (2019); Ho vd., (2023); Sayari vd., (2023); Edewusi ve Ajayi (2019); Egbunike, vd., (2018); Babatunde, vd., (2017); Njogu (2015); Ofishe

(2015)). Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan ülkeler bağlamında ele alınan diğer bazı çalışmaların sonuçlarından ise farklılaşmaktadır (Taşdemir (2023); Oğul (2022); Akbulaev (2024); Nguyen ve Darsono (2022)).

Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları dezavantajlara (gelir seviyesi düşüklüğü, üretim yetersizliği, vergi bilincinin olmaması, siyasi karar alma gücünün zayıflığı vb.) rağmen elde ettiğimiz bulgular Türkiye gibi geliştirmekte olan ülkelerin mali politikaları etkin bir şekilde kullanarak EB'yi sağlayabileceği düşüncesini destekler niteliktedir. Bu yönüyle arz yanlısı iktisatçıların görüşlerinin geliştirmekte olan ülkeler için tam anlamıyla geçerli olmadığı düşünülmektedir. Türkiye gibi geliştirmekte olan ülkelere iyi tasarlanmış vergi politikalarının, kayıt dışılığı azaltarak, vergi toplama maliyetlerini düşürerek, belirlenen mali hedeflerden sapmadan EB'yi gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Bu noktada esas önemli olanın etkin, objektif mali politikaların ortaya konabileceği hukuki ve idari ortamın varlığıdır. Dolayısıyla vergi bilincine zarar verecek uygulamalardan kaçınılmalı, vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçilmeli, vergi affı gibi uygulamalara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adefolake, A. O., & Omodero, C. O. (2022). Tax revenue and economic growth in Nigeria. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2115282.
- Ahmad, S., Sial, H. M., & Ahmad, N. (2018). Indirect taxes and economic growth: An empirical analysis of Pakistan. *Pakistan Journal of Applied Economics*, 28(1), 65-81.
- Akbulaev, N. (2024). The impact of tax revenue on Azerbaijan's economic growth. *Public Finance Quarterly*, 70(1), 66-82.
- Akıncı, A. (2019). Vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 100-106.
- Aslan, Ö., & Korap, H. L. (2006). Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 1-20.
- Aydoğdu Bağcı, S., & Sever, E. (2022). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kaynaklarına Göre Vergi Türleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 30(51), 261-282.
- Babatunde, O. A., Ibukun, A. O., & Oyeyemi, O. G. (2017). Taxation revenue and economic growth in Africa. *Journal of accounting and taxation*, 9(2), 11-22.
- Bai, J. & P. Perron. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, Vol.18: 1-22.
- Boğa, S. (2020). Türkiye'de vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki asimetrik ilişki: NARDL eşbütünleşme yaklaşımı. *Third Sector Social Economic Review*, 55(1), 487-507.
- Chigbu, E. E., & Eze, L. (2012). An empirical study on the causality between economic growth and taxation in Nigeria. *Current research journal of Economic Theory*, 4(2), 29-38.

- Dackehag, M., & Hansson, Å. (2012). Taxation of income and economic growth: An empirical analysis of 25 rich OECD countries (No. 2012: 6). Working paper.
- Dam, M., & Ertekin, Ş. (2018). Türkiye’de vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analizi. *Vergi Raporu Dergisi*, 228, 19-32.
- Dam, M., & Ertekin, Ş. (2018). Türkiye’de vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analizi. *Vergi Raporu Dergisi*, 228, 19-32.
- Demir, M., & Sever, E. Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 51-66.
- Durucan, A. (2023). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Doğrudan-Dolaylı Vergiler Arasındaki İlişki: Cumhuriyetten Günümüze. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 185-198.
- Edewusi, D. G., & Ajayi, I. E. (2019). The nexus between tax revenue and economic growth in Nigeria. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 4(2), 45-55.
- Edewusi, D. G., & Ajayi, I. E. (2019). The nexus between tax revenue and economic growth in Nigeria. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 4(2), 45-55.
- Efe, G. N. (2021). Gelişmekte olan ülkelerde vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: dinamik panel veri analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 259-284.
- Egbunike, F. C., Emudainohwo, O. B., & Gunardi, A. (2018). Tax revenue and economic growth: A study of Nigeria and Ghana. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 7(2), 213-220.
- Erdoğan, L., Tiryaki, A., & Ceylan, R. (2018). Türkiye’de uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 39-57.
- Eze, C. G. (2023). Impact of non-oil tax revenue on economic growth in Anglophone and Francophone countries. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 18(2), 671-681.
- Gashi, B., Asllani, G., & Boqolli, L. (2018). The effect of tax structure in economic growth.
- Gujarati, D.N. (2004), *Basic Econometrics*, The MacGraw-Hill Companies
- Ho, T. T., Tran, X. H., & Nguyen, Q. K. (2023). Tax revenue-economic growth relationship and the role of trade openness in developing countries. *Cogent Business & Management*, 10(2), 2213959.
- HOYLU, M. & Mehmet A. K.. (2023). Türkiye Ekonomisinde Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Gaziantep Ün. İİBF Dergisi*, Mayıs, 1-13
- Hussain, H. T., Musa, B. S., & Musa, S. J. (2024). TAX REVENUE AND ECONOMIC GROWTH IN NIGERIA. *AMAMIHE Journal of Applied Philosophy*, 22(3).
- Johansson, Å., et al. (2008). "Taxation and Economic Growth", OECD Economics Department Working Papers, No. 620, OECD Publishing,
- Kalaš, B., Mirović, V., & Milenković, N. (2018). The relationship between taxes and economic growth: Evidence from Serbia and Croatia. *The European Journal of Applied Economics*, 15(2), 17-28.
- Kamacı, A., & Kurt, O. (2024). Dolaylı Ve Dolaysız Vergilerin Enflasyon Ve Ekonomik Büyümeye Etkilerinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 133-152.
- Karaca, O. (2003). Türkiye’de enflasyon-büyüme ilişkisi: zaman serisi analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255.
- Karagöz, K. (2023, February). İklim değişikliği ve çevre kirliliğinin Türkiye’de buğday üretimine etkisi: Ekonometrik bir analiz. In *International Conference on Frontiers in Academic Research* (Vol. 1, pp. 440-446).
- Karayılmazlar, E., & Bilal, G. (2017). Vergi yükünün ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 131-142.
- Karhan, G. (2018). The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth: A Panel VAR approach. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 35-43.

- Korkmaz, S., & Korkmaz, Ö. Türkiye’de Uygulanan Vergi Türlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(2), 32-47.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85 (4), 1082-1089.
- Liu, J., Wu, S., & Zidek, J. V. (1997). On segmented multivariate regression. *Statistica Sinica*, 497-525.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Macek, R. (2014). The impact of taxation on economic growth: Case study of OECD countries. *Review of economic perspectives*, 14(4), 309-328.
- Maganya, M. H. (2020). Tax revenue and economic growth in developing country: an autoregressive distribution lags approach. *Central European Economic Journal*, 7(54), 205-217.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modeling*, 29(5), 2011-2015
- Mangir, F., & Ertuğrul, H. M. (2012). Vergi yükü ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1988-2011 Türkiye örneği. *Maliye dergisi*, 162, 256-265.
- McNabb, K. (2018). Tax structures and economic growth: New evidence from the government revenue dataset. *Journal of International development*, 30(2), 173-205.
- McNabb, K., & LeMay-Boucher, P. (2014). Tax structures, economic growth and development.
- Nguyen, H. H. (2019). Impact of direct tax and indirect tax on economic growth in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business (JAFEB)*, 6(4), 129-137.
- Nguyen, H. T., & Darsono, S. N. A. C. (2022). The impacts of tax revenue and investment on the economic growth in Southeast Asian countries. *Journal of Accounting and Investment*, 23(1), 128-146.
- Njogu, L. K. (2015). The effect of value added tax on economic growth in Kenya. *International Academic Journal of Economics and Finance*, 1(5), 10-30.
- Ofishe, O. W. (2015). The impact of value added tax on economic growth in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(23), 34-46.
- Oğul, B. (2022). Vergi Geliri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Onakoya, A. B., & Afintinni, O. I. (2016). Taxation and economic growth in Nigeria. *Asian Journal of Economic Modelling*, 4(4), 199-210.
- Özen Atabey, A., & Şimşek, M. H. (2022). Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G-7 Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar (1970-2020). *Econder International Academic Journal*, 6(2), 221-234.
- Öztürk, Ö. F. (2021). Dolaysız ve dolaylı vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 430-442.
- Paksoy, S., & Bakan, S. (2010). Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikaları Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri:(1980 Sonrası). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 150-170.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit root hypothesis. *Econometrica* Vol. 57: 1361-1401.
- Poulson, B. W., & Kaplan, J. G. (2008). State income taxes and economic growth. *Cato J.*, 28, 53.
- Saçık, S. Y., Karaçayır, E. (2015). Türkiye’de cari işlemler hesabının finansmanı: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0, 33, 155-166.
- Sağdıç, E. N., Yıldız, F., & Sayın, H. H. (2020). The relationship between foreign direct investment, tax revenues and economic growth: the case of fragile five countries. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 680-699.
- Saraç, T. B. (2015). Vergi yükü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 169, 21-35.

- Sayari, K. T., Jassem, S., & Sahar, E. (2023). VAT Revenue and Economic Growth in the Middle East and North Africa Region: Evidence From Panel Data Analysis. *Journal of Tax Reform*, 9(2), 233-245.
- Simionescu, M., & Albu, L. L. (2016). The impact of standard value added tax on economic growth in CEE-5 countries: econometric analysis and simulations. *Technological and Economic Development of Economy*, 22(6), 850-866.
- Stoilova, D. (2017). Tax structure and economic growth: Evidence from the European Union. *Contaduriay Administración*, 62(3), 1041-1057.
- Taşdemir, F. D. Türkiye Ekonomisinde Bazı Vergi Türlerinin, Finansal Gelişmişlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma.
- Temiz, D. (2008). Türkiye’de vergi gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1960-2006 dönemi. 2. Ulusal iktisat kongresi, 20-22.
- Terzi, H., & Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de dolaylı/dolaysız vergi gelirleri ve GSYH ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 171, 19-33.
- Topal, M. H. (2017). Vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkelerinden ampirik bir kanıt. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 183-206.
- Tosun, M. S., & Abizadeh, S. (2005). Economic growth and tax components: an analysis of tax changes in OECD. *Applied Economics*, 37(19), 2251-2263.
- Tülümce, S., & Yavuz, E. (2019). Türkiye’de KDV’nin vergi gelirleri ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: ampirik bir analiz (1985-2018). *Maliye Dergisi*. Ocak-Haziran.
- Westerlund, J. (2006). Testing for panel cointegration with multiple structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101-132.
- Wibowo, H., & Gunarto, T. (2024). Analysis Of The Effect Of Tax Revenue On Economic Growth In Indonesia. *Journal of Scientific Research, Education, and Technology (JSRET)*, 3(2), 647-665.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Yıldız, F., & Sandalcı, U. (2019). Vergi yapısı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye’de iller düzeyinde ampirik bir analiz (2004-2014). *Vergi Dünyası Dergisi*, 1(452), 20-34.
- Yılmaz, F., & Tezcan, N. (2007). Vergi Hasılatı Ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 1-14.

SUMMARY

Tax revenues are critical for financing public services and supporting economic development. Economic growth is an important indicator that determines the overall welfare level of a country. This article examines the relationship between tax revenues and economic growth in the case of Turkey and explains the dynamics of this relationship.

Tax revenues play a fundamental role in financing public expenditures and ensuring economic stability. Tax policies can affect economic growth both directly and indirectly: Determining tax rates and the tax base influences the behavior and investment decisions of economic actors. Public expenditures financed by tax revenues support economic growth in areas such as infrastructure investments, education, and health services.

Turkey's tax system comprises a mix of direct and indirect taxes. Direct taxes include income and corporate taxes, while indirect taxes consist of consumption-based taxes such as VAT and excise taxes. The relationship between tax revenues and economic growth is complex and multidimensional. In

Turkey, tax policies are carefully managed to support economic growth and improve the quality of public services. In the future, expanding the tax base, combating the informal economy, maintaining optimal tax rates, and efficiently utilizing tax revenues are crucial for sustainable economic growth.

In this study, the relationship between tax revenues and per capita income in Turkey was examined with the help of cointegration tests for the period 1990-2022. Foreign direct investments and public expenditure variables were used as control variables, According to the results it was concluded that there is a long-term positive relationship between tax revenues and growth, and that public expenditures is positively related to economic growth in the long term. On the other hand, the coefficients of foreign direct investments variable was not found to be statistically significant. According to the findings from the study, it is possible to say that the increase in tax revenues in Turkey between 1990 and 2022 increased per capita income in the long term..

Revealing Topics in Health & Fitness Mobile App Category User Reviews: A Topic Modeling Approach

Fatih PINARBAŞI*

ABSTRACT

Mobile devices and platforms, as an essential part of today's marketing, lead to significant opportunities for marketing decision-makers. Understanding the consumer through online reviews regarding social interactions, e-commerce, and daily activities becomes fundamental in digital marketing. The mobile app market consists of several categories with different characteristics, which require examination in different contexts. The study focuses on health & fitness category in the context of Türkiye market and mobile apps. The research aims to evaluate health & fitness mobile application market through Google Play Store user reviews and research questions are related to discovering topics and sub-topics in the user reviews. Consistent to research aims, the study adopts a topic modeling approach utilizing BERTopic model on 17.921 online reviews for 20 mobile apps. The study concludes 80 individual topics grouped into 10 topic groups namely: activities & fitness, advertisement overload & presence, dissatisfaction, experience sharing, features, feedback & question, functionality, privacy, recommended & not recommended, satisfaction. Theoretical contributions through four theories and practical implications of the study can shed light on future researches and industrial applications.

Key Words: Health, Fitness, Mobile Application, User Reviews, Word Of Mouth

JEL Classification: M31

Sağlık & Fitness Mobil Uygulama Kategorisi Kullanıcı Değerlendirmeleri Konularının Ortaya Çıkarılması: Bir Konu Modelleme Yaklaşımı

ÖZ

Günümüz pazarlamasının vazgeçilmez bir parçası olan mobil cihazlar ve platformlar, pazarlama karar vericileri için önemli fırsatlar oluşturmaktadır. Tüketicinin sosyal etkileşimler, e-ticaret ve günlük aktiviteler hakkındaki çevrimiçi değerlendirmeleri üzerinden tüketiciyi anlamak dijital pazarlamada temel bir konu haline gelmiştir. Mobil uygulama pazarı, farklı bağlamlarda incelenmesi gereken farklı özelliklere sahip birkaç kategoriden oluşmaktadır. Çalışmada sağlık & fitness kategorisine Türkiye pazarı ve mobil uygulamalar bağlamında odaklanılmıştır. Araştırmanın amacı, Google Play Store kullanıcı yorumları üzerinden sağlık ve fitness mobil uygulama pazarını değerlendirmektir ve araştırma soruları, kullanıcı yorumlarındaki konuların ve alt konuların keşfedilmesiyle ilgilidir. Araştırma amaçlarına uygun olarak, çalışmada 20 mobil uygulama için 17.921 çevrimiçi yorum üzerinde BERTopic modelini kullanan bir konu modelleme yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışmada 80 ayrı konu başlığı altında 10 konu grubu (aktiviteler & fitness, aşırı reklam yüklemesi / reklam varlığı, memnuniyetsizlik, deneyim paylaşımı, özellikler, geri bildirim & soru, işlevsellik, gizlilik, önerme & önermeme, memnuniyet) oluşturulmuştur. Çalışmanın dört teori üzerinden teorik katkıları ve pratik çıkarımları gelecekteki araştırmalara ve endüstriyel uygulamalara ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Fitness, Mobil Uygulama, Kullanıcı Değerlendirmeleri, Kulaktan Kulağa Pazarlama, Ağızdan Ağıza Pazarlama

JEL Sınıflandırması: M31

* Dr. Öğr.Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü (İngilizce). fpinarbasi@medipol.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-9005-0324

(Makale Gönderim Tarihi: 31.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 04.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1541485

Makale Türü: Araştırma Makalesi

INTRODUCTION

Digital platforms, social media, and mobile devices have transformed today's consumer into a consumer who uses mobile devices and shapes her consumption habits and social interactions through mobile devices. In mobile marketing, which has become one of the critical areas of marketing, understanding and better interpreting consumers has become inevitable in terms of competition. Mobile applications and the mobile world pose significant potential for the brands. According to Data.ai's (2024) report, daily time spent per user refers to 5 hours on the micro side, while the mobile economy in 2023 has a \$533 billion economic value, and the app store has \$171 billion of that economic value on the macro side. The substantial value of mobile applications leads marketers to search for individual contexts and markets, and the data available on digital platforms enables marketers to study the different aspects of marketing-related concepts.

The study's research questions rely on two main phenomena: the variety of users' conversations in different categories and the variety of users' conversations in different markets. For the first phenomenon; Noei et al. (2019) highlight that a few common topics exist among the categories and each category has specific topic set in their study employing 4.193.549 user reviews of 623 Android apps. For the second phenomenon, Srisopha et al. (2019) compare the U.S. and the other countries for the 15 most downloaded iOS apps, and they conclude every country has proportionally inconsistent factors relative to the U.S. It is concluded in the literature that focusing on a targeted category of apps can provide more specific insights (Chembakottu et al., 2023), and this study focuses on health & fitness category to discover the topics included in the online reviews. The first research question, 'What are the generic topics included in the conversation?' represents a first-level approach to understanding the users, while the second one, 'What are the sub-topics included in the conversation?' reflects the detailed approach of the study. Consistent with the research question, this study employs the topic modeling approach to discover the topics included in the dataset. The study starts with a literature review section, continues with the methodology, and presents the findings and conclusion with theoretical background and future research directions.

I. LITERATURE REVIEW

A. eWOM and Marketing Decision-Making

The classic word-of-mouth view suggests that people are social beings and share experiences regarding products and services with their social circles, which leads to more effect than messages with a commercial agenda (such as advertising). With the introduction of the digital world, the impact, previously limited to people's close social circle, has now been extended to include people they do not know. Internet forums can be influential sources for consumers (Bickart & Schindler, 2001), and today's consumers can shape their decisions by reading hundreds of comments written by people they do not know on digital channels before purchasing a service, such as a hotel or a trip. With the influence of digitalization, the classical word-of-mouth (WOM) concept has diversified into electronic word-of-mouth (eWOM).

The impact of the eWOM concept on marketing can be examined from two main perspectives: impact on the consumer and brand. The broad scope of WOM's impact on the consumer can be addressed in three main sections: i) impact on the consumer's pre-purchase awareness and attitudes, ii) impact on the consumer's risk, trust, and purchase decision during the purchase phase, iii) impact on the consumer's post-purchase interactions. The consumer's pre-purchase phase is when brands create brand awareness in the consumer's mind in classical marketing and brand theory (Keller & Parameswaran, 2019), and positive attitudes towards the brand are developed. The consumer's purchase phase is the phase that follows the previous phase but also includes various obstacles or challenges. In an everyday e-commerce consumer scenario, when a customer who has already developed a positive attitude towards a product and service has to decide between different brands during the purchase, they can reduce the perceived risk (Hussain et al., 2017) by evaluating online comments and accelerating the purchase decision. Here, activities within the scope of eWOM are accelerating activities toward purchase. Finally, the interaction of consumers with other users after purchasing the product and service is the third effect of eWOM. The results of recommending to other users or writing negative comments will affect the brand's activities in the market (Srivastava & Sivaramakrishnan, 2021). Based on all three areas, it is concluded that eWOM comprehensively affects consumers, and brands need to make decisions regarding the consequences of its effects on consumers.

The decisions to be taken by marketing decision-makers regarding eWOM can be summarized as i) understanding consumer and market reactions, ii) discovering new product or service features or innovative or improvement ideas, and iii) conducting competitive analysis or understanding competitive environment. The first decision group is related to understanding the positive or negative effects of the interactions made by consumers. At this stage, the number of interactions obtained, the topics they contain as content, and the emotional content (sentiment) of the content can be used as indicators (Tang et al., 2016; Kim et al., 2019). The second decision group refers to discovery of new features or innovative/improvement ideas (Christensen et al., 2018; Zhang et al., 2021; Wang et al., 2023) which indicates that suggestions or additional features regarding products and services can be discovered through the data consumers share on digital platforms. Customers currently using the product or service can share with the brands which issues can be improved or which issues they are not satisfied with, which can provide an opportunity for product development. The third decision group, conducting competitive analysis or understanding the competitive environment, refers to the brand examining its own content and other brands in the market in eWOM content (Wang et al., 2018; Lee et al., 2022). Accordingly, when eWOM content related to brands in the market is monitored, brands with positive or negative aspects can be identified, and this allows for the identification of areas of potential development or weak areas that can be used for competitive analysis. Based on all these, it is concluded that marketing decision-making activities regarding eWOM are essential for marketing efficiency and competitiveness.

The concept of eWOM impacts many different sectors of the marketing field in different ways/levels. This study focuses on the health and fitness sector, and the context of mobile applications is examined within the scope of the Turkish market.

B. Health & Fitness Consumers

Among the different application categories in the mobile application market, users of the health and fitness category are distinguished by their characteristic features. For the health side, it can be concluded that intrinsic and extrinsic factors play a role in using digital tools when searching for information. According to Bach and Wenz (2020), many people use the Internet to seek information related to their body and their health. On the intrinsic and extrinsic side, Soni et al. (2021) focus on mobile health applications in young consumer context and conclude the motivation to engagement and engagement to loyalty chain in their study. They present the antecedents of engagement as need for autonomy, need for competence and need for relatedness as the intrinsic motivations, and perceived playfulness, the level of challenge as extrinsic motivations. For the fitness side, Dam et al. (2018) evaluates the fitness app use in their study and presents app adoption intentions as internal competition orientations and gratifications, exercise self-efficacy, attitudes toward the app and social utility motives. The diversity of several usages and motivations of digital tools in health and fitness context makes the evaluation of eWOM effect on consumers crucial.

The role of eWOM on health and fitness consumers can be reflected in several aspects, such as the adoption of new technologies, socializing with networks, or other people and communities, and purchasing or use intentions. Consumers interact with their social circles through traditional and digital ways, and the information exchange can affect their further actions, like the adoption of new products and services. Adoption of new technologies is examined in Kraemer et al. (2023) study that incorporates word of mouth concept together with conspiracy beliefs and they conclude conspiracy beliefs of consumers as major threat for the success of public health apps. The relationship between eWOM and adoption is also valid on the reverse side, as Gu et al. (2018) conclude the relationship between satisfaction and intention to continue to use the mobile internet-based health services and WOM in their study. The second role is related to socializing or social networking side of health & fitness consumers. Consumers participating in the digital social channels can use them for several uses such as getting the informational and emotional support (Liang & Scammon, 2011), motivate and showcase about fitness topic (Easton et al., 2018) and sharing information with others (Park et al., 2016). The last role of the eWOM concept in health & fitness consumers is related to purchase or usage intentions, which have been studied in recent literature in several contexts and constructs such as psychological predictors (Acikgoz et al., 2023), users' satisfaction and investment size (Chiu et al., 2020), and social support & stickiness (Yin et al., 2021).

The diversity and potential of eWOM concepts pose a wide range of platform variety for online users several contexts, including the health & fitness

context. Social media platforms are the first platform on which users can participate in groups or communities, or interact with other users through the hashtags or accounts, while the brands can leverage social media for marketing and brand-related purposes (Laestadius & Wahl, 2017; Naraine et al., 2021). With their visual presentation aspect and video support, Instagram and YouTube present socializing opportunities to individual users in the fitness category on social media. The second platform type refers to specialized communities on platforms like Reddit in which users can participate in communities of any interest (Oliveira & Marques dos Santos, 2022; Pınarbaşı, 2023). The last platform type, mobile applications, has significant characteristics with the help of technology as standalone technological applications that allow users to use mobile devices with them. The features included in smart devices, such as step-tracking, mobile databases, and integration to personal health values, enable users to use various sides of the mobile applications, which makes it a crucial context for marketing research. This study focuses on eWOM data regarding mobile applications through a topic modeling approach to understand the topics included in the context of health and fitness.

II. DATA COLLECTION AND METHODOLOGY

Consistent with research questions aiming to understand the topic environment of the health & fitness category, the study focuses on the Google Play Store which has a global reach and a significant user base in the Türkiye market. Mobile app markets are already employed for eWOM research (Chen et al., 2021; Noei & Lyons, 2022; Çallı, 2023; Mondal et al., 2024) and structured data availability in the marketplace poses potential for eWOM research in the existing context.

For the sampling decision, this study uses Sensor Tower (2024) website, which publishes the top charts for several countries and applications. Google Play store reviews are selected as the sample base, Türkiye market as the location, Health & Fitness category as the app category, and 18.08.2024 as the date of popular chart information. Following the decision of mobile apps in sample selection, Python language (Van Rossum & Drake Jr, 1995) on Google Colab (2024) platform is employed for data collection. Google-play-scraper data package (Mingyu, 2024) is used in the study to retrieve the data and the data collection takes place on 19.08.2024. Retrieving the data uses the following parameters; language as Turkish, country as Türkiye, sort type as Most Relevant and count as 1000. For the sample set, 17.921 reviews from 20 mobile applications are obtained.

Online reviews data are one of the mediums that consumers use in eWOM and they contain several elements such as text, recommending status, rating scores and multimedia. According to Zhao (2021), the text content has greater amount of information than numerical rating data; however, this also leads to a challenge about extracting the relevant information from the text content. General approach as a solution to that challenge refers to text mining and Fan et al. (2006) describe the key to text mining as the creation of technology that is a combination of computers' speed and accuracy and human's linguistic capabilities. The main idea of text mining is extracting meaningful patterns. There are various sub-approaches

included within text mining, such as sentiment analysis (for emotions extraction), semantic analysis (for relationships), and topic modeling (for discovering topics).

Topic modeling simply refers to the detection of the topics included in the text by employing computational methods. According to Alghamdi and Alfalqi (2015), the documents are mixture of topics and the topic is a probability distribution over words in the topic modelling concept. Topic modelling methodology is one of the methodologies that is employed in health and fitness contexts in many studies in the literature (Uncovska et al., 2023; Pal et al., 2023; Chembakottu et al., 2023). According to Barde and Bainwad (2017), topic modelling starts with pre-processing of text and follows bag-of-words approach which considers how many times the words are included in the documents leading to a matrix titled as “term-document” matrix, then topic model is trained on the term-document matrix to calculate the topics.

As the traditional topic models rely on bag-of-words assumption that ignores the ordering of words information (Alghamdi & Alfalqi, 2015), leading to neglecting of contextual details which can be problem for detailed examination. The newer approaches such as BERT (Devlin et al., 2018) - a transformers-based model has been used a solution to get contextual details. According to Yoo et al. (2024) the traditional deep learning-based models process the text as one word at a time sequentially, but BERT processes the complete sequence of words simultaneously, and using huge text data to pre-train the model and using masked language modeling and next sentence prediction it can understand the data in context. BERTopic (Grootendorst, 2022) has a similar nature and it is a topic modelling technique consists of three steps; i) documents are converted into embedding representations using a pre-trained model, ii) result embedding dimensions are reduced, iii) topic representations are extracted from the clusters of the documents. BERTopic offers greater flexibility and accuracy in topic extraction (Liu & Wan, 2024) and it is employed in several contexts such as metaverse usage (Oh et al., 2023), online food delivery (Ma et al., 2024) and green restaurants (Shahhosseini & Khalili Nasr, 2024). Since the study focuses on discovery of topics, this study uses transformers-based model approach (BERTopic) rather than traditional topic models with bag-of-words approaches.

Topic modelling process is employed through BERTopic (version 0.16.3) methodology with language = multilingual, min_topic_size = 10, n_gram_range = 1,1 and top_n_words = 10 parameters. In the first round of analysis, all topics are concluded as raw topics that leads to 192 clusters. In the second round, the individual topics are named and the non-solid topics are eliminated which result in 80 topics at the final stage. Finally, 80 topics are named and grouped into 10 main topic cluster groups in the study.

III. FINDINGS AND DISCUSSION

For a balanced dataset, the count parameter in the data retrieving function is set to 1000 for each application; however, the sorting by Most Relevant parameter returns non-exact values for each application. Table 1 presents the name of the mobile application and the volume of online review information.

Table 1. Sample Description

Name	N	Name	N
Six Pack in 30 Days	1000	Weight Loss for Women: Workout	1000
Period Calendar Period Tracker	1000	MAC+: Gym & Home Workouts	675
Step Counter - Pedometer	1000	Mi Fitness (Xiaomi Wear)	1000
Step Counter - Pedometer	1000	Heart Rate Monitor - Pulse App	1000
Splits Training in 30 Days	1000	Pepapp - Period Tracker	1000
Blood Pressure Tracker: Bp Log	14	Health Kit	232
Lose Weight App for Men	1000	Sweatcoin • Walking Step Counter	1000
Home Workout - No Equipment	1000	Blood Pressure App	1000
Workout for Women: Fit at Home	1000	Wearfit Pro	1000
Lose Weight App for Women	1000	e-Nabız	1000

According to Table 1, most of the apps have 1000 reviews while the “MAC+: Gym & Home Workouts”, “Health Kit” and “Blood Pressure Tracker: Bp Log” have lower amount of online reviews due to parameter options. Understanding the sampleset requires a descriptive approach and Figure 1 utilizes evaluation of rating score distributions.

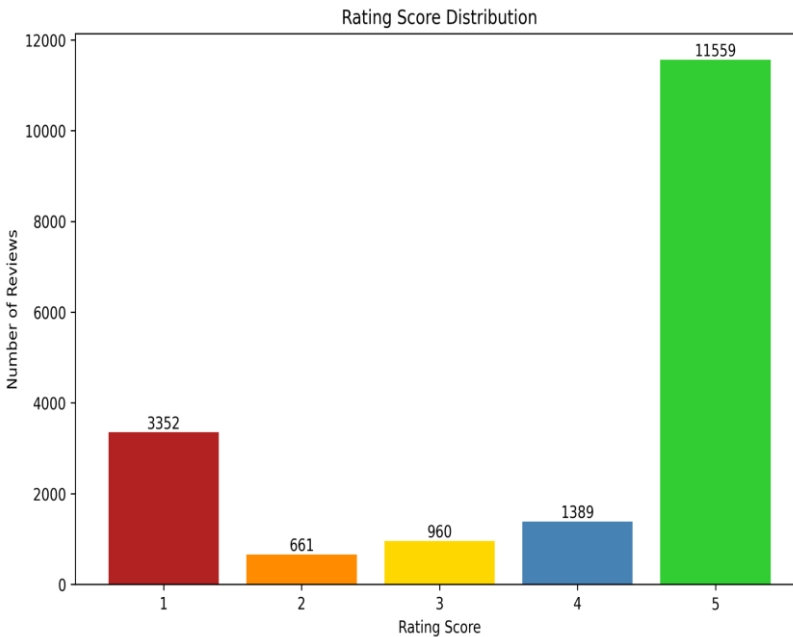
Figure 1. Rating Score Distribution

Figure 1 presents the rating score distribution in the dataset and highlights the dominance of 5-star ratings, which account for 64% (11.559) of the 17.921 total reviews. 1-star ratings follow the most dominant one with 18% (3.352) and these results indicate that users in health & fitness category apps mostly express polarities in the user reviews. 4-star ratings have 7% with 1389 reviews, 3-star ratings have 5% with 960 reviews, and finally, 2-star ratings have 3% of all reviews with 661 reviews.

Topic modeling through BERTopic results in 192 topics and representative words and reviews for the topics. The obtained topic items are examined

individually and named according to their clarity of expression. The topics with explicit expressions are named and combined under the main topic groups. At the end of the naming and combination process, ten topic groups and 80 individual topics are concluded in the study. Table 2 shows the main topic groups with their statement and Table 3 presents the representative user reviews for the main topic groups. Table 4 includes the topic group structure in the study, while the representative words for each topics are also included in Attachment 1.

Table 2. Topic Modelling Results

Main Topic Group	Statement
Activities & Fitness	The topic group contains sub-themes such as home exercise, fat burning, weight loss in fitness, and exercise topics. It highlights the context-based expressions in the health and fitness mobile application category.
Advertisement Overload & Presence	The intensity of advertisements in mobile applications can be frustrating, and users reflect on their experiences in user reviews.
Dissatisfaction	The topic group includes both general dislike and paid features-related user expressions. It represents the negativity side of the user reviews in the market.
Experience Sharing	Users of fitness apps tend to share their personal experiences and exercise activities with others with respect to the nature of word-of-mouth communication.
Features	Mobile apps have a wide range of variety in terms of mobile app features, and the features are reflected in user reviews in several sub-topics. This topic group signals the usage and experience of users with mobile applications.
Feedback & Question	Users share their feedback with mobile app developers/brands and ask questions in their reviews.
Functionality	The topic group, similar to the features topic group, represents the main functionality issues included in mobile apps. Apart from the individual features of context-based applications, this category contains generic topics such as app crashes, connection problems, and language support. This topic group and features topic group complement each other.
Privacy	Users are skeptical about their privacy and personal data. Therefore, they write their statements about the responsibility of the data publicly in their reviews.
Recommended & Not Recommended	The topic group represents the user reviews' dual side of recommendation activity. As word-of-mouth theory indicates, people may share their recommendations / not recommendations with others.
Satisfaction	The different aspects of user satisfaction included in the topic group represent the positive side of the user reviews.

Individual topics produced in the topic modeling are evaluated and grouped into the broad thematic topic groups in Table 2. The topic groups represent the thematic structure of the conversation and present the range of topic groups. In addition to the topic group descriptions in Table 2, Table 3 includes one sample user review of each group's complementary perspective.

Table 3. Representative Reviews for Topic Groups

Topic Group	Representative Reviews (English Translation)
Activities & Fitness	"This is a legendary program for those who are at home and cannot go to gyms. Personally, I don't like to do sports, but I created a program here, I do it six days a week, first I jump rope and then I do sports, I haven't started more, but I feel the effect. Zumba also attracted my attention, I think I should do it in the evenings. Thank you to everyone who contributed to the program, I believe it will help me a lot in my slimming journey."
Advertisement Overload & Presence	"Continuous advertisements, I click on something and wait for the advertisement to end, it is so slow that the ads do not end immediately, we understand that there will be 1 or 2 ads, but why is there in everything, I press the back button, again advertising, the application is nice, I don't want to delete it, but the ads are annoying."
Dissatisfaction	"I've been using the app almost since it came out, the good times when it didn't have ads. Now, if I click on the calendar, I get ads and I can't get through. I'm sorry, it's time to part ways, Pepapp. I have a nervous breakdown every time I try to use it. There can't be so many ads. I hope these words of mine will be taken into consideration. If not, you know, because I am no more."
Experience Sharing	"I used it every day, my belly melted and the muscles became slightly prominent, it is a very effective program when you are persistent and determined, and it is free :) thank you very much for this beautiful program 🍌"
Features	"It's a very good app that shows our steps and how many calories we burn, I think you should try it :)))"
Feedback & Question	"It's an app that can definitely have an impact if you are consistent. But it also makes you wonder why the men's version doesn't have the extra features that the women's version has. The profile, stretching and extra movement sections in the female version should be added to this app too!"
Functionality	"It wants to update so I can't enter the system but it won't update either. I deleted and reinstalled the app and the same problem persists."
Privacy	"I downloaded the application on 21.05.2024 and wanted to use the fingerprint, I do not give permission for my fingerprint to be used anywhere other than the pulse measurement application, if it is used elsewhere, the play store and this application are responsible."
Recommended & Not Recommended	"👍👍👍 very nice application, I recommend it to everyone. :)"
Satisfaction	"Very good, deserves 5 stars"

Table 3 presents the overview of the topic groups through the sample reviews for each topic group. The presented topic groups can be evaluated in three perspectives: i) context-specific topic groups, ii) negativity-positivity polarities, and iii) common categories with other mobile app categories.

The first perspective contains "Activities & Fitness" and "Experience Sharing" topic groups, and they are the context-based categories specific to health & fitness category. Users of health & fitness mobile apps share their experiences, opinions and comments with other users on web due to eWOM nature and it can a great source for understanding the patterns in consumer ideas in the marketplace. In these topic groups, marketing decision-making can process the underlying topics and themes leading to satisfaction and dissatisfaction which can be customer insight source for marketing actions. The second perspective relies on the topic groups including "Dissatisfaction", "Recommended & Not Recommended", and "Satisfaction". The polarities (positive or negative) reflected in the topic groups are useful for the factors leading to satisfaction and dissatisfaction; however, the sub-components can not be the same with other category apps as the users in health & fitness categories may have special factors / characteristics that affect the positive / negative general issues. It is concluded that secondary-level examination into individual topics can be useful for better marketing decision-making. The third

groups contain “advertisement overload & presence”, “features”, “feedback & question”, “functionality”, and “privacy” and the topic groups have lack of significance in the first-level. However, examining sub-topics or components in the topic group may signal the context-specific customer insights for the decision-making. For example the “feedback & question” topic category is a common category for other types of mobile app categories; but the user reviews in the health & fitness category may be the starting point for feature improvements, performance improvements that lead to competitive activities. Since the eWOM conversation consists of reviews regarding several mobile applications, evaluation of not only a specific mobile app’ reviews but also other apps’ reviews may lead to broader perspective.

The three perspectives and the main topic groups present the overview of the conversation in health & fitness category but they are lack of detailed explanations. Table 4 focuses on the individual topics and presents the topics included in the topic groups by adding the representative words for each topic.

Table 4. Individual Topics & Topics Groups in the Study

Topic Group	Individual Topic	Topic Group	Individual Topic	Topic Group	Individual Topic
Activities & Fitness	30 Day Workout	Features	Accurate Measurement	Features	Period Tracking and Motivation Support
	Exercise - Flexibility		Age-Appropriate Usage		Pregnancy Features
	Exercise Challenge (Level)		App Missing		Seamless Transition to New Device
	Exercise Programme		Audio Features		Sleep Data
	Fat Burning		Blood Pressure Problem		Step Counter
	Home Exercise		Calendar Problem		Step Tracking
	Weight Loss & Daily Weight Monitoring		Calorie Burn Calculation & Tracking		Turkish Language Support
Advertisement Overload & Presence	Advertisement Overload		Exercise		Video/Animation Presence
	Advertisement Presence		Feature Recommendation		Voice Coach/Command System
	Advertisement & Feedback		Heart Rate Tracking/Monitoring		Water Intake Reminder
Dissatisfaction	Paid Features		Instructors	Feedback & Question	Exercise Feedback to Others
	Dislike		Measurement		Feedback to Others
Experience Sharing	First Day & First Time		Medical Records & Reports		Gender-Specific Focus
	Personal Experience		Motivation Support		Informing Other Users
	Product Experience		Nutrition		Misleading Advertising
	Progress & Experience		Offline Functionality		Question - Confusion about Pricing

Topic Group	Individual Topic	Topic Group	Individual Topic
Feedback & Question	Star Rating Expression	Privacy	Personal Information
	Trust & Deception		Fingerprint
	Usage Guidance Need		Recommendation to Others / Download
Functionality	App Crashes / App Malfunction / Launch Problems / Page Load Issues	Recommended & Not Recommended	Not Recommending to Others
	Connection/Synchronization Problems		Not Worth It
	Data Backup & Synchronization		Gender Specific Recommendation
	Device Compatibility	Satisfaction	Challenge & Enjoyment Together
	Effectiveness		Detailed User Experience
	Excessive Battery Usage		Ease of Use
	Google Account Access Request		Effectiveness
	Language Support		Free Usage
	Login Problems		Praise
	Measurement Problem		Rating Stars / Rating the App
	Membership		Thanking
	Password Problems		
	Phone Number Requirement to Access the App		
	Product / Device / Smartwatch Related Issues		
	Subscription Cancellation		

Table 4 itemizes the main-topic groups and the individual topics that are combined through the examination of topics. The table presents ten groups with eighty individual topics with representative words. The most diverse categories refer to features (26 topics), functionality (15), feedback & question (9), satisfaction (8) and activities & fitness (7).

The novelty in Table 4 refers to the individual topics concluded in the topic groups that signal the phenomenon in the related context. For example, the features topic group (with 21 individual topics) contains several context-specific topics that can signal the significant topics for consumers such as blood pressure problems, calorie burn calculation, nutrition, step tracking and sleep data. These common topics signal the “standard” features that can be estimated. However, specific topics are concluded in the study for improving consumer insights retrieval, such as motivation support in the apps, instructors, and voice coach/command system. The common or standard features and specific or individual features can be combined for better decision-making in marketing, and it can lead to understanding the competitive environment when the knowledge is paired with the actors in the marketplace.

Functionality topic group contains the sub-topics (15) related to main functions included in the apps, rather than the specific features. Topics like app crashes, device compatibility, login problems signal the main usage problems that users have experience in health & fitness categories. User experiences are reflected

in the category and fifteen individual topics signal the diversity of functionality which can be obstacles for better customer experiences.

“Activities and fitness” topic group contains seven individual topics namely; “30-Day Workout”, “Exercise - Flexibility”, “Exercise Challenge (Level)”, “Exercise Programme”, “Fat Burning”, “Home Exercise” and “Weight Loss & Daily Weight Monitoring”. The topics represent the “Fitness” side of the Health & Fitness category mobile applications and highlights the aspects of the fitness as exercise, fat, weight related topics. Evaluating the users’ comments on home exercise imply the mobile applications usage pattern in consumer behavior, as the users can use mobile applications to do sport activities at home. Another consumer insights is 30-day Workout topic as one of the mobile app in sample set contains similar concept in the name of the app.

Individual sports-related topics are presented in “Activities & Fitness” topic group and “Experience” topic group complements the topic group by the experiences shared by users in the user reviews. As eWOM theory implies people tend to share their experiences with others through digital channels and this implication is included in the dataset through four individual topics namely as “First Day & First Time”, “Personal Experience”, “Product Experience”, and “Progress & Experience”. According to the findings, people are sharing experiences through three different perspectives as personal, product and progress and they also mention about their first day or first time in the user reviews. This topic category highlights the personal nature of the eWOM and it can be used for understanding the specific market characteristics.

“Satisfaction” topic group reflects mainly the positive side of the user reviews and the individual topics such as ease of use and effectiveness confirm the previous consumer research. There are also generic topics such as “praise”, “rating stars / rating the app”, and “thanking” included in the dataset. In addition to generic topics in the topic group, “challenge & enjoyment together”, “detailed user experience” and “free usage” implies the characteristics of the Türkiye market in health & fitness category.

IV. CONCLUSION

This study aims to evaluate Health & Fitness category applications in the Turkish market through user comments on the Google Play Store and examines 17.921 reviews of 20 mobile apps. Topic modeling methodology via the BERTopic approach is employed, and 192 raw topic outputs are evaluated. The study presents 80 topic titles combined in 10 topic groups: Activities & Fitness, Advertisement Overload & Presence, Dissatisfaction, Experience Sharing, Features, Feedback & Question, Functionality, Privacy, Recommended & Not Recommended, Satisfaction.

eWOM theory (Westbrook, 1987) is the base theorem included in the study and it is reflected in the topic findings in the forms of “Experience Sharing”, “Feedback & Question”, “Recommended & Not Recommended” topic categories. Users interact with the other users and the mobile app developers / brands through the user reviews and the study contributes to eWOM theory through the extension

by health & fitness category in Türkiye market context. The second theoretical root refers to Technology Acceptance model (Davis et al., 1989) and it is reflected in the study through “ease of use” and “effectiveness” topics in the conversation. As the health & fitness categories application contain features that need to be accepted / adopted by users, the expressions of ease of use and effectiveness are crucial to understand the customers in the context. The third theoretical root refers to the theory of planned behavior (Ajzen, 1991) which is reflected in the study through “Privacy” topic group. The personal information shared to mobile applications for health & fitness topics can be the source of privacy-related concerns for the mobile users, as concerns are reflected in the conversation. The final theoretical roots in the study is the Herzberg’s Two Factor Theory (Herzberg et al., 1959; Herzberg, 1966). Since users mention their positivity directly in “Satisfaction” topic group and some of the individual topics included in “Features” and “Functionality” topic groups, the reviews can reflect the factors that lead to customer satisfaction in health & fitness context and understanding the individual factors or factor groups contribute to better decision-making in mobile app context.

Following the theoretical roots, ten topic groups also have managerial implications for marketing decision-making. The first implication is about “Advertisement Overload & Presence” which includes the dissatisfaction regarding the ads in the mobile apps. Although the advertisements in mobile apps part of the revenue for the apps, the degree of advertisements or the inclusion of ads in the mobile apps can lead to changes in the user satisfaction. The second one refers to “Experience” topic group that reflects the personal experiences of the users in the marketplace. Therefore it can be used for discovering the market-based characteristics regarding the user experience for the mobile app market or individual mobile app. The last implication covers both “Features” and “Functionality” topic groups, as they contain the individual topics regarding the usage of the mobile apps. The developers / managers of mobile apps can utilize the feedbacks included in online reviews to improve the user experience.

The study extends the previous research on health & fitness apps in several aspects. One of the previous studies, Cho et al. (2020) examine the sustained usage of health and fitness apps by technology acceptance model with investment model through the CFA and structural equation modelling. The study confirms the perceived ease of use and perceived usefulness concepts by concluding the topics in the topic set. In another study, Stancu et al. (2022) studied the features of health apps by employing three discrete choice experiments and asking participants. This study extends this approach by employing online review data available in the marketplace and concludes the features expressed in the reviews through the topic modelling. In the contextual side, the study contributes to existing eWOM research regarding contextual extension by the health and fitness category and the Turkish market. eWOM research on health & fitness category or other categories in Turkish market contains several studies (Pınarbaşı & Canbolat, 2018; İnal & Cagiltay, 2019; Akbolat et al., 2019); however there is limited research on the combination which makes the detailed examination of the context valuable as the Türkiye digital

market offers significant market potential. The study also extends the methodological approach by employing BERTopic - a transformers-based model- to extract the topics in the dataset. Previous approaches, such as latent Dirichlet allocation used in the studies (Blei et al., 2003), purely focus on the probabilities and co-occurrence of texts together while partly neglecting the contextual subtleties. In contrast, the transformer-based approaches consider the context within which the texts are included.

The study has scope limitations as it focuses on the Türkiye market and Health & Fitness category- and methodological scope limitations as it employs the BERTopic topic modeling approach. Additional methodologies such as sentiment analysis (Canbolat & Pınarbaşı, 2020), text mining (Hong & Park, 2019) and network analysis (Pınarbaşı, 2020) can be employed for the online review data for health & fitness context. The combination of sentiment analysis and topic modelling can reveal the pairs of sentiments-topics in the conversation and inclusion of additional perspectives such as longitudinal/cross-country can enrich the understanding of the marketplace.

Research and Publication Ethics Statement

In all processes of the article, the research and publication ethics principles of the Journal of Management and Economics are followed.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

The entire article was written by the first author.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Acikgoz, F., Filieri, R., & Yan, M. (2023). Psychological predictors of intention to use fitness apps: The role of subjective knowledge and innovativeness. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39(10), 2142-2154. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2074668>
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*.
- Akbolat, M., Yıldırım, Y., & Amarat, M. (2019). HASTANE MOBİL UYGULAMALARINDA KULLANICI YORUMLARININ İNCELENMESİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(25), 511-522. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.567454>
- Alghamdi, R., & Alfalqi, K. (2015). A survey of topic modeling in text mining. *Int. J. Adv. Comput. Sci. Appl.(IJACSA)*, 6(1).
- Bach, R. L., & Wenz, A. (2020). Studying health-related internet and mobile device use using web logs and smartphone records. *PloS one*, 15(6), e0234663. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0234663>
- Barde, B. V., & Bainwad, A. M. (2017, June). An overview of topic modeling methods and tools. In 2017 International Conference on Intelligent Computing and Control Systems (ICICCS) (pp. 745-750). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICCONS.2017.8250563>
- Bickart, B., & Schindler, R. M. (2001). Internet forums as influential sources of consumer information. *Journal of interactive marketing*, 15(3), 31-40. <https://doi.org/10.1002/dir.1014>
- Blei, D. M., Ng, A. Y., & Jordan, M. I. (2003). Latent dirichlet allocation. *Journal of machine Learning research*, 3(Jan), 993-1022.
- Canbolat, Z. N., & Pınarbaşı, F. (2020). Using Sentiment Analysis for Evaluating e-WOM: A Data Mining Approach for Marketing Decision Making. In *Exploring the Power of Electronic Word-of-Mouth in the Services Industry* (pp. 101-123). IGI Global.

- Chembakottu, B., Li, H., & Khomh, F. (2023). A large-scale exploratory study of android sports apps in the google play store. *Information and Software Technology*, 164, 107321. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2023.107321>
- Chen, Q., Chen, C., Hassan, S., Xing, Z., Xia, X., & Hassan, A. E. (2021). How should i improve the ui of my app? a study of user reviews of popular apps in the google play. *ACM Transactions on Software Engineering and Methodology (TOSEM)*, 30(3), 1-38. <https://doi.org/10.1145/3447808>
- Chiu, W., Cho, H., & Chi, C. G. (2020). Consumers' continuance intention to use fitness and health apps: an integration of the expectation–confirmation model and investment model. *Information Technology & People*, 34(3), 978-998. <https://doi.org/10.1108/ITP-09-2019-0463>
- Cho, H., Chi, C., & Chiu, W. (2020). Understanding sustained usage of health and fitness apps: Incorporating the technology acceptance model with the investment model. *Technology in Society*, 63, 101429. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101429>
- Christensen, K., Scholderer, J., Hersleth, S. A., Næs, T., Kvaal, K., Mollestad, T., ... & Risvik, E. (2018). How good are ideas identified by an automatic idea detection system?. *Creativity and Innovation Management*, 27(1), 23-31. <https://doi.org/10.1111/caim.12260>
- Çallı, L. (2023). Exploring mobile banking adoption and service quality features through user-generated content: The application of a topic modeling approach to Google Play Store reviews. *International Journal of Bank Marketing*, 41(2), 428-454. <https://doi.org/10.1108/IJBM-08-2022-0351>
- Dam, L., Roy, D., Atkin, D. J., & Rogers, D. (2018). Applying an integrative technology adoption paradigm to health app adoption and use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 62(4), 654-672. <https://doi.org/10.1080/08838151.2018.1519568>
- Data.ai. (2024). State of Mobile 2024 The Industry's Leading Report. Retrieved from <https://sensortower.com/state-of-mobile-2024>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). Technology acceptance model. *J Manag Sci*, 35(8), 982-1003.
- Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2018). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/1810.04805>
- Easton, S., Morton, K., Tappy, Z., Francis, D., & Dennison, L. (2018). Young people's experiences of viewing the fitspiration social media trend: Qualitative study. *Journal of medical Internet research*, 20(6), e219. <https://doi.org/10.2196/jmir.9156>
- Fan, W., Wallace, L., Rich, S., & Zhang, Z. (2006). Tapping the power of text mining. *Communications of the ACM*, 49(9), 76-82. <https://doi.org/10.1145/1151030.1151032>
- Google Colab. (2024). Welcome to Colab. Retrieved from <https://colab.research.google.com/?hl=en>
- Grootendorst, M. (2022). BERTopic: Neural topic modeling with a class-based TF-IDF procedure. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/2203.05794>
- Gu, D., Yang, X., Li, X., Jain, H. K., & Liang, C. (2018). Understanding the role of mobile internet-based health services on patient satisfaction and word-of-mouth. *International journal of environmental research and public health*, 15(9), 1972. <https://doi.org/10.3390/ijerph15091972>
- Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. (1959). The motivation to work.
- Herzberg, F. (1966). Work and the nature of man. World.
- Hong, J. W., & Park, S. B. (2019). The identification of marketing performance using text mining of airline review data. *Mobile Information Systems*, 2019(1), 1790429. <https://doi.org/10.1155/2019/1790429>
- Hussain, S., Ahmed, W., Jafar, R. M. S., Rabnawaz, A., & Jianzhou, Y. (2017). eWOM source credibility, perceived risk and food product customer's information adoption. *Computers in human behavior*, 66, 96-102. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.09.034>
- İnal, Y., & Cagiltay, N. E. (2019). E-NABIZ MOBİL SAĞLIK UYGULAMASINA YÖNELİK KULLANICI DEĞERLENDİRMESİ. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2), 375-388.
- Keller, K.L., & Parameswaran, M. G. (2019). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*, Global Edition 5th Edition. Pearson

- Kim, K., Yoon, S., & Choi, Y. K. (2019). The effects of eWOM volume and valence on product sales—an empirical examination of the movie industry. *International Journal of Advertising*, 38(3), 471-488. <https://doi.org/10.1080/02650487.2018.1535225>
- Kraemer, T., Weiger, W. H., Trang, S., & Trenz, M. (2023). Deflected by the tin foil hat? Word-of-mouth, conspiracy beliefs, and the adoption of innovative public health apps. *Journal of Product Innovation Management*, 40(2), 154-174. <https://doi.org/10.1111/jpim.12646>
- Laestadius, L. I., & Wahl, M. M. (2017). Mobilizing social media users to become advertisers: Corporate hashtag campaigns as a public health concern. *Digital health*, 3, 2055207617710802. <https://doi.org/10.1177/2055207617710802>
- Lee, H. M., Zhang, P., & Mehta, M. R. (2022). Effect of competitors' ewom in the mobile game market. *Journal of Computer Information Systems*, 62(1), 196-204. <https://doi.org/10.1080/08874417.2020.1768176>
- Liang, B., & Scammon, D. L. (2011). E-Word-of-Mouth on health social networking sites: An opportunity for tailored health communication. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(6), 322-331. <https://doi.org/10.1002/cb.378>
- Liu, Y., & Wan, F. (2024). Unveiling Temporal and Spatial Research Trends in Precision Agriculture: A BERTopic Text Mining Approach. *Heliyon*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36808>
- Ma, B., Wong, Y. D., Teo, C. C., & Wang, Z. (2024). Enhance understandings of Online Food Delivery's service quality with online reviews. *Journal of retailing and consumer services*, 76, 103588. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103588>
- Mingyu, J. (2024). Google Play Scraper. GitHub repository. Retrieved from <https://github.com/JoMingyu/google-play-scraper>
- Mondal, A. S., Zhu, Y., Bhagat, K. K., & Giacaman, N. (2024). Analysing user reviews of interactive educational apps: a sentiment analysis approach. *Interactive learning environments*, 32(1), 355-372. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2086578>
- Naraine, M. L., Pegoraro, A., & Wear, H. (2021). # WeTheNorth: Examining an online brand community through a professional sport organization's hashtag marketing campaign. *Communication & Sport*, 9(4), 625-645. <https://doi.org/10.1177/2167479519878676>
- Noei, E., Zhang, F., & Zou, Y. (2019). Too many user-reviews! what should app developers look at first?. *IEEE Transactions on Software Engineering*, 47(2), 367-378. <https://doi.org/10.1109/TSE.2019.2893171>
- Noei, E., & Lyons, K. (2022). A study of gender in user reviews on the Google Play Store. *Empirical Software Engineering*, 27(2), 34. <https://doi.org/10.1007/s10664-021-10080-8>
- Oh, Y. K., Yi, J., & Kim, J. (2023). What enhances or worsens the user-generated metaverse experience? An application of BERTopic to Roblox user eWOM. *Internet Research*. <https://doi.org/10.1108/INTR-03-2022-0178>
- Oliveira, N., & Marques dos Santos, J. P. (2022). Online Brand Community Characterization with Engagement and Social Network Analysis (SNA) for Marketing Communication: The Subreddit r/intel. In *Marketing and Smart Technologies: Proceedings of ICMarkTech 2021*, Volume 2 (pp. 577-591). Singapore: Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-9272-7_47
- Pal, S., Biswas, B., Gupta, R., Kumar, A., & Gupta, S. (2023). Exploring the factors that affect user experience in mobile-health applications: A text-mining and machine-learning approach. *Journal of Business Research*, 156, 113484. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113484>
- Park, K., Weber, I., Cha, M., & Lee, C. (2016, February). Persistent sharing of fitness app status on twitter. In *Proceedings of the 19th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing* (pp. 184-194). <https://doi.org/10.1145/2818048.2819921>
- Pinarbasi, F. (2020). Understanding e-WOM evolution in social media with network analysis. In *Exploring the power of electronic word-of-mouth in the services industry* (pp. 69-87). IGI Global.
- Pınarbaşı, F., & Canbolat, Z. N. (2018). Evaluation of augmented reality mobile applications in türkiye market: A data mining approach to consumer reviews. *Changing Organizations: From the Psychological and Technological Perspectives içinde*, 187-197.

- Pınarbaşı, F. (2023). Zero waste and consumers: a thematic analysis of reddit r/zerowaste community posts. *PressAcademia Procedia*, 17(1), 191-191. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2023.1779>
- Sensor Tower. (2024). Top Charts. Retrieved from https://app.sensortower.com/top-charts?category=health_and_fitness&country=TR&date=2024-08-18&device=iphone&os=android
- Shahhosseini, M., & Khalili Nasr, A. (2024). What attributes affect customer satisfaction in green restaurants? An aspect-based sentiment analysis approach. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 41(4), 472-490. <https://doi.org/10.1080/10548408.2024.2306358>
- Soni, M., Jain, K., & Jajodia, I. (2021). Mobile health (mHealth) application loyalty in young consumers. *Young Consumers*, 22(3), 429-455. <https://doi.org/10.1108/YC-10-2020-1236>
- Srisopha, K., Phonsom, C., Lin, K., & Boehm, B. (2019, September). Same app, different countries: A preliminary user reviews study on most downloaded ios apps. In 2019 IEEE international conference on software maintenance and evolution (ICSME) (pp. 76-80). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICSME.2019.00017>
- Srivastava, M., & Sivaramakrishnan, S. (2021). The impact of eWOM on consumer brand engagement. *Marketing Intelligence & Planning*, 39(3), 469-484. <https://doi.org/10.1108/MIP-06-2020-0263>
- Stancu, V., Frank, D. A., Lähteenmäki, L., & Grunert, K. G. (2022). Motivating consumers for health and fitness: The role of app features. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(6), 1506-1521. <https://doi.org/10.1002/cb.2108>
- Tang, C., Mehl, M. R., Eastlick, M. A., He, W., & Card, N. A. (2016). A longitudinal exploration of the relations between electronic word-of-mouth indicators and firms' profitability: Findings from the banking industry. *International Journal of Information Management*, 36(6), 1124-1132. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.03.015>
- Uncovska, M., Freitag, B., Meister, S., & Fehring, L. (2023). Rating analysis and BERTopic modeling of consumer versus regulated mHealth app reviews in Germany. *NPJ Digital Medicine*, 6(1), 115. <https://doi.org/10.1038/s41746-023-00862-3>
- Van Rossum, G., & Drake Jr, F. L. (1995). *Python tutorial* (Vol. 620). Amsterdam, The Netherlands: Centrum voor Wiskunde en Informatica.
- Wang, W., Feng, Y., & Dai, W. (2018). Topic analysis of online reviews for two competitive products using latent Dirichlet allocation. *Electronic Commerce Research and Applications*, 29, 142-156. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2018.04.003>
- Wang, J., Lai, J. Y., & Lin, Y. H. (2023). Social media analytics for mining customer complaints to explore product opportunities. *Computers & Industrial Engineering*, 178, 109104. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2023.109104>
- Westbrook, R. A. (1987). Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes. *Journal of marketing research*, 24(3), 258-270. <https://doi.org/10.1177/002224378702400302>
- Yin, M., Tayyab, S. M. U., Xu, X. Y., Jia, S. W., & Wu, C. L. (2021). The investigation of mobile health stickiness: The role of social support in a sustainable health approach. *Sustainability*, 13(4), 1693. <https://doi.org/10.3390/su13041693>
- Yoo, J. W., Park, J., & Park, H. (2024). The Impact of AI-enabled CRM Systems on Organizational Competitive Advantage: A mixed-method approach using BERTopic and PLS-SEM. *Heliyon*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36392>
- Zhang, M., Fan, B., Zhang, N., Wang, W., & Fan, W. (2021). Mining product innovation ideas from online reviews. *Information Processing & Management*, 58(1), 102389. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2020.102389>
- Zhao, S. (2021). Thumb up or down? A text-mining approach of understanding consumers through reviews. *Decision Sciences*, 52(3), 699-719. <https://doi.org/10.1111/deci.12349>

Algılanan Otantik Liderlik ve İş Yeri Arkadaşlığının İş Performansı Üzerine Etkisi

Funda ÖZTÜRK* Duygu TAŞ** Kerim YİĞİT*** Hüseyin ÇİÇEK****

ÖZ

Araştırmanın amacı, otantik liderlik ve iş yeri arkadaşlığının iş performansı üzerine etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Çalışma, Ağrı ilinde görev yapmakta olan yiyecek ve içecek işletmeleri çalışanları aracılığıyla yürütülmüştür. Çalışmanın veri setinin analizinde, SPSS 25.0 ve AMOS 24.0 istatistik programlarından yararlanılmıştır. Ölçeklerin yapısal olarak geçerli olup olmadıklarını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçek ifadelerinin güvenilirliklerini tespit etmek için ise iç tutarlılık katsayılarına bakılmıştır. Çalışmanın veri setinin analizinde betimleyici istatistikler ve korelasyon ile regresyon analizinden faydalanılmıştır. Araştırmada anket tekniğinden yararlanılmış olup, aynı zamanda kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Araştırma bulgularına göre otantik liderlik ile boyutları olan ilişkilerde şeffaflık, içselleştirilmiş ahlak anlayışı, bilgiyi dengeli kullanma ve öz farkındalığın iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. İşyeri arkadaşlığı ile boyutları olan arkadaşlık kurma fırsatı ve arkadaşlık değerinin de iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca otantik liderlik ile iş yeri arkadaşlığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Otantik Liderlik, İşyeri Arkadaşlığı, İş Performansı

JEL Sınıflandırması: M10, M11, M19

The Effect of Perceived Authentic Leadership and Workplace Friendship on Job Performance

ABSTRACT

The aim of the study is to determine whether authentic leadership and workplace friendship have an effect on job performance. The study was conducted with the employees of food and beverage establishments working in Ağrı province. SPSS 25.0 and AMOS 24.0 statistical programs were used to analyze the data set of the study. Confirmatory factor analysis was performed to determine whether the scales are structurally valid. Internal consistency coefficients were analyzed to determine the reliability of the scale statements. Descriptive statistics, correlation and regression analysis were used to analyze the data set of the study. Survey technique was utilized in the study and convenience sampling technique was preferred. According to the findings of the study, it was determined that authentic leadership and its dimensions of transparency in relationships, internalized ethics, balanced use of information and self-awareness have a positive and significant effect on job performance. Workplace friendship and its dimensions, namely friendship opportunity and friendship value, were also found to have a positive and significant effect on job performance. In addition, it has been

*Doktora Öğrencisi Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Fundaozturk1095@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4347-8250

**Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Duygutask725@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4337-0100

***Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Kerimyg007@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0001-6255-2108

****Prof. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Hcecek@mehmetakif.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-8284-7955

(Makale Gönderim Tarihi: 25.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi:04.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1538461

Makale Türü: Araştırma Makalesi

revealed that there is a positive and significant relationship between authentic leadership and workplace friendship.

Key Words: *Authentic Leadership, workplace friendship, job performance.*

JEL Classification: M10, M12, M19

GİRİŞ

Örgütler için amaç ve hedeflerini yerine getirme, başarıya ulaşma ve bunlar doğrultusunda büyümenin gerçekleşmesi önemlidir. Ayrıca yoğun rekabet ortamı içerisinde bulunan örgütlerdeki yöneticiler ve iş görenler, örgütlerin piyasadaki konumlarını korumada kilit unsurlar olarak görülür. Manzoor (2012) özellikle çalışanlarla olumlu ve sağlam ilişkiler kurmanın örgütler açısından sürdürülebilirliğin korunmasında değerli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü iş yerinde çalışan bireylerin üretkenlikleri ile performanslarının artması için hem liderleri tarafından desteklendikleri açık bir iletişim içerisinde olduklarını hem de çalışanların birbiriyle yapıcı ilişkiler kurduklarını hissetmeleri önemli görülmektedir (Öztürk vd., 2024: 413). Buna göre örgütlerde liderler tarafından pozitif olarak içselleştirilen rollerin yerine getirilmesinin ve bunlarla çalışanlara örnek olunmasının, kurumda pozitif değişimlerin ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği söylenebilir.

Örgütlerde pozitif liderliğin bir örneği olarak otantik liderlik kavramı gündeme gelmektedir. Otantik liderlik, tutarlı, pozitif ve güven veren bir insan olmayı içerir. Bu tarz liderler hem olumsuz hem de olumlu yönlerinin farkındadır ve kusurlarını saklamaya çalışmazlar. Özkara (2019: 1) otantik olarak nitelendirilen liderlerin, sahip oldukları olumlu duygular neticesinde çalışan bireylere daha iyimser davranışlar sergileyerek onlara umutlu olmaları konusunda destek olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca pozitif kişiler olarak nitelendirilen otantik liderlerin, çalışanlarını motive etme konusunda başarılı olduğu belirtilebilmektedir (Okçu ve Anık, 2017). Böyle bir lider, çalışanların kurumdaki ilişkilerinde yapıcı olmasına katkı sağlamakta ve onların kurumlarına bağlılıklarını artırabilmektedir. Nitekim pozitif ve ilham veren liderlerin, örgütte yüksek performans sergilenmesinde de etkisinin olduğu söylenebilmektedir (Tohidi ve Jabbari, 2012). Bu bilgiler doğrultusunda otantik liderlerin, kurumda görev yapan çalışanları elde tutmak için onların iş arkadaşları ile olan iletişimlerine önem vermesi gerektiği ve çalışanların üretkenliklerine olumlu katkılarının olabilmesi için de onları motive etmesi gerektiği söylenebilir. Böyle bir liderin örgütte yalnızca performans artışıyla başarının sağlanmasına değil, aynı zamanda çalışanlar arasında güven ve sağlıklı iletişim ortamının oluşmasına faydasının olabileceği öngörülebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında bahsedilenler ışığında bu çalışmanın amacı, otantik liderliğin ve iş yeri arkadaşlığının iş performansı üzerine etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Araştırmanın alanyazındaki önemi incelendiğinde, mevcut üç değişkeninin (otantik liderlik, iş yeri arkadaşlığı, iş performansı) birlikte yer aldığı modele ulusal ve uluslararası yazında denk gelinmemiş olmasının yapılan araştırmanın değerini artıracaklarını düşündürmektedir. Türkçe yazında genellikle liderlik kavramına yer verildiği ancak pozitif liderlik davranışlarının özellikle son yıllarda ağırlıklı olarak araştırılmaya başlandığı görülmüştür. Otantik liderlerin

kurumların elde edecekleri olumlu çıktıların elde edilmesi üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, bu çalışmanın gerek iş yeri arkadaşlıkları gerekse çalışanların görev yaparken ki performansları açısından önemli sonuçlar vereceği öngörülmektedir. Çünkü yenilikçilik, üretkenlik, kurumda kişiler arası ilişkilere önem verme, eleştirilere açık olma ve yapıcı geri bildirimlerde bulunma açısından örgütte iyimser davranabilen pozitif liderlerin varlığı önem arz etmektedir. Bunlar doğrultusunda da yapılan araştırma sonuçlarının örgütsel davranış alanında konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışma sonuçlarını ileriye götüreceği ve onları zenginleştireceği düşünülmektedir.

I. OTANTİK LİDERLİK

Tarihsel geçmişi Yunan felsefesine dayanan (Avolio ve Gardner, 2005: 319) otantiklik kavramı temelde özgün, hakiki ve gerçek olan anlamlarına gelmektedir (Bialystok, 2014: 275-279). “Kendi benliğine doğru ol” anlayışından beslenen otantiklik; bireyin duygu, düşünce, ihtiyaç, istek veya inanç gibi kişisel deneyimlerini kendinin farkında olarak gerçekleştirmesidir (Harter, 2002: 382; Guignon, 2004: 1-3). Özetle otantiklik bireyin kendini bilmesi, mevcut haliyle olduğu kişiyi kabul etmesi ve kendi tutumlarına sadık kalması olarak tanımlanmaktadır (Müceldili vd., 2013: 674). Modern liderlik teorileri içerisinde yer alan otantik liderliğin ise liderliğin hem etik ve pozitif örgütsel davranıştan hem de akademik literatürün kesişiminden ortaya çıkmış hali olduğu belirtilebilmektedir (Kılıç, 2020: 2273). Otantik liderliğin, bireysel farkındalığı arttırmayı, sarsılmaz bir bağlılığı ve bireysel düzenlemeyi içeren, yaşam boyu süren gelişimsel bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Bu olgunun, liderlik dönemlerinde özgünlüğün ortaya çıkması ve liderliğin gerçek performans üzerindeki etkilerinin çoğaltılmasıyla kendini gösterdiği ileri sürülmektedir (Chan vd., 2005: 35). Bu bağlamda kişilerin liderlerin davranışlarının kendi içsel değerleriyle tutarlı olmasının otantik liderlik kapsamında önemli görüldüğü söylenebilmektedir (Kavussanu vd., 2024: 2).

Luthans ve Avolio (2003) otantik liderlik kavramını, kişinin sahip olduğu olumlu psikolojik kapasite ve gelişmiş örgütsel çevreden yararlanılan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, olumlu kişisel gelişimin teşvik edilerek hem liderler hem de çalışanlar açısından öz farkındalığın ve öz düzenlemenin artmasıyla sonuçlanmaktadır (Luthans ve Avolio, 2003: 243). Başka bir tanıma göre otantik liderlik, bireyin potansiyelinin farkında olması, kendi bireysel özelliklerini en iyi şekilde tanıması, bunlarla birlikte başkalarının yönelimlerine duyarlı olması ve tüm bu özelliklerin liderlik eylemiyle bütünleştirilerek gelişmişlik düzeyinin artırılmasıdır (Gardner vd., 2011: 1124). Nitekim otantik liderlik algısına sahip bireylerin kendinden emin, umutlu, iyimser, dirençli, şeffaf (Ilies vd., 2005: 374), ahlaki/etik değerlere sahip (Walumbwa vd., 2008: 121), gelecek odaklı ve iş arkadaşlarının da lider olmasını sağlamaya öncelik veren özellikler barındıracağı söylenebilir. Aynı zamanda otantik lider, kendine ve inandığı şeylere karşı dürüst olan gerçek bir insanı ifade etmektedir (Whitehead, 2009: 850).

Bunların yanı sıra otantik lider, çalışanlarını yapacakları konusunda zorlamak ya da ikna etmeye çalışmak yerine, iş yerinde kendi özgün değerleri, inanç ve davranışlarıyla uyumlu olarak çalışmaya devam ederek rol model olmaya

çalışır. Öte yandan kendi kişilikleri ve çizmiş oldukları yoldan gitmeyi tercih eden bu liderler gelişim gösterdikçe, kişisel başarı veya tanınmaktan ziyade diğer insanlara hizmet etmeyi tercih ederler (George ve Sims, 2007). Ayrıca bireylerin fiziksel ya da dışsal özelliklerinden ziyade içsel özelliklerine ve bu özelliklerin dışa vurumlarına odaklanan otantik liderliğin; bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme, öz farkındalık, içselleştirilmiş ahlak anlayışı ve ilişkilerde şeffaflık olmak üzere dört alt boyuttan oluştuğu ifade edilmektedir (Waumbwa vd., 2008: 121). Bu boyutlar şu şekilde sıralanabilmektedir.

Bilgiyi tarafsız ve dengeli değerlendirme: Liderlerin kendileri ile ilgili olumlu ya da olumsuz edinilmiş olan bilgileri tarafsız ve dengeli bir şekilde değerlendirmesidir. Ayrıca otantik liderlerin herhangi bir karar almadan önce farklı bakış açılarını dikkate alması etkili çalışmada oldukça önemli görülmektedir (Walumbwa vd., 2008: 121). Buna göre bilgiyi tarafsız ve dengeli bir şekilde değerlendirebilen liderlerin çevresinde olanları daha doğru algılayabileceği, bununla birlikte kabiliyetlerini daha iyi bir şekilde kullanabileceği ve diğer insanların güvenlerini kolaylıkla kazanabileceği söylenebilir.

Öz farkındalık: Liderin kendi kimliğinin, isteklerinin, duygu ve düşüncelerinin farkında olması ve bunları rahat bir şekilde ifade edebilmesidir. Öz farkındalığı yüksek olan otantik liderler, başkalarıyla etkili iletişim kurabilmek veya mevcut iletişimi iyileştirmek amacıyla gelen geri bildirimleri daha hızlı bir şekilde dikkate almaktadır (Kernis, 2003: 15). Bu bağlamda yaşamını anlamlı kılmayı başarabilen liderlerin kendilerini, davranışlarını daha doğru bir şekilde değerlendirme olasılığı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca örgüt içerisinde bu şekildeki bir liderin varlığının, çalışanlara daha yapıcı bir yaklaşım sergilenmesinde destekleyici olabileceği düşünülebilir.

İçselleştirilmiş ahlak anlayışı: Liderin sahip olduğu inançlarının ve davranışlarının uyumlu olmasını ifade etmektedir. Liderin ahlaki değerlerinde ikilemde kalmadan hareket etmesi organizasyon içerisinde lidere olan güveni pekiştirmekte ve verimli bir çalışma ortamı sağlamaktadır (Ilies vd., 2005: 383). Buna göre liderin ahlaki değerlerinin ağır bastığı bir karakter yapısına sahip olmasının, iş yerinde de güçlü bir ahlak anlayışının oluşmasının sağlanmasında etkili olabileceği söylenebilir. Zira iş yerinde böyle bir lider davranışının, rekabetin bu denli yoğun yaşandığı bir piyasa içerisinde örgüte olumlu katkılarının olacağı öngörülebilir.

İlişkilerde şeffaflık: Liderin her durumda net olmasını, söylemek istediklerini muhatabına doğrudan söylemesini ifade etmektedir. Ayrıca liderin hata yapması durumunda hatasını kabul etmesi ve telafi etmek için çaba göstermesi şeffaf bir ilişki ortamı sunmaktadır (Walumbwa vd., 2008: 121). Bu bilgiler ışığında örgütte açık bir iletişim ortamının sağlanmış olmasının ve çalışanların seslilik davranışı sergilemesinin şeffaflık düzeyinin artışına katkısının olacağı söylenebilir. Nitekim düşünceleri şeffaf bir şekilde paylaşma ve geri bildirimlerde bulunma yoluyla, kurumda yöneticiler ve çalışanlar arasında karşılıklı bir güven ilişkisinin sağlıklı şekilde oluşmasına da katkıda bulunulabileceğini ifade edebilmek mümkündür.

II. İŞ YERİ ARKADAŞLIĞI

Arkadaşlık ilişkileri insan yaşamında merkezi bir rol oynamakla beraber yaşam boyu bir sevinç ve anlam kaynağı olarak insanlara hizmet etmektedir (Felmlee ve Muraco, 2009: 318). Kişiler arası ilişkilerin hem niceliği hem de niteliği, her yaş için mutluluk ve yaşam doyumunun güvenilir göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Diener ve Seligman, 2002: 81). Bireyler başkalarına ait olma duygusunu hissettiklerinde çalışma ortamı da dahil pek çok anlamda gelişim göstermektedirler (Spreitzer vd., 2005: 538-539). İlişkileri, yaşayan sistemlerin özü ve organizasyonların temeli olarak tanımlayan Wheatley (2006: 170) aynı zamanda dünyadaki yaşamın yapı taşının bireylerden ziyade ilişkiler olduğunu ifade etmektedir. Çünkü günümüz dünyası her olayın veya kişinin yeni kapasiteleri harekete geçirdiği bir ilişkiler dünyasıdır. Dolayısıyla bireyler, farklı insanlarla tanıştıkça ilişkinin niteliğine ve yerine göre kapasitelerini ortaya çıkarmaktadırlar (Wheatley, 2006: 177).

Arkadaşlık ilişkileri pek çok biçimde olsa da bu bağları diğer rol ve ilişki türlerinden ayıran arkadaşlık ilişkilerinin dört temel özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden ilki arkadaşlığın gönüllü olmasıdır, diğer bir deyişle arkadaşlık ilişkileri empoze edilemez özelliğe sahiptir. Arkadaşlık ilişkilerinin ikinci özelliği gayri resmi ilişkiler olmasıdır. Arkadaşlık ilişkilerinin toplumsal normlarla veya kişinin destek almaktan ziyade ihtiyaca göre destek vereceği beklentisiyle karakterize edilmiş olması da bu ilişkilerin üçüncü özelliğidir. Arkadaşlık ilişkilerinin dördüncü ve son temel özelliği ise sosyo-duygusal hedefler tarafından yönlendirilmesidir. Bu noktada temel amaç duygusal ve ilişkisel refahı teşvik etmektir (Pillemer vd., 2018: 6). Ayrıca kişiler işyerlerinde lider-ast, ekip çalışması gibi ilişkiler dahil pek çok şekilde başkalarıyla ilişki kurmaktadır. Söz konusu iş yeri ilişkileri, giderek daha da ilerlemekte ve kişiler birbirleriyle daha samimi bağ kurarak bu ilişkiyi arkadaşlık bağına dönüştürmektedirler. Bu noktada arkadaşlık ilişkilerinin niteliklerinden olan gönüllü olma ve sosyo-duygusal hedefler tarafından yönlendirilme özellikleri baskın gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak da arkadaşlık ilişkisi benzersiz bir iş yeri arkadaşlığını oluşturmaktadır (Sias vd., 2004: 322).

İşyeri arkadaşlığı mevcut iş arkadaşları arasında toplumsal normlar ve sosyo-duygusal hedeflerle karakterize edilen, gönüllü, resmi ve romantik olmayan ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Pillemer vd., 2018: 7). Bu ilişkiler karşılıklı güven ve beğeni, bağlılık, ortak ilgi alanları ya da ortak değerlere dayanmaktadır (Berman vd., 2002: 218). Öte yandan iş yeri arkadaşlıkları verilen işin süresiyle ya da öğle yemeği molası gibi iş ile ilgili boş zamanlarla da sınırlı olabilmektedir (Bakan vd., 2020: 261). İşyeri arkadaşlıkları her ne kadar hissel olgulara ya da zaman sınırlamasına dayalı olsa da etkilendikleri faktörler temelde iki başlık altında sınıflandırılmaktadır (Özyer vd., 2015: 264). Söz konusu bu faktörler içeriksel ve bireysel faktörler şeklinde sıralanabilmektedir. *İçeriksel faktörlerini*, organizasyondaki iş dağılımı, organizasyon kültürü ve iş yerinin bireyin evine yakınlığı oluşturmaktadır. *Bireysel faktörleri ise* cinsiyet, benzerlik ve kişilik oluşturmaktadır (Uluçay ve Zengin, 2020: 31).

Ayrıca bilgi paylaşımı, kaynak dağıtımı, karar verme ve destek sistemleri olarak iş yeri arkadaşlığı hem bireyin hem de organizasyonun refahı için oldukça gereklidir (Kram ve Isabella, 1985: 111). Bireysel anlamda iş yeri arkadaşlığı, çalışanların çalıştıkları ortama ait hissetmelerine yardımcı olmakta ve iş tatminini arttırarak işten ayrılma ihtimalini düşürmektedir. Bunun dışında iş yerinde kaygı ya da stres yaşayan çalışanlar arkadaşlarının destekleriyle bu duyguları bertaraf edebilmektedirler. Ayrıca organizasyonla ilgili önemli bilgi ve gelişmelerin paylaşılma imkânı da iş yeri arkadaşlığının bireye sağladığı bir diğer avantajdır (Sias vd., 2012: 255). Nitekim örgütlerde, kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri, temel çalışan sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Başka bir deyişle, bireyin iş yerindeki kişilerle olan ilişkisi iş performansına yüksek oranda etki etmektedir. İş yerindeki resmi olmayan sosyal ilişkiler, bireylere araçsal ve duygusal destek sağlamak, olumlu kimlik gelişimini teşvik etmek ve çalışanların gelişmesine yardımcı olmak gibi çok sayıda ekstra fayda sağlamaktadır. Öte yandan iş yerindeki arkadaşlıklar hem iş birliğini ve uyumu kolaylaştırarak hem de üretkenliği, yeniliği ve örgütlenmeyi teşvik ederek örgütlere bir bütün olarak fayda sağlamaktadırlar (Dutton vd. 2010: 267; Colbert vd., 2016: 1202-1203).

III. İŞ PERFORMANSI

Çalışanlar klasik yönetim anlayışının hâkim olduğu dönemlerde örgütlerde yalnızca maliyet faktörü olarak nitelendirilirken, modern yönetim anlayışına geçilmesiyle birlikte örgüte olumlu katkıları olan bir unsur şeklinde nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu durum bireylerin yakın takibe alınarak araştırılması, yorumlanması ve tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik de yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur ve bu kavramların başında performans gelmektedir. Performans kavramına ilişkin ilk bilimsel çalışmalar 19. yüzyılın sonlarına doğru F.W. Taylor tarafından başlatılmıştır (Taylor, 2004; Aksoy ve Yalçınsoy, 2018: 54). Bu doğrultuda performans kavramının, elindeki herhangi bir işi yapmak, onu yerine getirmek ya da bitirmek şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Özmutaf, 2007: 42). Ayrıca performans kavramı, çizilmiş olan sınırlar ve belirlenmiş şartlar doğrultusunda verilen işin gerçekleştirilme seviyesi ya da çalışanın söz konusu sınırlar ve şartlar altındaki davranış şekli olarak ifade edilmektedir (Gürbüz ve Yüksel, 2008: 178). Benzer bir şekilde Viswesvaran (2001: 114) da performansı, belirli bir zaman diliminde yapılan işten elde edilen sonuçların kaydı olarak tanımlanmaktadır.

Performans kavramı gerek örgütler gerekse çalışanlar için oldukça önemli olduğu düşünülen bir kavramdır. Çünkü kurumlar amaçlarına ulaşmak, ürün ve hizmetlerini en iyi şekilde sunmak ve bulundukları pazarda rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için performansı yüksek olan kişilere ihtiyaç duymaktadırlar. Öte yandan görevini yüksek performansla tamamlamak çalışanın içinde gurur ve başarı hislerini uyandırarak içsel tatmin oluşturmaktadır. Buna ek olarak gösterilen yüksek performansın organizasyon tarafından fark edilmesi de çalışana ikramiye, izin, terfi gibi birçok fayda sağlayabilmektedir (Sonnentag ve Frese, 2005: 4). Çalışan performansının düşük olması ise belirlenen amaçlara ulaşamamasına veya yeterli derecede başarılı sonuç elde edilememesine yol açmaktadır. Bu durum

çalışanda başarısızlık ya da yetersizlik duygusunu ortaya çıkarabilmektedir. Bunlara ek olarak düşük performans nedeniyle çalışanda meydana gelen bu durumlar organizasyonu da olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü çalışanın düşük performans göstermesi hem organizasyonun verimliliğini düşürmekte hem de ulusal ve uluslararası pazarda rekabet avantajı elde edilmesini engellemektedir (Taşlıyan ve Hırlak, 2016: 95; Şener, 2023: 35). Bunlar ışığında organizasyondaki performansın düzeyinin artışının, organizasyonun misyon, vizyon, inanç ve talep edilen işin doğasına bağlı olduğu söylenebilmektedir (Befort ve Hatturp, 2003: 17).

İş performansı ise organizasyonun hedeflerinin amaçlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi ve çalışanların değeri şeklinde tanımlanmaktadır (Ryu, 2020: 32). Bir diğer ifadeye göre iş performansı, çalışanın belirli bir zaman diliminde gerçekleştirdiği farklı davranışların organizasyona sağlayacağı düşünülen toplam beklenen faydadır. Bu tanımda ilk olarak performansın farklı davranışların bir araya gelerek zamanla ortaya çıkması vurgulanmaktadır. Tanımda vurgulanan ikinci nokta ise bahsedilen davranışların organizasyon için hedeflenen değer olması noktasıdır (Martocchio, 2015: 613). Rich vd. (2010: 619) çalışanın zaman sınırları içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak organizasyonun hedeflerine katkıda bulunmasını iş performansı olarak tanımlamaktadır. İş performansı temelde, bireysel performans ve örgütsel performans olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Örgütsel performans, bireysel performansın ulaşmak istediği son hedefi ifade etmektedir. Bireysel performans ise örgütsel performansın vazgeçilmez bir parçasıdır. Kısacası organizasyonun hedeflerine ulaşabilmesinin bireysel ve örgütsel performans arasındaki ilişkiyle doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilmektedir (Ryu, 2020: 33).

Organizasyonların amaçlarına ulaşmalarında önemli bir rol oynayan iş performansı görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyuttan meydana gelmektedir (Motowidlo ve Kell, 2003: 91). *Görev performansı*, organizasyonun teknik çekirdeğine yapılması beklenen iş ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan bilginin, malzemelerin ya da hizmetlerin tedarik edilmesi kaydıyla, çalışanın işi yaparken gösterdiği davranış, tutum ve işin sonuçları şeklinde ifade edilmektedir (Borman ve Motowidlo, 1997: 99-100). Kısacası organizasyon tarafından tüm ayrıntıları belirlenmiş ve gerekli malzeme desteği sağlanmış bir işin çalışan tarafından yerine getirilmesi görev performansı olarak tanımlanmaktadır (Uysal, 2024: 27). *Bağlamsal performans ise*, çalışanın sorumluluğunda olmayan işleri iyileştirmek, sonuçlandırmak, ekip arkadaşlarına yardımcı olmak, organizasyonun verimliliği artırmak amacıyla kendi isteğiyle yapması şeklinde ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle bağlamsal performans çalışanın görevi kapsamında olmayan işleri gönüllü bir şekilde yapması olarak tanımlanmaktadır (Van Scotter vd., 2000: 527).

IV. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Pozitif liderler olarak nitelendirilebilecek olan otantik liderler, örgütünü ve içerisinde görev yapan çalışanlarını güçlü özelliklerini kullanma konusunda cesaretlendirir ve bunun sonucu olarak bireylerin yüksek düzeyde performans sergilemesine katkıda bulunur (Hadian Nasab ve Afshari, 2019). Örgütlerin tamamı çalışan bireylerin mevcut işlerini en verimli ve etkili şekilde yerine getirmelerini

istemektedir. Burada ise en büyük görev kurumdaki yöneticilere düşmektedir. Zira kurum içerisinde görev yapan yöneticiler, örgütün amaçları doğrultusunda çalışanların pozitif olarak işe katılım sağlamak için çaba gösterdiklerinde, bireylerin performanslarında artışın meydana gelmesinin mümkün hale geleceğini ifade etmektedir (Pradhan vd., 2018). Bu bağlamda, örgütü tarafından pozitif şekilde desteklendiğini, kendine güven duyulduğunu ve kısıtlanmadığını hisseden çalışanın kurumunda kalmaya devam etmek isteyeceği ve örgütünün başarılı olması adına yüksek düzeyde performans gösterme eğilimi içerisinde olacağı söylenebilir. Alanyazında konuyla ilgili araştırmalara bakıldığında, Korku ve Yıldız (2023) tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada otantik liderlik, bağlamsal performans ve işe angaje olma ilişkisinin incelendiği görülmüştür. Sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmanın sonucuna göre, otantik liderliğin bağlamsal performans üzerinde pozitif etkisinin bulunduğu ve işe angaje olma değişkeninin de bu ilişkide aracı değişken rolü üstlendiği ortaya konmuştur. Wong ve Laschinger (2012) otantik liderlik algısı, performans ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Hemşireler üzerine yürütülen çalışmada ise otantik liderlik algıları yüksek olan çalışanların iş performansı ve işlerinden memnuniyet derecelerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında araştırmanın birinci hipotezi ve alt hipotezleri aşağıdaki şekilde önerilmiştir.

H1: Otantik liderlik iş performansını pozitif etkiler.

H1a: İlişkilerde şeffaflık iş performansını pozitif etkiler.

H1b: İçselleştirilmiş ahlak anlayışı iş performansını pozitif etkiler.

H1c: Bilgiyi dengeli değerlendirme iş performansını pozitif etkiler.

H1d: Öz farkındalık iş performansını pozitif etkiler.

İşyeri arkadaşlığı da örgütler açısından oldukça önemli bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Çünkü iş yerinde kurulan arkadaşlıklar hem bireylerin kendilerine yüklenen rolleri yerine getirmesinde etkili olabilmekte hem de kurumda diğer kişilerle kurulan ilişkileri güçlendirerek işlerin yapımında stresin azalmasına yardımcı olabilmektedir. Aynı zamanda bu dayanışmanın verimli bir çalışma ortamının oluşmasına ve çalışanlarda performansın artmasına katkısının olduğu ifade edilmektedir (Berman vd., 2002; Abualrub, 2004). Nitekim iş yaşamı kişilerin günlük hayatlarının büyük bir kısmının geçtiği yerlerdir ve burada çalışanlar yoğun bir iletişime maruz kalmaktadırlar (Lee, 2005: 3). Bundan dolayı da örgütlerde kurulmuş olan arkadaşlıkların hem kişisel hem de örgütsel sonuçlar açısından değerli görülebileceği söylenebilmektedir. Ayrıca örgütlerde çalışanlar arası ekip çalışmasının ve destekleyici ilişkilerin varlığının örgütün başarısı üzerinde pozitif etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Dickie, 2009: 128). Öte yandan Lin (2010: 55) tarafından da iş yeri arkadaşlarının performanslarının yüksek düzeye çıkarılmasında kişiler arasındaki kurulan arkadaşlık ilişkilerine yatırım yapılmasının değerli olduğunu ileri sürmektedir. Alanyazında konuyla ilgili araştırmalara bakıldığında, Uluçay ve Zengin (2020) tarafından iş yeri arkadaşlığı ve çalışan performansı arasında bir ilişkinin olup olmadığının araştırıldığı görülmüştür. Otel çalışanları üzerine gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre, iş yeri arkadaşlığı ile çalışan performansı arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin

bulunduğu saptanmıştır. Chao (2018) da iş yeri arkadaşlığı, örgütsel bağlılık ve iş performansı ilişkisini incelemiştir. Çin'de otel çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonucuna göre, iş yerinde örgütsel amaçlara ulaşmak için iş yeri arkadaşlığı gelişimine önem verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca performans ile iş yeri arkadaşlığı değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin var olduğu ortaya konmuştur. Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında araştırmanın ikinci hipotezi ve alt hipotezleri aşağıdaki şekilde önerilmiştir.

H2: İşyeri arkadaşlığı iş performansını pozitif etkiler.

H2a: Arkadaşlık kurma fırsatı iş performansını pozitif etkiler.

H2b: Arkadaşlık değeri iş performansını pozitif etkiler.

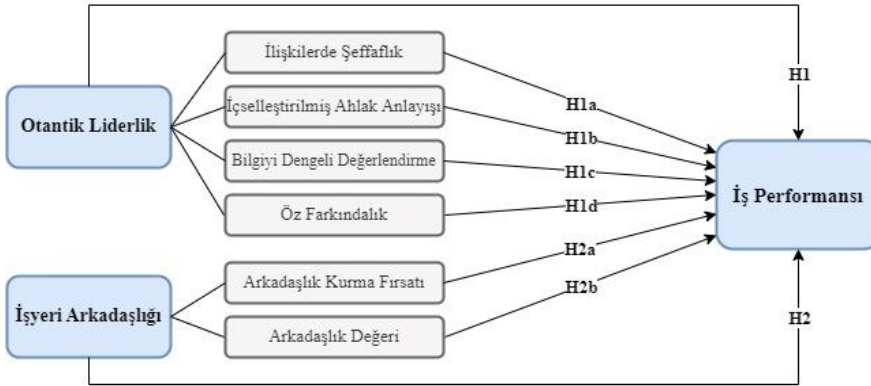
V. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinden (08.07.2024, Karar No: GO 2024/406) etik kurul izni alınmış ve çalışmanın gerçekleştirilmesinin etik açıdan uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın hangi amaç doğrultusunda gerçekleştirildiğine, modeline, çalışmanın örneklemine, veri toplama araçlarına, geçerliliklerine ve güvenilirliklerine yer verilmiştir.

A. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmanın amacı, otantik liderliğin ve iş yeri arkadaşlığının iş performansı üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Buna göre çalışmanın modeli aşağıda verilen Şekil 1'deki gibi kurulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

B. Araştırma Örneklemi

Bu çalışma, Ağrı ilinde faaliyet gösteren yiyecek ve içecek işletmelerinde çalışan bireyleri kapsamaktadır. Ağrı ilinde toplamda 982 gıda işletmesi bulunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024). Fakat bu işletmeler içerisinde yalnızca kafeler ve restoranlar çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Araştırmada zaman ve maliyet kısıtları dolayısıyla kolayda örnekleme yönteminin kullanılması tercih edilmiş ve anket formu gönüllülük esasına dayalı olarak yüz yüze katılımcılara ulaştırılmıştır. Eksik ya da hatalı olduğu düşünülen veriler çıkarıldıktan sonra 407 veri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Alanyazında ölçekte bulunan ifade sayısının on katı kadar veriye ulaşılmasının yeterli olduğu

belirtilmektedir (Hair vd., 2009). Bu bilgi ışığında araştırma için katılımcıların sayısının yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Katılımcıların 81'i (%19.9) kadın olup, 326'sı (%80.1) erkektir. Bireylerin 113'ü (%27.8) 18-24 yaş, 181'i (%44.5) 24-30 yaş, 68'i (%16.7) 31-35 yaş, 37'si (%9.1) 36-40 yaş ve 8'i (%2) 41 yaş ve üstündedir. Medeni durumlarına bakıldığında 252'sinin (%61.9) bekar ve 155'inin (%38.1) evli olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların 242'si (%59.5) 0-5 yıl, 105'i (%25.8) 6-10 yıl, 51'i (%12.5) 11-15 yıl ve 9'u (%2.2) 16 yıl ve üzerinde meslekte çalışmaktadır.

C. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 8 Temmuz 2024 tarihinde "GO 2024/406" kararıyla ilgili etik kurul izni alınmış ve araştırmanın yürütülmesinin bilimsel açıdan uygun bulunduğu belirtilmiştir. Nicel araştırma yönteminin benimsendiği araştırmada anket tekniğinden faydalanılmıştır. Ölçek maddelerinin yer aldığı form iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle kişilerin otantik liderlik, iş performansı ve iş yeri arkadaşlığı düzeylerini ölçmek için üç farklı ölçeğe ait 32 ifadeye yer verilmiştir. Sonrasında ise çalışmaya katılım sağlayan bireylerin demografik özelliklerini saptamak amacıyla cinsiyet, yaş, medeni durum ve meslekte çalışma süresi gibi sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın analizinde ve yorumlanmasında kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin psikometrik bilgiler de aşağıdaki gibidir.

Otantik Liderlik Ölçeği: Walumbwa (2008)'nın geliştirdiği ve Tabak ve arkadaşları (2012) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen ölçekte yer alan ifadeler kullanılmıştır. Ölçek 16 ifade ve dört boyuttan meydana gelmektedir. Bu boyutlar ilişkilerde şeffaflık, içselleştirilmiş ahlaki anlayış, bilgiyi dengeli değerlendirme ve öz farkındalık şeklinde sıralanabilmektedir. Ölçeğin boyutlarının iç tutarlılık katsayıları .78 ile .89 arasında değişiklik göstermektedir.

İş Yeri Arkadaşlığı Ölçeği: Nielsen vd. (2000) tarafından geliştirilen ve Şahinbaş (2018) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen ölçekte yer alan ifadeler kullanılmıştır. Ölçek 12 ifade ve iki boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar arkadaşlık kurma fırsatı ve arkadaşlık değeri olarak sıralanabilmektedir. Ölçeğin toplam iç tutarlılık kat sayısı .94 olarak hesaplanmıştır.

İş Performansı Ölçeği: Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Çöl (2008) aracılığıyla Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen ölçekte yer alan ifadeler kullanılmıştır. Ölçek 4 ifade ve tek boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısını .82 şeklinde hesaplanmıştır.

D. Geçerlik

Araştırmanın yapısal geçerliliğini tespit etmek için AMOS 24.0 istatistik programı kullanılarak Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de elde edilen mevcut uyum iyiliği değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2/df	RMSEA	CFI	GFI	NFI
Otantik Liderlik	2.95	.069	.968	.925	.953
İş Yeri Arkadaşlığı	3.16	.073	.975	.947	.964
İş Performansı	2.74	.066	.988	.989	.981

Kabul Edilebilir Uyum	$3 < \chi^2/df \leq 5$	≤ 0.08	≥ 0.90	≥ 0.90	≥ 0.90
İyi Uyum	≤ 3	≤ 0.05	≥ 0.95	≥ 0.95	≥ 0.95

Uyum iyiliği değerleri, yapısal eşitlik modelinin verilerin tümüyle ne derece uyumlu olduğu göstermeye yarayan ve mevcut modelin geçerli olup olmadığını değerlendirmek amacıyla kullanılan istatistiksel göstergeler olarak ifade edilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015). Buna göre Tablo 1 incelendiğinde, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uyum iyiliği değerlerini karşıladığı görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017; Hu ve Bentler, 1999).

E. Güvenilirlik

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini tespit etmek niyetiyle ise Cronbach Alpha değerlerine bakılmıştır. Bahsedilen bu güvenilirlik katsayıları ölçeklerin iç tutarlılıklarını ifade etmektedir (Matkar, 2012). Ölçeklere ait güvenilirlik değerlerine aşağıda Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Katsayıları

Değişkenler	Cronbach Alpha
Otantik Liderlik	.947
İlişkilerde Şeffaflık	.779
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı	.826
Bilgiyi Dengeli Değerlendirme	.910
Öz farkındalık	.933
İş Yeri Arkadaşlığı	.824
Arkadaşlık Kurma Fırsatı	.871
Arkadaşlık Değeri	.941
İş Performansı	.810

Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .70 üzerinde hesaplandığında ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2018). Bu çerçevede veri toplama araçlarının güvenilirlik değerleri incelendiğinde otantik liderliğin Cronbach Alpha katsayısının .94, boyutları olan ilişkilerde şeffaflığın .77, içselleştirilmiş ahlak anlayışının .82, bilgiyi dengeli değerlendirmenin .91 ve öz farkındalığın .93 şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Ayrıca iş yeri arkadaşlığının Cronbach Alpha katsayısının .82, boyutları olan arkadaşlık kurma fırsatının .87, arkadaşlık değerinin .94 ve son olarak iş performansının Cronbach Alpha katsayısının .81 şeklinde hesaplandığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre veri toplama araçlarının .70 üzerinde olduğu görülmekte ve ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilirlikte olduğunu söyleyebilmek mümkün hale gelmektedir.

VI. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde tanımlayıcı istatistiklere, çarpıklık ve basıklık değerlerine, değişkenler arası ilişkilere ve model doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin doğruluğunu saptamak amacıyla gerçekleştirilen analiz bulgularına yer verilecektir.

A. Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Aşağıdaki Tablo 3’te değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve normallik (çarpıklık ve basıklık) değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Araştırmanın Değişkenlerine Ait Ortalama, Standart Sapma ile Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	Ort.	SS.	Çarpıklık	Basıklık
Otantik Liderlik	3.54	1.01	-0.69	-1.09
İlişkilerde Şeffaflık	3.71	0.94	-0.86	-0.31
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı	3.27	1.12	-0.30	-1.18
Bilgiyi Dengeli Değerlendirme	3.53	1.26	-0.67	-1.07
Öz farkındalık	3.61	1.27	-0.78	-1.00
İş Yeri Arkadaşlığı	3.91	0.69	-0.93	0.40
Arkadaşlık Kurma Fırsatı	3.80	0.98	-0.89	-0.44
Arkadaşlık Değeri	3.43	0.91	-0.34	-1.15
İş Performansı	4.45	0.50	-0.43	-0.79

Ort.=Ortalama; SS= Standart Sapma.

Tablo 3'e göre çalışmaya katılım sağlayan bireylerin otantik liderlik ölçeği ortalamasının (3.54 ± 1.01), boyutları olan ilişkilerde şeffaflığın (3.71 ± 0.94), içselleştirilmiş ahlak anlayışının (3.27 ± 1.12), bilgiyi dengeli değerlendirmenin (3.53 ± 1.26) ve öz farkındalığın (3.61 ± 1.27) olarak hesaplandığı görülmektedir. İşyeri arkadaşlığının (3.91 ± 0.69), boyutları olan arkadaşlık kurma fırsatının (3.80 ± 0.98) ve arkadaşlık değerinin (3.43 ± 0.91) şeklinde hesaplandığı tespit edilmiştir. Son olarak ise iş performansı (4.45 ± 0.50) olarak hesaplanmıştır. Mevcut bulgular ışığında en yüksek düzeyde ortalamaya sahip değişkenin iş performansına (4.45 ± 0.50) ait olduğu ve en düşük ortalamaya sahip değişkenin de otantik liderliğin alt boyutu olan içselleştirilmiş ahlak anlayışına ait olduğu görülmektedir. Ayrıca normallik dağılımını tespit etmek amacıyla ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin neler olduğuna bakılmıştır. Normallik dağılımı çok değişkenli olarak gerçekleştirilen istatistiksel analizlerin gerçekleştirilebilmesi için sağlanması gerekli olan temel bir varsayımdır (Hair vd., 2019: 48). Bu doğrultuda ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır ve elde edilen sonuçlar incelendiğinde, çarpıklık değerlerinin -0.93 ile -0.30 arasında ve basıklık değerlerinin de -1.18 ile 0.40 arasında değiştiği görülmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013) çarpıklık ve basıklık ana değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında bulunması gerektiğini belirterek, bu şartlar altında normallik varsayımının sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu bilgi ışığında sonuçların normal dağıldığı söylenebilmektedir.

B. Değişkenler Arası İlişkiler

Aşağıdaki Tablo 4'te otantik liderlik, iş yeri arkadaşlığı ve iş performansı değişkenlerinin birbiriyle olan ilişkilerine yer verilmiştir. Ayrıca otantik liderlik ile iş yeri arkadaşlığı boyutlarının da iş performansı ile ilişkilerinin ne yönde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Pearson Korelasyon Analizi Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Otantik Liderlik	1								
İlişkilerde Şeffaflık	.874**	1							
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı	.861**	.650**	1						
Bilgiyi Dengeli Değerlendirme	.914**	.706**	.722**	1					
Öz Farkındalık	.939**	.758**	.722**	.877**	1				

İş Performansı	.369**	.356**	.274**	.349**	.346**	1		
İş Yeri Arkadaşlığı	.444**	.422**	.363**	.400**	.406**	.260**	1	
Arkadaşlık Kurma Fırsatı	.624**	.564**	.532**	.551**	.586**	.305**	.717**	1
Arkadaşlık Değeri	.884**	.660**	.931**	.839**	.761**	.325**	.511**	.553** 1

Tüm değişkenler ** $p < .01$ düzeyinde anlamlı ilişkiye sahiptir.

Değişkenler arasındaki ilişki düzeyini ve yönünü tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi neticesinde elde edilen değerlerin .30'dan küçük olmasının zayıf bir ilişkiye, .30 ile .60 arasında olmasının orta düzeyde bir ilişkiye ve .60 üzerinde olmasının güçlü bir ilişkiye işaret ettiği ifade edilmektedir (Heale ve Twycro, 2015). Buna göre otantik liderliğin iş yeri arkadaşlığıyla arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=.444$, $p<.01$), boyutları olan arkadaşlık kurma fırsatı ($r=.624$, $p<.01$) ve arkadaşlık değeri ($r=.960$, $p<.01$) ile arasında ise pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin bulunduğu ortaya konmuştur. Ayrıca otantik liderlik ve iş performansı ($r=.369$, $p<.01$) arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

C. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu kısmında otantik liderlik ve iş yeri arkadaşlığı değişkenleri ile boyutlarının iş performansı üzerine etkileri yer verilecektir. Otantik liderlik ve alt boyutlarının iş performansı üzerindeki etkisi aşağıda Tablo 5'te ifade edildiği gibidir.

Tablo 5. Otantik Liderlik ve Alt Boyutlarının İş Performansı Üzerine Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	t	p	Model Özeti
Sabit	3.79	.084	44.989	.000	$R^2=.134$
Otantik Liderlik	.183	.023	7.999	.000	$F=63.978$
İlişkilerde Şeffaflık Boyutu	.190	.025	7.657	.000	$R^2=.124$ $F=58.637$
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı Boyutu	.123	.021	5.731	.000	$R^2=.073$ $F=32.842$
Bilgiyi Dengeli Değerlendirme Boyutu	.139	.019	7.498	.000	$R^2=.120$ $F=56.216$
Öz farkındalık Boyutu	.137	.018	7.429	.000	$R^2=.118$ $F=55.196$

Katılımcıların otantik liderlik algıları ile boyutları olan ilişkilerde şeffaflığın, içselleştirilmiş ahlak anlayışının, bilgiyi dengeli değerlendirmenin ve öz farkındalığın iş performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda otantik liderliğin iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ($\beta=.183$, $p<.01$) ve %13.4 oranında açıkladığı ($R^2=.134$) ortaya konmuştur. Ayrıca iş performansı üzerinde ilişkilerde şeffaflık alt boyutunun ($\beta=.190$, $p<.01$) anlamlı bir etkisinin olduğu ve %12.4 oranında açıkladığı, içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutunun ($\beta=.123$, $p<.01$) anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve %7.3 oranında açıkladığı, bilgiyi dengeli kullanma alt boyutunun ($\beta=.139$, $p<.01$) anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve %12.0 oranında açıkladığı ve son olarak öz farkındalık alt boyutunun ($\beta=.137$, $p<.01$) anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve %11.8 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Bunlar ışığında araştırmaya katılan bireylerin otantik liderlik algılarında artış meydana geldiğinde iş performanslarında da bir artışın ortaya çıkacağı söylenebilmektedir.

Analiz sonuçları ışığında H1 temel hipotezi ile H1a, H1b, H1c ve H1d alt hipotezlerini desteklediği görülmektedir.

Tablo 6. İş yeri Arkadaşlığı ve Alt Boyutlarının İş Performansı Üzerine Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	t	p	Model Özeti
Sabit	3.70	.139	26.695	.000	R ² =.060
İş Yeri Arkadaşlığı	.190	.035	5.429	.000	F=29.477
Arkadaşlık Kurma Fırsatı	.156	.024	6.444	.000	R ² =.091
Boyutu					F=41.528
Arkadaşlık Değeri Boyutu	.178	.026	6.910	.000	R ² =.103
					F=47.754

Araştırmaya katılan bireylerin iş yeri arkadaşlığı algıları ile boyutları olan arkadaşlık kurma fırsatının ve arkadaşlık değerinin iş performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda iş yeri arkadaşlığının iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ($\beta=.190$, $p<.01$) ve %6.0 oranında açıkladığı ($R^2=.060$) ortaya konmuştur. Ayrıca iş performansı üzerinde arkadaşlık kurma fırsatı alt boyutunun anlamlı bir etkisinin bulunduğu ($\beta=.156$, $p<.01$) ve %9.1 oranında açıkladığı ($R^2=.091$), arkadaşlık değeri alt boyutunun ise yine ($\beta=.178$, $p<.01$) anlamlı bir etkisinin bulunduğu ve %10.3 oranında açıkladığı ($R^2=.103$) belirlenmiştir. Bunlar ışığında araştırmaya katılan bireylerin iş yeri arkadaşlık düzeylerinde artış meydana geldiğinde iş performanslarında da o düzeyde bir artışın tespit edilebileceği söylenebilmektedir. Ayrıca analiz bulguları sonucunda H2 temel hipotezi ile H2a ve H2b alt hipotezlerini desteklediği görülmektedir.

SONUÇ

Örgütlerde çalışanlarını olumlu bir şekilde besleme potansiyeli bulunan otantik liderlerin varlığı hem kurumların başarısı hem de çalışanların performansı açısından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Özellikle çalışanlara rol model olma ve onlardan görüş almaya açık pozisyonunda bulunma bakımından örgüt içerisinde otantiklik gösteren yöneticilerin yer almasının kuruma olumlu katkılarının olacağı düşünülebilir. Zira otantik bir lider, farkındalıkları yüksek olması nedeniyle çalışanlarla daha etkili, güvene dayalı bir iletişim kurabilir ve bu iletişim sayesinde de çalışanlar için daha verimli çalışma koşulları mümkün olabilir. Nitekim örgütte liderler ve çalışanlar arasında mevcut olan açık bir iletişim kurumdaki geri bildirimlerin dikkate alınmasını sağlar. Aynı zamanda açık iletişimin bulunduğu örgütlerde meydana getirilecek iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi daha hızlı olabilir ve bu durumda örgütün rekabet piyasası içerisinde kendisine daha sağlam yer edinebilmesine yardımcı olabilir. Bu bağlamda iş hayatında çalışanların performanslarını artırmada kişilerin sahip oldukları otantik liderlik algısının ve kişilerarası iletişimin ciddi bir rol üstlendiğini söyleyebilmek mümkündür.

Bu araştırmanın amacı, çalışanların otantik liderlik ve iş yeri arkadaşlığı algılarının iş performansı üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Gerçekleştirilen araştırmanın birinci bulgusuna göre, çalışanların otantik liderlik algılarının iş performanslarını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediği saptanmıştır. Bu sonuca göre, otantik liderlerin kurum içerisinde kendisi ile çalışanlarının kabiliyetlerinin farkında olmasının, almış oldukları kararların diğer

insanları ne yönde etkileyeceğinin bilincinde bulunmasının, yanlışlarını kolaylıkla fark edebilmesinin ve karar verirken başka görüşleri de dikkate alma gibi davranışlar sergilemesinin, kurum içerisinde görev yapan kişilerin performanslarının artış göstermesinde etkisinin olabileceği söylenebilir. Nitekim hem yaptıkları hem de söyledikleri tutarlı olan bir liderin, örgüt içerisinde olumlu çıktılarının elde edilmesinde pozitif katkılarının olacağını ve bu şekilde çalışanlarını da ekstra memnun edebileceğini ifade edebilmek mümkündür. Alanyazında otantik liderliğin iş performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğine dair bazı araştırmalar (Lee ve Ko, 2010; Wong ve Laschinger, 2012; Malik, 2018; Johnson, 2019; Dikbaş ve Büyükebeşe, 2020; Korku ve Yıldız, 2023) mevcuttur. Bu bulgular çerçevesinde H1 hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında örgütte etkili bir otantik liderin varlığının kuruma katkılarının görmezden gelinmesinin mümkün olmayacağı söylenebilir. Nitekim iş görenlerce sağlıklı bir iş ortamı sunan, güvenilir ve samimi bir otantik liderin örgütte bulunması, çalışanların örgütün hedef ve amaçlarını yerine getirmek için daha verimli bir şekilde çalışmasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla takdir eden, duygusal zekâsı yüksek, empati ve iletişim becerisi gelişmiş bir otantik liderin, örgütün hem vizyonuna hem de çalışanlarına pozitif katkılarının olacağını ifade edebilmek mümkündür. Alilyyani ve arkadaşları (2018) bu bilgileri destekler nitelikte, destekleyici ve pozitif bir otantik liderin örgütün bireysel ve kurumsal hedeflerine ulaşmasında iş görenlerin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.

Araştırmanın ikinci bulgusuna göre, iş yeri arkadaşlığının iş performansını pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bu sonucuna göre, kişilerin iş yerinde bulunan arkadaşlarıyla sağlıklı iletişim kurmasının ve örgütte ikili ilişkilerde güvene dayalı bir ortam oluşmasının hem kuruma uyum sağlanması hem de performans artışı üzerinde olumlu katkıların olabileceği söylenebilir. Nitekim örgütte görev yapan bireylerin destekleyici tutumlarının sadece verimliliği değil, aynı zamanda çalışanların üretkenliklerini ve iş tatminlerini artırabileceği düşünülebilir. Zira güçlü düzeyde geliştirilen iş arkadaşlıklarının, bu denli yoğun rekabet yaşanan bir piyasa ortamı içerisinde örgütleri başarılı olmasında kilit bir rol üslendiğini belirtebilmek mümkündür. Alanyazında iş yeri arkadaşlığının iş performansını pozitif ve anlamlı şekilde etkilediğine dair bazı araştırmalar (Ting ve Ho, 2017; Chao, 2018; Uluçay ve Zengin, 2020; Han vd., 2023) mevcuttur. Bu bulgular çerçevesinde H2 hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında örgütlerde çalışan bireylerin hem kurumların hedeflerine ulaşmasında hem de iş görenlerin performanslarının başarılı bir şekilde yönetilebilmesinde iş yeri arkadaşlıklarının önemli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Zira bireyler yaşamlarının önemli bir kısmını iş yerinde geçirmekte ve bu yüzden çalışanların örgüt ortamı içerisinde arkadaşlık kurmaları kaçınılmaz görülmektedir. Özellikle örgütlerde pozitif olarak geliştirilen arkadaşlık ilişkilerinin, çalışanların iş performanslarını ve memnuniyetlerini olumlu etkileyeceği öngörülmektedir. Öztürk ve Çiçek (2023) çalışan performansının artışının örgütlerin başarısında oldukça önemli olduğu ifade etmektedir. Ayrıca bu

performans artışına da örgütlerdeki arkadaşlık ilişkilerinin pozitif katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Nielsen ve arkadaşları (2000) bu bilgiyi desteklemekte ve örgütte insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde kurulmasının, örgütteki etkinliği ve verimliliği artıracaklarını belirtmektedir. Buradan hareketle iş yerinde huzurlu bir şekilde çalışılabilmesi, bireylerin görevlerini başarılı olarak yerine getirebilmesi ve örgütte beklenen performansa ulaşılabilmesi için iş yerinde kurulan samimi ilişkilerin önemli olabileceği söylenebilir.

Araştırmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle kesitsel bir çalışma olması çalışmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır. Zira bu kesitsellik çalışmadan elde edilen sonuçların genellenmesine olanak tanımaz. Çalışmanın bir başka kısıtı nicel yöntemin tercih edilmesidir. Gelecekte yapılacak olan araştırmaların nitel ya da karma yöntemler tercih edilerek gerçekleştirilmesi, değişkenler ile ilgili olarak daha derinlemesine bir bilgi edinilmesinde katkı sağlayabilir. Ayrıca araştırma yalnızca yiyecek ve içecek işletmelerinde çalışmakta olan bireyleri kapsamaktadır. Farklı meslek mensupları üzerine gerçekleştirilirse daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Özellikle yoğun stres altında çalışan sağlık çalışanları ile eğitimin önemli yapı taşlarını oluşturan öğretmenler ya da akademisyenler üzerinde gerçekleştirilmesi değerli görülmektedir. Çünkü bu gibi kurumlarda yöneticiler ve çalışanlar tarafından hissedilen desteğin, örgütlerin olumlu çıktılar (performans artışı, piyasada rekabet avantajı sağlama gibi) elde edebilmesi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Son olarak performans üzerinde etkili olabileceği düşünülen iş yeri mutluluğu, psikolojik sağlamlık ve öz-şefkat gibi pozitif kökenli değişkenlerin gelecekte otantik liderlik ile iş yeri arkadaşlığı kavramlarıyla çalışılmasının örgütsel davranış alanı açısından faydalı sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunabileceği öngörülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abualrub, R. F. (2004). Job Stress, Job Performance and Social Support Among Hospital Nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, Vol. 36, Iss. 1, 73-78.
- Aksoy, C. ve Yalçınsoy, A. (2018). Investigation of The Relationship Between Job Performance, Burnout and Workaholism. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 53-64.
- Aliliyani, B., Wong, C. A. and Cummings, G. (2018). Antecedents, Mediators, and Outcomes of Authentic Leadership in Healthcare: A Systematic Review. *International Journal of Nursing Studies*, Vol. 83, 34-64.
- Avolio, B. J. and Gardner, W. L. (2005). Authentic Leadership Development: Getting to the Root of Positive Forms of Leadership. *The Leadership Quarterly*, Vol. 16, 315-338.

- Bakan, İ. Okumuş, M. T. ve Kutluk, M. R. (2020). İşyeri Arkadaşlığı, Mesleki Tatmin, İş Stresi İlişkisi: Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 258-273.
- Befort, N. and Hattrup, K. (2003) Valuing Task and Contextual Performance: Experience, Job Roles, and Ratings of The Importance of Job Behaviors. *Applied HRM Research*, Vol. 8, Iss. 1-2, 17-32.
- Berman, E. M., West, J. P. and Richter, Jr., M. N. (2002). Workplace Relations: Friendship Patterns and Consequences (According to Managers). *Public Administration Review*, Vol. 62, Iss. 2, 217-230.
- Bialystok, L. (2014). Authenticity and the Limits of Philosophy. *Dialogue*, Vol. 53, Iss. 2, 271-298.
- Büyükoztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum. Pegem Yayıncılık.
- Chan, A., Hannah, S. T. and Gardner, W. L. (2005). Veritable Authentic Leadership: Emergence, Functioning and Impacts. New York: McGraw-Hill.
- Chao, C. (2018). Does it work? Research on the Relationship between Workplace Friendship and Job Performance—The Organizational Commitment As Mediator. *E-Learning and Management Technology*, Vol. 220, 67-71.
- Colbert, A. E., Bono, J. E. and Purvanova, R. K. (2016). Flourishing via Workplace Relationships: Moving Beyond Instrumental Support. *Academy of Management Journal*, Vol. 59, Iss. 4, 1199-1223.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İş Gören Performansı Üzerine Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 35-46.
- Dickie, C. (2009). Exploring Workplace Friendships in Business: Cultural Variations of Employee Behaviour. *Research and Practice in Human Resource Management*, Vol. 17, Iss. 1, 128-137.
- Diener, E. and Seligman, M. E. P. (2002). Very Happy People. *Psychological Science*, Vol. 13, Iss. 1, 81-84.
- Dutton, J. E., Roberts, L. M. and Bednar, J. (2010). Pathways for positive Identity Construction at Work: Four Types of Positive Identity and The Building of Social Resources. *Academy of Management Review*, Vol. 35, Iss. 2, 265-293.
- Felmlee, D. and Muraco, A. (2009). Gender and Friendship Norms Among Older Adults. *Research on Aging*, Vol. 31, Iss. 3, 318-344.
- Gardner, W. L., Coglisier, C. C., Davis, K. M. and Dickens, M. P. (2011). Authentic leadership: A Review of The Literature and Research Agenda. *The Leadership Quarterly*, Vol. 22, Sayı 6, 1120-1145.
- George, W. and Sims, P. (2007). True North: Discover Your Authentic Leadership. San Francisco: Jossey-Bass.
- Guignon, C. (2004). On Being Authentic. London: Routledge.
- Gürbüz, S. ve Yüksel, M. (2008). Çalışma Ortamında Duygusal Zeka: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 174-190.
- Hadian Nasab, A. and Afshari, L. (2019). Authentic Leadership and Employee Performance: Mediating Role of Organizational Commitment. *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 40, Iss. 5, 548-560.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2009). Multivariate Data Analysis. NJ: Prentice Hall.
- Han, M., Hu, E., Zhao, J. and Shan, H. (2023). High Performance Work Systems and Employee Performance: The Roles of Employee Well-Being and Workplace Friendship. *Human Resource Development International*, 1-20.
- Harter, S. (2002). Authenticity, içinde Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press: E-Book.
- Heale, R. and Twycross, A. (2015). Validity And Reliability in Quantitative Studies. *Evidence-Based Nursing*, Vol. 18, Iss. 3, 66-67.

- Hu, L. T. and Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, Vol. 6, Iss. 1, 1-55.
- Ilies, R., Morgeson, F. P. and Nahrgang, J. D. (2005). Authentic Leadership and Eudaemonic Well-Being: Understanding Leader-Follower Outcomes. *The Leadership Quarterly*, Vol. 16, Iss. 3, 373-394.
- Johnson, S. L. (2019). Authentic Leadership Theory and Practical Applications in Nuclear Medicine. *Journal Of Nuclear Medicine Technology*, Vol. 47, Iss. 3, 181-188.
- Kavussanu, M., Zhang, S., Tang, Q., Cumming, J. and Mackman, T. (2024). Mental Health in Athletes: Does Authentic Leadership Matter?. *Psychology Of Sport And Exercise*, Vol. 73, 102617.
- Kernis, M. H. (2003). Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem. *Psychological Inquiry*, Vol. 14, Iss. 1, 1-26.
- Kılıç, M.Y. (2020). Otantik Liderlik Davranışlarının, Örgütsel Adalet ve Öğretmenlerin İş Tatmini Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, Cilt 28, Sayı 6, 2271-2283.
- Kirkman, B. L. and Rosen, B. (1999). Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment. *The Academy of Management Journal*, Vol. 42, Iss. 1, 58-74.
- Korku, C. ve Yıldız, A. (2023). Otantik Liderlik ve Bağlamsal Performans: İşe Angaje Olmanın Aracılık Etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 85-98.
- Kram, K. E. and Isabella, L. A. (1985). Mentoring Alternatives: The Role of Peer Relationships in Career Development. *Academy of Management Journal*, Vol. 28, Iss. 1, 110-132.
- Lee, H. E. (2005). Exploration of The Relationship Between Friendship at Work and Job Satisfaction: An Application of Balance Theory (Master's Thesis). Michigan State University, ABD.
- Lee, T. W. and Ko, Y. K. (2010). Effects of Self-Efficacy, Affectivity and Collective Efficacy on Nursing Performance of Hospital Nurses. *Journal Of Advanced Nursing*, Vol. 66, Iss. 4, 839-848.
- Lin, C. T. (2010). Relationship Between Job Position, Job Attributes and Workplace Friendship: Taiwan and China. *Journal of Tecnology and Management in China*, Vol. 5, Iss. 1, 55-68.
- Luthans F. and Avolio B. J. (2003). Authentic Leadership: A Positive Developmental Approach. San Francisco: Barrett-Koehler.
- Malik, N. (2018). Authentic Leadership—An Antecedent for Contextual Performance of Indian Nurses. *Personnel Review*, Vol. 47, Iss. 6, 1244-1260.
- Manzoor, Q. A. (2012). Impact of Employees Motivation on Organizational Effectiveness. *Business Management and Strategy*, Vol. 3, Iss. 1, 1-12.
- Martocchio, J. J. (2015). Pay, Compensation, and Performance, *Psychology of International Encyclopedia of The Social & Behavioral Sciences: Second Edition*: Elsevier Inc.
- Matkar, A. (2012). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient For Standard Of Customer Services İn Maharashtra State Cooperative Bank. *Iup Journal Of Bank Management*, Vol. 11, Iss. 3, 89.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Motowidlo, S. J. and Kell, H. J. (2003). Job Performance. *Handbook of Psychology: Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 12, Iss. 4, 91-130.
- Müceldili, B., Turan, H. and Erdil, O. (2013). The İnfluence Of Authentic Leadership On Creativity And İnnovativeness. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, Vol. 99, 673-681.
- Nielsen, I. K., Jex, S. M. and Adams, G. A. (2000). Development and Validation of Scores On A Two-Dimensional Workplace Friendship Scale. *Educationaland Psychological Measurement*, Vol. 60, 628-643.
- Okçu, V. ve Anık, S. (2017). Okul Yöneticilerinin Otantik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Motivasyon ve Mobbing (Yıldıma) Yaşama Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 63-85.
- Özkara, Z. U. (2019). Örgütlerde Otantik Liderlik ve Politik Yeti. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özmutaf, N. M. Örgütlerde Bireysel Performans Unsurları ve Çatışma. C. Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 41-60.

- Öztürk, F. ve Çiçek, H. (2023). Psikolojik Sağlamlığın İşgören Performansı Üzerindeki Etkisinde Öz-Şefkatin Aracı Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 363-381.
- Öztürk, F., Eryürek, A. ve Çiçek, H. (2024). Çalışanların Örgütsel Özdeşleşme ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin İşe Adanmışlıklarına Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 412-428.
- Özyer, K., İrk, E. ve Anaç, S. (2015). İş Tatmini ve Yaşam Tatmini İlişkisinde İş Arkadaşlığının Aracılık Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 261-278.
- Pillemer, J. and Rothbard, N. P. (2018). Friends Without Benefits: Understanding the Dark Sides of Workplace Friendship. *Academy of Management Review*, Vol. 43, Iss. 4, 1-70.
- Pradhan, S., Jena, L. K. and Bhattacharyya, P. (2018). Transformational Leadership and Contextual Performance: Role of Integrity Among Indian IT Professionals. *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 67, Iss. 2, 445-462.
- Rich, B. L., Lepine, J. A. and Crawford, E. R. (2010). Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance. *Academy of Management Journal*, Vol. 53, Iss. 3, 617-635.
- Ryu, K. (2020). The Impact of Organizational Ethical Climate on Organizational Commitment and Job Performance. Springer: E-Book.
- Sias, P. M., Pedersen, H., Gallagher, E. B. and Kopaneva, I. (2012). Workplace Friendship in The Electronically Conncted Organization. *Human Communication Research*, Vol. 38, 253-279.
- Sonnentag, S. and Frese, M. (2005). Performance Concepts and Performance Theory. UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Spreitzer, G., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S. and Grant, A. M. (2005). A Socially Embedded Model Of Thriving at Work. *Organization Science*, Vol. 16, Iss. 5, 537-549.
- Şahinbaş, F. ve Erigüç, G. (2019). Pozitif Örgütsel Davranış Yaklaşımıyla İşyeri Arkadaşlığı ve İşe Adanma İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 15, Sayı 4, 1201-1225.
- Şener, A. P. (2023). Örgütsel Güvenin İş Performansına Etkisinde Algılanan Örgütsel Destek ile Kendini İşletmeden Hissetmenin Aracılık Rolü: Sivil Havacılıkta Bir Araştırma (Doktora Tezi) Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. Boston: MA Pearson.
- Tabak, A., Polat, M., Coşar, S. ve Türköz, T. (2012) Otantik Liderlik Ölçeği: Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 4, 89- 106.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024). İllere Göre Gıda İşletmelerinin Sektörel Dağılımı. https://www.tarimorman.gov.tr/GKGM/Belgeler/DB_Gida_Isletmeleri/2012_yili_gida_sayim_envanteri/3_Turkiye_Geneli_Onay_Kayit_Isletmeler.pdf (Erişim Tarihi: 07.11.2024).
- Taşhyan, M. ve Hırlak, B. (2016). Otantik Liderlik, Psikolojik Sermaye, İşten Ayrılma Niyeti ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 56, 92-115.
- Taylor, F.W. (2004). The Principles of Scientific Management. E-book.
- Ting, S.C. and Ho, M.H. (2017). The Influence of Workplace Friendship, Job Involvement, and Organizational Identification on Job Performance: Administrative Staffs of Private Science and Technology Universities in South Taiwan As An Example. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol. 9, Iss. 6, 46-57.
- Tohidi, H. and Jabbari, M. M. (2012). The Effects of Motivation in Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 31, 820-824.
- Uluçay, E. ve Zengin, Y. (2020). İşyeri Arkadaşlığı ve İşgören Performansı Arasındaki İlişki: Bir Araştırma. *Turkish Business Journal*, Cilt 1, Sayı 1, 29-50.
- Uysal, D. (2024). Sağlık Yöneticilerinde İş Yorgunluğunun İş Performansına Etkisinde, Psikolojik İyi Oluş, Mutluluk ve İş Sorumluluğunun Aracı Rolü (Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

- Van Scotter, J. R., Motowidlo, S. J. and Cross, T. C. (2000). Effects of Task Performance and Contextual Performance on Systemic Rewards. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 85, Iss. 4, 526-535.
- Viswesvaran, C. (2001). Assessment of Individual Job Performance: A Review of the Past Century and a Look Ahead. *Handbook of Industrial, Work and Organizational Psychology*: SAGE Publications.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S. and Peterson, S. J. (2008). Authentic Leadership: Development and Validation of A Theory-Based Measure. *Journal of Management*, Vol. 34, Iss. 1, 89-126.
- Wheatley, M. J. (2006). *Leadership and The New Science: Discovering Order in A Chaotic World*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Whitehead, G. (2009). Adolescent Leadership Development: Building A Case For an Authenticity Framework. *Educational Management Administration and Leadership*, Vol. 37, 847-872.
- Wong, C. A. and Laschinger, H. K. S. (2012). Authentic Leadership, Performance, And Job Satisfaction: The Mediating Role of Empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, Vol. 69, Iss. 4, 947-959.

SUMMARY

The presence of authentic leaders who have the potential to positively nurture their employees in organizations has a critical importance for both the success of organizations and the performance of employees. Especially in terms of being a role model for employees and being in a position to be open to receiving opinions from them, it can be thought that the presence of managers who show authenticity in the organization will contribute positively to the organization. Because an authentic leader can establish a more effective, trust-based communication with employees due to their high awareness, and this communication can enable more productive working conditions for employees. As a matter of fact, an open communication between leaders and employees in the organization ensures that feedbacks in the organization are taken into consideration. At the same time, the improvements to be made in organizations with open communication can be realized faster and this can help the organization to gain a stronger place in the competitive market. In this context, it is possible to say that the perception of authentic leadership and interpersonal communication play a significant role in increasing the performance of employees in business life.

The purpose of this study is to determine whether employees' perceptions of authentic leadership and workplace friendship have an impact on job performance. According to the first finding of the study, employees' perceptions of authentic leadership positively and significantly affect their job performance. According to this result, it can be said that authentic leaders' being aware of the capabilities of themselves and their employees, being aware of how their decisions will affect other people, being able to easily recognize their mistakes and taking into account other opinions while making decisions may have an effect on the increase in the performance of the people working in the organization. As a matter of fact, it is possible to state that a leader who is consistent in both what he does and what he says will make positive contributions to achieving positive outputs in the organization and in this way, he can make his employees extra satisfied. According to the second finding of the study, it was found that workplace friendship

positively and significantly affects job performance. According to this result of the study, it can be said that establishing healthy communication with one's friends in the workplace and creating an environment based on trust in bilateral relations in the organization can have positive contributions to both adaptation to the organization and performance increase. As a matter of fact, it can be thought that the supportive attitudes of individuals working in the organization can increase not only productivity but also productivity and job satisfaction of employees. It is possible to state that strong workplace friendships play a key role in the success of organizations in a market environment with such intense competition.

The study has various limitations. First of all, being a cross-sectional study constitutes an important limitation of the study. Because this cross-sectionality may not allow generalization of the results obtained from the study. Another limitation of the study is the choice of quantitative method. Conducting future research by choosing qualitative or mixed methods may contribute to obtaining more in-depth information about the variables. In addition, the study only covers individuals working in food and beverage establishments. More comprehensive results can be obtained if the study is conducted on different professions. It is especially valuable to be conducted on health professionals working under intense stress and teachers or academicians who constitute the important building blocks of education. Because it is thought that the support felt by managers and employees in such institutions is important for organizations to achieve positive outcomes. Finally, it is predicted that studying positive variables such as workplace happiness, psychological resilience and self-compassion, which are thought to be effective on performance, with the concept of authentic leadership in the future may contribute to obtaining useful results in the field of organizational behavior.

Yerel Yönetimlerde Demokrasi, Teoriden Uygulamaya: Türkiye’de Siyasal Katılım Yolları

Mahmut Can AYGÜN*

İbrahim YILMAZ**

ÖZ

Demokrasi, toplum yaşantısı içinde bireylere hukuksal bakımdan eşit mesafede yaklaşan, adalet, özgürlük, haklar ve eşitlik gibi kavramlara vurgu yapan ve bu anlamda çoğunluğun iradesi ile hareket eden yönetimi ifade etmektedir. Bu noktada ise yöneten ve yönetilen ilişkisi, demokratik yönetimler için son derece önemli bir hâl almaktadır. Yönetici birimler ve vatandaşlar arasında oluşan iletişim, demokrasinin en etkin alanı olmuştur. Bu hususta demokratik usullerin en çok uygulanma fırsatı bulunduğu alan ise yerel yönetimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşların temel toplumsal ihtiyaçlarını giderme noktasında karşımıza çıkan yerel yönetimler, bunun yanı sıra vatandaşların yönetime dahil olması noktasında da önemli bir yere sahiptir. Bu aşamada siyasal katılım yolları, yönetime dahil olmayı ve denetimi sağlamayı hedeflemektedir. Oy kullanmak, dilekçe vermek, kent konseyleri ve yerel meclis toplantılarına katılmak, geri çağırma uygulamasına başvurmak, anket ve araştırmalara katılmak ve online iletişim kanalları ile talep ve şikayetleri bildirmek gibi bazı yöntemler ile vatandaşların yönetime dahil olması sağlanmaktadır. Teoride sahip olunan bu yöntemler, uygulama sırasında her zaman tam anlamı ile etkinlik gösterememektedir. Teoriden-uygulamaya uzanan bir süreci ifade eden katılım yöntemleri, vatandaşlar ile yönetici birimler arasında oluşan iletişimi sağlamakta önemli bir rol almaktadır. Bu çalışma, yerel yönetimlerde yer alan siyasal katılım yollarının neler olduğunu ve bu yöntemlerin Türkiye’de ne derece uygulandığını incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Yerel Demokrasi, Siyasal Katılım, Yerel Yönetimler
JEL Sınıflandırması: H70, R50, R59

Democracy in Local Governments, From Theory to Implementation: Political Participation in Türkiye

ABSTRACT

Democracy refers to a government that treats individuals at an equal distance from a legal perspective in social life, emphasizes concepts such as justice, freedom, rights and equality, and acts with the will of the majority in this sense. At this point, relations between government and citizens becomes extremely important for democratic societies. Communication between administrative units and citizens has become the most effective sphere of democracy. In this regard, local governments are the sphere where democratic procedures have the opportunity to be implemented the most. Local governments, which appear to meet the basic social needs of citizens, also have an important place in terms of citizens’ involvement in management. At this point, political participation methods aim to be involved in management and monitor the administrative units. Citizens can be included in the administration through some methods such as voting, submitting petitions, attending city councils and local council meetings, applying for recall, participating in surveys and research, and reporting

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu yönetimi Bölümü. can.aygn28@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0009-0004-8065-1600

** Dr. Öğr. Üyesi. Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ibrahim.yilmaz@samsun.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6081-6648

(Makale Gönderim Tarihi: 09.07.2024 / Yayına Kabul Tarihi:04.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1513325

Makale Türü: Derleme

demands and complaints through online communication channels. These methods, which are available in theory may not always be fully effective in practice. Participation methods, which represent a process extending from theory to practice, play an important role in ensuring communication between citizens and administrative units. This study aims to examine the methods of political participation in local governments and to what extent these methods are applied in Türkiye.

Key Words: Democracy, Local Democracy, Political Participation, Local Governments

JEL Classification: H70, R50, R59

GİRİŞ

Dünden bugüne gelişen ve büyüyen toplum yaşantısı içinde yönetim olgusu tartışma konusu olmuş, yaşanılan toplum, dönem ve kültürün etkisi ile bu kavram farklı tanımlar ve anlamlar kazanmıştır. Yönetim olgusuna atfedilen anlamların, toplumsal yapı ve işleyişin nasıl olması gerektiği sorusuna göre şekil aldığını ileri sürmek mümkündür. Yönetim olgusu, içerisinde yöneten ve yönetilen olmak üzere iki kesimi kapsamaktadır. Tarih boyunca toprak sahibi olmak, belirli bir seviyenin üzerinde maddi kazanca sahip olmak veya bazı statülere sahip olmak gibi durumlar içerisinde bulunanların yönetme erkini de ellerinde tuttuğu ileri sürülmüştür. Bu durumların dışında kalan kesim genellikle yönetilenleri sayı bakımında ise çoğunluğu işaret etmektedir. Yönetme kavramı süreç içerisinde dönemlerin ve kültürlerin getirdiği mücadele ile tekrar tekrar şekillendiği, toprak veya statü sahibi olan kişilerin yönetiminden halkın iradesine bağlı çoğunluğun yönetimine doğru evrildiği söylenebilir. Yönetim sürecinde meydana gelen bu değişim, giderek daha fazla insanın politik yapım süreçlerine dahil olmasını sağlamıştır. Bu durum karşımıza demokrasi kavramını çıkarmaktadır.

Yönetimin nasıl olması gerektiğine kendi ölçeğinde cevap veren demokrasi kavramı ise tıpkı yönetim kavramında olduğu gibi tarih boyunca farklı anlamlar ile ifade edilmiş, her dönemin kendi şartlarına göre farklı uygulama yöntemleri kazanmış ve çoğunluğun iradesine bağlı olarak halkın yönetimi şeklini almıştır. Terim olarak demokrasi kavramı, çoğunluğun istekleri ve iradesiyle yönetimi şekillendiren, bireylere eşit mesafede seçme ve katılma hakkı tanıyan, özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarına vurgu yapan ve çoğunluğun iradesine dayanan yönetim şekli olarak ifade edilebilir (Yıldırım, 2015: 117). Demokrasinin temel yapı taşı olanı oluşturan halk, kendisini yönetecek olan birimleri sorgulama, denetleme ve bu birimlere katılma hakkına sahip olmaktadır. Demokrasi, ulusal düzeyde uygulama alanı bulduğu gibi aynı zamanda yerel düzeyde de uygulama alanı bulmaktadır. Yerel yönetimlerde katılım ve yerel yönetimlerin demokrasi anlayışları hem teoride hem de uygulamada her geçen gün önemi artan konular içerisinde yer almaktadır.

Yerel yönetimler, toplumun gereksinimlerini karşılama noktasında her zaman etkin bir konumda bulunmasından dolayı demokrasi için etkili bir uygulama alanı olmuş, toplumların dünden bugüne gelen deneyimleri ile bir anlamda birleşerek adeta toplumsal bir düzen yakalamıştır (Aydın, 2019: 396). Yerel birimlerin temel dinamik ihtiyaçları karşılması bu duruma saf kaynak oluşturmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimler; insanların aktif bir şekilde yönetimin içinde bulunmasını ve hizmetlerin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamasından dolayı yerel demokrasiler olarak da ifade edilmektedir (Pustu, 2016:

101). Barnes'in (1999: 60) de belirttiği gibi katılım, artık günümüzde radikal bir durum değildir ve katılımın varlığında meydana gelen artış yalnızca yerel yönetimlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda kamu yönetiminin tamamında yaşanan bir gelişmedir. Barnes (1999: 67) halkın karar alma süreçlerine katılmasının temel amacının daha aktif ve sağlıklı bir demokrasi meydana getirmek olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, vatandaş katılımının sosyal dışlanmayı azaltmak ve birbirine bağlı toplum oluşturmak için bir gereklilik olduğunu belirtmektedir. Demokrasi kavramı yerelde yalnızca seçim dönemleri ile sınırlı olmayıp, yerel seçmenlerin var olan katılım yolları ile alınan kararları etkileyebilmesini de kapsamaktadır. Demokraside siyasal erk önemlidir çünkü yapılan her türlü eylem bir arada, beraberce düzenlenmekte ve katılım karşılıklı olarak her iki tarafında (yöneten ve yönetilen) aktif bulunmasından kaynaklanmaktadır (Önder, 2013: 315). Vatandaş katılımının demokrasideki rolü oldukça önemlidir, hatta öyle ki bu durum modern demokrasinin merkezi temasıdır (Michels, 2012: 287) denilebilir. Michels ve De Graaf'ın (2010: 477-478) da belirttiği gibi demokratik açıdan bakıldığında katılım, demokratik karar verme ve demokratik vatandaşlık açısından oldukça değerlidir ve katılım, demokrasinin kalitesini pozitif anlamda etkilemektedir. Yazarlar katılımın demokrasiye olan pozitif etkisinin birkaç yol ile olduğunu belirtirler (Michels ve De Graaf, 2010: 479). Bunlardan ilki, vatandaşların politik yapım süreçlerine katılımının onların hem toplumsal bağlılığını artırması hem de kamusal işlere karşı daha sorumlu olmalarını sağlamasıdır. İkinci olarak katılımın vatandaşların farklı fikirleri öğrenmelerine olanak yaratması yol ve bu durumun karşılıklı anlayışı teşvik etmesidir. Üçüncü olarak ise, katılımın kararların meşruiyetini arttırmasıdır.

Halkın katılım yöntemleri çeşitli şekillerde olabilmektedir (Barnes, 1999: 61). Katılım pratikleri farklılık gösterebilmekte ve sayıları neredeyse yüzü bulabilmektedir (Rowe ve Frewer, 2005). Vatandaşların kendileri için neyin iyi olduğuna karar verme hakları olduğunu ve karar alma süreçlerinde ve politika oluşturmada önemli rol üstlenmeleri gerektiğini ileri süren Bingham, Nabatchi ve O'Leary (2005: 555), katılımcı bütçeleme, iş birliğine dayalı politika oluşturma, halk jürisi, halk toplantıları gibi yarı-yasama (*quasi-legislative*) niteliğindeki yönetim süreçlerinin (Bingham, Nabatchi ve O'Leary, 2005: 547) vatandaşların hükümet çalışmalarına katılım sağlayan yollar içerisinde olduğunu belirtir (Bingham, Nabatchi ve O'Leary, 2005: 555). Benzer şekilde Bherer ve Breux (2012: 379) son yıllarda halkın siyasal kararların alınmasında katılımının yaygınlaştığını ve bununla birlikte katılım şekillerinin hem kalite hem de çeşitlilik açısından arttığını ileri sürmektedir. Yazarlar bu katılım yollarına halk meclisleri, mahalle konseyleri, kamuya açık duruşma (*public hearing*), katılımcı bütçeleme ve mutabakat konferanslarını örnek olarak gösterir. Anlaşıldığı üzere demokratik katılım yöntemleri sadece bir seçimin veya bir oy vermenin ötesinde vatandaşların yönetim karşısındaki bütün tutum, davranış ve eylemlerini içermektedir.

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak, yerel demokrasilerde yaygın şekilde kullanılan katılım yolları ile bu katılım yollarının nitelikleri, uygulama yöntemlerini incelemektir. İkinci olarak ise, yerel demokrasilerde bulunan katılım yollarının Türkiye'de uygulanıp uygulanmadığını

araştırmaktır. Çalışmanın bundan sonraki ilk bölümünde, yerel demokrasi ve siyasal katılımın önemi ifade edilecek, ikinci bölümde gelişmiş demokrasi düzlemlerinde uygulanan bazı siyasal katılım yöntemleri ve bu yöntemlerin pratikteki uygulama şekilleri incelenecek ve son olarak üçüncü bölümde ise bu siyasal katılım yöntemlerine karşı Türkiye’nin bulunduğu nokta ve bu noktada siyasal katılım yöntemleri incelenecektir.

I. YEREL DEMOKRASİ DÜZLEMİ: SİYASAL KATILIM

Yerel demokrasiler, insanların kendini yönetimde aktif görmesini ve kendi kendini yönetme iradesine adapte olmasını sağlayan en etkili birimler olmuştur. Vatandaşlara en kısa mesafede yönetim mekanizmaları olması, halkın basit ve dinamik gereksinimlerini karşılaması, temsil eden yöneticilerin sınırlanması, denetlenmesi, bu bağlamda kazanımların halk tarafından kullanılması ve kendi kendini yönetme prensibine bağlı olması ile yerel demokrasiler, bireylerin yönetimlere katılması için en etkili yöntem alanlarına imkan vermektedir (Okur ve Çakıcı, 2007: 4). Bu noktada yerel demokratik birimler, siyasal katılım yöntemlerine ve metotlarına başvurmaktadır. Yerel birimler, teoride sahip olduğu demokratik düzlemi katılım yolları ile ifade etme fırsatı bulmaktadır.

Katılım, Rowe and Frewer (2004: 512) tarafından “kamuoynunun politika geliştirmeden sorumlu örgüt veya kurumların gündem belirleme, karar alma ve politika oluşturma faaliyetlerinde halka danışılması ve dahil edilmesi uygulaması olarak” tanımlanmaktadır. Hukuki, siyasi ve idari bir kültürü ifade eden katılım kavramı bu bağlamda hem araç hem de amaç yönü olarak aktif olmakta, yönetimin meşruiyetine katkı sağlamakta, kararların alınmasına halkı dahil ederek yerel siyaseti güçlendirmekte, yerel talepleri oluşturma hususuna hız kazandırmakta ve kararların toplumsal ölçekte incelemesine önemli faydalar getirmektedir (Önder, 2013: 322). Bu bağlamda halk ve yönetim arasındaki mesafe kısaltılmakta, oluşabilecek yönetim sorunları en alt seviyeye indirilmektedir.

Yönetim ve halk arasındaki mesafeyi kısaltmaya çalışan bu yöntemler, uygulama hususunda her zaman aktiflik gösterememektedir. Katılım yöntemleri, uygulama hususunda yaşanan siyasal tecrübe, gündem, yöneticilerin tutumu ve halkın güveni ekseninde şekil almaktadır. Bu durum halk ile karar organları arasında katılımı oluşturacak olan köprüye zarar vermekte, halkın gereksinimlerine ve beklentilerine karşı duyarsız kalınmasına sebep olmakta, hizmeti oluşturacak birimleri halktan uzaklaştırmakta, iletişim, kontrol ve bilgilendirme sorunlarına yol açmakta, hizmetin ve kararların geri bildirimine olumsuz etken olarak yansımaktadır (Önder, 2013: 312). Bu bağlamda yerel demokrasi ve katılım kavramı arasında yadsınamaz bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Demokratik, aktif, süregelen ve güçlü bir yerel siyaset yönetimi olmak isteyen yerel demokrasi birimleri, şüphesiz ki siyasal katılım yöntemlerini aktif kullanmalı, yerel halkı bu yollar ile yönetimin içine çekmeli ve insanlar ile yönetim arasındaki bağı güçlendirmelidir.

II. TEORİDEN UYGULAMAYA DEMOKRASİ: YEREL BİRİMLER VE SİYASAL KATILIM YÖNTEMLERİ

Her ülkenin sahip olduğu siyasal deneyim, farklı uygulamaları ve yöntemleri beraberinde getirmektedir. Sahip olunan bu yöntemler her zaman tam anlamı ile uygulanamamakta, siyasal gündemin ve halkın tepkilerine göre yön alabilmektedir. Bu durum ülkelerin zaman ile farklı yöntemler geliştirmesine veya sahip olunan yöntemlerin etkisini artıracak pratikler oluşturmaya neden olmaktadır. Ülkelerin kendine has sahip olduğu katılım yöntemlerinin yanı sıra demokratik açıdan yaygın şekilde uygulama alanı bulunan birçok siyasal katılım yöntemi mevcuttur. Teoriden uygulamaya uzanan ve birçok demokratik toplumda kullanılan başlıca siyasal katılım yöntemlerine referandum, dilekçe, kent konseyleri, meclis toplantıları ve geri çağırma yöntemi gösterilebilir. Bu yöntemlerin yanı sıra daha çok talep ve şikâyet odaklı bazı pratik katılım yöntemleri de mevcuttur. Bu yöntemlere halk günleri, halk toplantıları, danışma ve yurttaş kurulları, e-katılım ve kamuoyu yoklamaları örnek gösterilebilir.

A. Yerel Referandum

Demokratik yönetim düzenleri içerisinde en çok kabul gören yöntem, oy kullanmak olarak görülmektedir. Oy kullanma usulü ile vatandaşların tercihlerini doğrudan anlama imkânı doğmaktadır. Referandum ile vatandaşları doğrudan etkileyen hususlarda görüş ve fikirlerin alınması, öne sürülen fikirlerden hangisinin tercih edildiğinin anlaşılması adına uygulanan bir katılım yöntemidir (Görücü, 2021: 183-184). Referandum, insanların kendisini etkileyen durumlar karşısında ne düşündüğünü ve bu durumlara razı olup/olunmadığını anlama konusunda doğrudan etkili bir yöntemdir. Yani referandum, ilgili yönetim biriminin sorumluluk alanına dahil olan hususlarda, kimi zaman vatandaşların fikrine başvurulması durumudur. Diğer bir ifade ile referandum, karar verici yöneticilerin teoride gerekli gördüğü ancak eyleme geçme noktasında riskli ve hatta tehlikeli bulunduğu kararlarda vatandaşların oyu ile kararın kamuoyunda benimsenmesini sağlayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Özçelik, 2021: 730). Bu noktada referandum yöneticiler tarafından vatandaşlar ile buluşma bağlamında etkili bir yöntem olarak görülmektedir.

Yerel düzeyde gerçekleştirilen referandumlar her geçen gün modern demokrasinin önemli bir parçası olmakta ve bu uygulama neticesinde yöre halkının günlük yaşantısına doğrudan etki eden sonuçların ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır (Hedrick ve Gherghina, 2021: 716). Günümüzde, birçok modern demokratik devlette yerel düzeyde referandum uygulaması yapılmaktadır, örneğin; Birleşik Krallık (Laisney, 2012), Norveç (Folkestad vd., 2021), Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (Hedrick ve Gherghina, 2021), Kanada (Bherer ve Breux (2012) bu ülkelerden bir kaçıdır.

Referandumlar, çeşitli sebep ve yöntemler ile uygulama imkânı bulunmaktadır. Vatandaşların tercihiye sunulacak düşünce, ilgili yerel yönetim tarafından tasarlanarak oylamaya çıkmaktadır. Burada yerel yöneticiler, kendi rızasına bağlı olarak vatandaşlara danışabilir veya tam aksine vatandaşlar harekete

geçerek ilgili bir planı, yerel yönetime başvuru yaparak kabul etmediğini ifade edebilir.

Bunun yanı sıra birçok ülke tarafından kullanılan yerel referandum yöntemi, teoriden uygulamaya geçerken benzer veya farklı amaçlarla yapılabilmektedir. Örneğin; Yunanistan bölge ve belediye meclisleri ile Fransa yerel birim meclisleri belirli durumlarda vatandaşların isteklerini anlayabilmek için referandum yapılmasına karar verebilmektedir (Kara ve Baykal, 2012: 154). Bunun yanı sıra Fransa’da bu meclislerin yeniden oluşturulması durumunda ve çeşitli seçimler için yapılan kampanya dönemlerinde referandum yapılması fikri kabul edilmemektedir (Şinik, 2009: 14). Referandum kayda değer bir ekonomik boyutu da beraberinde getirmektedir. Ancak yöneticilerin referandumu halk ile buluşma bağlamında etkin bir yöntem olarak görmesi oluşacak ekonomik yükü göz ardı etmelerini sağlamaktadır. Bu düşüncenin aksine ihtiyaç duyulacak maddi kaynak, ilgili referandum için gerekli olan süreç ve etkili gündem oluşturma faaliyetleri dolayısıyla sürekli başvurulamayacak bir yöntem olduğu düşüncesi de vardır. Referandumu etkili ve gerekli gören kimi ülkeler ise oluşacak ekonomik yükü azaltmak için önlemler almaya çalışmaktadır. Örneğin; İngiltere bu hususta farklı bir yöntem ile karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşların bazı durumlarda referandum yolu ile söz hakkı almasına önem veren İngiltere, bu yöntemi yerel seçimler ile aynı zamana denk getirerek oluşabilecek ekonomik yükü minimuma indirmeye çalışmaktadır (Özer ve Kartal, 2021: 521).

Anlaşıldığı üzere referandum yöntemi, birçok demokratik ülke tarafından oldukça etkili görülen bir katılım aracıdır. Aynı zamanda vatandaşların bu oylama metodu ile kararların alınmasında etkili olması, bir anlamda yönetimin ve yöneticilerin denetlenmesi ve sorgulanmasına imkân vermektedir.

B. Dilekçe

Dilekçe yöntemi ile katılım da vatandaşların yerel yönetimlere taleplerini iletmesinde etkili bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Vatandaşlar, gereksinimlerini, arzularını veya yakınmalarını dilekçe uygulaması ile gerekli yönetim mekanizmasına bildirebilmektedir. Vatandaşların bu katılım yöntemini kullanabilmesi için birçok ülke, bu yöntemi anayasa ile koruma altına almıştır. Örneğin; Türkiye, dilekçe hakkı ile vatandaşların yönetime katılmasını hem ekonomik ve ılımlı bulmakta hem de işlem yükü olarak hafif görmesi sebebiyle etkin görerek Anayasanın 74’üncü maddesi ile güvence altına almıştır (Özer ve Kartal, 2021: 513). Türkiye’nin yanı sıra Fransa’da da anayasa ile korunmuş olan dilekçe hakkı ile vatandaşlar, isteklerini ve arzularını yönetimin karar mekanizması olan meclise bu yöntem ile taşıma hakkı vardır (Şinik, 2009: 14). Bu yöntem aynı zamanda resmi nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle yöneticiler tarafından halkın isteklerini anlama konusunda olumlu karşılanmaktadır. Dilekçe yöntemi ile vatandaşlar, doğrudan ilgili yönetim birimine ulaşabilmektedir.

C. Kent Konseyleri

Diğer bir katılım yöntemi olan kent konseyleri, hemşerilik hukuku ile beraber ortak hayat sürme bilincinin oluşmasına katkı vererek, yönetimlerin performanslarını ve eylemlerini değerlendirip, rapor oluşturma yolu ile

problemlerin çözümüne dair önerilerde bulunur (Yılmaz ve Telsaç, 2021: 248-249). Kent konseyleri, belirlenmiş yerel karar mekanizmalarının faaliyetlerine vatandaşların katılımını ve aktifliğini oluşturmak için aşağıdan yukarıya örgütlenen bir demokratik yapı olarak siyasal katılım ortamı oluşturan uygulama yöntemidir (Önder, 2013: 321).

Türkiye’de 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76’ncı maddesinden yapılan çıkarıma göre kent konseyleri; kent seviyesinin ve bir arada yaşama yetkinliğinin geliştirilmesi, devam eden kalkınmanın sağlanması, insanların bir arada etkileşim içinde olması, kent içinde kazanımların ve kuralların muhafaza edilmesi, yöneticilerin sorgulanabilmesi ve denetlenebilmesi ile yerel katılımın sağlanması amacıyla kamu birimi bağlamındaki kuruluşların, sendikaların, noterlerin, üniversitelerin ve sivil toplum yapılarının katılımıyla görüş niteliğinde kararlar alınan uygulama yöntemidir (Özer ve Kartal, 2021: 515). Kent konseyi, vatandaşları yaşadıkları kente sahip çıkmaları, kent yönetiminde söz hakkına sahip olmaları yönünde teşvik etmeyi ve vatandaşlara kenti yöneten yönetime hesap sorma hakkı tanımayı amaçlamıştır (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 101). Türkiye’nin yanı sıra Fransa’da da uygulanan bu yöntem bizi mahalle konseyleri olarak karşılamaktadır. Fransa’da 1982 yılı ile beraber Paris, Marseille ve Lyon olmak üzere mahalle konseyleri kurulmuş, devamında yapılan kanun değişikliği ile beraber nüfusu 80.000’in üzerinde olan kentlerde de uygulanmaya başlanmıştır (Şinik, 2009: 15). Bu anlamda karar verici yöneticilere bir dizi sorumluluklar verilmiştir.

D. Meclis Toplantıları

Diğer bir katılım yolu olan meclis toplantıları, vatandaşların çeşitli hizmetler karşısında kendini ifade etme fırsatı bulduğu, talep ve şikayetlerini söyleyebildiği doğrudan bir katılım yöntemidir (Özçelik, 2021: 731). Yerel birimler, kendi haklarını; eşit, doğrudan ve çeşitli yöntemler kullanarak meclis yolu katılımı ile icra edebilir (Yılmaz ve Telsaç, 2021: 245). Ancak burada ifade edilen görüşler her zaman yerel yönetici kararlarını etkileyecek nitelikte olmayabilir. Bu meclis toplantılarında, kent konseylerinde alınan görüş niteliğindeki kararlar tartışılır ve halkın yönetime katılımı amacıyla bir uygulama metodu geliştirmeye çalışılır (Bozkurt, 2014: 229).

Toplantılar, düzenli aralıklar ile o bölgenin oy kullanan vatandaşlarına açık şekilde yapılır. Meclis toplantıları yerel birimlerinin yönetiminde bulunacak kimselerin belirlendiği ve kimi hususlarda bağlayıcı kararların verildiği bir katılım yöntemidir. Meclis toplantıları ile kent planlaması, çevre koruma, vatandaşların seçim yapması, seçilmişleri denetlemesi ve sorgulayabilmesi, önemli gördüğü konularda görüş bildirebilmesi, çeşitli konularda talep ve yardım isteyebilmesi ile vatandaşların yönetime aktif katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır (Poyraz, 2017: 142).

E. Geri Çağırma

Demokrasinin temel şartında yöneticilerin oylama ile görev alması ve yine oylama ile görev bırakması bulunmaktadır. Geri çağırma yönteminin temel prensibi ise oylama sonucu veya atama yöntemi ile gelen yöneticinin performansının

beğenilmemesi, görevini kötüye kullanması veya sahip olduğu sorumlulukları eksik yerine getirmesi sonucunda görevinden geri çağırılmasıdır. Bu yöntem günümüzde çeşitli ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Avrupa’da; İsviçre, Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde uygulama alanı bulmaktadır (Erdoğan, 2020: 357). Bugün bu yöntemin tercih edilmesinin temel gerekçelerinin başında, alınan kararlar ve bu kararların uygulanmasında vatandaşların rızasına olan gereksinim yer almaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli etkenler ile vatandaşlar üzerinde oluşabilecek baskı ve tehdidi önleme amaçlı uygun bulunan bir yöntemdir. Ülkeler kendi siyasal eksenini çerçevesinde geri çağırma yöntemini uygulamış ve oluşabilecek haksız durumlar için vatandaşları ve yöneticileri koruyacak bazı sınırlamalar getirmiştir. Bunun en basit örneği yöntemin uygulanabilmesi için belirli sayıda imza veya oylamaya ihtiyaç duyulmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri’nin vatandaşlarından bir tepki veya istek beklemesi (Aslan, 2023), Almanya’nın daha çok yerel meclisleri tarafından harekete geçilmesi (Erdoğan, 2020) veya Japonya’nın seçim ile en az üçte birlik onay beklemesi yine bu duruma örnek gösterilebilir (Aslan 2023).

Bu yöntem düşünüldüğünde şüphesiz akla gelen ilk ülkelerden birisi Amerika Birleşik Devletleri olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde görevden geri çağırma işleminin uygulanabilmesi için ilgili kimsenin belirli bir süre görev yapmış olması gerekmektedir. Geri çağırma eyleminin yapılabilmesi için vatandaşlardan bu eylemi hangi sebepler ile istediğini ifade etmesi beklenmektedir. Yöntemin uygulanabilmesi için sırası ile önce talep oluşturulmalı, devamında öngörülen sayıda imza toplanmalı, geri çağırma işleminin neden istendiği ifade edilmeli ve denetleme yapıldıktan sonra seçim aşamasına geçilmelidir (Aslan, 2023:78).

Geri çağırma yöntemi günümüzde on bir Alman eyaletinde uygulamakta olup, bu yöntemin uygulanışı eyaletler arasında farklılık göstermektedir (Erol, 2019: 63). Geri çağırma yöntemi işlemi halk tarafından başlatılabildiği gibi, belediye konseyleri tarafında da başlatılabilmektedir (Erol, 2019: 64).

Japonya’da da uygulanan geri çağırma yöntemi, yöntemin temel prensibinde olduğu gibi ilgili yöneticinin görevde eksik veya yetersiz olması durumunda istenilmektedir. Japonya’da vatandaşların isteği ile yapılan seçim sonucunda belediye meclis üyeleri, belediye başkanı ve diğer kamu görevlileri bu yöntem ile görevden alınabilmekte ve tıpkı Amerika Birleşik Devletleri’ne benzer bir şekilde en az 1 yıl görev süresi almış olması istenilmektedir (Aslan, 2023: 79). İşlem için yapılacak olan seçime ilgili bölgenin en az üçte birinin onay vermesi beklenmektedir.

F. Halk Toplantıları

Bu yöntemin temelinde vatandaş katılımı sağlanarak, ilgili yerel yönetim yöneticisi ve idari görevlileri tarafından istek ve şikayetlerin dinlenmesi ve bunun üzerine tedbirlerin alınması yatmaktadır. Toplantı usulü ile vatandaşın doğrudan ilgili yönetici ile buluşması ve kendi gündemini oluşturması sağlanmaktadır. Oluşan gündem neticesinde vatandaşlar bilgilendirilir, yönetici ve hizmet birimleri

konu dahilinde planlanacak hamleleri tartışmaktadır. Zaman zaman vatandaş bilgilendirme amaçlı sunular gerçekleştirilmektedir (Bulut, 2013: 65). Bu katılım yolu ile yerel demokrasi güçlendirilmektedir. Öyle ki, oluşan diğer hizmet birimleri ve yönetici kararlarında, bu toplantıların oluşturduğu gündem etkisinde sonuç alınabilmektedir. Daha çok fikir alma veya tavsiye olarak görülmektedir.

G. Danışma ve Yurttaş Kurulları

Danışma kurulları, yerel yöneticilerin, vatandaşların, sendikaların ve üniversite gibi kuruluşların katılımı ile gerçekleşen bir katılım yöntemidir. Kent ile ilgili alınacak kararlar üzerinde fikir alışverişinde bulunulan, talepler, şikayetler veya uygulanacak hizmetler dahilinde tartışılan ve danışılan kurullardır. Yurttaş kurulları, katılım noktasında daha geri planda kalan; ihtiyaç sahipleri, yaşlılar, farklı etnik kökene sahip vatandaşlar, engelli bireyler ile çocuk ve kadınların yönetim içindeki söz hakkını ve katılımını artırmaya çalışan kurullardır (Yaman ve Küçükşen, 2018: 252). Bu kurulun aldığı kararlar öneri niteliği taşımaktadır.

H. e-Katılım

Teknolojinin gelişmesi ile beraber haberleşme ve bilgi alma yolunda büyük adımlar atılmıştır. Bu adımlar birçok kurum ve kuruluş tarafından kullanılmış, vatandaşların hizmet almasında ve çeşitli hizmetlerden haberdar olmasında etkin bir hale gelmiştir. Yerel yönetimler, kendi internet sayfalarını oluşturmuş, vatandaşlar ile bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Oluşturulan bu sayfalar ile çeşitli hizmetlerin yapılıp-yapılmaması için oylamalar düzenlenmiş, çevrimiçi (online) iletişim kanalları düzenlenmiş, yapılan vatandaş toplantılarının video yöntemi ile takibi sağlanmış, yine bu sayfalar sayesinde online görüşmeler ve toplantılar yapılmış, tartışma ve bilgilendirme platformları oluşturulmuştur. Bu kadar geniş çaplı hizmetlerin bir arada bulunması ve doğrudan fiziki başvurulara gerek kalmadan takibin sağlanabilmesi, yerel yönetimlere hız ve pratiklik kazandırmıştır. Bu noktadaki esas husus katılımın aktif ilerleyebilmesi için yeterli altyapının ve teknolojik gerekliliklerin sağlanmasıdır. E-belediyecilik olarak da adlandırılabilir olan bu uygulama, Henden ve Henden (2005: 59) belirttiği üzere kent halkının karar alma süreçlerine katılımını etkileyerek sunulan hizmetin kalitesinin artmasına ve demokratikleşme sürecine fayda sağlamaktadır. Bu sayede tek bir erişim noktasından birçok taleplerini karşılayan vatandaşlar, web sitelerde bulunan “yöneticiye ulaşın” veya “görüş ve fikirlerinizi anket ile bildirin” bölümleri sayesinde ilgili yerel birimlere doğrudan katılım ve denetim sağlayabilmektedir (Güven ve Alan, 2019: 56).

I. Kamuoyu Yoklamaları

Bu yöntem, sağlanan hizmetlerin vatandaş bilincinde nasıl yer ettiğine dair yapılan anket tarzı uygulamaların olduğu bir incelemedir. Bu uygulamalardan alınan geri dönüşler, yönetici birimler için belirleyici bir etki bırakmaktadır. Ülkemizde çoğunlukla seçim dönemlerinde vatandaşların tercih eğilimini anlama noktasında kullanılan kamuoyu yoklamaları, vatandaşların tercihlerini, memnuniyetlerini ve şikayetlerini anlama noktasında önemli bir katılım yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaman ve Küçükşen, 2018: 254). Bu bağlamda ilgili

yönetimin performansı noktasında vatandaşların memnuniyetlerinin anlaşılmasını sağlayan katılım araçlarından biridir.

III. TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLERDE KATILIM

Halkın iradesi olarak karşımıza çıkan demokrasi kavramı, siyasal katılım yöntemleri ile kendi işleyişini ifade etmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ve gelişmekte olan demokratik ülkeler, kendi yönetimlerini meşru kılmak adına siyasal katılım yöntemlerini uygulamaktadır. Uygulanan siyasal katılım yöntemleri, demokrasinin temelinde yer alan halkın yönetimi anlayışına dayanmaktadır. Bu yöntemler kimi ülkeler tarafından anayasal çerçeve ile düzenlenirken, kimi ülkeler tarafından ise oluşan siyasal kültür içerisinde devam etmektedir.

1982 Anayasası’nın; seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma haklarını düzenleyen 67’nci maddesi ve mahalli idareleri düzenleyen 127’nci maddesinde bir katılım yolu olan yerel seçimlerden bahsedilmiştir. Seçimler dışında kalan katılım yöntemleri ise yerel yönetimi düzenleyen kanun ve ilgili mevzuatta belirtilmiştir. Bu bağlamda siyasal katılıma ilişkin düzenlemeler, yerel yönetimleri oluşturan mevzuatta; 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu çerçevesinde yer almıştır (Durmuş, 2023: 109).

Türkiye’de yerel yönetimlerde yukarıda bahsi geçen katılım yollarından referandum, dilekçe, kent konseyleri, meclis toplantıları, halk toplantıları, danışma ve yurttaş kurulları ile kamuoyu yoklamaları uygulama alanı bulmaktadır. Ancak uygulanan katılım yöntemleri incelendiğinde bu yöntemlerin genel olarak seçim dönemlerinde aktif şekilde kullanıldığı görülmektedir. Seçim dışı dönemlerde vatandaşların yönetimdeki katılım payının düştüğü ileri sürülebilir. Vatandaşlar, yerel yönetimde söz almayı çoğunlukla seçimler vasıtası ile kullanmakta, gereksinimlerini ve şikayetlerini ise dilekçe gibi katılım yolları ile gerçekleştirmektedir. Bu durum karar alma sürecine vatandaşın müdahalesini kendiliğinden azaltmaktadır.

A. Yerel Yönetimlerde Referandum

Temsili vekalet anlayışını benimseyen günümüz 1982 Anayasası, sadece anayasa değişikliği konusunda zorunlu ya da ihtiyari referandum uygulamasını öngörmüştür (Yılmaz, 2014: 447). Yerel yönetimlerde referandum uygulaması 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda oldukça sınırlı alanlarda öngörülecek şekilde düzenlenmiştir. Bu Kanun’a göre yerel düzeyde referanduma iki şekilde meydana gelebilir. Birincisi, Kanun’da belirtilen koşulların varlığı durumunda köylerin birleşip belediye kurmak istemesi (Madde 4), ikincisi ise Kocaoğlu’nun (2015: 78) belirttiği gibi “belde veya köylerin ya da bunların bazı kısımlarının komşu belde ile birleşmesi ya da koşulları varsa komşu belediyeye katılmaları (Madde 8)” (Yılmaz, 2014: 447) durumudur.

Referandum yöntemi ile vatandaşlar, yerel birim kararlarını, toplantılar ve meclisler üzerinde alınan kararları ve hizmete geçirilecek planları onaylama veya reddetme imkanına sahip olmaktadır. Özellikle az nüfusa sahip belediyelerin belli kararları referandum ile alması doğrudan demokrasiyi güçlendirecek bir uygulama

olsa da Türkiye’de yerel yönetimlerin referanduma gitmeleri oldukça istisnai bir durumdur (Yaman ve Küçükşen, 2018: 251). Yerel düzeyde referandum uygulaması mevzuat açısından oldukça sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla bu aracın yöre halkının yerel yönetimlerin karar almasına etkisi oldukça zayıftır. Bir diğer ifade ile yerel düzeyde referandum uygulamasının mevzuat açısından oldukça sınırlı tutulmuş olması, bu yol ile katılımı da oldukça sınırlandırmaktadır.

B. Yerel Yönetimlerde Dilekçe Hakkı

Dilekçe hakkı, 1982 Anayasası’nın 74’ncü maddesinde; dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı başlığı ile koruma altına alınmıştır. Bu bağlamda dilekçe hakkı, vatandaşların en temel ve doğal haklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yöntem ile insanlar, isteklerini veya şikayetlerini kolayca ilgili yerel birime iletebilmektedir. Bu iletilerin yani dilekçelerin yazılı olması gerektiği gibi aynı zamanda belirli bir zaman dahilinde de verilmesi gerekebilir (Çakmut, 2017: 49-50). Sağlanan hizmetin devamlılığı veya yasal sürecin takibi dolayısıyla dilekçe verilmesi işlemine zaman kısıtı getirilmiş olabilmektedir. Bu noktada yerel birimlerin dilekçeleri dikkate alma hususu ön plana çıkmaktadır. Yerel birimler tarafından dikkate alınmayan veya önemsenmeyen dilekçeler, yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında olumsuz karşılanmaktadır.

Katılma ve denetleme olmak üzere dilekçenin iki temel işlevi bulunmaktadır (Yaşar, 2023: 791). Bu bağlamda insanlar, yazılı ve resmi nitelik taşıyan dilekçeleri ile doğrudan yönetici mekanizmalara ulaşabilmekte ve yönetimin bir parçası haline gelmektedir. Yazılan dilekçeler ile gereksinimlerini aktaran vatandaşlar, bu yol ile olumsuz buldukları hizmetleri ifade edebilmekte ve bir anlamda yönetim üzerinde denetim sağlayabilmektedir. Bu bağlamda dilekçe, katılım ve denetim hususunda yönetici birimler ile vatandaşlar arasında bir iletişim kanalı olarak görev almaktadır.

C. Kent Konseyleri

Türkiye’de uygulama alanı bulan bir diğer katılım yöntemi ise kent konseyleridir. Bu konseyler, bireylerin hayatında; kültürün ve hemşerilik bilincinin güçlenmesini, beraber yaşamının getirdiği hak ve kurallarının muhafaza edilmesini, ilerleyen bir gelişim sağlanmasını, şehir yaşamına özen gösterilmesini ve vatandaşlar arası birlik sağlanmasını hedefleyen yerel yönetimler üzerinde; şeffaflık, denetlenme, katılım etkenlerini sağlama ve yerel hizmetleri yerine getirme amacı taşıyan bir katılım aracıdır (Altın ve Şahin, 2019: 103). Kent konseyleri, yasal dayanağını 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76’ncı maddesinden almaktadır. Buna göre yerel seçim neticesini takiben 3 ay içerisinde konseyler düzenlenmekte ve konsey içinde oluşturulan genel kurulun oyları ile kimin başkan olacağı belirlenmektedir (Bozkurt, 2014: 235-237). Başkan, konseyin diğer yöneticilerini önermekte ve genel kurul ise bu önerilerden yönetici üyelerini seçmektedir. Burada ifade edilen hususlar tavsiye veya görüş olarak kabul edilmektedir. Ancak, Kent Konseyi Yönetmeliği’nin aksine, yöneticilerin genel kurul oylaması ile değil; başkan ve başkanın seçtiği kişilerce seçilmesi, vatandaşların temsil edilmesini ve yönetime katılmasını zorlaştırdığı belirtilmektedir (Bozkurt, 2014: 237).

Ucar Kocaoğlu ve Phillips (2024: 7) literatüre dayalı olarak yaptıkları çalışmada, Türkiye’deki kent konseyleri ile ilgili altı sorun tespit etmişlerdir. Bunlar; düşük katılım, finansal desteğin yokluğu, yetkilerinin olmaması, politikleşen süreçler, otonominin olmaması ve yalnızca örgütlenmiş grupların katılım göstermesidir. Kent konseylerinin sahip oldukları bu sorunlar, onları etkili bir katılım aracı olmalarını olumsuz anlamda etkilemektedir.

Kent konseylerinin katılım düzeyine pozitif anlamda etkili olabilmesi için her şeyden önce daha etkin ve özerk kılınması gerektiği ileri sürülebilir. Aksi hâlde konsey yöneticilerinin üyelerce değil, başkan ve başkanın tavsiyede bulunduğu isimler arasından seçilmesi, katılımın etkin kullanılmasına olumsuz yansımaktadır. Bu durum vatandaşların yönetim içindeki katılım inancına zarar vermektedir. Vatandaşlar, konseyde dile getirdikleri fikir ve görüşlerin bir anlam ifade etmediği yanılgısına düşmekte, toplantılara katılım hususunda etkin bulunmamaktadır. Etkin ve demokratik yönetimler isteyen birimler, kuşkusuz ki katılım yöntemlerini vatandaş odaklı hâle getirmeli, mümkün olan bütün birimlerde vatandaşlara ulaşmalıdır. Kent konseyleri vatandaş odaklı hareket ettiğinde, yerel hizmetlerin oluşmasında etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

D. Yerel Meclis Toplantıları

Bölge hakkında alınacak kararlara, toplantılara veya doğrudan oluşturulan meclislere halkın katılımı yolu ile vatandaşların yerel birimleri daha demokratik bir yapı olarak görmesi mümkün olabilmektedir. Bu duruma meclis yöneticilerinin oylama ile belirlenmesi en temel örnektir.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 24’üncü ve 5216 Büyükşehir Belediye Kanunu 15’inci maddeleri uyarınca yapılan ihtisas komisyonu toplantılarına; üniversiteler, çeşitli kurumlar, uzman kişiler, sendikalar, mahalle muhtarları ve sivil toplum örgütleri katılabildiği görülmektedir (Poyraz, 2017: 142). Bu katılım neticesinde, yerel meclis gündeminde; kent konseyinde alınan kararlar ve tavsiyeler tartışılmaktadır. Bu görüş ve kararlarda anlaşılması halinde bağlayıcı kararlar oluşturulmaktadır.

Bu bağlamda vatandaşlar, yaşadıkları beldenin hemşerisi kabul edilerek bölge hakkında alınacak kararlara ve hizmetlere ilişkin görüş bildirme ile yapılacak planlardan ve hazırlanacak projelerden haberdar olma hakkına sahiptir (Altın ve Şahin, 2019: 103). Ancak yapılan meclis toplantılarına vatandaşların katılımı oldukça düşük olup, bölge halkının neredeyse %75’i meclis toplantılarına katılım göstermemektedir (Özer ve Kartal, 2021: 515). Yapılan bu toplantılar, vatandaş ile yöneticiler arasındaki köprüyü oluşturmakta, yöneten ve yönetilen ilişkisini pekiştirmektedir. Ancak bilgi ve haber yetersizliğinden dolayı vatandaşlar, yönetim üzerindeki etkisini görememekte ve çoğu zaman oluşan toplantıları göz ardı etmektedir. Bu durum ise vatandaş katılımının geri kalmasına neden olmaktadır.

E. Geri Çağırma Uygulaması

Geri çağırma uygulaması ile yerel yönetimler vatandaşlar tarafından denetlenebilmektedir. Politikası veya hizmetleri kabul görmeyen, vatandaşlar ile iletişimi iyi olmayan, performansı düşen veya beğenilmeyen yöneticiler görevden geri çağırılabilir. Türkiye’de ise yerel yönetimlerde görev alan yöneticiler

oylama ile görev almaya başladıktan sonra mevzuatta bulunan klasik yasal kurallar dışında görevlerinden alınamamaktadır (Erdoğan, 2020: 364). Vatandaşlar, politikalarını veya hizmetlerini beğenmediği yöneticiyi görevden geri çağırnamamaktadır. Bu bağlamda Türkiye yerel yönetimlerde geri çağırma uygulaması mevcut değildir (Gündüzöz, 2010: 57).

F. Halk Toplantıları ve Yurttaş Kurulları

Konsey ve meclis toplantılarının yanı sıra halk günleri ve toplantıları da düzenlenmektedir. Bu toplantılar yerel yönetimler tarafından belirli süreler ile oluşturulmaktadır. Vatandaş merkezli bu toplantılar, daha çok talep ve şikâyet odaklı olarak; halkın kendini ifade etme fırsatı bulduğu doğrudan etkili katılım yöntemleridir. Bu sayede vatandaşlar, kendisini yöneten birimlere ve temsilcilere doğrudan ulaşmakta, arzularını ve dileklerini iletebilmektedir. Bu özelliklerin yanı sıra halk günleri, daha çok vatandaşlara yapılacak yardımlar üzerinden ilerlemektedir. Yapılacak olan bu toplantılar hakkında bilgi eksikliği olması ve katılım oranının az olması bu duruma temel oluşturmaktadır.

Bu katılım yöntemine Denizli Halk Günleri, Düzce Halk Günleri, İstanbul Fatih Halk Günleri ve Antalya Muratpaşa Halk Günleri örnek verilebilir (Özer ve Kartal, 2021: 515). Burada mühim olan vatandaşların düzenlenen halk günlerinden haberdar olmasıdır.

Vali ya da kaymakam tarafından planlanan halk toplantılarında ise, vatandaşların sorunları dinlenmekte, sorunlar çözümü odaklı tartışılmakta ve tavsiyeler alınmaktadır (Yaman ve Küçükşen, 2018: 252). Halk toplantıları, doğrudan yönetici ile buluşma noktasına hizmet etmektedir. Buradaki ana hedef hizmet seviyesinin en üst düzeye çıkmasıdır. Yerelde seçim ile gelen yöneticilerin ve merkezden atanan idarecilerin katılımı ile beraber düzenlenen bu toplantılarda, oluşan ve oluşabilecek sorunlar tartışılmaktadır. Demokratik yönetim çerçevesinde halk katılımının sağlanması hedeflenmektedir.

Bu katılımın yanı sıra düzenlenen yurttaş kurulları ise, katılım sürecinde fiziksel, maddi, manevi veya daha farklı herhangi bir engel ile karşılaşan; yaşlı, ihtiyaç sahibi, farklı etnik kökene sahip veya çocuklar gibi katılım sürecinde geri planda kalan kimselerin sürece dahil olmasını hedefleyen düzenlemelerdir (Yılmaz ve Telsaç, 2021: 250). Fikirlerin ve şikâyetlerin dile getirildiği bu toplantılarda; tavsiyeler alınır, ortak payda bulunmaya çalışılarak çözüm yolları aranmaktadır.

G. e-Katılım

Gelişen teknoloji ile beraber yeni iletişim kanalları ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler yönetim kavramına da yansımış ve e-katılım kavramı karşımıza çıkmıştır. Bu işleyiş içerisinde yerel yönetimler, merkeze göre katılıma daha kolay adapte olmuştur. E-katılım, teknolojik imkanlar sayesinde vatandaşların anket, form, mesaj, talep ve şikâyet dilekçesi ve yapılan oylamalar ile web siteleri üzerinden yerel yönetimlere ulaşarak katılım sağlaması işlemidir (Karkın, 2012: 49). Bu bağlamda yönetimin her aşamasında katılım vazgeçilmez olup, e-katılım bu süreci daha kolaylaştırıcı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Görgülü ve Tekin, 2017: 1903).

Türkiye’de küçük ya da büyük fark etmeksizin bütün belediyelerin farklı işlevlere sahip olmakla birlikte web siteleri mevcuttur (Uçar ve Cansel, 2021: 56). Akıllı telefon uygulamasına sahip belediye sayısı her ne kadar her geçen gün artış gösterse de oldukça sınırlı olduğu ifade edilebilir (Elitok ve Saylam, 2023: 530). Belediyeler, web sitesi ve akıllı telefon uygulamaları üzerinden bilgi ve hizmet sunmalarının yanı sıra, demokratik katılım ile ilgili olarak e-katılım, denetim, şeffaflık ve hesap verebilirliği de sağlamaktadır (Uçar ve Cansel, 2021: 56). Ankara’nın altı ilçe belediyesinin web sitelerini 2011-2016 yılları arasındaki durumunu e-katılım bakımından inceleyen Demirhan ve Öktem (2023: 286-287) e-katılımın, bilgilendirme ile sınırlı kaldığını, belediyelerin web siteleri üzerinden halkın karar alma mekanizmalarını etkileme imkanının oldukça yetersiz olduğu sonucuna varmıştır. Akıllı telefon uygulaması bulunan büyükşehir belediyelerini inceleyen Elitok ve Saylam (2023)’da bu uygulamalar aracılığı ile bilgi paylaşımının ve danışmanlığın sağlandığını tespit etmiştir. Yazarlar, İzmir hariç akıllı telefon uygulaması olan diğer büyükşehir belediyelerinde bu uygulamalar üzerinden halkın aktif katılım düzeyini artıracak araçlara yer verilmediği sonucuna varılmışlardır.

H. Kamuoyu Yoklamaları

Bir diğer katılım yöntemi olan kamuoyu yoklamaları, vatandaşlardan geri dönüş alma odaklı bir katılım yöntemidir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 15’inci maddesi uyarınca; yerel yönetimler, bölgesinde ikamet eden vatandaşların yerel yönetim hizmetleriyle ilgili fikirlerini daha net anlamak amacı ile kamuoyu yoklaması usulüne başvurabilir (Güven ve Alan, 2019: 54). Bu şekilde, hem bir anlamda yerel yönetimler takip edilmekte hem de vatandaşlardan geri dönüş sağlanmaktadır. Özellikle seçim dönemleri başvuru bu yöntem, oluşacak seçim kampanyaları, projeler ve hizmetler açısından etkili olmaktadır. Doğrudan vatandaşlara sorular sorarak uygulanmasının yanı sıra, yerel yönetimlerin kendi web siteleri üzerinden de katılım sağlanmaktadır.

SONUÇ

Devletler ve yönetimlerinin temel gayesi ve en büyük arayışları, olabilecek en uygun yönetim sistemine ulaşmaktır. Bu arayış neticesinde de yönetim şekilleri ve sistemleri meydana gelmiştir. Bu noktada da demokrasi kavramı bizi karşılamakta ve bu arayışlara kendi açısından cevap vermektedir. Bugün sahip olunan birçok yönetim, demokrasi çerçevesinde ilerlemekte veya demokratik düzlemler halini almak istemektedir. Demokrasi, halkın da bu ilerleyiş içinde olmasını sağlayarak, yönetenlerin ve yönetilenlerin bir arada olduğu bir yönetim şeklini geliştirmektedir. Gelişen demokrasi çerçevesi, kendi içinde çeşitli yönetim uygulamalarına ve yöntemlerine sahiptir. Bu yöntemler ise karşımıza ‘katılım yöntemleri’ olarak çıkmaktadır. Bu bağlamda vatandaşların yönetime dahil olması nitelikli bir demokrasi için vazgeçilmez bir unsur olmaktadır (Aldemir ve Şen, 2020: 1476). Yönetim mekanizmaları ise bu unsuru izlemiş ve vatandaşlara olabilecek en iyi yönetim uygulamalarını ulaştırmak adına katılım yöntemlerini izlemiştir (Kaypak vd., 2017: 1800). Bu katılım yöntemleri gelişen demokrasi ile

ilerlemiş ve farklı uygulama alanları bulmuştur. Sahip olunan demokratik katılım mekanizmaları, oluşan siyasi kültür neticesinde farklılıklar göstermiştir.

Temel düzeyde oy verme işlemi ile başlayan bu süreç, referandum, dilekçe, konseyler, meclisler, toplantılar, halkın bir araya geldiği özel günler, yönetici ve yöneticiler üzerinde sağlanan denetimler, oluşturulan kurullar ve teknoloji ile devam etmiştir. Devletler bu katılım yöntemlerinin bazılarını Anayasal çerçeve ile düzenlemiştir. Bu bağlamda yerel demokrasi için katılım yöntemlerinin ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bu yöntemler her zaman tam olarak etkinliğini koruyamamış, yönetici ve vatandaş ilişkisi sadece seçim ile hatırlanmış ve bu durum ise yerel yönetim düzeyinde katılımcı bir demokrasi anlayışının yerleşmesine engel olmuştur.

Bu çalışma ile vatandaşların yönetime katılma noktasında Türkiye’de uygulama alanı bulan araçların yeter düzeyde olmadığı, katılım yöntemlerinin genel olarak seçim dönemlerinde daha etkin ve verimli kullanıldığı, seçim dönemleri dışında katılımın ve vatandaş danışılma işlemlerinin daha yavaş ilerlediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aldemir, Ceray ve Eyüp Şen (2020), “Yerel Katılım Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), s. 1473-1490.
- Altın, Aytağ ve Osman Erdal Şahin (2019), “Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemi Olarak Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), s. 89-114.
- Aslan, Mehmet Ali (2023), “Yerel Yönetimlerde Demokratik Bir Araç Olan Geri Çağırma Mekanizmasının Uluslararası Bazı Örnekler Bağlamında İncelenmesi”, *Niğde Ömer Halisdemir University Journal of Social Sciences Institute*, 5(1), s. 68-86.
- Aydın, Abdullah (2019), “Siyasal Katılım Araçları Üzerinden Merkezi ve Yerel Düzeydeki Katılımın İncelenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), s. 395-403.
- Barnes, Marian (1999), “Researching Public Participation”, *Local Government Studies*, 25(4), s. 60-75.
- Bherer, Laurence ve Sandra Breux (2012), “The Diversity of Public Participation Tools: Complementing or Competing With One Another?”, *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 45(2), s. 379-403.
- Bingham, Lisa Blomgren, Tina Nabatchi ve Rosemary O’Leary (2005), “The New Governance: Practices and Processes for Stakeholder and Citizen Participation in the Work of Government”, *Public Administration Review*, 65(5), s. 547-558.
- Bozkurt, Yavuz (2014), “Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye’de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), s. 29-240.

- Bulut, Tahsin (2013), Şeffaf Katılımcı ve Entkin Kent Yönetimi İçin Kent Konseyleri, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım).
- Çakmut, Özlem Yenerer (2017), “Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK m. 121)”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(1), s. 45-55.
- Çetinkaya, Özhan ve Rükan Kutlu Korlu (2012), “Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü”, *Maliye Dergisi*, (163), s. 95-117.
- Demirhan, Kamil ve M. Kemal Öktem (2023), “The Sustainability of E-Participation in Local Governments: The Case of Municipalities in Ankara”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), s. 279-292.
- Durmuş, Merve (2023), “Türkiye’de Yerel Demokrasiyi Güçlendirme Bağlamında Vatandaş Katılımını Teşvik Edici Mekanizmalar”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)*, 8(1), s. 103-113.
- Elitok, Ferit ve Ayşegül Sağlam (2023), “Yerel Yönetimlerde E-Katılım: Türkiye Büyükşehir Belediyeleri Mobil Uygulamaları Üzerine Bir Analiz”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), s. 528-549.
- Erdoğan, Oğuzhan (2020), “Geri Çağırma Mekanizması: Uluslararası Örneklerden Türkiye’ye Çıkarımlar”, *Sosyoekonomi*, 28(45), s. 353-371.
- Erol, Gonca (2019), “Avrupa Ülkelerinde Geri Çağırma Hakkı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (141), s. 43-102.
- Folkestad, Bjarte, Jan Erling Klausen, Jo Saglie ve Signe Bock Seggaard (2021), “When do consultative referendums improve democracy? Evidence from local referendums in Norway”, *International Political Science Review*, 42(2), s. 213-228.
- Görgülü, Burçin ve Gökban Tekin (2017), “Yerel Yönetimlerde E-Demokrasi ve E-Katılım”, *Social Sciences Studies Journal*, 3(12), s. 1901-1907.
- Görücü, Veysel (2021), “Katılımı Etkileyen Faktörler ve Katılım Yolları”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(22), s. 155-202.
- Gündüzöz, İlker (2010), “Geri Çağırma Mekanizması ve Mahalli İdareler”, *Türk İdare Dergisi*, (468), s. 49-62.
- Güven, Ahmet ve Çağatay Alan (2019), “Türkiye’de Yerel Demokrasiyi Güçlendirme Olarak Yönetişim ve Yerel Yönetimlerde İşleyişi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), s. 47-61.
- Hedrick, Samuel ve Sergiu Gherghina (2021), “Why people vote in local referendums: comparing Germany and the United States”, *European Politics and Society*, 22(5), s. 716-732.
- Henden, H Burçin ve Rıfki Heden (2005), “Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve eBelediyecilik” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), s. 48-66.
- Kara, Hüseyin ve Tan Baykal (2012), “Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye Yerel Yönetimleri Üzerine Bir İnceleme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), s. 135-168.
- Karkin, Naci (2012), “E-Katılım Kavramı ve Süreci: Kamu Siyasa Oluşum Sürecine Vatandaş Katkısının Olabilirliği”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 17(17), s. 41-62.
- Kaypak, Şafak, Vedat Yılmaz ve Muzaffer Bimay (2017), “Dijital Çağda Yerel Yönetimler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), s. 1798-1813.
- Kocaoğlu, Mustafa (2015), Yerel Yönetimlerde Katılım ve Kültür: Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışının Kültürel Temelleri, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları).
- Laisney, Matis (2012), “The Initiation of Local Authority Referendums: Participatory Momentum or Political Tactics? The UK Case”, *Local Government Studies*, 38(5), s. 639-659.
- Michels, Ank (2012), “Citizen Participation in Local Policy Making: Design and Democracy”, *International Journal of Public Administration*, 35(4), s. 285-292.
- Michels, Ank ve Laurens De Graaf (2010), Examining Citizen Participation: Local Participatory Policy Making and Democracy”, *Local Government Studies*, 36(4), s. 477-491.

- Okur, Fatma ve Ahmet Burhan Çakıcı (2007), “Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme ve Yerel Demokrasi”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (11), s. 1-12.
- Önder, Özgür (2013), “Yerelleşme ve Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesi Bağlamında Yerel Katılım”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), s. 311-326.
- Özçelik, Tacettin Gökhan (2021), “Yerel Demokrasiye Temsil ve Katılım”, *International Journal Of Social Inquiry*, 14(2), s. 715-739.
- Özer, Mehmet Akif ve Meryem Kartal (2021), “Yerel Demokrasi ve Katılım: Türkiye ve İngiltere Üzerinden Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(3), s. 509-529.
- Poyraz, Emel (2017), “Yerel Yönetimlerde Siyasal Katılım ve Temsilîyet Sorunsalı Üzerine Bir Değerlendirme: Belediye Meclislerinin Etkinliği”, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences*, 1(1), s. 136-146.
- Pustu, Yusuf (2016), “Yerel Demokrasinin Kökeni”, *Sayıştay Dergisi*, (100), s. 89-107.
- Rowe, Gene ve Lynn J. Frewer (2005), “A Typology of Public Engagement Mechanisms”, *Science, Technology, & Human Values*, 30(2), s. 251-290.
- Rowe, Gene ve Lynn J. Frewer (2004), “Evaluating Public-Participation Exercises: A Research Agenda”, *Science, Technology, & Human Values*, 29(4), s. 512-557.
- Şinik, Bilal (2009), “Türkiye’de Yerel Katılım: Fransa ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18(3), s. 1-22.
- Uçar, Harika ve Arıl Cansel (2021), “E-Participation in Local Government: case of Ankara Metropolitan Municipality”, *Uluslararası Yönetim Ekonomisi Dergisi*, 4(1), s. 50-62.
- Uçar Kocaoğlu, Belgin ve Rhonda Phillips (2024), “A Case Study of Turkey’s Volunteer Citizen Councils As A Local Participation Approach”, *Local Development & Society*, s. 1-16.
- Yaman, Murat ve Murat Küçükşen (2018), “Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesi Açısından Yerel Katılımın İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), s. 247-259.
- Yaşar, Gizem Güner (2023), “Anayasal Bir Hak Olarak Dilekçe Hakkının Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), s. 789-822.
- Yıldırım, Mustafa (2015), “Yerel Yönetimlerde Değişim Yönetimi”, *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), s. 116-126.
- Yılmaz, Zülfiye (2014), “6360 Sayılı Kanun Hakkında Bir Yorum”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 3(5), s. 443-454.
- Yılmaz, Vedat ve Cüneyt Telsaç (2021), “Yerel Yönetimler ve Katılım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), s. 235-254.

SUMMARY

The concept of government is one of the main research subjects in both political science and public administration and it has been studied for centuries. In relation to the social struggles and implemented rules, different management systems have been established with their unique characteristics. The existing social structure has been analyzed and defined the implemented government systems regarding their own internal dynamic structure. Through the centuries the question of how should be the government has been answered. Today, we see that great majority of the societies have established and developed democratic government systems. In this sense, generally speaking, the concept of democracy has developed the phenomenon of governance based on the will of majority. Democracy, which emphasizes concepts such as freedom, equality, justice and participation, mainly aims to ensure that citizens participate in government and right to impress the decisions. This understanding, which aimed in theory, is tried to be acknowledged at both national and local levels. The understanding of democracy in local

governments has a special importance in that local governments are the closest administrative points to the citizens.

There have been various application methods that are used by local authorities in order to enhance democracy local bases, in democratic systems. Generally speaking, various participation methods are adapted in order to establish democratic management procedures and in this regard, citizen have the right to rice their voice in the administration. With these methods, various expectations of citizens are met, in addition to participating and monitoring the management units are supported. Taking these political participation methods into consideration, citizens have the right to rice their voice about decisions taken by the local government they live in. There have been various political participation methods including, participating in activities such as submitting petitions, voicing demands and complaints, participating in surveys, participating in city councils and council meetings established by local governments, voting, recall the appointed public officers, reporting complaints and demands through digital sphere, participating in public day meetings, participating citizens’ board and public meetings etc. These participation methods enables to lower the distance between citizens and administration and also enable the citizens to influence the decisions of administrator.

The features of these methods are not always fully effective at the point of application. Participation methods based on the needs of the society and the agenda have been shaped to increase the influence and monitoring power of citizens over the local governments. Taking participation methods into consideration, the desire of citizens to participate in management and the response of administrative units to these requests and complaints have become an effective. These methods enables to increase communication between local citizens and local governments. There is no doubt that voting is the most well known participation method. In addition to that, surveys conducted during the election periods are also an effective ways to influence the decisions of the local governments. Moreover, citizens can influence the decisions of the local governments through city councils and local assemblies. Citizens can attend the meetings of these councils and assemblies, which are held at the regular interval, in order to reach their demands to local governments. Although these meetings receive relatively less attention than voting, they are without any questions an effective way to influence the decisions of local governments. These meetings that enable the citizens and local governments to come together, are intended to be reinforced with the public days and public meetings in order to enhance the local democracy. In addition to that, citizens are likely to express their demands and complains through writing a petition. All these methods and practices in theory aim to ensure that citizens are active in governance. In this context, the study at first clearly explain these participation methods that are in theory and provide some implemented examples from various democratic countries such as Germany, France etc. Secondly, the study focus on Türkiye and aim to acknowledge to what extend these participation methods are implemented in local governments. The study shows that except recall the public officers, these

mentioned political participation methods have been established in local governments in Türkiye. However, these methods are unlikely be very effective. For instance, it can be said that citizens' participation in local governments through digital application is quite limited.

İşletmelerin Çalışma Sermayesi Finanslama Stratejileri ile Karlılık Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme*

Naciye KUTLU**

İlkut Elif KANDİL GÖKER***

ÖZ

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören imalat ve teknoloji işletmelerinin çalışma sermayesi finansman politikalarının kârlılık üzerindeki etkisini tespit etmek ve çalışma sermayesi finansman politikasının finansal risk ile etkileşimi neticesinde karlılık üzerindeki etkinin nasıl şekillendiğini analiz etmektir. Çalışma sermayesi yönetiminin özellikle önem arz ettiği iki farklı sektöre ait bulguların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 118 imalat ve 13 teknoloji firması örneklemelerinin 2011q1-2023q3 dönemi arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi ile tahminleme yapılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak aktif kârlılık, bağımsız değişkenler olarak finansal kaldıraç, satışların logaritması, varlıkların logaritması, çalışma sermayesi finansman stratejisi, alacak devir hızı, stok devir hızı, çalışma sermayesi yatırım oranı, çalışma sermayesi finansman oranı, çalışma sermayesi finansman stratejisi ve finansal risk etkileşimli değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada çalışma sermayesi finansman politikasını belirlemek için cari oran referans alınarak bir kukla değişken üretilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, imalat işletmelerinde çalışma sermayesi finansman politikasının, toplam varlıkların, satışların logaritmasının, stok devir hızının ve etkileşimli değişkeninin aktif kârlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Teknoloji işletmelerinde aktif kârlılık ile çalışma sermayesi finansman stratejisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Alacak devir hızı ve satışların logaritması ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Aktif kârlılık ile stok devir hızı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerindeki etkisi anlamlı ve negatif yönde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Sermayesi, Çalışma Sermayesi Finanslama Stratejileri, Panel Veri Analizi, Kârlılık.

JEL Sınıflandırması: C33, G32

The Relationship Between Working Capital Financing Strategies and Profitability: An Analysis of Istanbul Stock Exchange

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the effect of working capital financing policies of manufacturing and technology enterprises traded in Borsa Istanbul on profitability and to analyse how the effect on profitability is shaped as a result of the interaction of working capital financing policy with financial risk. It is aimed to comparatively evaluate the findings of two different sectors where working capital management is particularly important. In this context, the data of 118 manufacturing and 13 technology firms for the period 2011q1-2023q3 are used to estimate the panel

* Bu çalışma "İşletmelerin Çalışma Sermayesi Finanslama Stratejileri ile Karlılık Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, naciye.kutlu@ohu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0575-2696

*** Doç. Dr. İlkut Elif Kandil Göker, Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, egoker@ankara.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5290-3514

(Makale Gönderim Tarihi: 31.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 04.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1541575

Makale Türü: Araştırma Makalesi

data analysis. In the study, return on assets was used as the dependent variable and financial leverage, logarithm of sales, logarithm of assets, working capital financing strategy, accounts receivables turnover, inventory turnover, working capital investment ratio, working capital financing ratio, working capital financing strategy and financial risk interactive variable were used as independent variables. In the study, a dummy variable was generated with reference to the current ratio to determine the working capital financing policy. According to the findings, working capital financing policy, total assets, logarithm of sales, accounts inventory turnover rate and the interactive variable have a significant and positive effect on return on assets in manufacturing enterprises. No statistically significant relationship was found between return on assets and working capital financing strategy in technology enterprises. Significant and positive relationship was found between receivables turnover and logarithm of sales and return on assets. No significant relationship was found between return on assets and inventory turnover. Finally, the effect of the interactive variable on return on assets was found to be significant and negative.

Key Words: Working Capital, Working Capital Financing Strategies, Panel Data Analysis, Profitability.

JEL Classification: C33, G32

GİRİŞ

Çalışma sermayesi, kısa sürede nakde çevrilebilen dönen varlık kalemlerinden oluşmaktadır (Tomak, 2013: 7). Birçok işletme devamlılığını sağlayabilmek için çalışma sermayesine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla işletmelerin ne düzeyde bir çalışma sermayesi ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyacı hangi finansal kaynaklardan sağlayacağını tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu süreçte işletmenin türü, faaliyet konusu, likidite durumu gibi işletme içi faktörler ile vergi uygulamaları ve teknolojik gelişmeler gibi işletme dışı faktörler ampirik bulgularla ortaya konulmuş değişkenlerdendir.

İşletmeler, varlığını devam ettirebilmek ve faaliyetlerini en iyi şekilde yürütebilmek için etkin bir çalışma sermayesi yönetimine sahip olmalıdır. Böylece işletmeler günlük faaliyetleri etkin şekilde yürütme, likidite riskini en aza indirme, tam kapasite ile çalışma, iş hacmini genişletme, olağanüstü durumlarda oluşabilecek sorunları önleme gibi konularda avantajlı olabilmektedir (Kendirli ve Konak, 2014; Korkmaz ve Yaman, 2019). Çalışma sermayesini etkin yönetebilmek için optimal çalışma sermayesini belirlemek oldukça önemlidir. Çalışma sermayesini gereğinden fazla bulundurmamak fonların atıl kalmasına, az bulundurmamak ise talepleri karşılamada yetersizliğe sebep olabilmektedir. Yeterli düzeyde çalışma sermayesi bulundurmamak ise hem kârlılığın artmasına katkı sağlamakta hem de rakiplere karşı üstünlük kurmaya yardımcı olmaktadır (Tekin ve Bastak, 2021: 138).

İşletmelerin takip edebileceği üç çalışma sermayesi finanslama stratejisi bulunmaktadır. Bunlar ihtiyatlı, atılgan ve dengeli finanslama stratejisidir. İşletmelerin sahip olduğu çalışma sermayesi miktarı ve niteliği, risk ve kârlılığa karşı tutumu çalışma sermayesi finanslama stratejisini etkilemektedir. İhtiyatlı finanslama stratejisini takip eden işletmelerin elde bulundurduğu çalışma sermayesi daha fazla olmakta ve bu durum likiditeyi artırmaktadır. Likiditenin artması likidite riskini düşürmekte ancak bununla birlikte kârlılığın beklenenden daha az olabilmesine sebep olabilmektedir (Akyüz vd., 2019: 1395; Durdu ve Aydın, 2021: 440). Atılgan finanslama stratejisinde, ihtiyatlı ve dengeli stratejiye

nispeten elde bulundurululan çalışma sermayesi daha az olmaktadır (Dinçergök, 2019: 12). İlgili stratejiyi takip eden işletmeler daha yüksek riske katlanmakla birlikte daha fazla kâr elde etme potansiyeline sahip olabilmektedir (Wang, 2002). Dengeli finanslama stratejisi ise diğer iki stratejinin ortasında yer almaktadır (Çerçel ve Sökmen, 2019: 36). “ Bu stratejide, kar ve risk ihtiyatlı finanslama stratejisine göre yüksek, atılgan finanslama stratejisine göre düşüktür. Dengeli finanslama stratejisinde, kârlılık ve likidite riski düşük düzeylerde ” (Timur ve Korkmaz, 2021: 630).

Literatürde gerçekleştirilen çalışmalarda, işletmelerin uyguladıkları çalışma sermayesi finanslama stratejisinin karlılıkları, finansal performansları, firma değerleri üzerinde nasıl bir etki yarattığı araştırma sorusu çeşitli sektörlerde incelenmiştir. Bu çalışmada ise bu araştırma sorusuna bir boyut daha eklenerek çalışma sermayesi finansman stratejilerinin kârlılık üzerindeki etkisinin ne olduğunun yanı sıra finansal risk ile etkileşiminin bu ilişkiyi nasıl şekillendirdiği sorusu ele alınmıştır. Bu etkileşim etkisinin sektörden sektöre farklılık gösterip göstermediğini sınamak için ise Borsa İstanbul’a kote olmuş imalat ve teknoloji firmalarının yer aldığı iki farklı sektörden oluşturduğu iki farklı örnekleme kullanmıştır. Literatürde çalışma sermayesi finansman politikası ile kârlılık ilişkisini etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu etkinin finansal risk düzeyleri ile etkileşiminin kârlılık üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmayı farklı kılan bir başka boyut ise varlık yapısı ve faaliyet alanları oldukça farklı olan imalat ve teknoloji sektöründeki firma verilerinin kıyaslanmasıdır. Bu bağlamda çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerinin çalışma sermayesi finansman politikalarının kârlılık üzerindeki etkisinin ne olduğu ve bu etkinin finansal risk ile etkileşimi neticesinde nasıl şekillendiğini tespit edilmeye çalışılmıştır.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İşletmelerin çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin kârlılık düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların ampirik bulguları incelendiğinde etkinin yönü ve etki düzeyi bakımından farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu durum da bu ilişkinin hala bir araştırma sorusu olarak incelenmesini beraberinden getirmiştir. Yaygın bir literatüre sahip olan bu araştırma sorusuna ilişkin bazı çalışmalara çalışmanın bu bölümünde kısaca yer verilmiş, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar iki ayrı tabloda özetlenerek çalışmanın ekinde sunulmuştur.

Nazir ve Afza (2009), Karachi Menkul Kıymet Borsası’ndaki 204 işletmenin 1998-2005 yılları arasındaki verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, işletmelerin yatırım ve finansman politikaları agresif ve muhafazakar olarak ayrılmıştır. Kârlılık ile işletme sermayesi yatırım ve finansman politikalarının saldırganlık dereceleri arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur.

Poyraz (2012), çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin kârlılık üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla Akbank’ın finansal tablolarından temin ettiği verileri kullanmıştır. Akbank’ın dengeli bir politika izlemeye çalıştığı tespit

edilmekle birlikte kısa vadeli borçlarla oluşacak değişimlerin kârlılık oranlarını etkilediğini göstermektedir. Özellikle cari oranda meydana gelen değişimlerin kârlılık oranlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir.

Altan ve Şekeroğlu (2013), çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin kârlılık üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla İMKB Doküman Sanayi Sektöründe faaliyet gösteren 16 işletmenin 2003-2012 yılları arasındaki verilerini kullanarak gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, nakit dönüşüm süresi ve alacak devir hızı ile aktif kârlılık ve öz sermaye kârlılığı arasında negatif ve anlamlı ilişki bulunurken, tobin q ile de negatif ilişki bulunmuştur ancak bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı ifade edilmiştir.

Timur ve Korkmaz (2021), BIST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren 147 işletmenin 2010-2019 yılları arasındaki verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmada, dengeli finanslama stratejisini uygulayan işletmelerde cari oran, dönen varlık oranı, nakit dönüşüm süresi, işletme büyüklüğü ve toplam kaldıraç oranının aktif kârlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu, ihtiyatlı finanslama stratejisini takip eden işletmelerde cari oran, dönen varlık oranı, alacak devir süresi, net çalışma sermayesi oranı, net çalışma sermayesi devir hızı oranı, işletme büyüklüğü ve satışlardaki büyümenin aktif kârlılık üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ve son olarak atılğan finanslama stratejisini takip eden işletmelerde net çalışma sermayesi oranı ve satışlardaki büyümenin aktif kârlılık üzerinde anlamlı etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Ningsih ve Handri (2024)'nin Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'ndaki yiyecek içecek şirketlerinin 2020-2022 yılları arasındaki verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, işletmelerin çalışma sermayesi politikaları ile kârlılık arasında ilişki olduğu ve ilgili politikaların, işletmelerin kârlılığını etkilediği tespit edilmiştir.

Maswadeh (2015) Endüstriyel İlaç Şirketlerinin 2009-2013 yılları arasındaki verilerini incelemiş, ılımlı finanslama stratejisi izleyen işletmelerin (agresif strateji izleyenlere kıyasla) çalışma sermayesi yönetim stratejisi ile kârlılığı arasında daha güçlü bir ilişki olduğunu ve uzun vadede istikrarlı kârlar elde edebildiğini tespit etmiştir.

II. METODOLOJİ

Çalışmada BIST İmalat Endeksi'nde yer alan 118 imalat ve BIST Teknoloji Endeksi'nde yer alan 13 teknoloji firmasının 2011q1-2023q3 dönemi verilerine panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da yer alan imalat ve teknoloji işletmelerinin çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin kârlılık üzerindeki etkisini araştırmanın yanı sıra bu etkinin finansal risk ile etkileşimi neticesinde kârlılık üzerinde nasıl bir etki yaratacağını tespit etmektir. Cari oran, çalışmada kurulan modellerde bir kukla değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada işletmelerin çalışma sermayesi finansman stratejisi ile finansal risk düzeyi etkileşime girdiğinde kârlılık üzerinde nasıl bir etki yarattıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu etkinin iki farklı sektörden ele alınan örneklem için test edilmesi sayesinde sektör karşılaştırması olanağı sağlanmıştır. Bu

bağlamda sırasıyla imalat ve teknoloji işletmelerinin verilerine uygulanan panel veri analizinin sonuçları ile yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

A. İmalat İşletmelerinin Analiz Sonuçları ve Yorumları

Çalışmada dengeli bir panel oluşturmak amacıyla 2011q1-2023q3 dönemindeki verilerine kesintisiz olarak ulaşılabilinen Borsa İstanbul'a kote olmuş 233 imalat işletmesinden 118 tanesinden oluşan örnekleme panel veri analizi uygulanmıştır. Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenler ve ilgili değişkenlerin nasıl hesaplandığına yer verilmiştir. Tablo 2'de görülen değişkenlerden sadece roa bağımlı değişken olup, diğer değişkenler bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Ayrıca $fkxco$ etkileşimli değişken, işletmenin finansal kaldıraç oranları ile cari oran kukla değişkeninin çarpılmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

Değişken Kodu	Değişken İsmi	Değişken Tanımı
roa	Varlıkların Kârlılığı	Dönem Net Kâr/Toplam Aktif
adh	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar/Ortalama Ticari Alacaklar
csyo	Çalışma Sermayesi Yatırım Oranı	Toplam Dönen Varlıklar /Toplam Varlıklar
co	Cari Oran	Dönen Varlık/KVYK
csfo	Çalışma Sermayesi Finansman Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Toplam Varlıklar
fk	Finansal Kaldıraç Büyüklük	Toplam Borçlar/ Toplam Varlıklar
lnsat	Büyüklük	Satışların Logaritması
lnvar	Büyüklük	Toplam Varlıkların Logaritması
sdh	Stok Devir Hızı	Satılan Malın Maliyeti/ Ortalama Stoklar
fkxco	Etkileşimli Değişken	Finansal Kaldıraç Oranı x Cari Oran Kukla Değişkeni

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Satışlardaki büyümenin kârlılığı pozitif yönde etkilediğini tespit eden çalışmalara (Öz ve Güngör, 2007; Şamiloğlu ve Demirgüneş, 2008; Akbulut, 2011; Korkmaz ve Yaman, 2019; Beyazgül ve Karadeniz, 2020; Ayrıçay, Kılıç ve Güner, 2021; Deloof, 2003; Stanić, Čita, Šulentić, 2023) göre işletmelerin satışlarını artırması kârlılığını da artmaktadır. Ayrıca satışlardaki büyümenin kârlılık üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit eden çalışmalar (Kendirli ve Çankaya, 2016) da bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında satışlardaki büyümenin kârlılığı negatif yönde etkilediğini tespit eden çalışmaya rastlanmamıştır.

Kârlılık ile cari oran arasında istatistiki olarak negatif ilişki bulunan çalışmalar (Poyraz, 2012; Meder Çakır ve Küçükkaplan, 2012; Keskin ve Gökalp, 2016; Öztürk ve Kaba, 2021) bu negatif etkinin sebebi olarak, işletmelerin dönen varlıkları elinde bulundurma yoluyla kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü artırdığı dolayısıyla da bu durumun kârlılığı azalttığını ifade etmektedir. Negatif etkinin yanı sıra pozitif ilişki bulunan çalışmalar da (Yücel ve Kurt, 2002; Korkmaz ve Yaman, 2019; Erkan, 2023; Pham, Q.N. Nguyen ve C.V. Nguyen, 2020) mevcuttur. Ayrıca kârlılık ile cari oran arasında istatistiki olarak anlamlı bir etkinin

olmadığı tespit edilen çalışmalar da (Sağlam ve Karaca, 2015; Güdelci, 2016; Helhel ve Karasakal, 2017; Apan, İslamoğlu ve Karataş, 2018) bulunmaktadır.

Alacak devir hızı ile kârlılık arasında pozitif ilişki bulunan çalışmalar (Sağlam ve Karaca, 2015; Helhel ve Karasakal, 2017; Öztürk ve Kaba, 2021; Turan ve Bilgin, 2022) bu pozitif ilişkinin sebebini alacakları hızlı tahsil etmenin satışları azaltmadığı sürece işletmelere etkin bir alacak yönetimi fırsatı verebileceği dolayısıyla da bu etkinliğin kârlılığı artırabileceği şeklinde açıklamaktadır. Alacak devir hızı ile kârlılık arasında pozitif ilişkinin yanı sıra negatif ilişki bulunan çalışmalar (Öz ve Güngör, 2007; Kendirli ve Konak, 2014; Türkmen ve Söylemez, 2019) ve istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmayan çalışmalar da (Yıldız ve Deniz, 2020; Islıcık ve Çil Koçyiğit, 2021) bulunmaktadır.

Stok devir hızının kârlılığı pozitif yönde etkilediği çalışmalar (Meder Çakır ve Küçükkaplan, 2012; Sağlam ve Karaca, 2015; Çerçel ve Sökmen, 2019; Yıldız ve Deniz, 2020; Islıcık ve Çil Koçyiğit, 2021) yüksek stok devir hızı sayesinde düşük stok tutma maliyeti elde etmenin yanı sıra satışları yüksek tutarak kârlılığı artırılabilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Stok devir hızının kârlılığı negatif yönde etkilediği çalışmalar da (Saldanlı, 2012; Lazaridis ve Tryfonidis, 2006) bulunmaktadır. Ayrıca sok devir hızının kârlılık üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi olmadığını tespit eden çalışmalar da (Güdelci, 2016; Helhel ve Karasakal, 2017; Türkmen ve Söylemez, 2019; Öztürk ve Kaba, 2021; Turan ve Bilgin, 2022; Stanić, Cita, Šulentić, 2023) mevcuttur.

Kârlılık ile çalışma sermayesi finansman politikası arasında pozitif ilişki olduğunu gösteren çalışmalar (Ayrıçay, Kılıç ve Güner, 2021) bu etkinin nedenini, atılğan finanslama stratejisini takip eden işletmelerin dönen varlıklarını finanse ederken (diğer stratejileri takip edenlere nispeten) uzun vadeli yabancı kaynağı daha az kullandığını ve bu nedenle de kredilerdeki yüksek faiz maliyetini azalttığını dolayısıyla da kârlılığını artırabildiğini öne sürmektedir. Ayrıca negatif ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da (İşildak, 2023) bulunmaktadır.

Son olarak kârlılık ile çalışma sermayesi yatırım politikası arasında pozitif ilişki olduğunu gösteren çalışmalar (Ayrıçay, Kılıç ve Güner, 2021) bu pozitif ilişkinin nedenini, agresif çalışma sermayesi yatırım politikası izleyen işletmelerin daha az dönen varlık yatırımı ile düşük likiditeye sahip olması ile risk ve kârlılığı artırabildiği şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca anlamlı bir etkinin olmadığını gösteren çalışmalar da (İşildak, 2023) tespit edilmiştir.

Tablo 2’de araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
roa	6.136	0,038559	0,117502	-1,42231	5,714781
co	6.136	1,784017	1,443743	0,021729	17,63553
fk	6.136	0,577147	0,459389	0,036097	10,86158
lnvar	6.136	20,27605	1,767424	15,483	26,34936
lnsat	6.136	19,48919	2,014627	11,73715	26,90072
adh	6.136	6,248794	7,755269	0,625554	277,8169
sdh	6.136	6,231525	9,531658	0,224704	154,3097
csfo	6.136	0,421204	0,409051	0,011888	10,78407
csyo	6.136	0,550749	0,191681	0,019414	0,994463

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'ye göre, en yüksek kârlılığın %5,71, en düşük kârlılığın %-1,42 düzeyinde olduğu tespit edilirken, roa bağımlı değişkeninin ortalama değeri 0,038559 olarak tespit edilmiştir. Cari oran en yüksek %17,63, en düşük %0,02 olarak gerçekleşmiştir. Finansal kaldıraç değişkeninin ise en yüksek %10,86 en düşük %0,03 değerini aldığı tespit edilmiştir.

Regresyon analizinde yüksek korelasyona sahip iki değişkenin bağımsız değişkenler olarak bir arada bulunamaması nedeniyle yüksek korelasyona sahip bağımsız değişkenlerin tespitinin yapılması gerekmektedir. Bu tespitin yapılması için Tablo 3'te korelasyon matrisine yer verilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

Değişken	roa	roe	co	Fk	lnvar	lnsat	adh	sdh	csfo	csyo
roa	1									
co	0.2320*	-0,0001	1							
fk	-0.1727*	0,0075	-0.3820*	1						
lnvar	0.1331*	0,004	-0.2159*	-0,006	1					
lnsat	0.2131*	0,0012	-0.2023*	0.0391*	0.9219*	1				
adh	0,0227	-0,0025	-0.0789*	0.0986*	0.1063*	0.1401*	1			
sdh	0,0227	-0,0027	-0.0476*	0.0743*	-0,0022	0.0898*	0.0456*	1		
csfo	-0.1349*	-0,001	-0.3399*	0.9412*	-0.0378*	0.0264*	0.0629*	0.0995*	1	
csyo	0.1912*	0,005	0.2026*	0.0710*	-0.0419*	0.1099*	-0.1515*	0.0345*	0.1683*	1

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te görüldüğü üzere varlıkların logaritması ile satışların logaritması arasında ve finansal kaldıraç ile çalışma sermayesi finansman oranı arasında yüksek korelasyon olduğu gözlemlenmiştir. Yüksek korelasyon sebebiyle çalışma sermayesi finansman oranı değişkeni modele dahil edilmemiş, işletmelerin finansal risk göstergesi olarak kabul edilen finansal kaldıraç oranı modellere dahil edilmiştir. Ayrıca satışların logaritması ve varlıkların logaritması değişkenlerinin

aynı modelde yer alamayacağına karar verilmiştir. Dolayısıyla işletme büyüklüğünü temsil eden bu iki değişken kullanılarak iki farklı model oluşturulmuştur.

Birim kök testi türünün belirlenmesi amacıyla yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	CD-test	Olasılık Değeri	corr	abs(corr)
roa	120,97	0,000	0,202	0,313
co	36,74	0,000	0,061	0,32
fk	90,34	0,000	0,151	0,394
lnvar	538,82	0,000	0,899	0,915
lnsat	537,51	0,000	0,897	0,906
adh	72,41	0,000	0,121	0,379
sdh	22,99	0,000	0,038	0,298
csfo	89,12	0,000	0,149	0,355
csyo	70,78	0,000	0,118	0,349

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te Peseran (2004) CD Test ile yatay kesit bağımlılığı ölçülmüş ve bütün değişkenlerin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu dolayısıyla da yatay kesit bağımlılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple uygulanacak birim kök testinin ikinci nesil birim kök testlerinden olmasına karar verilmiştir.

İkinci nesil birim kök testlerinden trendli ve trendsiz olarak Maddala and Wu birim kök testi uygulanmıştır ve test sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Trendsiz		Trendli	
	Zt-bar	p-değeri	Zt-bar	p-değeri
roa	-22,061	0,000	-21,5	0,000
co	-13,076	0,000	-10,634	0,000
fk	-3,429	0,000	-3,88	0,000
lnvar	-7,398	0,000	-8,547	0,000
lnsat	-6,17	0,000	-4,595	0,000
adh	4,125	1,000	8,155	1,000
sdh	1,019	0,846	4,71	1,000
csfo	-8,618	0,000	-10,528	0,000
csyo	-5,795	0,000	-6,054	0,000
dadh	-33,568	0,000	-30,42	0,000
dsdh	-37,287	0,000	-34,181	0,000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'e göre alacak devir hızı ve stok devir hızı haricindeki değişkenlerin düzeyde durağan olduğu, düzeyde durağan olmayan ilgili iki değişkenin ise birinci farkları alındıktan sonra durağanlaştığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle kurulan modellerde alacak devir hızı ve stok devir hızının birinci farklarının alınmış hâline yer verilmiştir.

Birim kök testi uygulandıktan sonra modeller oluşturulmuştur. Modellerde cari oran kukla değişken olarak ele alınmıştır. Bu noktada her yıl tüm örneklemin cari oranlarının medyan değeri tespit edilmiştir. İlgili imalat ve teknoloji şirketlerinin ilgili yıldaki cari oranı ile bulunan medyan değerleri karşılaştırılmıştır. Cari oran değerinin, belirlenen medyan değerinin üstünde olması durumunda şirketin ihtiyatlı bir çalışma sermayesi finansman politikası izlediği, altında olması durumunda ihtiyatlı olmayan yani atılğan veya dengeli bir çalışma sermayesi finansman politikası bir izlediği kabul edilmiştir. İşletme ihtiyatlı çalışma sermayesi stratejisine sahipse 1, değilse 0 değeri verilmiştir. Medyan değeri referans alındığı için işletmelerin çalışma sermayesi finansman stratejileri iki kategoride toplanmıştır. İlgili modellere aşağıda yer verilmiştir:

$$\text{Model 1: } roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 co_{it} + \beta_2 lnsat_{it} + \beta_3 dadh_{it} + \beta_4 dsdh_{it} + \beta_5 csyo_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 2: } roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 co_{it} + \beta_2 dadh_{it} + \beta_3 dsdh_{it} + \beta_4 csyo_{it} + \beta_5 lnvar_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 3: } roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 lnsat_{it} + \beta_2 dadh_{it} + \beta_3 dsdh_{it} + \beta_4 csyo_{it} + \beta_5 fkxco_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 4: } roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 dadh_{it} + \beta_2 dsdh_{it} + \beta_3 csyo_{it} + \beta_4 lnvar_{it} + \beta_5 fkxco_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modeldeki

i = Analizde kullanılan 118 şirketi,

t = 2011 ile 2023 arasındaki 13 yıl *4 çeyrek=56 döneme ilişkin zaman serisini

β_0 = Sabit terimi,

β = Bağımsız değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir.

İlk iki modelde kukla değişken olarak ele alınan cari oran tek başına ele alınmış, üçüncü ve dördüncü modelde ise işletmelerin çalışma sermayesi finansman stratejileri ile finansal risk durumlarının etkileşimini göstermek amacıyla oluşturulan etkileşimli değişken kullanılmıştır. Etkileşimli değişken her bir işletmenin finansal kaldıraç oranları ile cari oran kukla değişkenin çarpılması ile elde edilmiştir. Ayrıca işletme büyüklüğü Model 1 ve Model 3'te satışlar ile temsil ediliyorken Model 2 ve Model 4'te toplam varlıklar ile temsil edilmektedir.

Tablo 6'da Hausman, Durbin-Watson, Baltagi-Wu LBI ve Wald test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Hausman, Durbin-Watson ve Baltagi Wu Test Sonuçları

	Modified Bhargava et al. Durbin-Watson	Baltagi- Wu LBI	Wald Test		Hausman Test	
	İstatistik	İstatistik	İstatistik	Olasılık	chi2	Prob>chi2
Model 1	1,4888868	1,5102134	150000	0,0000	91,74	0,0000
Model 2	1,4880965	1,5094327	140000	0,0000	56,36	0,0000
Model 3	1,4848979	1,5066493	140000	0,0000	47,49	0,0000
Model 4	1,4888843	1,5105125	130000	0,0000	23,57	0,0019

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde Hausman test sonucuna göre bütün modellerde olasılık değeri 0,05'ten küçük olması nedeniyle sabit etkiler modelinin geçerli olduğu, Wald test sonucuna göre tüm modellerde olasılık değeri 0.05 kritik değerinden küçük olması nedeniyle değişen varyans sorununun olduğu, Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testler sonucuna göre, test istatistiklerinin 2'den küçük olması nedeniyle otokorelasyon içerdiği tespit edilmiştir.

Kurulan modellerde $N > T$ olması ve değişen varyans ile otokorelasyon problemi olması nedeniyle Driscoll Kraay dirençli tahmincisinin kullanılmasına karar verilerek buna göre nihai sonuç tablosu oluşturulmuştur. Tablo 7'de Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4'e ait sonuç bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 7. Model Sonuçları

Değişkenler co	Model 1 0.0109*** (0.00200)	Model 2 0.0105*** (0.00224)	Model 3	Model 4
lnsat	0.0269*** (0.00443)		0.0258*** (0.00451)	
dadh	-0.001000 (0.00110)	-0.000925 (0.00107)	-0.00102 (0.00112)	-0.000949 (0.00108)
dsdh	0.00262 (0.00186)	0.00349* (0.00182)	0.00286 (0.00188)	0.00367* (0.00184)
csfo	-0.0168 (0.0177)	-0.0172 (0.0172)	-0.0216 (0.0187)	-0.0215 (0.0179)
lnvar		0.0217*** (0.00612)		0.0200*** (0.00631)
fkxco			0.0376*** (0.0110)	0.0384*** (0.0114)
Constant	-0.498*** (0.0863)	-0.412*** (0.124)	-0.462*** (0.0878)	-0.365*** (0.128)
Observations	6,018	6,018	6,018	6,018
R-squared				
Number of id				
Number of groups	118	118	118	118

Standart hatalar parantez içerisinde

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7 incelendiğinde, Model 1’de işletme büyüklüğünün satışlar ile temsil edilmesi durumunda çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmeden tek başına kârlılık üzerinde nasıl bir etki yarattığı incelenmiştir. Sonuç olarak, cari oran kukla değişkenin aktif kârlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca aktif kârlılık ile satışlar arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunurken alacak devir hızı, stok devir hızı ve çalışma sermayesi yatırım oranı ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Model 2’de işletme büyüklüğünün toplam varlıklar ile temsil edilmesi durumunda çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmeden tek başına kârlılık üzerinde nasıl bir etki yarattığı incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre aktif kârlılık ile cari oran arasında ve aktif kârlılık ile varlıkların toplam değeri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Model 3’te işletme büyüklüğünün satışlar ile temsil edilmesi durumunda finansal risk ve çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmesi durumunda kârlılık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani etkileşimli değişkendeki (fkxco) bir birimlik artışın aktif kârlılığı 0,0376 birimlik artırdığı gözlemlenmiştir.

Model 4’te işletme büyüklüğünün satışlar ile temsil edilmesi durumunda finansal risk ve çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmesi durumunda kârlılık üzerinde nasıl bir etki yaratacağı incelenmiştir. Sonuçlara bakıldığında, yine aktif kârlılık ve etkileşimli değişken arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

Sonuç olarak her iki modelde de firmaların finansal kaldıraç oranları ile çalışma sermayesi yönetim stratejilerinin etkileşime girmesi sonucunda kârlılığın pozitif yönde etkilendiği görülmüştür.

B. İmalat İşletmelerinin Analiz Sonuçları ve Yorumları

Çalışmada dengeli bir panel oluşturmak amacıyla Borsa İstanbul’a kote olmuş 34 teknoloji firmasından verilerine kesintisiz ulaşılabilen 13 firmanın 2011q1-2023-q3 verilerine panel veri analizi uygulanmıştır. Tablo 8’de değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo 8. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
roa	676	4,945429	8,518191	-32,7001	73,59928
co	676	3,129476	4,147445	0,696546	28,33944
fk	676	0,52631	0,230829	0,05111	1,019172
lnvar	676	19,74718	1,861431	15,63173	25,32193
lnsat	676	19,2913	2,129558	13,44278	24,28663
adh	676	4,108607	2,009576	0,776946	14,11883
sdh	676	20,0758	38,74595	1,775276	574,8218
csfo	676	0,561436	0,25448	0,035287	1,435655
csyo	676	0,803772	0,179157	0,254785	0,998594

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8 incelendiğinde, En yüksek kârlılığın %73,59 en düşük kârlılığın %-32,70, cari oranın en yüksek %28,33, en düşük %0,69 düzeyinde olduğu

gözlemlenmiştir. Finansal kaldıraç değişkeninin ise en yüksek %1,02 en düşük %0,05 değerini aldığı görülmüştür.

Tablo 9’da bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla korelasyon matrisine yer verilmiştir.

Tablo 9. Korelasyon Matrisi

Değişken	roa	co	Fk	lnvar	lnsat	adh	sdh	csfo	csyo
roa	1								
co	0.2726*	1							
fk	-0.3284*	-0.6873*	1						
lnvar	-0.1379*	-0.5107*	0.6449*	1					
lnsat	-0.1485*	-0.6205*	0.7521*	0.8978*	1				
adh	0.0953*	0.1016*	-0,041	-0.1440*	0.0848*	1			
sdh	0.1249*	0.5539*	-0.3416*	-0.2722*	-0.3651*	0,0036	1		
csfo	-0.2410*	-0.7183*	0.8716*	0.6036*	0.6635*	-0.1040*	-0.2906*	1	
csyo	-0.1975*	-0,0651	0.3915*	-0,0496	0.2159*	0.3197*	-0.1633*	0.1023*	1

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9 incelendiğinde imalat işletmeleri ile aynı sonuç elde edilmiş olup, varlıkların logaritması ile satışların logaritması arasında ve finansal kaldıraç ile çalışma sermayesi finansman oranı arasında yüksek korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak satışların logaritması ve varlıkların logaritması değişkenlerinin aynı modelde yer alamayacağına karar verilmiştir. Bu nedenle işletme büyüklüğünü temsil eden bu iki değişken kullanılarak iki farklı model oluşturulmuştur.

Tablo 10’da yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 10. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	CD-test	Olasılık Değeri	corr	abs(corr)
roa	11,64	0	0,183	0,28
co	12,45	0	0,196	0,363
fk	11,24	0	0,176	0,495
lnvar	60,82	0	0,955	0,955
lnsat	60,15	0	0,944	0,944
adh	13,19	0	0,207	0,348
sdh	0,12	0,908	0,002	0,283
csfo	15,17	0	0,238	0,4
csyo	-2,11	0,034	-0,033	0,284

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10 incelendiğinde stok devir hızı haricindeki bütün değişkenlerde yatay kesit bağımlılığın olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ikinci nesil birim kök testleri ile değişkenlerin sınanmasına karar verilmiştir. Sonuç olarak da Tablo 11’de görüldüğü üzere ikinci nesil birim kök testlerinden trendli ve trendsiz olarak Maddala and Wu (1999) birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 11. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Trendsiz		Trendli	
	Zt-bar	p-değeri	Zt-bar	p-değeri
roa	-8,657	0,000	-8,92	0,000
co	-3,445	0,000	-4,26	0,000
fk	-3,887	0,000	-4,874	0,000
lnvar	-3,485	0,000	-3,848	0,000
lnsat	-1,407	0,080	1,016	0,845
adh	0,674	0,750	0,745	0,772
sdh	67,716	0,000	58,341	0,000
csfo	-4,477	0,000	-4,803	0,000
csyo	-2,641	0,004	-2,029	0,021
dadh	-14,277	0,000	-13,924	0,000
dlnsat	-16,469	0,000	-15,97	0,000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11 incelendiğinde alacak devir hızı (adh) ve satışların logaritması (lnsat) haricindeki değişkenlerin düzeyde durağan olduğu, adh ve lnsat değişkenlerinin ise birinci farkları alındıktan sonra durağanlaştığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak modelde ilgili iki değişkenin birinci farkları alındığı hâline yer verilmiştir.

Teknoloji işletmelerine ait birim kök testi sınamasının ardından imalat işletmelerinde olduğu gibi burada da dört model oluşturulmuştur. Ayrıca cari oran burada da kukla değişken olarak ele alınmış ve medyan değerinin üzerindeki değerlere 1, altındaki değerlere 0 verilmiştir.

Model 1: $roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 co_{it} + \beta_2 dlnsat_{it} + \beta_3 dadh_{it} + \beta_4 sdh_{it} + \beta_5 csyo_{it} + \varepsilon_{it}$

Model 2: $roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 co_{it} + \beta_2 dadh_{it} + \beta_3 sdh_{it} + \beta_4 csyo_{it} + \beta_5 lnvar_{it} + \varepsilon_{it}$

Model 3: $roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 dlnsat_{it} + \beta_2 dadh_{it} + \beta_3 sdh_{it} + \beta_4 csyo_{it} + \beta_5 fkxco_{it} + \varepsilon_{it}$

Model 4: $roa_{it} = \beta_0 + \beta_1 dadh_{it} + \beta_2 sdh_{it} + \beta_3 csyo_{it} + \beta_4 lnvar_{it} + \beta_5 fkxco_{it} + \varepsilon_{it}$

Tablo 12’de Hausman, Durbin-Watson, Baltagi-Wu LBI ve Wald test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 12. Hausman, Durbin-Watson ve Baltagi Wu Test Sonuçları

	Modified Bhargava et al. Durbin-Watson	Baltagi-Wu LBI	Wald Test		Hausman Test	
	İstatistik	İstatistik	İstatistik	Olasılık	chi2	Prob>chi2
Model 1	0,84179507	0,95161483	24457,90	0,0000	23,14	0,0003
Model 2	0,95838539	1,0573675	8640,75	0,0000	42,68	0,0000
Model 3	0,86411598	0,9736548	31981,77	0,0000	74,82	0,0000
Model 4	0,99011243	1,0883792	9003,93	0,0000	55,09	0,0000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12’de Hausman test sonucu incelendiğinde sabit etkiler modelinin geçerli olduğu, Wald test sonucu incelendiğinde değişen varyans sorununun var olduğu, Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI Testlerinin sonucu incelendiğinde ise otokorelasyon sorunu olduğu tespit edilmiştir. Modellerde T>N olması ve değişen varyans ile otokorelasyon problemi olması nedeniyle PCSE dirençli tahmincisi kullanılarak nihai sonuç tablosu oluşturulmuştur. Tablo 13’te dört modele ait sonuç bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 13. Nihai Model Sonuçları

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
co	-0.155 (0.298)	-0.151 (0.311)		
dlnsat	2.087*** (0.227)		2.092*** (0.232)	
dadh	0.975*** (0.345)	1.268*** (0.397)	0.965*** (0.365)	1.267*** (0.423)
sdh	0.0136 (0.0235)	0.0114 (0.0246)	0.0126 (0.0219)	0.0121 (0.0226)
csyo	-7.741*** (2.814)	-6.910** (2.870)	-8.981*** (2.539)	-9.942*** (2.605)
lnvar		-0.0599 (0.341)		0.320 (0.327)
fkxco			-5.034* (2.699)	-5.526* (2.849)
Constant	9.537*** (2.270)	10.34 (7.154)	14.74*** (3.667)	9.513 (6.314)
Observations	663	663	663	663
R-squared	0.151	0.030	0.159	0.046
Number of id	13	13	13	13

Standart hatalar parantez içerisindedir.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 13 incelendiğinde, imalat işletmelerinin nihai model sonucunda da belirtildiği gibi işletme büyüklüğü Model 1 ve Model 3'te satışlarla, Model 2 ve Model 4'te toplam varlıklar ile temsil edilmiştir. Ayrıca model 1 ve Model 2'de çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmeden tek başına kârlılık üzerinde nasıl bir etki yarattığı, Model 3 ve Model 4'te finansal risk ve çalışma sermayesi finansman stratejisinin etkileşime girmesi durumunda kârlılık üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Model 1'e göre, çalışma sermayesi finansman stratejisinin aktif kârlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Model 2 incelendiğinde, Model 1'de olduğu gibi aktif kârlılık ile çalışma sermayesi finansman stratejisi arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir.

Model 3 incelendiğinde, satışlar ve alacak devir hızının aktif kârlılığı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulunurken, çalışma sermayesi yatırım oranının aktif kârlılığı anlamlı ve negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda etkileşimli değişkendeki (fkxco) bir birimlik artışın aktif kârlılığı (roa) 5,034 birim azalttığı gözlemlenmiştir.

Model 4'e göre, etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerindeki etkisi Model 3'teki gibi negatif yönlü olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda hem Model 3 hem de Model 4'te firmaların finansal kaldıraç oranları ile çalışma sermayesi yönetim stratejilerinin etkileşime girmesi sonucunda üretilen etkileşimli değişkenin kârlılık üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 118 imalat ve 13 teknoloji firmasının çalışma sermayesi finansman politikalarının kârlılık üzerindeki etkisini bu etkinin çalışma sermayesi finansman politikalarının finansal risk ile etkileşimi neticesinde kârlılık üzerindeki etkisini tespit etmektir. Literatür incelendiğinde çalışma sermayesi finansman politikalarının kârlılık üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin finansal risk düzeyleri ile etkileşiminin kârlılık üzerindeki etkisini inceleyen çalışma bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın dikkat çeken bir diğer yönü faaliyet alanları ve varlık yapısı birbirinden oldukça farklı olan imalat ve teknoloji sektörünün karşılaştırılması ile sektörel farklılıkların ele alınmaya çalışılmasıdır.

İmalat işletmelerinin analiz sonuçları incelendiğinde, Model 1 ve Model 2'de görüldüğü üzere çalışma sermayesi finansman politikasının aktif kârlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkisi bulunmuştur (Ayrıçay, Kılıç ve Güner, 2021). Bu bulgu imalat işletmelerinin ihtiyatlı bir çalışma sermayesi finansman politikası izlemesinin kârlılığını artıracak anlamına gelebilmektedir. Literatürün aksini gösteren bu bulgunun sebebi, işletmelerin esas faaliyetleri dışındaki diğer olağan faaliyetlerle yani dönen varlıklar içerisinde yer alan menkul kıymet yatırımları ile kârlılık artışı sağlamış olabileceğini düşündürmektedir. Aktif kârlılık ve satışların logaritması arasında anlamlı ve

pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (Deloof 2003, Akbulut 2011, Korkmaz ve Yaman 2019). Bu sonuç firmaların esas faaliyetlerinde başarılı bir performans gösterdikleri anlamına gelebilmektedir. Model 3 ve Model 4'te ele alınan etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu imalat işletmelerinde çalışma sermayesi finansman stratejisi değişkeninin finansal kaldıraç değişkeni ile etkileşime girmeden önce de etkileşime girdikten sonra da aktif kârlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir ve bu da imalat işletmelerinin finansal kaldıraçtan iyi düzeyde yararlandığını gösterebilmektedir.

Teknoloji işletmelerinin analiz sonuçları incelendiğinde, çalışma sermayesi finansman stratejisi ile aktif kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Işıldak, 2023, Sağlam ve Karaca, 2015). Bu bulgu teknoloji işletmelerinde ihtiyatlı bir çalışma sermayesi stratejisi izliyor olmanın kârlılık üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını göstermektedir. İmalat işletmelerinde olduğu gibi teknoloji işletmelerinde de aktif kârlılık ile satışların logaritması arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (Deloof 2003, Akbulut 2011, Korkmaz ve Yaman 2019). Ayrıca teknoloji işletmelerindeki bütün modellerde aktif kârlılık ile alacak devir hızı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilerek literatür desteklenmiştir. Alacak devir hızı arttıkça nakit yaratma kapasitesi artmış olacaktır ki bu da kârlılığa pozitif yönde etki edebilmektedir (Öztürk ve Kaba 2021). Son olarak etkileşimli değişkenin aktif kârlılık üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla teknoloji işletmelerinde çalışma sermayesi finansman stratejisi değişkeninin finansal kaldıraç değişkeni ile etkileşiminin aktif kârlılığı azalttığını söylenebilmektedir. Çalışma sermayesi finansman stratejisi değişkeninin finansal kaldıraç değişkeni ile etkileşime girmeden önce aktif kârlılık ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi yok iken finansal kaldıraç değişkeni ile etkileşime girdikten sonra aktif kârlılık ile anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki içinde olduğunun tespiti teknoloji işletmelerinin bu noktada imalat işletmelerinden farklılaştığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, R. (2011). İMKB'de imalat sektöründeki işletmelerde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 40(2), 195-206.
- Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Akyüz, İ., Ersen, N., Aydın, A. ve Üçüncü, K. (2019). Kağıt ve kağıt ürünleri sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışma sermayesi ve kârlılık ilişkisi. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7(3), 1394-1402.
- Altan, M. ve Şekeroğlu, G. (2013). Çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin firma karlılığı üzerine etkileri: İMKB'de kayıtlı firmalar üzerinde bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30, 223-228.
- Alvarez, T., Sensini, L. ve Vazquez, M. (2021). Working capital management and profitability: Evidence from an emergent economy. International Journal of Advances in Management and Economics, 11(1), 32-39.
- Andriyani, E. T. W. A., Idris, I., Yuniawan, A., Hidayat, K., Arfianto, E. D. ve Hersugondo, H. (2024). The role of firm size as a moderating variable on the effect of working capital management on the profitability of public companies in Indonesia. The Seybold Report Journal, 19(01).

- Apan, M., İslamoğlu, M. ve Karataş, İ. (2018). Çalışma sermayesi bileşenlerinin karlılık üzerine etkisinin belirlenmesi: Borsa İstanbul'dan kanıtlar. *Business and Organization Research (International Conference)*. Karabük, Türkiye, 12-14- Eylül
- Ayrıçay, Y., Kılıç, M. ve Güner, Y. (2021). Çalışma sermayesinin firma kârlılığı üzerindeki etkisi: BİST KOBİ sanayi işletmelerinde bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), 1238-1254.
- Beyazgül, M. ve Karadeniz, E. (2020). Konaklama işletmelerinde çalışma sermayesinin kârlılığa etkisinin analizi: Türkiye–Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırması (Analysis of the effects of working capital on profitability in lodging companies: Comparison of Turkey–United States of America). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(3), 2029-2049.
- Bintara, R. (2020). The effect of working capital, liquidity and leverage on profitability. *Saudi Journal of Economics and Finance*, 4(01), 28-35.
- Coşkun, E. ve Kök, D. (2011). Çalışma sermayesi politikalarının karlılık üzerine etkisi: Dinamik panel uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 11(5), 75-85.
- Çakır, H. M. ve Küçük Kaplan, İ. (2012). İşletme sermayesi unsurlarının firma değeri ve karlılığı üzerindeki etkisinin İMKB’de işlem gören üretim firmalarında 2000–2009 dönemi için analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (53), 69-86.
- Çerçel, Ö. N. ve Sökmen, A. G. (2019). Çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığı üzerindeki etkisi: BİST’te işlem gören metal eşya, makine ve gereç yapım sektörü üzerinde bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 35-42.
- Deloof, M. (2003). Does working capital management affect profitability of Belgian firms? *Journal of business finance & Accounting*, 30(3-4), 573-588.
- Demirgüneş, K. ve Şamiloğlu, F. (2008). İşletme sermayesi yönetiminin kârlılık üzerindeki etkisi. 12. Ulusal Finans Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye, 22- 25 Ekim.
- Dinçergök, B. (2019). İşletme sermayesi yönetimi ve karlılık ilişkisi: Doğrusal olmayan ilişkinin BIST kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe sınanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 161-176.
- Durdu, D. ve Aydın, A. (2021). Çalışma sermayesi yönetiminin firma kârlılığı üzerindeki etkisi: BİST’te gıda, tütün ve içki sektörü üzerine bir uygulama. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(29), 437-453.
- Eljelly, A. M. (2004). Liquidity-profitability tradeoff: An empirical investigation in an emerging market. *International Journal of Commerce and Management*, 14(2), 48-61.
- Erkan, G. (2023). Çalışma sermayesi unsurlarının kârlılık üzerindeki etkilerinin Borsa İstanbul’da işlem gören tekstil, giyim eşyası ve deri şirketlerinde incelenmesine yönelik bir araştırma. *Eurasian Business & Economics Journal*, 31(02), 21-35.
- Eskin, İ., & Güvemli, B. (2020). Çalışma sermayesi yönetiminin kârlılığa etkisi: Borsa İstanbul 50 endeksi örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 65-76.
- Güdelci, E. N. (2016). İşletme düzeyinde çalışma sermayesi ve kârlılık ilişkisi-BİST’de faaliyet gösteren gübre işletmeleri üzerine bir çalışma. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 183-192.
- Helhel, Y. ve Karasakal, S. (2017). Konaklama işletmelerinde çalışma sermayesi yönetiminin karlılık performansına etkisi: Borsa İstanbul’da (BİST) bir uygulama. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 27-39.
- Islık, S. ve Koçyiğit, S. Ç. (2021). Çalışma sermayesi ve karlılık ilişkisi: Kamu hastane işletmelerine yönelik bir uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(1), 156-166.
- İşıldak, M. S. (2023). Çalışma sermayesinin işletme karlılığına etkisi: BIST XKOBİ endeksinde bir uygulama. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 15-30.
- Jaworski, J. ve Czerwonka, L. (2022). Profitability and working capital management: evidence from the Warsaw stock exchange. *Journal of Business Economics and Management*, 23(1), 180-198.
- Kendirli, S. ve Çankaya, M. (2016). BIST turizm endeksindeki şirketlerde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 4(2), 46-68.

- Kendirli, S. ve Konak, F. (2014). İşletme (çalışma) sermayesi yönetiminin firma performansı üzerindeki etkisi: BIST gıda, içecek endeksi uygulaması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (41).
- Keskin, R. ve Gökçalp, F. (2016). Çalışma sermaye yönetiminin firma kârlılığı üzerine etkisi: Panel veri analizi. Doğu Üniversitesi Dergisi, 17(1), 15-25.
- Korkmaz, T. ve Yaman, S. (2019). Çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığına etkisi: BIST turizm firmaları üzerine bir uygulama. Journal of Tourism Theory and Research, 5(2), 301-316.
- Lazaridis, I. ve Tryfonidis, D. (2006). Relationship between working capital management and profitability of listed companies in the Athens stock exchange. Journal of Financial Management and Analysis, 19(1), 1-12.
- Maswadeh, N. S. (2015). Association between working capital management strategies and profitability. International Journal of Accounting and Financial Reporting, 5(1), 91-98.
- Nazir, M. S. ve Afza, T. (2009). Impact of aggressive working capital management policy on firms' profitability. IUP Journal of Applied Finance, 15(8), 19-30.
- Ningsih, D. N. ve Handri, H. (2024). The influence of working capital on the profitability of food and beverage sector companies listed on the Indonesian stock exchange. Jurnal Ekonomi, 13(01), 756-764.
- Öndeş, T. ve Pagheh, E. (2018). Firmaların işletme sermayesi stratejileri ile risk, getiri ve karlılık yetenekleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Borsa İstanbul'da ampirik bir çalışma. Journal of Academic Value Studies, 4(21), 801-813.
- Öz, Y. ve Güngör, B. (2007). Çalışma sermayesi yönetiminin firma kârlılığı üzerine etkisi: İmalat sektörüne yönelik panel veri analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 319-332.
- Öztürk, E. ve Kaba, F. (2021). İşletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul (BIST) örneği. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 2(2), 27-38.
- Pham, K. X., Nguyen, Q. N. ve Nguyen, C. V. (2020). Effect of working capital management on the profitability of steel companies on Vietnam stock exchanges. The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 7(10), 741-750.
- Poyraz, E. (2012). İşletme sermayesi finanslama stratejilerinin karlılık oranları üzerindeki etkisi (Akbank TAŞ. uygulaması). Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 47-56.
- Rahmawati, M., Anggraeni, P. R., Maulan, S. T. ve Haryadi, D. (2024). Working capital and liquidity to the profitability of manufacturing companies listed on the IDX in 2019-2022. International Journal of Applied Finance and Business Studies, 11(4), 740-746.
- Sağlam, M. ve Karaca, S. S. (2015). Çalışma sermayesi unsurlarının firma karlılığına etkisi: Borsa İstanbul şirketleri üzerine bir uygulama. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 10(1), 119-132.
- Saldanlı, A. (2012). Likidite ve karlılık arasındaki ilişki-İMKB 100 imalat sektörü üzerine ampirik bir çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 167-176.
- Sensini, L. (2020). Working capital management and performance: evidence from Italian SME's. International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER), 11(2), 1749-1755.
- Serinoğlu, S.ve Güçlü, F. (2023). Çalışma sermayesi yönetiminin firma kârlılığına etkisi: Borsa İstanbul ana metal sanayi sektörü örneği. Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi, 4(2), 15-33.
- Stanić, M., Čita, M. ve Šulentić, M. S. (2023). The influence of working capital management on the profitability of manufacturing enterprises-the case of Croatia. South East European Journal of Economics and Business, 18(2), 126-139.
- Tekin, B. ve Bastak, S. N. (2021). Borsa İstanbul'da işlem gören en karlı şirketlerde işletme sermayesi-karlılık ilişkisinin araştırılması: Panel veri analizi yöntemi. Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 58(658), 137-156.

- Timur, E. ve Korkmaz, T. (2021). Çalışma sermayesi finanslama stratejilerinin firma kârlılığına etkisi: Borsa İstanbul imalat işletmeleri üzerine bir uygulama. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 629-652.
- Tomak, S. (2013). Çalışma sermayesi yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Turan, S. ve Bilgin, R. (2022). Gelişmekte olan ülkelerde net işletme sermayesi yönetiminin firma kârlılığı üzerine etkisi: Hiyerarşik model yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 350-367.
- Wang, Y. J. (2002). Liquidity management, operating performance, and corporate value: Evidence from Japan and Taiwan. *Journal of Multinational Financial Management*, 12(2), 159-169.
- Yıldız, B. ve Deniz, T. İ. (2020). BIST yıldız endeksinde işlem gören firmaların kârlılıklarına etki eden çalışma sermayesi faktörleri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 91-110.
- Yılmaz Türkmen, S. ve Söylemez, Y. (2019). İşletme sermayesi unsurlarının firma kârlılığı üzerindeki etkisi: BIST demir çelik metal ana sanayi sektörü örneği. *Journal of Finance Letters/Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 33(111), 11-32.
- Yücel, T. ve Kurt, G. (2002). Nakit dönüş süresi, nakit yönetimi ve kârlılık: İMKB şirketleri üzerinde ampirik bir çalışma. *İmkb Dergisi*, 6(22), 1-15.
- Zakari, M. ve Saidu, S. (2016). The impact of cash conversion cycle on firm profitability: Evidence from Nigerian listed telecommunication companies. *Journal of Finance and Accounting*, 4(6), 342-350.

SUMMARY

Working capital consists of current assets such as cash, securities, trade receivables and inventories. Today, it is a known fact that natural disasters, economic problems and epidemics are increasing. Well-managed working capital can enable businesses to cope with these situations. Effective management of working capital provides many advantages such as being able to continue daily activities effectively, working at full capacity, and overcoming problems encountered in extraordinary situations.

There are three working capital financing strategies that businesses can follow. These are prudent financing strategy, aggressive financing strategy and balanced financing strategy. In a prudent financing strategy, the level of working capital and liquidity is high. Therefore, risk and profit expectations may be low. In the aggressive financing strategy, enterprises that adopt the other two strategies invest less in working capital, have more risk, and therefore have the potential to earn higher profits. The balanced financing strategy is considered to lie between the aggressive and the prudent financing strategy, and the risk and profit expectation in this policy may be higher in the prudent strategy and lower in the aggressive strategy.

The aim of the study is to determine the effect of working capital financing policies of manufacturing and technology enterprises in Borsa İstanbul on profitability and to determine the results of this effect as a result of its interaction with financial risk. In the literature, there are many national and international studies examining the impact of working capital financing policies on profitability. However, there is no study examining the effect of the interaction of working capital financing strategies with financial risk levels on profitability.

According to the results of the panel data analysis, the effect of working capital financing policy, logarithm of sales, inventory turnover, total assets, financial risk interactive variable on return on assets in manufacturing enterprises

is significant and positive. There is no statistically significant relationship between working capital financing strategy and return on assets in technology enterprises. A significant and positive relationship was found between return on assets and logarithm of sales and receivables turnover. There is no significant relationship between return on assets and inventory turnover. In addition, working capital financing ratio and interactive variable were found to have a significant and negative effect on return on assets in technology enterprises.

Takipteki Tarımsal Krediler ve Tarım ÜFE İlişkisi: Fourier Testlerden Kanıtlar

Ömer KESKİN*

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de tarım-ÜFE değerindeki değişimin takipteki tarımsal kredi miktarındaki değişime etkisini ampirik olarak araştırma girişimidir. Veri dönemi olarak 2010M1-2024M4 yıllarını kapsayan aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada her türlü yapısal değişimi dikkate alan Fourier Artırılmış Dickey-Fuller (FADF) birim kök, Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL), Hata Terimleriyle Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS-FADL) eşbütünleşme ve Fourier Toda-Yamamoto (FTY) nedensellik test yöntemleri uygulanmıştır. Bulgular, tarım-ÜFE değerindeki %1’lik yükselişin takipteki tarımsal kredilerin miktarını uzun dönemde yaklaşık %0,62 kadar düşürdüğünü ve etkileşimin yönünün tarım-ÜFE’den takipteki tarımsal kredilere doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgulara dayalı olarak, Türk tarım ve bankacılık sektörü arasındaki ilişkinin karşılıklı fayda sağlanan bir ilişki çerçevesinde sürebilmesi için tarım işletmelerinin gelirlerini iyileştirici yasal düzenlemeler yapılması, her bir tarımsal kredi talebinin titiz incelemeye tabi tutulması ve paydaşların iş birliği ve sıkı koordinasyon içinde rollerini aktif bir şekilde oynamaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Kredi, Tarım-Üretici Fiyat Endeksi, Fourier Testler, Zaman Serisi Analizi

JEL Sınıflandırması: Q14, Q11

The Relationship between Agricultural Non-performing Credits and the Agricultural Producer Price Index: Evidence from Fourier Tests

ABSTRACT

This study empirically investigates the impact of changes in the agricultural PPI on the amount of non-performing agricultural credits in Türkiye. Using monthly data spanning the period from January 2010 to April 2024, this research applies several econometric methods that account for structural breaks, including the Fourier Augmented Dickey-Fuller (FADF) unit root test, the Fourier Autoregressive Distributive Lag (FADL) model, the Residual Augmented Least Squares (RALS-FADL) cointegration test, and the Fourier Toda-Yamamoto (FTY) causality test. The findings reveal that a 1% increase in the agricultural PPI reduces the amount of non-performing agricultural credits by approximately 0.62% in the long run, and the direction of the interaction is from the agricultural PPI to non-performing agricultural credits. Based on the findings, it is recommended that legal regulations be enacted to improve the incomes of agricultural enterprises, each agricultural credit application be meticulously scrutinized, and stakeholders actively cooperate and coordinate to maintain a mutually beneficial relationship between the Turkish agricultural and banking sectors.

Key Words: Agricultural Credit, Agricultural Producer Price Index, Fourier Tests, Time Series Analysis

JEL Classification: Q14, Q11

* Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, omerkeskin@yyu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-1939-2791.

(Makale Gönderim Tarihi: 16.07.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 27.02.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1517029

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Türk tarım sektöründe nakit ve nakit benzeri sermaye birikiminin seviyesi düşüktür. Dolayısıyla tarım işletmelerinin öz sermayeleri, tarım sektörünün büyüyebilmesi için tek başına yeterli değildir. Bu noktada tarım işletmelerinin dış kaynaklarla (krediler, devlet destekleme ödemeleri, hibeler vb.) desteklenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kredi Kayıt Bürosu, 2023).

Devletin tarımsal destekleri, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de tarım politikalarının kamuoyu gündeminde en çok olan ve dolayısıyla tartışılan kısmını oluşturmaktadır. Hatta zaman zaman tarımsal destekler yerine tarım politikaları ifadesi dahi kullanılabilmektedir. Aslında tarım politikaları tarımsal destekleri kapsadığı için bu kullanım pek yanlış değildir. Tarım politikaları genel olarak tarım sektörü ile ilgili tüm hükümet tasarruflarını ve müdahalelerini, tarımsal destekler ise bu politikaların parasal transfer kısmını içermektedir. Tarımsal destekler, doğrudan parasal transferle birlikte ticaret politikalarıyla tarım işletmeleri için oluşturulan korumacı avantajları ve dolaylı diğer destekleri de kapsamaktadır (Tarım Orman Şurası, 2022).

Üstü açık fabrika olarak bilinen tarımda üretilen ürünlerin fiyatları, ekstrem iklim olaylarına, nüfustaki artıştan kaynaklanan arz-talep dengesizliklerine ve işlenen tarım arazilerindeki daralmaya bağlı olarak şekillenmektedir. Ürün fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar tarım işletmelerinin gelirlerinde belirsizlik oluşturduğu için politika yapıcıları tarafından fiyat müdahalesine ve destekleme ödemelerine başvurulmaktadır. Böylelikle gelir belirsizliklerinin tarım işletmeleri üzerinde nakit akışları ile ilgili ortaya çıkaracağı olumsuz etkiler minimize edilmek istenmektedir (Keskin, 2024: 212).

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de devlet destekleme ödemeleri, tarım sektöründeki üretimin ve verimin devamlılığını sağlama, tarımsal ürünlerin katma değerini artırma ve tarım işletmelerinin gelirlerine istikrar kazandırma amaçlı uygulanmaktadır (Günay ve Tunçer, 2017: 25). Tarım sektörünün finansmanına yönelik tüm ödemeler, Türkiye’de hazine tarafından yapılmaktadır. Avrupa Birliği’ne üye gelişmiş ülkelerde ise ortak bir destekleme politikası izlenmektedir. Şöyle ki Avrupa Birliği’ndeki Ortak Tarım Politikası, üye ülkelerin hepsinde aynı geçerliliğe sahip bir politika niteliğindedir. Politika, Avrupa Birliği’nin yıllık bütçesinden sağlanan fonlarla yönetilmekte ve finanse edilmektedir. Ödemelerin bir kısmı tarım işletmelerine gelir desteği sağlamayı, diğer kısmı ise bölgesel projelerin finansmanı yoluyla kırsal kesimlerin ekonomik gelişmesine katkı sağlamayı içermektedir (Bruegel, 2018).

Tarım işletmelerinin dış kaynakları arasından krediler, devlet destekleme ödemelerinden ve hibelerden farklı olarak, belli bir faiz oranıyla ve vadeyle kullanılmaktadır. Yani borç mahiyeti taşıyan kredilerin vadesi geldiğinde faiziyle birlikte geri ödenmesi şarttır (Keskin, 2024: 222). Aksi durumda kredi takibe alınmakta ve krediyi kullandıran kuruluş yasal süreç başlatmaktadır. Sonuçta borcun tahsilatı, yapılandırma ve/veya haczedilen varlıkların (tarım arazisi, traktör vb.) satışıyla yapılmaktadır (İmecemobil, 2022).

Türk bankacılık sektöründe 2023'te tarım sektörüne sağlanan kredi desteğinin bakiyesi, önceki yıla göre %80 yükseliş göstererek yaklaşık 584 milyar TL olmuştur. Kamuya ait bankaların bakiyeden aldıkları pay %84 olarak hesaplanmıştır. Yani kamuya ait bankalar, tarımsal üretimin finansmanında itici bir güç olarak öne çıkmaktadırlar. Bu durumun temel nedeni, Hazine'nin tarım işletmelerine kredi faiz desteğinin (sübvansiyon) kamu bankaları aracılığıyla verilmesidir. Diğer taraftan özel sektöre ait bankalar da devletin yapısal geliştirmeleriyle tarımsal kredi kullandırımı konusunda motive edilmişlerdir. Böylelikle tarım sektörü, Türkiye'deki tüm ticari bankalar nezdinde kredilendirme noktasında muteber bir sektör durumuna gelmiştir (Kredi Kayıt Bürosu, 2023). Son yıllarda tarımsal kredilerin takibe düşme oranının giderek gerilemesi de ticari bankaların tarım sektörünü kredilendirme eğilimlerini güçlendirmiştir. Nitekim 2019'un Aralık ayında %4,87 seviyesinde olan takipteki tarımsal kredi oranı, 2022'nin Aralık ayında %0,80, 2024'ün Mayıs ayında ise %0,36 seviyesine gerilemiştir. Belirtilen bu yıllarda tarımsal kredilerin bakiyesi, sırasıyla 111,7, 337,5 ve 707 milyar TL tutarında gerçekleşmiştir¹ (BDDK, 2024).

Son yıllarda takipteki tarımsal kredi oranının hızlı düşüşünün üç nedeni olabilir. İlki Türkiye'de en çok tarımsal kredi kullandıran kamusal sermayeli T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından 2022'de önemli bir tarımsal kredi yapılandırma programının uygulanması, diğeri ise çiftçinin ürün satış fiyatının, yani çiftçinin eline geçen fiyatlardaki değişimi gösteren tarım-ÜFE'nin artmasıdır (Bloomberg HT, 2022; TÜİK, 2024). Diğer olası neden, toplam tarımsal kredi hacminin sürekli büyümesi ve dolayısıyla takipteki tarımsal kredilerin hacimden giderek daha düşük pay alabilmesidir. Bununla birlikte borç yapılandırma programı, T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin uygulamasıyla sınırlı kalmamış ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve özel sermayeli birçok ticari banka tarafından da farklı şartlarda uygulanmıştır (TZOB, 2023). Böylelikle tarım işletmelerine tarımsal kredi borçlarını ödeyip kredi sicillerini temiz tutabilmeleri imkânı sağlanmıştır. Diğer taraftan devlet ise her yıl birçok üründe piyasa fiyatını düzenleme görevini üstlenmekte ve bu yolla çiftçinin eline geçen fiyatları iyileştirme çabası göstermektedir.

Türkiye'deki tarım işletmesi sahibi çoğu çiftçinin tarım dışı gelir kaynağının sadece emekli aylığı olduğu düşünüldüğünde tarımsal üretimden elde ettikleri gelir seviyesinin girdi maliyetlerinin hızla yükseldiği günümüz şartlarında borçlarını zamanında ödeyip faaliyetlerini sürdürebilmeleri açısından çok daha önemli hale geldiği ileri sürülebilir. Buradan hareketle çiftçinin eline geçen fiyatlardaki değişimin bir göstergesi olan Tarım-ÜFE değerinde yaşanan değişimlerin takipteki tarımsal kredi miktarına etkisini incelemek ve bulgular doğrultusunda bazı politika önerileri geliştirmek, hem konunun kamuoyu gündemini sık sık meşgul eden güncel bir konu olması hem tarım ve bankacılık sektörü arasındaki ilişkinin güçlü kalması için önemlidir. Mevcut çalışmanın konusu, bu motivasyonla belirlenmiştir.

¹ Hesaplamalar yazar tarafından yapılmış olup ilgili veriler, Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık başlıklarını kapsamaktadır.

Literatürde takipteki tarımsal krediler ve tarım-ÜFE ilişkisini inceleyen herhangi bir çalışma tespit edil(e)memiştir. Ancak Türkiye ve yabancı ülke örneklemelerinde takipteki tarımsal kredileri ve tarım-ÜFE'yi ayrı ayrı ele almış birçok çalışma vardır. Bu çalışmalardan bir kısmı, literatür özeti olarak aşağıda sıralanmaktadır;

-Türkiye örnekleminde takipteki tarımsal kredi hususu, sadece Karabaş'ın (2024) çalışmasında çok kısıtlı olarak ve basit grafik analiziyle yer almıştır. Çalışmada takipteki kredi miktarının 2019'dan sonra azalış trendine girdiği saptanmıştır.

-Tarım-ÜFE hususu ise Eştürk ve Albayrak (2018), Demirağ ve Sağır (2022), Özyücel vd. (2022) ve Demirağ ve Sağır (2024) tarafından olmak üzere toplam 4 çalışmada birbirlerine benzer bir şekilde gıda fiyatlarıyla ilişkisi temelinde ARDL, Hatemi-J ve Engle-Granger gibi zaman serisi analizi yöntemleri uygulanarak ele alınmıştır. Demirağ ve Sağır (2024) gıda fiyatlarının döviz kurundaki değişimle kıyaslandığında tarım-ÜFE'deki değişimlerden daha fazla etkilendiğini, Özyücel vd. (2022) tarım-ÜFE'den gıda fiyatlarına doğru herhangi bir nedensellik olmadığını, Demirağ ve Sağır (2022) tarım-ÜFE'deki yükselişin gıda fiyatlarını yükselttiğini ve Eştürk ve Albayrak (2018) tarım-ÜFE'yle gıda fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ortaya koymuşlardır.

-Bunlardan farklı olarak, Ketenci ve Acar (2023), tarım-ÜFE hususunu döviz kuruyla ilişkisi temelinde ve yine Granger nedensellik testini uygulayarak incelemişlerdir. Çalışmada söz konusu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

-Yabancı ülkelerdeki örneklemelerde Muhović vd. (2019), Ijaz vd. (2019), Yuyu (2020), Oktavilia vd. (2020) ve Kibet vd. (2020) tarafından yapılan çalışmalarda takipteki tarımsal kredilerin oluşumunu etkileyen başlıca nedenler anket, genelleştirilmiş momentler, hata düzeltme modeli ve regresyon modeli uygulanarak incelenmiştir. Bu çalışmalarda enflasyonun (Muhović vd., 2019), girdi fiyatlarının, tarım dışı giderlerin, yüksek faiz oranlarının (Ijaz vd., 2019), makroekonomik gelişmelerin, uygulanan para politikalarının (Yuyu, 2020), tarım sektöründeki büyümenin (Oktavilia vd., 2020) ve reel GSYİH'nin (Kibet vd., 2020) takipteki tarımsal kredi oluşumunda etkili nedenler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Ekong ve Onye (2013) de bu konuyu incelemiş ve tarımsal kredilerin mevsimlere uygun olarak kullanılmamasının takipteki kredi miktarını artırdığını ifade etmişlerdir.

-Tarım-ÜFE hususu ise hasat miktarıyla ilişkisi temelinde Salmiah vd. (2019), temel hükümet politikaları ve kurumsal gelişim gibi olgularla ilişkisi temelinde Loginova ve Mann (2022) ve küresel boyuttaki ticaret anlaşmalarıyla ilişkisi temelinde Nugroho vd. (2024) tarafından genelleştirilmiş momentler ve sıradan en küçük kareler modeli gibi yöntemler uygulanarak analiz edilmiştir. Salmiah vd. (2019) yüksek hasat miktarının düşük tarım-ÜFE'yi beraberinde getirdiğini, Loginova ve Mann (2022) temel hükümet politikalarının ve kurumsal gelişimin tarım-ÜFE'de istikrar sağlanmasında kritik önem taşıdığını ve Nugroho

vd. (2024) GATT anlaşmasının uygulanmasının tarım-ÜFE'yi yükselttiğini vurgulamışlardır.

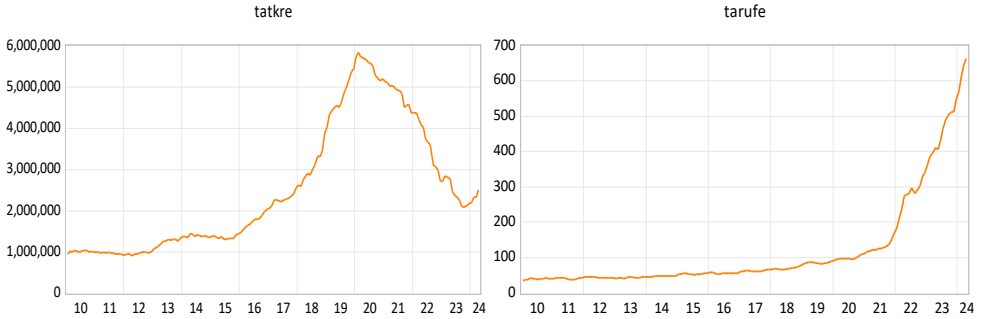
Takipteki tarımsal kredilerle tarım-ÜFE arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik ortaya atılmış bir teori bulunmamaktadır. Ancak bu çalışmada politika önerileri geliştirilirken tarımsal kredilere, desteklere, tarımsal girdilere, teknik bilgiye ve ürün pazarlarına erişimdeki artışın/kolaylığın tarım işletmelerindeki üretkenliği ve dolayısıyla elde edilen geliri artıracak ve böylelikle daha sürdürülebilir bir tarımsal üretim yapılacağı için tarıma finansman sağlama risklerinin azalacağını savunan değişim teorisi (Atah, 2019; Council on Smallholder Agricultural Finance, 2022) benimsenmiştir. Değişim teorisinde sermayenin tarım işletmelerine ve girdi üreticilerine etkin bir şekilde aktarılması tarımsal kalkınmanın ön koşulu sayılmaktadır.

Bu çalışma, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, takipteki tarımsal krediler ve tarım-ÜFE ilişkisini Fourier fonksiyonlarıyla güçlendirilmiş güncel zaman serisi analizi yöntemlerini uygulayarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında önce verilere ve yöntemlere ilişkin bilgi verilmiş, daha sonra bulgular ortaya konulup politika önerileri geliştirilmiştir.

I. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada 2010M1-2024M4 dönemini kapsayan takipteki tarımsal krediler ve tarım-ÜFE aylık verileri kullanılmıştır. Takipteki tarımsal krediler verisi BDDK'nın (2024) veri tabanından toplanmış olup milyon TL cinsinden veriyi, Tarım-ÜFE verisi ise TÜİK'in (2024) veri tabanından toplanmış olup 2020=100 temel yıllık veriyi temsil etmektedir. Veri setleri, 172 gözlemden oluşmakta ve Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık başlıklarını kapsamaktadır.

Şekil 1. Veri Değerlerinin Yıllara Göre Değişimi

Çalışmanın verileri mevsimsellik içermediği için mevsimsellikten arındırma işlemi yapılmamıştır. Veri başlangıcının dönem olarak 2010M1 seçilmesi, tarım-ÜFE verilerinin TÜİK tarafından bu tarihte yayınlanmaya başlanmış olması nedeniyle.

2020'nin başından itibaren seriler, ters yönde hareket etmiş gibi görünmektedir (bkz. Şekil 1). Ancak bu görünüm seriler arasındaki ilişkinin zaman serisi boyunca yönüne dair kesin bir sonuç olmadığı için detaylı analizlerin yapılması gerekmektedir.

Analiz kısmında sırasıyla Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilmiş FADF birim kök testiyle değişkenlerin durağanlık düzeyi, Banerjee vd. (2017) ve

Yılancı vd. (2023) tarafından geliştirilmiş FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testleriyle değişkenler arasındaki eşbütünleşme (kısa ve uzun dönem) ilişkisi ve en son Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilmiş FTY nedensellik testiyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Tüm testler Fourier fonksiyonları içerdiği için serilerdeki yapısal değişimler dikkate alınmıştır.

Fourier fonksiyonlarını kullanarak bir değişkenin durağanlık düzeyinin incelenmesi, ilk kez KPSS birim kök testini Fourier fonksiyonlarıyla genişleterek Fourier KPSS birim kök testi adıyla literatüre kazandıran Becker vd. (2006) tarafından önerilmiştir. Bu testten sonra literatüre Fourier fonksiyonlu birçok birim kök testi kazandırılmaya başlanmıştır. Örneğin, Enders ve Lee (2012), ADF birim kök testini Fourier fonksiyonlarıyla genişleterek Fourier ADF birim kök testi adıyla literatüre kazandırmışlardır. Testte tahmin edilmesi gereken husus Fourier fonksiyonlarının uygun frekans değeri olup yapısal değişimlerin ne zaman gerçekleştiğini, yani sayısını ve formunu bilmek gerekli değildir.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (1)$$

Fourier ADF birim kök testinde Eşitlik 1'deki modelde Δy_t içinde yer alan y yerine bu çalışmadaki değişkenler (takipteki tarımsal kredi ve tarım-ÜFE) sırasıyla atanarak değişken durağanlık düzeyleri tahmin edilmektedir. sin ve cos trigonometrik terimlerini içeren Fourier fonksiyonları anlamsız çıkarsa geleneksel ADF birim kök testinin sonuçlarına yer verilmelidir.

$$\Delta \text{tatkre}_t = \alpha_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \lambda_1 \text{tatkre}_{t-1} + \psi_1 \text{tarufe}_{t-1} + \theta_1 \Delta \text{tarufe}_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

FADL eşbütünleşme testinde Eşitlik 2'deki model tahmin edilmektedir. Eşitliğin sol tarafında takipteki tarımsal kredilerin (bağımlı değişkenin) birinci farkı, sağ tarafında ise sırasıyla deterministik bileşenler, bağımlı ve bağımsız değişkenin (tarım-ÜFE'nin) 1 gecikmeli durumları, bağımsız değişkenin birinci farkı ve kalıntılar bulunmaktadır.

FADL eşbütünleşme testi uygulanırken önce Fourier fonksiyonlarının uygun frekans değeri (k) tahmin edilmektedir. Daha sonra olası otokorelasyon sorununu düzeltmek için fark değişkenlerinin 1 gecikmeleri eşitliğin sağ tarafına eklenmektedir. Uygun gecikme uzunluğuna herhangi bir bilgi kriteriyle karar verilmektedir. Son aşamada ise bağımlı değişkenin 1 gecikmeli halinin anlamlılığı sınanarak değişkenler arasında bir eşbütünleşme olmadığını gösteren temel hipotezin geçerliliği incelenmektedir.

$$\Delta \text{tatkre}_t = \alpha_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \lambda_1 \text{tatkre}_{t-1} + \psi_1 \text{tarufe}_{t-1} + \theta_1 \Delta \text{tarufe}_t + \varphi_1 \hat{w} + \zeta_t \quad (3)$$

Kalıntıların yüksek momentlerinde bulunan bilginin $\hat{w}$ terimiyle geleneksel FADL eşbütünleşme eşitliğine dahil edilmesi sayesinde daha güçlü bir test olan RALS-FADL eşbütünleşme testinin eşitliğine ulaşılmakta ve böylelikle söz konusu bilgidan faydalanılmış olunmaktadır (Yılancı vd., 2023: 816). RALS-FADL eşbütünleşme testinde Eşitlik 3'teki model tahmin edilmektedir.

$$y_t = \delta_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \chi_1 y_{t-1} + \chi_2 y_{t-2} + \dots + \chi_{p+d} y_{t-(p+d)} + \mu_t \quad (4)$$

FTY nedensellik testinde Eşitlik 4'teki modelde sol taraftaki y yerine bu çalışmadaki değişkenler sırasıyla atanarak aralarında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı tahmin edilmektedir.

Çalışmadaki hipotez, “Takipteki tarımsal kredi miktarıyla tarım-ÜFE değeri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.” olarak belirlenmiştir.

II. BULGULAR

Analiz kısmında değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Dolayısıyla değişkenler arasındaki olası eşbütünleşme ilişkisi, bağımsız değişkendeki %... değişime karşı bağımlı değişkendeki %... değişim şeklinde yorumlanacaktır. Değişkenlerin logaritmik formları dahil edilerek kurulan model şu şekildedir;

$$\log tatkre_t = \alpha + \beta \log tarufe_t + \xi_t \quad (5)$$

Tahmin edilmek istenen Eşitlik 5'teki modelde sırasıyla bağımlı değişken, sabit terim, bağımsız değişkenin katsayısı, bağımsız değişken ve hata terimi yer almaktadır. t zamanın karşılığıdır.

FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testlerinin uygulanabilmesi için modeldeki değişkenlerin I(1) olması gerekmektedir. Dolayısıyla ilk aşamada birim kök testleriyle değişkenlerin durağanlık düzeyleri araştırılmıştır.

Tablo 1. Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişken	FADF Birim Kök Testi		Geleneksel ADF Birim Kök Testi	
	F Test İstatistiği	FADF Test İstatistiği	Test İstatistiği	p değeri
logtatkre	2,619 (1 ve 12) [#]	-3,789	-1,487	0,830
logtarufe	4,127 (1 ve 4) [#]	-1,934	0,821	0,999
dlogtatkre	-	-	-3,580	0,034**
dlogtarufe	-	-	-9,369	0,000*

[#] Fourier fonksiyonlarının %10 anlamlılık düzeyinde anlamsız olduğuna işaret etmektedir. Karşılaştırma yapılan değer 7,78'dir.

* ve ** ilgili değişkenin durağan olmadığını ifade eden temel hipotezin sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde reddedildiğine işaret etmektedir.

() Parantez içindeki değerler, sırasıyla frekansa ve uygun gecikme uzunluğuna işaret etmektedir.

Not: FADF ve geleneksel ADF birim kök testlerinde sabitli ve trendli modele ilişkin sonuçlar dikkate alınmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde F test istatistiğinin her iki değişken için de %10 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değerinden düşük çıktığı görülmektedir. Yani her iki değişken için Fourier fonksiyonları anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenlerin durağanlık düzeyleri değerlendirilirken FADF birim kök test sonucu değil, geleneksel ADF birim kök testinin sonucu dikkate alınmıştır.

ADF birim kök test sonucuna göre her iki değişken de birinci farkları alındığında durağanlaşmaktadır. Bu sonuca göre eşbütünleşme testlerini uygulamak için gerekli şart sağlanmıştır.

Tablo 2. Eşbütünleşme Testlerinin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Frekans Değeri	FADL Test İstatistiği	RALS-FADL Test İstatistiği	Rho
logtatkre	2	-5,773*	-5,453*	0,940

Not 1: k (frekans değeri)=2, n (bağımsız değişken)=1 ve gözlem sayısı 172'ye karşılık gelen tablo kritik değerlerine bakılmıştır.

[#] %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir. FADL test istatistiğinin karşılaştırıldığı tablo kritik değeri -5,01'dir (sabitli ve trendli). RALS-FADL test istatistiğinin karşılaştırıldığı tablo kritik değeri ise -4,90'dır (trendli).

Not 2: Sonuçlar, mutlak değer açısından yorumlanmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde eşbütünleşme testlerine ilişkin test istatistiklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu açıktır. Eşbütünleşme ilişkisinin hem yönünü hem dönem katsayılarını ortaya koyabilmek için FMOLS tahmincisi kullanılmış ve hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığına bakılmıştır.

Tablo 3. Uzun Dönem Katsayısı Tahmin Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	p değeri
logtatkre	logtarufe	-0,623	0,000*
	c	15,617	0,000*
	sin	0,150	0,001*
	cos	-0,116	0,010**

* ve ** katsayıların sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Not: Frekans değeri 2 kullanılarak oluşturulan *sin* ve *cos* trigonometrik terimleri modele bağımsız değişkenler olarak dahil edilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde takipteki tarımsal kredi miktarıyla tarım-ÜFE değeri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem ilişkisi olduğu görülmektedir. Tarım-ÜFE değerindeki %1 yükseliş, takipteki tarımsal kredi miktarını yaklaşık %0,62 oranında düşürmektedir. Diğer taraftan FMOLS tahmincisi kullanılırken modele dahil edilen trigonometrik terimlerin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. Kısa Dönem ve Hata Düzeltme Katsayılarının Tahmin Sonucu

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p değeri
dlogtarufe	-0,013	-0,188	0,850 [#]
Hata düzeltme katsayısı	-0,060	-4,330	0,000*
c	0,006	2,165	0,031**

[#] %10 anlamlılık düzeyinde anlamsız olduğuna işaret etmektedir.

* ve ** katsayıların sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Yani hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Başka bir deyişle, kısa dönemde oluşan dengeden sapma(lar), uzun dönemde ortadan kalkmaktadır. Ayrıca iki değişken arasındaki kısa dönem ilişkisi de negatif işaretlidir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Son kısımda değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını ortaya koyabilmek için FTY nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 5. Nedensellik Test Sonucu

İlişkinin Yönü	Test İstatistiği	Frekans Değeri (k)	Bootstrap p değeri
logtatkre $\rightarrow$ logtarufe	1,727	1	0,882
logtarufe $\rightarrow$ logtatkre	12,955	1	0,026*

* %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Not: Test, simülasyon sayısı 10.000 kullanılarak uygulanmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde bağımsız değişken olan tarım-ÜFE değeri değişkeninden bağımlı değişken olan takipteki tarımsal kredi miktarı değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Nedenselliğe ilişkin bu sonuç, yukarıda yer alan FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testlerinin sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda çalışmada belirlenen hipotez doğrulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada tarım-ÜFE değerinin takipteki tarımsal kredi miktarına etkisi Türkiye örnekleminde incelenmiştir. Literatürde bu etkinin nasıl olduğunu ekonometrik analizle incelemiş herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada varılan sonuç, çalışmanın özgünlüğü itibarıyla Türkiye örneklemini için bir ilk mahiyetindedir. Söz konusu iki değişken, COVID-19 pandemisiyle birlikte tarım sektöründe daha fazla ilgi gösterilmeye başlanan temel göstergelerden olması nedeniyle bu çalışmada ele alınmıştır. Çalışma kapsamında yapısal değişimleri dikkate alan ekonometrik analiz yöntemleri uygulanarak değişkenler arasındaki etkileşimi net bir şekilde ortaya koymak amaç edinilmiştir.

Amaç doğrultusunda 2010M1-2024M4 dönemini kapsayan veriler üzerine birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri uygulanarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Veri dönemi, olabilecek en geniş aralıktadır. Analizde yöntem olarak FADF ve geleneksel ADF birim kök, FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme ve FTY nedensellik testleri yer almıştır.

Eşbütünleşme testlerine göre; takipteki tarımsal kredi miktarı değişkeniyle tarım-ÜFE değeri değişkeni arasında uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki tarım-ÜFE değerindeki %1 yükseliş, takipteki tarımsal kredi miktarında yaklaşık %0,62 oranında düşüşe neden olmaktadır. Diğer taraftan değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi de negatif ancak istatistiksel olarak anlamsızdır.

Çalışmanın bulguları doğrultusunda şu politika önerileri geliştirilmiştir;

- Bilindiği üzere Türk tarım sektörü, tarımsal girdiler yönünden dışa bağımlı durumdadır. Dolayısıyla 2019'dan itibaren döviz kurunda yaşanan hızlı yükseliş, tarım işletmelerinin maliyetlerini ciddi bir şekilde ağırlaştırmıştır. Bu süreçte çiftçinin eline geçen fiyatlarda da yükseliş yaşanmış olsa da 2023'e kadar maliyetteki yükselişin gerisinde kalmıştır (TÜİK, 2024b, 2024a). Tarım sektöründe ciddi bir yapısal reform gerçekleştirebilmek için öncelikle bu durumun politika yapıcıları tarafından göz önünde bulundurulması ve sektörde yüksek girdi maliyeti baskısıyla oluşan kırılmalılığın kırsalda giderilmesi için yerli girdi üretiminin teşviklerle artırılması sağlanmalıdır. Yani tarım işletmeleri üzerindeki ciddi maliyet baskısını elimine etmek ve dolayısıyla gıda fiyatlarını kalıcı ve sürdürülebilir bir şekilde aşağı çekmek için uygulanması planlanan yapısal reformlara tarımsal üretim hikayesinin başından başlanmalıdır. Böylelikle hem çiftçinin hem nihai tüketicinin çıkarları birlikte korunacaktır. Ayrıca gıda tedarik zincirindeki gereksiz aracılık faaliyetlerinin sonlanması için başta Tarım Kredi Kooperatifleri olmak üzere diğer tüm tarımsal kooperatiflerin toptancı hallerindeki pazarlık güçlerini artırıcı düzenlemeler ivedilikle uygulanmalıdır.
- Tarımsal kredi kullanmak isteyen tarım işletmelerinin talepleri üzerinde doğru metotlar ve veriler kullanılarak işlem yapılmalıdır. Bunun için Frankfurt School'un Kredi Kayıt Bürosu bünyesinde oluşturduğu TARDES (Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi) tarımsal kredi çözüm

hizmetinin finansal kuruluşlar tarafından etkin bir şekilde kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Böylelikle çiftçilere ait tarımsal veriler kullanılarak talep edilen tarımsal kredilerin geri ödenebilirliği kolaylıkla saptanacaktır.

- Tarımsal kredi hizmeti veren tüm finansal kuruluşların çiftçiyle aynı dili konuşabilecek ve böylelikle talebini doğru anlayıp bu doğrultuda kendisine uygun olan tarımsal krediyi doğru limit ve vadeyle kullanmasını sağlayabilecek veteriner ve ziraat mühendisi gibi kişileri yeterince istihdam etmeleri gerekmektedir.
- Tarım Kredi Kooperatifleri, bir çiftçiyi ortak olarak bünyesine kattığı zaman 1 sefere mahsus olmak üzere T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’ye resmi yazı yazarak ilgili çiftçinin bankaya borcunun olup olmadığını sormaktadır. Sonraki süreçte Tarım Kredi Kooperatifleri, çiftçinin bankaya herhangi bir borcu olup olmadığını takip etmemektedir. Bu durumda ortaklık aşamasında dosyasına borcu yoktur yazısı koyulan çiftçi, sonraki süreçte T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’den sübvansiyonlu tarımsal nakdi kredi, Tarım Kredi Kooperatifleri’nden de sübvansiyonlu tarımsal girdi kredisi kullanabilmektedir. Söz konusu düzensiz borçlanma, borçlardan birinin ve/veya ikisinin birden öden(e)memesiyle ve dolayısıyla takipteki tarımsal kredilerin artmasıyla sonuçlanabilmektedir. Takipteki tarımsal kredilerde bu gibi bir artışın önüne geçmek için T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatifleri, çiftçilerin sübvansiyonlu tarımsal kredi taleplerini yakından takip edecek şekilde devamlı ve sıkı bir koordinasyon içinde çalışmalıdırlar.
- Günümüzde sübvansiyonlu tarımsal krediler, en cazip krediler durumundadır. Dolayısıyla piyasada çiftçiler üzerinden amacı dışında tarımsal kredi kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu durumun önüne denetimle geçmek her ne kadar mümkün değilse de çiftçilerin olası olumsuz sonuçlar ile ilgili bilinçlendirilmeleri önem arz etmektedir.
- Finansal konular ile ilgili çiftçilere yönelik ciddi bir bilinçlendirme faaliyeti yürütülmelidir. Bu doğrultuda ticari bankalar, üniversiteler, belediyeler, tarımsal kooperatifler ve TRT arasında iş birliği yapılarak eğitimler ve reklamlar verilmelidir. Özellikle çiftçilerin köylerinde “sükse yapmak” için “desinler mantığı ile” örneğin, en büyük ve pahalı traktörü ihtiyaç ve kapasite olmamasına rağmen almalarının önüne geçecek ve böylelikle borç yükü altında icaralarla boğuşmalarını önleyecek bilincin oluşturulmasına özen gösterilmelidir. Diğer taraftan çiftçilere değişen iklim şartlarına bağlı olarak uygun teknolojilerin doğru kullanımı konusunda bilgi ve finansal destek sağlanması ve bu doğrultuda devlet desteklerinin ve teşviklerinin T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve faizsiz bir alternatif olarak da T.C. Ziraat Katılım Bankası A.Ş. üzerinden uygulanması gerekmektedir.

Başka bir çalışma yapılarak takipteki tarımsal kredilerin yıllık ortalama döviz kuru, enflasyon ve faiz gibi makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi zaman serisi analiziyle incelenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Öğr. Gör. Dr. Ömer KESKİN tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Atah, U. I. (2019). *Proposed Bay' Al-Salam with Takaful and Value Chain Model for Financing Agriculture in Kano State, Nigeria* [Doctoral Dissertation]. International Islamic University.
- Banerjee, P., Arčabić, V. and Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market. *Economic Modelling*, Vol. 67, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004>
- BDDK. (2024). *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim)-Sektör*. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.
- Becker, R., Enders, W. and Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, Vol. 27, No. 3, 381-409. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2006.00478.x>
- Bloomberg HT. (2022). *Ziraat Bankası'nda Tarım Kredilerine Yapılandırma Programı*. <https://www.bloomberght.com/ziraat-bankasi-nda-tarim-kredilerine-yapilandirma-programi-2298457>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.
- Bruegel. (2018). *EU Budget, Common Agricultural Policy and Regional Policy-En route to Reform?*. <http://bruegel.org/2018/02/eu-budget-common-agricultural-policy-and-regional-policy-en-route-to-reform/>, Erişim Tarihi: 02.11.2024.
- Council on Smallholder Agricultural Finance. (2022). *Case Studies*. <https://csaf.org/case-studies/>, Erişim Tarihi: 11.07.2024.
- Demirağ, İ. ve Sağır, M. (2022). Türkiye'de Gıda Fiyatları Endeksi ile Tarım Ürünleri Üretici Fiyatları Endeksi Arasındaki İlişkinin Engle-Granger Yöntemi ile İncelenmesi. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, Sayı 24, 98-105.
- Demirağ, İ. ve Sağır, M. (2024). Gıda Fiyatları Neden Yükseliyor? Türkiye'de Üretici ve Döviz Kuru Etkisinin ARDL ile İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 33-46. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1288378>
- Ekong, C. N. and Onye, K. U. (2013). *Matching Credit with Season: An Issue for Non Performing Agricultural Loans in Nigeria*. <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/88306.html>, Erişim Tarihi: 04.11.2024.
- Enders, W. and Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, Vol. 117, No. 1, 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Eştürk, Ö. ve Albayrak, N. (2018). Tarım Ürünleri-Gıda Fiyat Artışları ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı 18, 147-158. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.353991>
- Günay, H. F. ve Tunçer, M. (2017). Türkiye'de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, 15-30.
- Ijaz, A., Hafeez Siddiqui, S., Rasheed, R. and Shahid Nawaz, M. (2019). Factors Affecting Delay in Agricultural Loan Recovery among Small Scale Farmers in Sahiwal Region Pakistan. *Journal of Management Sciences*, Vol. 6, No. 2, 48-53. <https://doi.org/10.20547/jms.2014.1906204>
- İmecemobil. (2022). *Tarımsal Kredi Borcunu Geciktirirsem Ne olur?* Tarım Ekonomisi. <https://imecemobil.com.tr/tarim-ekonomisi/tarimsal-kredi-borcunu-geciktirirsem-ne-olur/>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.

- Karabaş, S. (2024). Tarımsal Kredi Pazarında Kredi Kullanım Kapasitesinin Türkiye’de ve Dünyada Karşılaştırmalı Analizi. *Eurasian Journal of Agricultural Economics*, Cilt 4, Sayı 1, 44-56.
- Keskin, Ö. (2024). Tarımsal Kredilerin ve Desteklerin Bitkisel Üretim Verimliliğine Etkilerinin Analizi: Kesirli-Frekanslı Fourier ARDL Sınır Testi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 213-227. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1452129>
- Ketenci, S. T. and Acar, M. S. (2023). The Relationship Between Producer Price Index of Agricultural Products and the Exchange Rate: The Case of Turkey. In G. Gürçay and A. Manafidizaji, *Balkan 7th International Conference on Social Sciences* (pp. 49-62), Skopje, Academy Global Publishing House.
- Kibet, B. G., Nyaoga, R. and Kingwara, R. (2020). Effect of Selected Factors on Non-performing Agricultural Loans in Commercial Banks in Kenya. *International Journal of Finance and Banking Research*, Vol. 6, No. 5, 90-95. <https://doi.org/10.11648/j.ijfbr.20200605.11>
- Kredi Kayıt Bürosu. (2023). *Tarımsal Görünüm Saha Araştırması 2023*. <https://www.kkb.com.tr/Resources/ContentFile/Tarimsal-gorunum-saha-arastirma-raporu2023.pdf>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.
- Loginova, D. and Mann, S. (2022). Institutional Contributions to Agricultural Producer Price Stability. *Agricultural and Food Economics*, Vol. 10, No. 12, 1-22. <https://doi.org/10.1186/s40100-022-00219-6>
- Muhović, A., Radivojević, N. and Ćurčić, N. (2019). Research of Factors of Non Performing Agricultural Loans by Primary Data Panels. *Ekonomika Poljoprivrede*, Vol. 66, No. 2, 569-578. <https://doi.org/10.5937/ekopolj1902569m>
- Nazlıoğlu, Ş., Görmüş, N. A. and Soyaş, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, Vol. 60, 168-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Nugroho, A. D., Ma’ruf, M. I., Nasir, M. A., Fekete-Farkas, M. and Lakner, Z. (2024). Impact of Global Trade Agreements on Agricultural Producer Prices in Asian Countries. *Heliyon*, Vol. 10, No. 2, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24635>
- Oktavilia, S., Firmansyah, Sugiyanto, F. X., Prayogi, R. and Aprilian Hidayat, H. (2020). Non-Performing Loan in Fishery Sector, Indonesia. *The 5th International Conference on Tropical and Coastal Region Eco Development*, Vol. 530, No. 1, 1-5. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/530/1/012025>
- Özyücel, M., Öztürk, M. ve Altıntaş, N. (2022). Türkiye’de Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi, Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi ve Gıda Enflasyonu Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi. içinde F. Tuna ve M. F. Buğan, *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar : Ekonomi & Politika* (ss. 41-58). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Salmiah, Herawati and Khaliqi, M. (2019). The Impacts of Harvest on Price Index of Producer (Case study: Hamparan Perak Subdistrict, Deli Serdang Regency, Indonesia). *International Conference on Agriculture, Environment, and Food Security*, Vol. 260, No. 1, 1-5. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/260/1/012010>
- Tarım Orman Şurası. (2022). *Tarımsal Destekleme Politikaları Grubu Çalışma Belgesi*. <https://cdn.nys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetGaleriFile/330/DosyaGaleri/956/14%20Tarimsal%20Destekleme%20%20Politikaları%20Grubu%20%20Çalışma%20Belgesi.pdf>, Erişim Tarihi: 03.11.2024.
- TÜİK. (2024a). *Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi, Nisan 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarim-Urunleri-Uretici-Fiyat-Endeksi-Nisan-2024-53481>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.
- TÜİK. (2024b). *Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi, Mart 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal-Girdi-Fiyat-Endeksi-Mart-2024-53467>, Erişim Tarihi: 10.07.2024.
- TZOB. (2023). *2022 Yılı Değerlendirmesi ve 2023 Yılı Beklentileri*. <https://www.tzob.org.tr/basin-odasi/haberler/2022-yili-degerlendirmesi-ve-2023-yili-beklentileri>, Erişim Tarihi: 05.07.2024.

- Yılancı, V., Ulucak, R., Zhang, Y. and Andreoni, V. (2023). The Role of Affluence, Urbanization, and Human Capital for Sustainable Forest Management in China: Robust Findings from A New Method of Fourier Cointegration. *Sustainable Development*, Vol. 31, No. 2, 812-824. <https://doi.org/10.1002/sd.2421>
- Yuyu, W. (2020). Research on the Influencing Factors of Non-Performing Loan Rate of Agricultural Commercial Bank based on Multiple Regression Model. *Academic Journal of Business & Management*, Vol. 2, No. 2, 44-52. <https://doi.org/10.25236/AJBM.2020.020206>

SUMMARY

Unlike previous studies in the literature, this research aims to explore the relationship between non-performing agricultural credits and the agricultural Producer Price Index (PPI) using advanced time series analysis methods enhanced with Fourier functions. The study employs monthly data on non-performing agricultural credits and the agricultural PPI covering the period of 2010M1-2024M4. As the data do not exhibit seasonality, no seasonal adjustment was made. The starting point of the data as 2010M1 is due to the commencement of the publication of agricultural PPI data by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) in that year.

In the existing literature, there are no studies that have directly examined the relationship between non-performing agricultural credits and the agricultural PPI using econometric analysis. Therefore, the conclusions reached in this study represent a first for the Türkiye context in terms of originality. The two variables in question were selected for this study because they gained increased attention as key indicators in the agricultural sector, particularly in the wake of the COVID-19 pandemic.

In the analysis section, the stationarity level of the variables was first examined using the Fourier Augmented Dickey-Fuller (FADF) unit root test developed by Enders and Lee (2012). The cointegration (short and long run) relationship between the variables was investigated using the Fourier Autoregressive Distributive Lag (FADL) and Residual Augmented Least Squares-FADL (RALS-FADL) cointegration tests developed by Banerjee et al. (2017) and Yilanci et al. (2023), respectively. Lastly, the causality relationship between the variables was explored using the Fourier Toda-Yamamoto (FTY) causality test developed by Nazlioglu et al. (2016). Since all tests incorporate Fourier functions, all structural changes within the series were accounted for.

The natural logarithmic transformations of the variables were used in the analysis. Therefore, any potential cointegration relationship between the variables was interpreted as a percentage (...%) change in the dependent variable corresponding to a percentage change in the independent variable.

The hypothesis of the study was determined as follows: “There is a negative and statistically significant cointegration relationship between the amount of non-performing agricultural credits and the value of the agricultural PPI.”

According to the cointegration tests, there was a negative and statistically significant long run relationship between the amount of non-performing agricultural credits and the value of the agricultural PPI. Specifically, a 1% increase

in the agricultural PPI leads to approximately a 0.62% decrease in the amount of non-performing agricultural credits. On the other hand, the short run relationship between the variables is also negative but statistically insignificant. The error correction coefficient in the study was negative and statistically significant, indicating that any deviations from the long run equilibrium between the variables in the short run are corrected over time.

As a result of the analysis, the hypothesis set forth in the study was confirmed.

Based on the findings, it is recommended that legal regulations be enacted to improve the incomes of agricultural enterprises, each agricultural credit application be meticulously scrutinized, and stakeholders actively cooperate and coordinate to maintain a mutually beneficial relationship between the Turkish agricultural and banking sectors.

A subsequent study could investigate the relationship between non-performing agricultural credits and macroeconomic variables such as the annual average exchange rate, inflation, and interest rates using time series analysis.

Dijital Ekonomi ve CO₂ Emisyonu Kavramları Arasındaki İlişki: Bibliyometrik Analiz

Pınar ÇOMUK*

ÖZ

Hükümetlerin, işadamlarının, araştırmacıların, politikacıların ilgisini çekmeye başlayan dijital ekonomi yaklaşık 20 yıl önce ortaya atılmıştır. Dijital ekonominin hızla büyümesi beraberinde elektrik talebini artırmış ve bu önemli bir CO₂ emisyonu sorunu yaratmıştır. Bu çalışma, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymaya çalışan araştırmaların yanı sıra yayın, ortak yazarlık, anahtar kelimelerin ortak kullanımı ve bu konulardaki atıfları inceleyerek bibliyometrik analiz gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma için kullanılan 337 belge, Web of Science veri tabanından, SCI Expanded, SSCI ve ESCI koleksiyonlarından elde edilmiş ve toplanan bilgilerin işlenmesi VOSviewer yazılımından faydalanılarak yapılmıştır. Elde edilen bulgular, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konuları üzerine araştırma üretimi ve doküman yayınının yıllar itibarı ile artış gösterdiği ve literatürdeki yayınlardaki artışın önemli ölçüde 2021'den bu yana gerçekleştiği ve Çin'in konuyla ilgili araştırmalara öncülük ettiği yönündedir. Web of Science veri tabanında dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konuları üzerine bibliyometrik bir analiz tespit edilmediğinden, bu makale bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, CO₂ Emisyonu, Nitel Araştırma, Bibliyometrik Analiz
JEL Sınıflandırması: Q43, Q54, P28.

The Relationship Between Digital Economy and Co2 Emission Concepts: A Bibliometric Analysis

ABSTRACT

The digital economy, which started to attract the attention of governments, businessmen, researchers and politicians, was introduced about 20 years ago. The rapid growth of the digital economy has led to an increase in electricity demand, creating a significant CO₂ emission issue. This study aims to conduct a bibliometric analysis by examining research on the mutual relationship between the digital economy and CO₂ emissions, as well as analyzing publications, co-authorship, shared keywords, and citations on these topics. The 337 documents used for the research were obtained from the Web of Science database, including the SCI Expanded, SSCI, and ESCI collections, and the data processing was done using VOSviewer software. The findings indicate an increase in research production and document publication on the topics of the digital economy and CO₂ emissions over the years, with a significant increase in publications since 2021, and China has been leading the way in related research. As a bibliometric analysis on the topics of digital economy and CO₂ emissions was not identified in the Web of Science database, this article aims to fill this gap.

Key Words: Digital Economy, CO₂ Emission, Qualitative Research, Bibliometric Analysis.
JEL Classification: Q43, Q54, P28.

*Öğr.Gör.Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Maliye Programı.pinarer45@hotmail.com ORCID Bilgisi: 0000-0001-6755-4997

(Makale Gönderim Tarihi: 13.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 30.05.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1532835

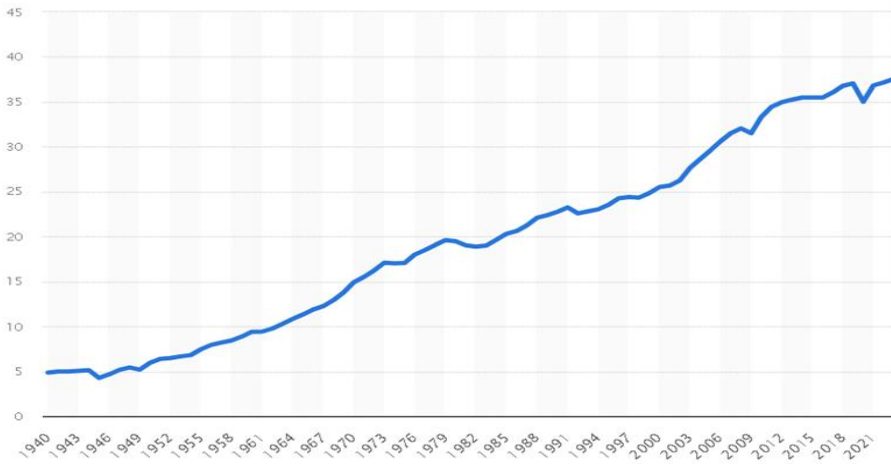
Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Küresel ekonomi, iklim değişikliği gibi önemli ve acil bir sorunla karşı karşıyadır. İklim değişikliğini hafifletmek için Karbon (CO₂) emisyonlarının azaltılması, tüm ülkelerin bu görevi paylaşmak için ortak çaba göstermesini gerektiren acil bir görev haline gelmiştir. Dünya çapında 130'dan fazla ülke ve bölge şu anda karbon nötr hedefler önermiştir (Hou & Fu,2024).

Sanayi Devrimi'nden bu yana, insan yaşamını önemli ölçüde etkileyen çevresel sorunların başında gelen küresel ısınma, insan faaliyetleri neticesinde karbondioksit gibi çok sayıda sera gazının salınımına yol açarak atmosferdeki sera gazı konsantrasyonunu keskin bir şekilde arttırmaktadır. Şekil 1, Statista'dan toplanan karbondioksit emisyonu (milyon metrik ton) verilerini göstermektedir. Küresel CO₂ emisyonlarının bir bütün olarak artmakta olduğunu görülebilmektedir. 1940 yılında küresel CO₂ emisyonu 4.86 milyon metrik ton iken, 2021 yılında 37.55 milyon metrik tona yükselmiştir.

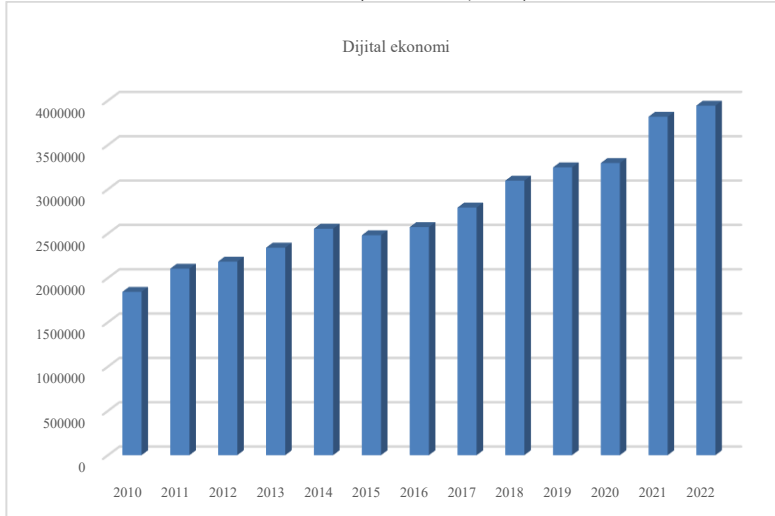
Şekil 1. Küresel CO₂ Emisyonu (1940-2021) (Statista, 2024)

1990'lardan bu yana bilgisayar teknolojisinde çok büyük ilerlemeler gerçekleşmiştir. Bu ilerlemeler beraberinde yapay zekâ, blok zinciri teknolojisi, 5G teknolojisi ve dijital ekonomi gibi birçok yeni ekonomik kavramın da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dijital ekonomi, kaynakların hızlı bir şekilde optimum tahsisini ve yenilenmesini yönlendiren ve gerçekleştiren ve büyük verilerin tanımlanması, seçilmesi, filtrelenmesi, depolanması ve kullanılması yoluyla yüksek kaliteli ekonomik kalkınma sağlayan ekonomik bir formdur. ABD Ticaret Bakanlığı, makro ve mikro ekonomide temel bir kaynak olarak bilginin belirleyici rolüne odaklanan dijital ekonomi hakkındaki ilk araştırma raporunu 15 Nisan 1998 tarihinde yayınlamıştır. O tarihten bu yana dijital ekonomi hızla yeni milenyumda ekonomik büyümenin motoru haline gelmiştir (Tapscott, 1998). Şekil 2, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından toplanan dijital olarak sunulan hizmetlerdeki uluslararası ticaret eğilimini (cari fiyatlarla milyar ABD doları) göstermektedir. Dijital olarak sunulan hizmetlerde küresel uluslararası ticaret 2010 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Dijital olarak

sunulan hizmetlerin ihracatı 2010 yılında 1841,77 milyar ABD dolarından 2022 yılında 3941,925 milyar ABD dolarına yükselirken, ithalatı 2010 yılında 1666,86 milyar ABD dolarından 2022 yılında 3366,003 milyar ABD dolarına yükselmiştir.

Şekil 2. Dijital Olarak Sunulabilen Hizmetlerde Uluslararası Ticaret, 2010-2022.
(Unctadstat,2023)

Son yıllarda hızla artan dijitalleşme, birçok dijital ekonomi sektöründe hızlı gelişimlere yol açmıştır. Dijital ekonominin önemli bir bileşeni olarak bilgi ve iletişim teknolojisi araçları ve hizmetleri, dijital ekonominin işleyişini kökten değiştirmiştir. Genel olarak insanlar yaşar, çalışır, iletişim kurar ve seyahat ederler (Belkhir ve Elmeligi, 2018). Bu durum diğer ekonomik sektörler üzerinde çarpımsal bir etki yaratmaktadır (Mattioli, 2013). Bununla birlikte, dijital ekonomi sektörlerinin gelişimi sayısız üretim ve güç tüketimi ile birlikte yeni dijital cihazlar (Sadorsky, 2012; Walker, 1985), göz ardı edilemeyecek CO₂ emisyonları üretmektedir. Dünyanın birçok ülkesi, ağırlıklı olarak enerji üretimi için büyük miktarlarda CO₂ salan fosil yakıtlar kullanmaktadır. Nordik modelini ortaya atan İsveç, Danimarka, Norveç, Finlandiya ve İzlanda ülkelerinde karbon vergisi uygulamalarıyla karbon vergisinden elde edilecek gelirler ile önemli ölçüde çevresel inovasyonların desteklenmesi, yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarının teşvik edilmesi amaçlamaktadır (Ercoşkun ve Kovancılar, 2023). Türkiye’de, dijital ekonomi ile ilgili vergilendirme stratejisinde ilk olarak KDV ve stopaj yöntemi benimsemiştir (Akkaya ve Gerçek, 2019).

Yenilikçi teknolojiler ve dijital ekonominin finansal verimliliği yoluyla CO₂ emisyonlarının azaltılması ekonomik büyümeyi artırabilmektedir. Hükümetler ve işletmeler, finansal etkinlik ve ekonomik kalkınma sayesinde CO₂ emisyonlarını önemli ölçüde azaltan çevre dostu teknolojiler uygulayabilmektedir. Finansal etkinlikler dijital ekonomiyi teşvik ederek işletmeleri çevre dostu girişimlerde bulunmaya ve CO₂ emisyonlarını azaltmaya teşvik etmektedir (Zhang ve ark. 2023).

I. .YÖNTEM

Türkiye’de son zamanlarda dijital, yeşil dönüşüm konularında ilk olarak, 2022 tarihinde düzenlenen 14. Rekabet Kongresi’nde, Sektörel Dernekler Federasyonu tarafından “Dijital ve Yeşil Dönüşen Sektörler” temasıyla farkındalık oluşturulmaya başlanmıştır (Zencirli, 2024). Çalışmada dünyada yıllar itibari ile önemi giderek artan dijital ekonomi ve küresel bir sorun haline gelen CO₂ emisyonu konularını ele alan bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Bibliyometrik analiz, yayınlanmış makaleleri incelemek ve tanımlamak için kullanılan nicel bir yöntemdir ve araştırmacıların odaklandıkları bir alandaki bilimsel araştırmaları değerlendirmeleri için faydalıdır (Rey-Martí vd., 2016). Bu bibliyometrik analiz iki aşamalı bir yaklaşım kullanılarak yapılmıştır; ilki veri tabanının seçimi, diğeri ise arama metodolojisidir. En önde gelen iki bibliyografik veri tabanı Scopus ve Web of Science’tır. Web of Science, 1955 yılında Eugene Garfield tarafından kurulan veri tabanlarının en eskisidir ve Bilimsel Bilgi Enstitüsü (ISI) tarafından 1964 yılında Science Citation Index (SCI) olarak yayınlanmıştır. Web of Science 1997 yılında çevrimiçi olarak kullanıma sunulmuştur ve Clarivate 2016 yılından bu yana Web of Science veri tabanını yönetmektedir. Web of Science, 34.000’den fazla dergiden 193 milyondan fazla kayda sahiptir (Clarivate, 2019) ve konular, anahtar kelimeler, yazarlar ve dergiler kullanılarak gelişmiş arama için geniş seçenekler sunar. Ayrıca sonuçları analiz etmek ve atıf raporları oluşturmak için bir seçenek sunar. Bu nedenle Web of Science bu çalışma için seçilmiştir.

Bibliyometrik ve içerik analizlerinin birlikte kullanımı, Spiegel-Rosing (1977) tarafından vurgulanan bir eğilim olarak, akademisyenler arasında giderek artan bir popülerlik kazanmıştır. Bibliyometrik inceleme aşamasında Hallinger (2021), Paul ve diğerleri (2021) ve Khan (2022) gibi araştırmacılar bu alandaki önceki araştırmaları dört kategoriye ayırmıştır: tanımlayıcı, bütünleştirici, sistematik ve meta-analiz incelemeleri. Bu çok yönlü yaklaşım, mevcut araştırmaların, etkilerinin ve gelecekteki yönelimlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu analizin bir diğer adımı literatür taramasıdır. Literatür taraması, Web of Science’ın gelişmiş arama özelliği ve belirli arama stratejileri kullanılarak aşağıda listelenmiştir:

Erişim Tarihi	: 27 Aralık 2023
Konular	: ‘Dijital Ekonomi ve CO ₂ emisyonu’
Diller	: ‘Tüm diller’
Belge türleri	: ‘Tüm belge türleri’
Zaman aralığı	: ‘Tüm yıllar (1996 - 2023)’
Veritabanları	: ‘WoS Core Collection’
Elde edilen sonuçlar	: 337 belge

Bu çalışmada WoS veri tabanında yer alan SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde taranan dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu literatürü 1996-2023 yılları arasında incelenmiştir. Arama yaparken “digital economy, CO₂ emission” anahtar kelimeleri, 1996-2023 tarih aralığı kısıtı ve yayın türü sınırlaması (makale, konferans bildirisi, erken erişim, makale derlemesi ve kitap bölümü) kullanılmıştır.

Bu zaman ve kısıtlar ile 337 dokümana ulaşılmış ve bu dokümanlara bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler Excel ve VOSviewer yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRMESİ

Yapılan araştırmanın bulgular bölümünde SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerinde taranan dergilerde yayımlanmakta olan ‘dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu’ konuları ile ilgili yapılmış çalışmalarla ilgili bilgiler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. İncelemesi Gerçekleştirilen Yayınların Türlerine Göre Dağılımı

Makale	279
Erken Erişim	28
Konferans Bildirisi	29
Makale Derlemesi	7
Kitap Bölümü	1

Tablo 1’de incelenen yayınların %82,78’inin makale, % 8,30’unun erken erişim, % 8,6’sının konferans bildirisi ve % 2,07’sinin makale derlemesi ve %0,29’unun kitap bölümü türünde olduğu görülmektedir. İncelemeye dahil olan yayınların indekslere göre dağılımına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: İncelemesi Gerçekleştirilen Yayınların İndekslerine Göre Dağılımı

İndeks	Yayın Sayısı
Social Scince Citation Index (SSCI)	122
Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded)	210
AHCI	14

Tablo 3, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu alanlarında araştırmacılar arasında en sık görülen iş birliklerini, gerçekleşme sıklıklarına göre sıralayarak bağlı bulundukları üniversiteleri sunmaktadır.

Tablo 3. Yazarların Kurumsal Üniversiteleri

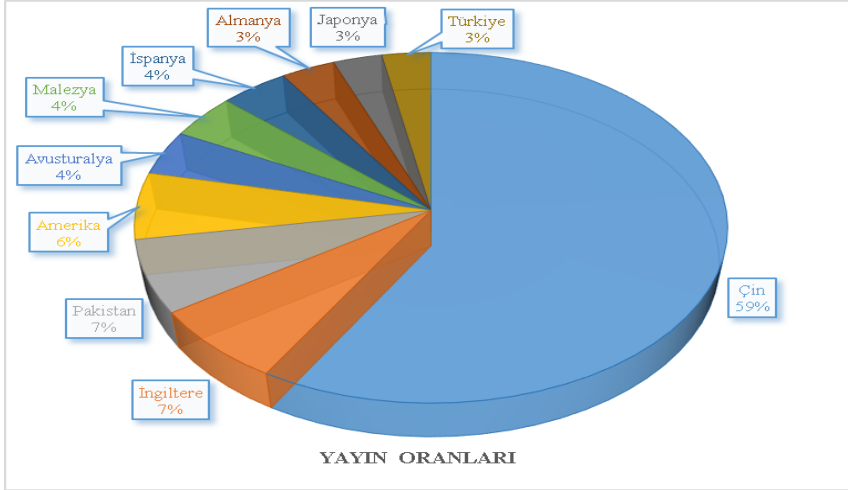
No	Üniversiteler	Yayın Sayısı
1	Beijing Normal University	9
2	Xinjiang University	9
3	Hinan University	7
4	Hunan University	7
5	Beijing Instituto of Technology	6
6	China Universityof Geosciences	6
7	Xiangtang University	6
8	University of Auckland	6

Tablo 3, araştırma ortamını şekillendiren ağlara ve işbirliklerine ışık tutmaktadır. Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konuları ile ilgili en çok araştırma yapan üniversitenin Beijing Normal Universty olduğu Tablo 3’te görülmektedir. Şekil 4 ise dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konuları üzerine daha önce yapılan araştırmalara konu olan ülkelere odaklanmaktadır. Bu coğrafi analiz, araştırmacılar tarafından daha fazla ilgi gören bölgeleri vurgulayarak bu alandaki odak alanlarını ortaya çıkarmıştır.

A. Analizler ve Ağ Görselleri

Şekil 3’te SSCI, SCI-Expanded ve AHCI indekslerinde indekslenen yayınlara yapılan atıf sayılarının 2020 yılında hızlı bir artış gösterdiği ve bu artışın ileriki yıllarda daha da arttığı görülmektedir.

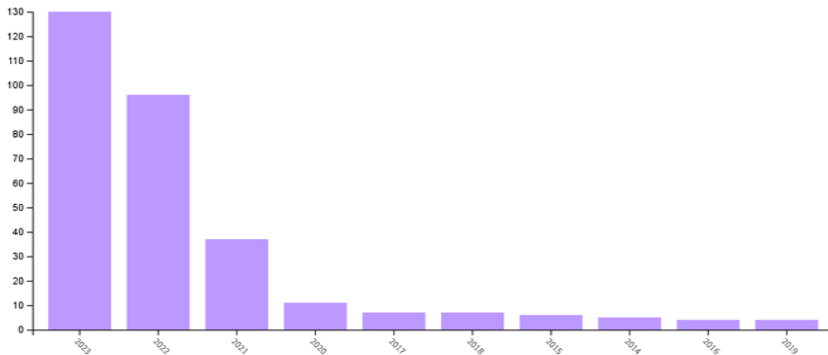
Şekil 3. Yayın Yapılan Ülkeler

Şekil 3'te dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konularında yayın yapan ülkeler arasında en fazla yayına sahip 10 ülkenin içinden Çin'in (199 yayın) ilk sırada olduğunu görmek mümkün olmaktadır. Çin'i, İngiltere (24yayın) Pakistan (23 yayın) izlerken Türkiye'nin (10 yayın) de yayın yapan ülkeler arasında 10. sırayı aldığı anlaşılmaktadır. Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu ile ilgili tartışmalarda sıklıkla Çin, İngiltere ve Amerika gibi daha büyük nüfusa sahip ülkelere vurgu yapılmaktadır. Bu bölgelerde ekonomik genişleme ve dijital dönüşüme duyulan kritik ihtiyaç büyük olasılıkla bu odağı yönlendirmektedir. Özellikle Çin, dijital ekonomide eğitim için önde gelen bir merkez olarak kabul edilmektedir. Küresel bir ekonomik güç merkezi olan Amerika Birleşik Devletleri ile bilimsel araştırmalara öncelik veren İngiltere, Pakistan, Avustralya, Malezya ve İspanya gibi ülkeler, ekonomik kalkınma ve dijital ekonomi üzerine yapılan araştırmaların yayınlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

2016 yılında başlayarak 2023 yılına kadar SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerindeki dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konulu çalışmaların göstermiş olduğu gelişimi Şekil 4'te görmek mümkündür.

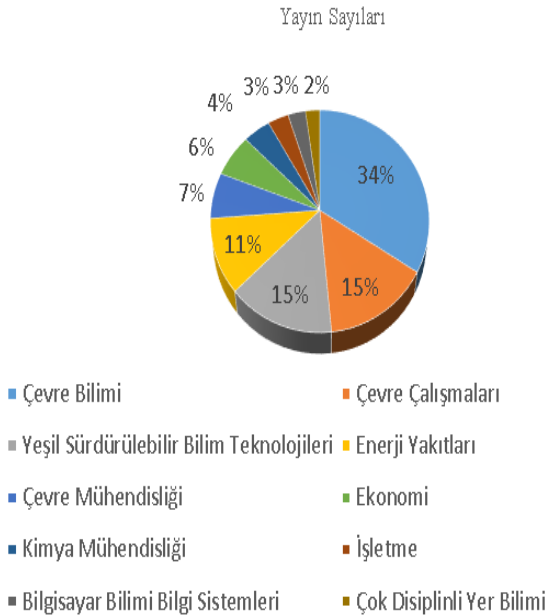
Şekil 4. İncelenen Yayınların Yıllar İtibari ile Dağılımı

Şekil 4’te dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konularını inceleyen yayınların sayısının 2020 yılından itibaren hızla arttığı görülmektedir. 2019 yılında yapılan yayınların sayısının en az olduğu ayrıca Şekil 4’ten anlaşılmaktadır. Bunun nedeni yapılan çalışmaların Çin’de ağırlıklı olarak yapılması ve bu yılda Çin merkezli Covid 19 pandemi başlangıcı olması nedenleri öne sürülebilmektedir.

Şekil 5, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu alanlarındaki en iyi araştırma alanlarını belirlememize olanak sağlayarak bu alanda en çok çalışılan yayınların alanlarını kapsamlı bir listesini ve ayrıntılı analizini sunmaktadır.

Şekil 5. Dijital Ekonomi ve CO₂ Emisyonu Konulu Yayınların Alan Bilgileri

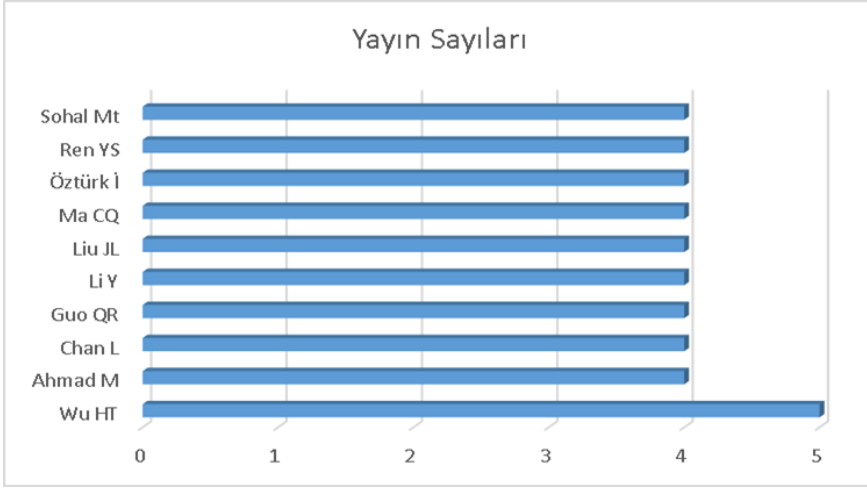

Şekil 5 daha yakından incelendiğinde, en fazla bu alanlarda yapılan yayınların çevre (131 yayın), yeşil sürdürülebilirlik (856 yayın), enerji (56 yayın) ve ekonomi (42 yayın) gibi temaları incelediği ve genellikle çevresel ve ekonomik etkilere odaklandığı görülmektedir.

Bibliyografik referansları analiz etmeye yönelik bir teknik olan atıf analizi (Hjørland 2013), bilimsel çalışmalar arasındaki bağlantıları kurmaktadır. Özellikle olumsuz atıfların (eleştiri gerektiren kusurlu araştırmalara yapılan atıflar), kendine yapılan atıfların ve tarihi geçmiş atıfların dahil edilmesiyle ilgili olarak potansiyel yanlılığa ilişkin endişeler dile getirilmiştir (Boyack ve Klavans 2010). Bu eleştirilere ve devam eden tartışmalara rağmen, atıf analizi araştırma etkisini değerlendirmek için çok önemli bir araç olmaya devam etmektedir (Garfield 1979). Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu yayınlarına yapılan atıfların değişimi Şekil 6’da görülmektedir.

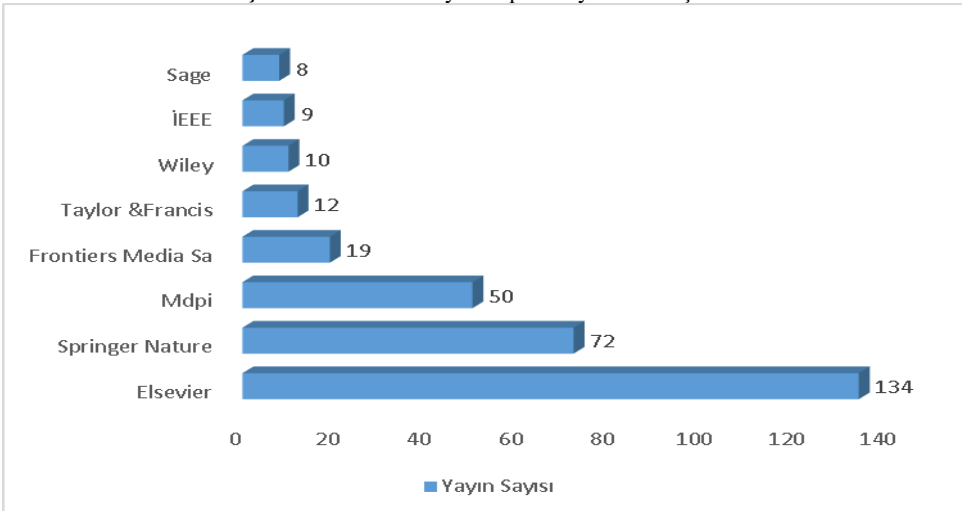
Bireysel yayınların ötesine geçerek, Şekil 7, yazarların etkisini incelemekte ve Li (2021b)'nin dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu alanında en çok atıfta bulunulan akademisyen olduğunu ortaya koymaktadır. Şekil 8, araştırmaların, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini tam olarak anlayabilmek için en fazla yayın yapan yazarların analizlerini göstermektedir.

Şekil 8. En Fazla Yayın Yapan Yazarlar

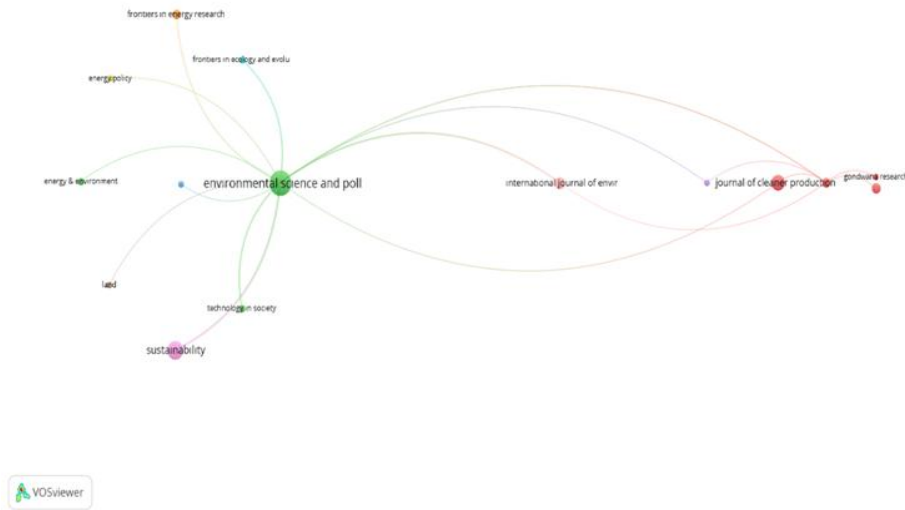
Wu HT isimli yazarın incelenen konularda en fazla yayını olan yazar olduğu ve onu Ahmad M, Chan L, Guo QR ve Li YU'nun takit ettiği Şekil 8'de açıkça görülmektedir. Araştırma ortamını şekillendiren ve bu gelişen alanı anlamamıza önemli katkılarda bulunan bireyler hakkında değerli bilgiler sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca bu analiz, araştırma ortamını şekillendiren ve bu gelişen alanı anlamamıza önemli katkılarda bulunan bireyler hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Şekil 9, incelenen konulara en fazla yayın yapan yayın kuruluşları göstermektedir.

Şekil 9. En Fazla Yayın Yapan Yayın Kuruluşları

Şekil 9’a göre en fazla yayın yapan yayın kuruluşu Elsevier’dır. 2. Sırada Springer Nature yer alırken onu MDPI, Frontiers Media Sa, Taylor ve Francis, Wiley, IEEE ve Sage takip etmektedir. Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konularında en fazla yayın yapan kuruluşlara ait bilgiler Şekil 10’da yer almaktadır.

Şekil 10. En Fazla Yayın Yapan Kuruluşlar

Şekil 10, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu ile ilgili en fazla sayıda yayında bulunan kuruluşun Environmental Science and Poll olduğunu ve onu takip eden kuruluşların da Sustainability, Journal of Cleaner Production ve International Journal of Environmental Research and Public Health gibi önde gelen kuruluşların bu konuya önemli ölçüde yer vermesiyle kilit bir tema olarak ortaya çıkmıştır.

1. Ağ ve İçerik Analizi İçin Haritalama Araçları

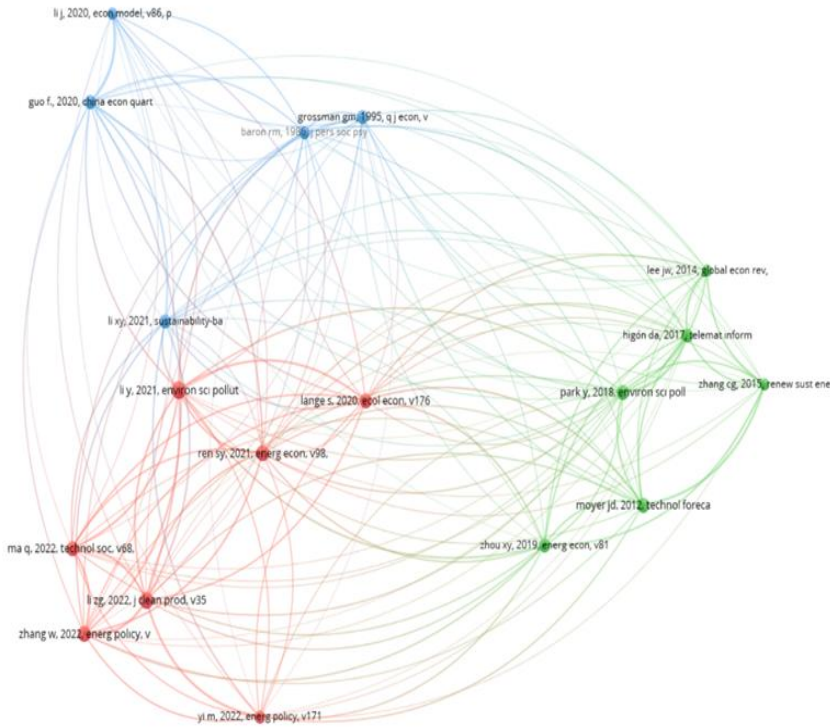
Bu bölüm, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonunun araştırma ortamı daha derinlemesine incelenmektedir. Ortak yazarlık modellerine, bibliyografik bağlantılara, ortak atıf ilişkilerine, anahtar kelimelere bakarak ve hiyerarşik kümeleme yöntemlerini kullanarak incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu analiz yalnızca mevcut araştırma ortamına ilişkin değerli iç görüler sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için potansiyel alanlara da ışık tutmaktadır.

a) Ortak Yazarlık Analizi

Birden fazla yazarın veya kuruluşun bir araştırma yayınında işbirliği yapması olarak tanımlanan ortak yazarlık (De Stefano vd. 2011), bilginin ilettilmesinde ve bilimsel ilerlemenin hızlandırılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmamızda, minimum 1 atıf eşiği kullanarak, aralarında orta düzeyde bir ilişki olduğunu gösteren birleşik bağlantı gücüne sahip makaleler

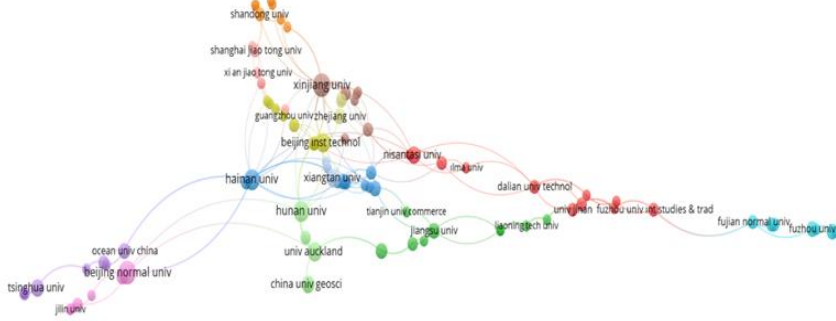
incelemelere dahil edilmektedir. Van Eck ve Waltman'ın (2010) vurguladığı gibi, daha yüksek bir bağlantı gücü yayınlar arasında daha güçlü bir ilişki olduğunu gösterir. Şekil 11, VOSviewer (Nexus kullanılarak belirlenen ortak yazarlık kümesini görsel olarak göstermektedir.

Şekil 11. Ortak Yazarlık Analizi

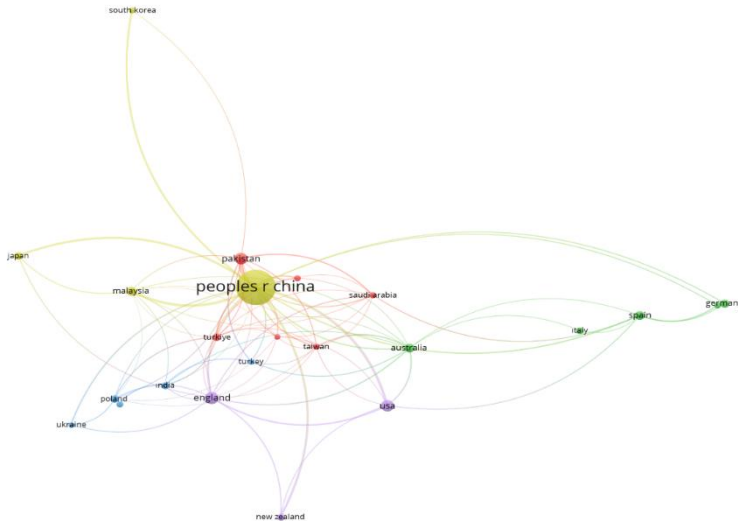
Şekil 11'deki görsel üzerinde en fazla ortak çalışma yapan yazarlar arasındaki bağlantı güçleri gösterilmektedir. Bir yazarın dokümanına en az atıf sayısı ise "1" ve bir yazarın en az doküman sayısı "1" olacak şekilde meydana getirilmiştir. En çok ortaklık yapan yazarlar Ren sy (2021), Park Y (2018), Zang Cg (2015), Zang W (2022), Li Zg (2022), Li Y (2021) ve Lange S (2020)'nin belirtilen yıllardaki çalışmaları etrafında yoğunlaşmaktadır. Ortak yazarlık bağlantıları, dijital ekonomi ve CO₂ emisyonunun çeşitli yönlerini araştıran farklı coğrafi bölgelerden yazarlar arasındaki iş birliğine dayalı çabaları gösteren bir güç sergilemiştir. Şekil 12, en fazla ortak çalışma yapan kuruluşlar arasındaki bağlantıların gücünü göstermektedir.

Şekil 12. Ortak Yazarlık Kuruluş Analizi

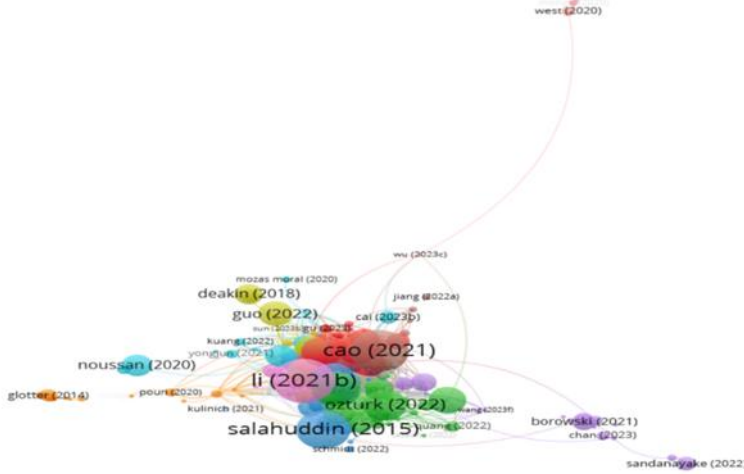
Şekil 12, bir yazarın dokümanına en az atıf sayısı ise “1” ve bir kuruluşun en az doküman sayısı “1” değeri belirlenerek meydana getirilmiştir. Buna göre ortak çalışmalar Xinjiang University, Beijing Institute of Technology, Beijing Normal University, Xiangtang University, Hinan University, Hunan University, China University of Geosciences etrafında yoğunlaşmaktadır.

Şekil 13. Ortak Yazarlık Ülke Haritası

Şekil 13'te, en fazla ortak çalışma yapmış ülkeler arasındaki bağlantıların gücü yer almaktadır. Şekil, bir ülkenin dokümanına en az atıf sayısı "1" ve bir ülkelerin en az doküman sayısı ise "1" olacak şekilde seçimler gerçekleştirilerek oluşturulmuştur. Buna göre ortak çalışmalar Çin etrafında çok yoğun olmak üzere,

Şekil 16. Yayınların Bibliyografik Bağlantı Haritası

Şekil 16’da, yayınlara göre yayın yazarlarının bağlantı güçleri gösterilmektedir. Bu şekil oluşturulurken bir dokümanda alıntılanma sayısı minimum “1” olarak seçilmiştir. Ayrıca 337 yayının her biri için, bağlantı gücü en yüksek 50 dokümanın diğer yayınlarla birlikte bibliyografik eşleştirme bağlantılarının toplam gücü hesaplanmıştır. “dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu” konularında bibliyometrik eşleştirme sayısı en fazla olan yayınlar; Li (2021b), Cao (2021), Salahuddin (2015), Öztürk (2022), Guo (2022) ve Noussan (2020) çalışmalarıdır. Kısaca en fazla bağlantıya sahip olan çalışmalar belirtilen yayınların etrafında kümelenme gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, son kırk yılda dijital ekonomideki CO₂ emisyonunun karmaşık dinamiklerini araştırmıştır. 1996’dan 2023’e kadar yayınlanmış 337 makalenin incelenmesi yoluyla, dijital dönüşümün ekonomik sonuçlarının yanı sıra sosyal sonuçlarını da kapsayan karmaşık özelliklerine ışık tutmaktadır. Araştırmamız VOSviewer ve Excel kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Önemli yayınların belirlenmesi, belirli bir konu veya konu hakkındaki mevcut bilgi düzeyi hakkında hayati bilgiler sağlamaktadır. Bu nedenle, herhangi bir analitik tekniğin doğasında bulunan sınırlamaları kabul etmekle birlikte, bibliyometrik analiz, çalışmalarının etkisini anlamak ve dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu alanlarında iç görü kazanmak isteyen araştırmacılar için değerli bir araç olarak hizmet etmeye devam etmektedir.

Çalışmamızda kullandığımız bibliyometrik analizimiz, her biri araştırma ortamının önemli bir yönünü aydınlatan üç farklı aşamada gerçekleştirilmiştir: genel performans, atıflar ve ağlar ve içerik. Genel performans analizi, literatürün zaman içindeki büyümesine kapsamlı bir genel bakış sağlayarak alana katkıda bulunan önde gelen yazarları, ulusları ve kurumları vurgulamıştır. Bu analiz, araştırma odağının gelişimini değerlendirmemize ve dijital ekonomide CO₂ emisyonu söylemini şekillendiren kilit oyuncularını belirlememize olanak

sağlamıştır. Atıf analizi, alandaki en etkili yayınları, yazarları ve dergileri daha derinlemesine incelemiştir. En sık atıfta bulunulan yayınların belirlenmesi yoluyla, bu alandaki çalışmaları yönlendiren temel bilgiler ve ana konular hakkında önemli bilgiler elde ettik. Ağ ve içerik analizi, gizli ilişkileri ortaya çıkarmak ve birbirine bağlı araştırma kümelerini belirlemek için bibliyografik birleştirme, ortak atıf ve birlikte oluşma gibi güçlü tekniklerden yararlandı. Alqudah vd. (2023), Qudah vd. (2023), Momani vd. (2023) ve Al-Qudah vd. (2022) tarafından açıklanan kümeleme yöntemlerini kullanan bu analiz, alanın entelektüel yapısını haritalandırmamıza, yeni eğilimleri ve daha fazla araştırma için olası alanları göstermemize olanak sağladığı düşünülmektedir.

Bibliyometrik eşleştirme analizi sonuçlarına göre en yüksek eşleştirmelerin Li (2021b), Cao (2021), Salahuddin (2015), Öztürk (2022), Guo (2022) ve Noussan (2020) olduğu görülmüştür. Bibliyografik eşleştirme sayısı bakımından analizlerde en önemli ülkelerin Çin, Pakistan, Amerika ve İngiltere olduğu görülmüştür.

SCI-Expanded, SSCI ve AHCI indekslerinde taranan dergilerde dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konulu yayınların 2020 yılından itibaren hızlı bir artışa geçtiği ve bu artışta en yüksek noktaya 2023 yılında ulaşıldığı ve yıllar itibari ile de bu artışın devam edeceği yapılan analizler görülebilmektedir. Benzer durum dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konulu yayınlara yapılan atıfların sayısı için de geçerli olup 2020 yılından itibaren yapılan yayın sayısındaki artışa bağlı olarak yayınlara yapılan atıfların sayısı da artış göstermektedir. Bu bulgular bize dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konularına olan ilginin arttığını ortaya koymaktadır. Ülkeler bazında yapılan incelemeler bize en fazla yayının Çin’de gerçekleştiğini ve onu Pakistan, Amerika ve İngiltere’nin takip ettiğini göstermektedir. dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu konularında en fazla çalışma yapılan Web Of Science alanlarının çevre bilimi, yeşil sürdürülebilirlik, enerji ve ekonomi alanları olduğu analizlerde gözlenmiştir. Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu literatürüne en fazla katkının Wu Ht olduğu, en fazla yayın yapan yayın kuruluşunun da Elsevier olduğu görülmüştür. Dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu literatürüne en fazla katkı sağlayan kuruluşların Xinjiang University, Beijing Instituto of Technology, Beijing Normal University, Xiangtang University, Hinan University, Hunan University, China University of Geosciences olduğu görülmüştür. İncelenen yayınlarda en fazla kullanılan anahtar kelimelerin ‘dijital ekonomi, karbon emisyonu, Çin’ olduğu tespit edilmektedir. Önemli görülebilecek diğer anahtar kelimelerin de sürdürülebilir çevre, dijital finans, CO₂ emisyonu, teknolojik yenilikler, karbon nötr olduğu çalışmadan elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Gelecekteki yeniden araştırma eğilimlerini ekonomik dinamiklerden toplumsal boyutlara uzanan kümeler halinde sınıflandırmamız, akademisyenler ve uygulayıcılar için yapılandırılmış bir rehber sunmaktadır. Bu çalışmanın özellikle, dijital ilerleme zorluklarının üstesinden gelmek ve CO₂ emisyonuna etki ettiği gibi temaları vurgulayan bir araştırma olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın kendine özgü kapsayıcı yaklaşımı, döngüsel ekonomi ve sorumlu kaynak yönetimi ilkelerini entegre ederek sürdürülebilir dijital ekonominin CO₂ emisyonu ile bağlantılı olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Potansiyel atıf-veri tutarsızlıkları da dahil

olmak üzere sınırlamaları kabul etmekle birlikte, bu araştırma dinamik dijital ekonomi ve CO₂ emisyonu alanında daha derin bir anlayış ve politika formülasyonu için bir temel oluşturarak yeni çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Öğr. Gör. Dr. Pınar ÇOMUK tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akkaya, H., ve Gerçek, A. (2019). OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Türkiye İçin Çıkarımlar. *International Journal of Public Finance*, 4(2), 166-188.
- Al-Qudah, Laith Akram, Hanan Ahmad Qudah, Aiman Mahmoud Abu Hamour, Yazan Abu Huson, and Mohammad Zakaria AlQudah. (2022). The effects of COVID-19 on conditional accounting conservatism in developing countries: Evidence from Jordan. *Cogent Business and Management* 9: 2152156.
- Alqudah, Mohammad, Luis Ferruz, Emilio Martín, Hanan Qudah, and Firas Hamdan. (2023). The sustainability of investing incryptocurrencies: A bibliometric analysis of research trends. *International Journal of Financial Studies* 11: 93.
- Belkhir, L., Elmeligi, A., (2018). Assessing ICT global emissions footprint: trends to 2040 & recommendations. *J. Clean. Prod.* 177, 448–463. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.239>.
- Boyack, Kevin W., and Richard Klavans. (2010). Co-citation analysis, bibliographic coupling, and direct citation: Which citation approach represents the research front most accurately? *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 61: 2389–404.
- De Stefano, Domenico, Giuseppe Giordano, and Maria Pia Vitale. (2011). Issues in the analysis of co-authorship networks. *Quality & Quantity* 45: 1091–107.
- Ercoskun, S., ve Kovancılar, B. (2023). Nordik Ülkelerinde Karbon Vergisi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(3), 611-631.
- Clarivate. (2019). Web of Science - Web of Science Group. Web of Science Group. Available from: <https://clarivate.com/webofsciencelgroup/solutions/web-of-science/>
- Garfield, Eugene. (1979). Is citation analysis a legitimate evaluation tool? *Scientometrics* 1: 359–75.
- Hallinger, Philip. (2021). A meta-synthesis of bibliometric reviews of research on managing for sustainability, 1982–2019. *Sustainability* 13: 3469.
- Hjørland, Birger. (2013). Citation analysis: A social and dynamic approach to knowledge organization. *Information Processing & Management* 49: 1313–25.
- Hou, J., & Fu, Y. (2024). Study on the spillover effect of digital economy development on CO2 emissions. *Frontiers in Energy Research*, 12, 1358093.
- Khan, Muhammad A. (2022). ESG disclosure and Firm performance: A bibliometric and meta-analysis. *Research in International Business and Finance* 61: 101668.
- Mattioli, E., (2013). The ICT role in the word economy: an input-output analysis. *J. World Econ. Res.* 2, 20. <https://doi.org/10.11648/j.jwer.20130202.11>
- Momani, Manal A. K. A., Khaled A. Alharahasheh, and Mohammed Alqudah. (2023). Digital learning in Sciences education: A literaturereview. *Cogent Education* 10: 2277007.
- Paul, Justin, Wai-Man Lim, Antonie O'Cass, Amy W. Hao, and Stefania Bresciani. (2021). Scientific procedures and rationales for systematic literature reviews (SPAR-4-SLR). *International Journal of Consumer Studies* 45: O1–O16.

- Rey-Martí, A., Ribeiro-Soriano, D., & Palacios-Marqués, D. (2016). A bibliometric analysis of social entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 69(5), 1651-1655.
- Qudah, Hanan, Shadi Malahim, Rami Airout, Mohammed Alomari, Ahmed A. Hamour, and Mohammed Alqudah. (2023). Islamic Finance in the Era of Financial Technology: A Bibliometric Review of Future Trends. *International Journal of Financial Studies* 11: 76.
- Sadorsky, P., (2012). Information communication technology and electricity consumption in emerging economies. *Energy Pol.* 48, 130–136. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.04.064>
- Spiegel-Rosing, Ina. (1977). Science Studies: Bibliometric and Content Analysis. *Social Studies of Science* 7: 97–113.
- Statista, (2024), <https://www.statista.com/statistics/276629/global-co2-emissions/>. Erişim Tarihi: 11.06.2024.
- Tapscott, D.; Lowy, A.; Ticoll, D. (1998). *Blueprint to the Digital Economy: Wealth Creation in the Era of e-Business*, 1st ed.; McGraw-Hill: New York, NY, USA, p. 384.
- Unctadstat.(2023). <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.DigitallyDeliverableServices>. Erişim Tarihi: 11.06.2024.
- Van Eck, Nees Jan, and Ludo Waltman. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientomet-rics* 84: 523–38.
- Walker, W., (1985). Information technology and the use of energy. *Energy Pol.* 13, 458–476. [https://doi.org/10.1016/0301-4215\(85\)90102-8](https://doi.org/10.1016/0301-4215(85)90102-8).
- Zencirli, M. (2024). Organize Sanayi Bölgelerinde İkiz Dönüşüm. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 21-31. <https://doi.org/10.31006/gipad.1448035>
- Zhang P, Liu L, Yang L, Zhao J, Li Y, Qi, Y.,... Cao, L. (2023) Exploring the response of ecosystem service value to land use changes under multiple scenarios coupling a mixed-cell cellular automata model and system dynamics model in Xi'an. China. *Ecological Indicators* 147. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2023.110009>

SUMMARY

Identifying significant publications provides vital information about the current level of knowledge on a given topic or subject. Therefore, while recognizing the limitations inherent in any analytical technique, bibliometric analysis continues to serve as a valuable tool for researchers seeking to understand the impact of their work and gain insights in the fields of digital economy and CO₂ emissions.

The concept of the digital economy was introduced about 20 years ago and has been attracting the attention of governments, businessmen, researchers and politicians. The rapid growth of the digital economy has increased the demand for electricity, which in turn has created a significant CO₂ emission problem. This study aims to conduct a bibliometric analysis by examining publications, co-authorship, co-use of keywords and citations on these topics, as well as studies that try to reveal the mutual relationship between the digital economy and CO₂ emissions. There is no evidence that a global bibliometric analysis on the digital economy and CO₂ emissions has been conducted before. Therefore, a bibliometric analysis of the literature on digital economy and CO₂ emissions was conducted to identify areas of interest and potential for future research.

The 337 documents used for the research were obtained from the Web of Science database, SCI Expanded, SSCI and ESCI collections and the collected information was processed using VOSviewer software. The findings show that research production and document publication on the digital economy and CO₂

emissions have increased over the years and that the increase in publications in the literature has occurred mainly since 2021, with China leading the research on the topic. This study provides insights into research on the digital economy and CO₂ emissions and outlines a pathway for future research. Since no bibliometric analysis on digital economy and CO₂ emissions has been identified in the Web of Science database, this paper aims to fill this gap.

Bulanık AHP ile Maliyet Yönetiminde Dijitalleşmeye Geçiş Etkileyen Faktörlerin Analizi ve Faktör Ağırlıklarının Sektörlere Göre Sıralanması

Rozi MİZRAHİ*

Fidan AKAY***

Aygülen KAYAHAN KARAKUL **

Hakan ARACI****

ÖZ

Dijitalleşme sürekli ve hızlı bir şekilde gelişerek hayatın her alanında yer almaya başlamıştır. Dijitalleşme beraberinde birçok dijital uygulamayı getirmiştir. Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti, Dijital İkiz, Block Zinciri, Bulut Bilişim gibi dijitalleşmeyi oluşturan yazılım ve uygulamaların ortaya çıkması hem günlük hayatı hem de iş süreçlerini etkilemiştir.

Bu çalışmada dijitalleşmenin maliyet yönetimine etkisi üç temel sektör olan Üretim, Ticaret ve Hizmet sektörleri açısından sıralanmıştır. Bu kapsamda sıralamanın neye göre yapılacağını belirlemek için öncelikle literatür incelenerek dijitalleşmenin maliyet yönetimine etkisinin değerlendirilebileceği kriterler belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem, birden çok ölçüte göre birden çok alternatifin sıralanmasını gerektiren problemler için kullanılan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP)'dir. Çalışmada literatür taraması ile belirlenen kriterler araştırma kapsamında uzman olarak belirlenmiş olan üç karar verici tarafından Saaty ölçeğine göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında elde edilen sonuçlara göre, ana kriterler içinde İşletme İçi Faktörlerin ağırlığı %89 İşletme Dışı Faktörlerin ağırlığı ise %11 olarak bulunmuştur. Alt kriterlerin karşılaştırılmasının sonucunda en etkili kriter olan maliyet tasarrufu %32 ile birinci sırada yer alırken; sıralamayı veri analitiği (%22), uzaktan çalışma olanağı (%11), iletişim ve iş birliğinde kolaylık (%10), bireysel hataları önlemesi ve kullanım kolaylığı (%9), yasal mevzuat değişiklikleri (%7), zaman tasarrufu (%5) ve son olarak küresel rekabet ortamı (%4) kriterleri takip etmektedir. Kriterlere göre alternatiflerin karşılaştırılmasında ise birinci sırada hizmet sektörü (%59) yer almakla beraber maliyet yönetiminde dijitalizasyona geçişte en çok etkilenen sektör olduğu ortaya çıkmıştır. İkinci sırada ticaret sektörü (%35), üçüncü sırada ise üretim sektörü (%6) yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Maliyet Yönetimi, Dijital Dönüşüm, Bulanık AHP

JEL Sınıflandırması: C19, C44, M15, M41

*Doç.Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü email . rozi.mizrahi@ikc.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7173-4456

**Doç.Dr İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü email: aygulen.kayahan@ikc.edu.tr ORCID Bilgisi: 0000-0002-8310-1709

***Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, email: akayfidan47@outlook.com ORCID Bilgisi: 0009-0006-7962-9646

****Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, , email: aracihakan@hotmail.com ORCID Bilgisi: 0002-0689-7360

(Makale Gönderim Tarihi: 20.03.2025 / Yayına Kabul Tarihi:04.06.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1661943

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Analysis of Factors Affecting the Transition to Digitalization in Cost Management with Fuzzy AHP and Ranking of Factor Weights According to Sectors

ABSTRACT

The continuous and rapid development of digitization has enabled its integration into every aspect of life. Digitization has introduced numerous digital applications. The emergence of technologies such as Artificial Intelligence, the Internet of Things, Digital Twins, Blockchain, and Cloud Computing has impacted both daily life and business processes.

This study examines how digitization contributes to cost management in businesses. In this context, a comprehensive analysis of digitization and cost management is provided, followed by an exploration of the relationship between digitization and accounting. The research segment involves ranking the impact of digitization on cost management across three primary sectors: Manufacturing, Trade, and Services. The study examines how each sector is relatively affected and determines the criteria for ranking through a review of the literature to assess the impact of digitization on cost management. The method used in this study is the Analytic Hierarchy Process (AHP), a Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) technique that requires ranking multiple alternatives based on various criteria. The criteria identified in the study were evaluated by three Decision Makers, designated as experts, using the Saaty scale. The data obtained were analyzed using the AHP algorithm, resulting in the determination of criteria weights. Based on these weights, the sectors of Manufacturing, Trade, and Services were ranked according to the impact of digitization on cost management. According to the results obtained in the research segment, among the main criteria, Intra-Organizational Factors (89%) were found to be the most influential, while Extra-Organizational Factors (11%) were ranked second. In terms of sub-criteria, cost savings (32%) emerged as the most influential, followed by data analytics (22%), remote work capability (11%), ease of communication and collaboration (10%), prevention of individual errors and ease of use (9%), legal and regulatory changes (7%), with time savings (5%) and global competitive environment (4%) being the least influential criteria. In the comparison of alternatives, the services sector (59%) was ranked first, indicating the highest impact. The trade sector (35%) was ranked second, while the manufacturing sector (6%) was the least affected.

Key Words: Digitization, Cost Management, Digital Transformation, AHP

JEL Classification: C19, C44, M15, M41

GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşme hayatın her alanında yer almaktadır. Sürekli gelişen dijitalleşme beraberinde birçok dijital uygulamayı getirmiştir. Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti, Dijital İkiz, Block Zinciri, Bulut Bilişim gibi dijitalleşmeyi oluşturan yazılım ve uygulamaların ortaya çıkması hem günlük hayatı hem de iş süreçlerini etkilemiştir.

Hızla gelişen teknoloji neticesinde üretim işletmelerinde dijital dönüşüm süreci hızlanmıştır. Üretim süreçlerinin değişmesi maliyet yönetimi süreçlerine de yenilikler getirmiştir. Üretim süreçlerindeki değişiklikler maliyet bileşenlerinin de değişmesine yol açmıştır. İşletmelerin rekabet edebilmesi için öncelikle verimlilik artışı sağlayarak maliyetlerini kontrol etmeleri ve maliyet tasarrufu sağlamaları gerekmektedir. İşletmelerin bu bağlamda yapılarına uygun dijital dönüşümleri gerçekleştirmeleri de etkin bir maliyet yönetim ve kontrol mekanizmaları oluşturmaları açısından temel bir gerekliliktir.

İşletmeler faaliyet konularına göre üretim sektörü işletmeleri, ticaret sektörü işletmeleri ve hizmet sektörü işletmeleri şeklinde sınıflandırılmaktadırlar. Her bir

sektörün kendine özgü farklı dinamikleri mevcuttur. Maliyet yönetimi ve kontrol süreçleri de sektörler bazında farklılaşmaktadır. Dolayısıyla maliyet yönetiminde dijitalleşmeye geçişte bu üç sektörün öncelikleri farklı olacaktır.

Bu araştırmada amaçlanan, maliyet yönetiminde dijitalleşmeyle meydana gelen değişim ve yeniliklerin üretim, ticaret ve hizmet sektörleri açısından değerlendirilmesi ve farklılıkların ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda literatür taraması yapılarak maliyet yönetiminde dijitalleşmeye geçiş etkileyen işletme içi ve işletme dışı faktörler belirlenmiştir. Belirlenen faktörlerin üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinde maliyet yönetiminde dijitalleşmeyi etkileme düzeylerine göre bir sıralama yapılmıştır.

I. DİJİTALLEŞME VE MUHASEBE

Muhasebe tanım olarak; işletmelerdeki kaynakların oluşumundan kaynakların yatırıma dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan azalış ya da artışların ve bunlarla birlikte işletmelerin finansal açıdan durumlarını açıklayıcı bilgiler ile ilgili kişilere aktaran bir bilgi sistemidir. Tanıma göre böyle bir sistemin varlığı için üç temel gereksinim olacaktır. Bunlar; girdiler, çıktılar ve süreçten oluşmaktadır (Büyükarıkan, 2021:275).

İşletmeler için son derece büyük önem arz eden muhasebe, yaşanan gelişmeler ve değişimler karşısında etkilenecek ilk sistemler arasında bulunmaktadır. Yaşadığımız dijital dönüşümler muhasebe için de büyük değişikliklere yol açmıştır ve bu değişikliklerin sürekli bir şekilde yaşanması devam etmektedir. Muhasebede yaşanan bu dijital değişimler uzun bir süreci ifade etmektedir. Muhasebenin dijitalleşme süreçlerinin üç aşamada meydana geldiği, bunlardan ilkinin manuel muhasebe ortamından bilgisayarlı muhasebe ortamına geçme süreci olarak bilinmektedir. İkinci gelişme ise ERP sisteminin ortaya çıkıp kullanılmaya başlanması ile ERP sisteminin yaygınlaşmasından oluşur. Üçüncü olarak da dijitalleşmenin etkisiyle sanal ortamın ortaya çıkması veri kayıtlarının, depolama işlemlerinin, gerekli bilgilerin ilgili birimlere aktarılması gibi süreçlerin sanal olarak yapılmaya başlanması şeklinde meydana gelmiştir (Tekelioğlu, 2022:44).

Gelişen teknolojinin birçok alanda olduğu gibi muhasebe açısından ise etkilerinin görülmesi kaçınılmaz olmuştur. 702 meslek grubu ele alınarak Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilen teknolojiye uygun meslekler araştırmasının sonucuna göre, muhasebe mesleğinin de yaşanan teknolojik gelişmeler karşısında en çok etkilenen meslekler arasında yer aldığı ve gelecekte de bu etkinin devam edeceği görülmüştür (Kablan, 2018:1568).

Muhasebede yer alan bilgilerin dijitalleşmeye başlaması Elektronik Fon Transferi (EFT) ve Elektronik Veri Alışverişinin (EDI) gelişmesi ile muhasebede dijital değişimlerin oluşmaya başladığı kabul edinilebilir. İnternetin gelişmesi ve e-ticaret faaliyetlerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla hem iş süreçlerinde hem de yerleşik iş süreçlerinde değişimler yaşanmıştır (Tutar, 2018:13). Bilgisayarların kullanım oranı artmış böylelikle de muhasebe için önemli olan faturalar, stok kontrolü, maaşlar, cari bilgiler ile borç ve alacak takibinin sağlanması kolaylaşmış ve tüm bu işlemler aynı anda yapılabilecek hale gelmiştir (Garip ve Karasioğlu,

2019:434). Muhasebede yaşanan dijital dönüşüm beraberinde birden fazla dijital muhasebe uygulamasının oluşmasını sağlamıştır. Bunlar; e-irsaliye, e-fatura, e-arşiv fatura, e-beyanname, e-defter vb. şeklinde dijital ortamda elektronik bir şekilde gerçekleştirilen uygulamalara örnektirler. Bu elektronik dönüşümlerle ilgili yasal düzenlemeleri ise Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı yapmaktadır (Tektüfekçi, 2017:79). İlk uygulama ise 2005 yılında e-beyanname uygulamasıyla başlamıştır (Akgöz, 2018).

Elektronik uygulamalara geçişin en temel amaçlarından biri vergi için gönüllü bir şekilde uyumun sağlanması ayrıca bir diğer amaç ise uluslararası standartlar için olan uyum sürecinde uluslararası denetimin uzaktan sağlanabilmesi amacıyla uygun alt yapının oluşturulmasıdır (Tektüfekçi, 2013:90). Muhasebenin e uygulamalara geçmesiyle ana hedefleri olan, kayıt dışılığın engellenmesi sağlanarak kayıt dışı olayların azaltılması, işlemlerin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi, mükelleflerin kendi aralarında hizmetlerin etkin bir hale getirilmesi, belgelerin saklanması daha kolay hale getirilmesi, vergi incelemesinde etkinliğin artırılması yer almaktadır. Ayrıca bu uygulamalarla kâğıt israfı, toner ya da işgücü gibi faktörlerin azalmasını sağlayarak maliyetlerin de azalmasını sağlanması ve stok kontrolleri sağlanarak üretimde gerçekleşen sürecin hakimiyetinin daha etkin bir hale getirilmesi hedeflenilmiştir (Demirkan, 2013:70). Tüm bunların yanında evraklara hızlıca ulaşımın sağlanabilmesi, arşivlemeye ihtiyaç duymadan belgelere kolay ulaşımın sağlanması, olabilecek belge hatalarının minimum seviyeye getirilmesi de hedefler arasında yer almaktadır. Hedeflenen bu fırsatlar ile elektronik kelimesi hem devlet işlemlerinde hem de işletmelerin işlemleri gibi birçok alanda sıkça kullanılmaya başlanmış ve dijital dönüşüm süreci de böylelikle başlamıştır (Allahverdi ve Karaer, 2019:251).

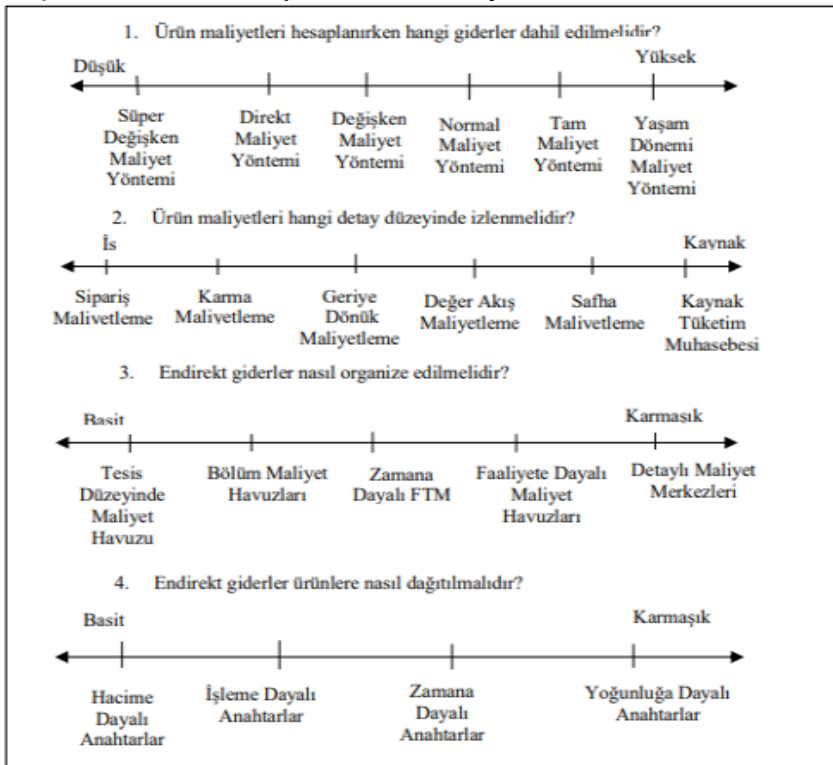
II. DİJİTALLEŞME İLE MALİYET YÖNETİMİNDE DÖNÜŞÜM

Dijital dönüşüm yaşayan dünyada herkes etkilenmiş ve değişimler yaşamıştır. Bununla birlikte maliyet yönetiminde de değişimlere yol açmıştır. Çünkü artık mevcutta olan geleneksel maliyet yöntemleri dijitalleşmenin artması ile yetersiz kalmaya başlamıştır. Geleneksel maliyetleme yönteminin kısıtlılıklarına bakıldığında; maliyet tahsis aşamasında sürücünün tek hacimli olması, faaliyetlerin değil de ürünlerin veya hizmetlerin kaynakları tükettiğinin ön görülmesi, yöntemlerin otomatikleşen üretim sürecine ayak uyduramaması sayılabilir (Arı, 2022:213).

Gelişen yeni teknoloji üretim içinde yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu yenilikler de maliyet ve yönetim muhasebesi için yeni yöntemlerin geliştirilmesine yol açmıştır. İlk kez 2011’de gündeme gelmeye başlayan “dijital işletme” kavramı ile teknoloji muhasebesine uygun maliyet ve yönetim muhasebesinin geliştirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Geliştirilecek bu yeni yöntemler ile dijital işletmenin yapısına uygun ve teknoloji muhasebesi merkezli olması, işletme açısından ihtiyaç duyulan bilgilerin gerçeğe uygun ve tam zamanında elde edilmesinde önemli bir yer tutacaktır (Özen, 2020:758). Teknolojik gelişmeler işletme yöneticilerinin istedikleri zaman ihtiyaç duydukları muhasebe kayıtlarına ulaşmalarına imkân sağlamıştır. Teknolojinin sağlamış olduğu bu imkanlar

dahilinde işletme yöneticilerinin yönetim muhasebesi için alacakları kararları hızlandırmış ve geleneksel yöntemler kullanılmadan veri yönetimi için başlıca yöntemlerin kullanılmasını sağlamıştır. Örneğin, büyük veri ile elde edilen karmaşık bilgiler, sınıflandırılması ve yapılandırmasıyla veri standartları sağlanmaktadır (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 8-9). Küresel piyasada rekabet edebilmek için ve sürekli değişmekte olan tüketici taleplerini karşılamak için üretimin esnek bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bundan dolayı yapılan işler aynı olmasa bile birbirleri ile iletişim halinde olan üretim kısımlarından oluşan modülerin üretim sistemleri geliştirilerek işletmelerde yaygın bir şekilde yer almaya başlamıştır. Aynı ayrı olan bu üretim sistemlerinin ortak temel amacı ise, verimliliği artırarak maliyetleri minimize etmek ve müşteri memnuniyetini üst bir seviyede tutmak olacaktır (Küçükönder ve Uçar, 2015, 118 – 119).

Şekil 1. Üretim Süreçlerine Göre Maliyetleme Yöntemleri

Kaynak: Fisher ve Krumwiede, 2015: 15; aktaran Özdemir, 2019:614.

Maliyet yönetiminde yaşanan yetersizlikler Şekil 1'deki gibi; maliyetleme yöntemlerinin tamamı ya geleneksel süreçleri ya da modern dönemin üretim süreçlerine göre hazırlanan yöntemleri kapsamaktadır. Endüstri 4.0'ın bakış açısı ile bakıldığında, şekildeki yöntemlerin hiçbirisi yeni dönem için bir seçenek olmamasıdır. Bunun sebebi ise, Endüstri 4.0 hedefleri, fabrikaların fire, hata, uzun bekleme süreleri, boş zaman, düşük verimlilik, atıl kapasite gibi problemlerin yaşanmayacak olmasıdır. Endüstri 4.0 karanlık fabrikalarda kusursuz bir üretim

hedeflemektedir. Her şeyi farklı bir boyut kazanacağı düşünülerek, insandan kaynaklı hatalardan arındırılmış ve birbirleriyle entegre bir şekilde olan akıllı makinalar/robotlarla dolu akıllı fabrikalar yine hedeflemeler arasında yer almaktadır. (Terzi, 2021:858).

III. BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ YÖNTEMİ

Çalışmada bir ÇKKV yöntemi olan Bulanık AHP kullanılmıştır. AHP 1977’de Thomas Saaty tarafından geliştirilmiş bir ÇKKV yöntemidir. AHP nicel ve nitel kriterlerin aynı anda dikkate alındığı karar verme sürecinde Karar Vericilerin önceliklerine ve tercihlerine dikkat edildiği matematiksel bir yöntemdir (Saaty, 1997). AHP yönteminin kullanım amacı, Karar Vericilerin daha etkin bir şekilde karar alabilmelerini sağlamaktır (Yılmaz ve Dağdeviren, 2010:814).

Bulanık AHP ise AHP algoritmasına Bulanık Mantık ilkelerinin dahil edilmesiyle oluşturulmuş bir versiyonudur. Bulanık Mantık 1965’ten sonra Lütü Asker Zadeh tarafından geliştirilmiştir ve dilsel ifadeler arasındaki keskin geçişler yerine dereceli geçişleri analize dahil ettiği için Karar Verici yargılarına dayanan analizlerde gerçeğin daha iyi temsiliyetine olanak sağlamaktadır. Bulanık AHP algoritması Chang (1996) tarafından geliştirilmiştir (Kagansky vd., 2018). Bulanık AHP Muhasebe alanında yapılmış olan birçok karar probleminde kullanılmıştır. Örneğin Duran ve Paksoy (2022) bir firma için maliyet dağıtım anahtarlarının seçim probleminde kriterlerin ağırlıklandırmasını Bulanık AHP ile yapmışlardır. Bayou vd.(2007) muhasebe standartlarının geliştirilmesi için bulanık AHP yöntemini kullanmışlardır.

Bulanık AHP yöntemi ile analizin ilk aşamasında Karar Vericilerden alınan veriler Dilsel İfadelerin Bulanık karşılıkları tablosuna göre bulanık sayılara dönüştürülür. Dönüşüm için ölçek ve karşılık ölçek değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Dilsel İfadelerin Bulanık Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Ölçek	Karşılık Ölçeği
Eşit Derecede Önemli	(1,1,1)	(1,1,1)
	(1,2,3)	(1/3,1/2,1)
Orta Derecede Önemli	(2,3,4)	(1/4, 1/3, 1/2)
	(3,4,5)	(1/5, 1/4, 1/3)
Güçlü Derecede Önemli	(4,5,6)	(1/6, 1/5, 1/4)
	(5,6,7)	(1/7,1/6,1/5)
Çok Güçlü Derecede Önemli	(6,7,8)	(1/8, 1/7, 1/6)
	(7,8,9)	(1/9,1/8,1/7)
Son Derece Önemli	(8,9,9)	(1/9, 1/9, 1/8)

Kaynak: Habibi vd., 2015.

İkili karşılaştırmalardan elde edilen bulanık başlangıç karar matrisi oluşturulur. Bu matris hem satır hem sütunları kriterleri içeren, köşegeni üzerindeki bulanık sayıların (1,1,1) olduğu, köşegenine göre alt üçgensel kısmı ile üst üçgensel kısmının Tablo 1’deki Ölçek ve Karşılık ölçek sütunlarında verildiği şekilde simetrik olarak oluşturulduğu bir matristir. Chang (1996) tarafından geliştirilen Bulanık AHP algoritması şu adımları içerir:

Adım 1 $M_{g,j}^j$ ($j = 1, 2, \dots, m$) üçgensel bulanık sayılar ve (l_j, m_j, u_j) $n \times m$ boyutlu olan Başlangıç Karar Matrisindeki üçgensel bulanık sayılar olmak üzere Eşitlik 1,2 ve 3'teki işlemler uygulanır.

$$\sum_{j=1}^m M_{g,j}^j = (\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j) \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g,j}^j = (\sum_{i=1}^n l_j, \sum_{i=1}^n m_j, \sum_{i=1}^n u_j) \quad (2)$$

$$\left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g,j}^j \right]^{-1} = \left(\frac{1}{\sum_{i=1}^n u_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n m_i}, \frac{1}{\sum_{i=1}^n l_i} \right) \quad (3)$$

Adım 2: i. Bulanık Genişletilmiş Sentez Değeri Eşitlik 4' deki formül ile hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{g,j}^j \otimes \left[\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{g,j}^j \right]^{-1} \quad (4)$$

Adım 3. Si değerleri durulaştırılarak Reel sayı değerleri elde edilir ve analizdeki faktör ağırlıkları bulunmuş olur. Durulaştırmada farklı algoritmalar kullanılabilir. Bu çalışmada Elitlik 5 ile formülü verilen Kwong Bai yöntemi kullanılmıştır (Kwong, Bai, 2003:623).

$$M = \frac{l+4m+u}{6} \quad (5)$$

Grup kararları için k tane Karar Vericinin olması durumunda Geometrik Ortalama olarak birleştirme operatörü Eşitlik 6'daki gibi oluşturulup sonrasında BAHF algoritması uygulanır (Coffey & Claudio, 2021).

$$\tilde{r}_i = \left(\prod_{j=1}^k \tilde{d}_{ij} \right)^{\frac{1}{k}}, \quad i = 1, 2, \dots, k \quad (6)$$

IV. UYGULAMA

Araştırmada veriler Saaty Ölçeği ile elde edilmiştir. Çalışmada alanında uzmanlaşmış olan bir akademisyen, bir mali müşavir ve bir bağımsız denetçinin uzman görüşleri kullanılmıştır. Uzman görüşleri alınırken bilgilendirilmiş onam formları aracılığıyla çalışmaya gönüllü katıldıklarına ilişkin imzaları alınmıştır.

Çalışmada literatür taraması sonucu iki ana kriter ve bu kriterlerin alt kriteri olarak toplamda sekiz alt kriter belirlenmiştir. Üretim, ticaret ve hizmet sektörlerindeki firmalar da alternatifler olarak belirlenmiştir. Kriterler belirlenirken, Arslan ve Artık'ın (2023), Aynacı'nın (2020), Gönen ve Solak'ın (2017), Çağlıyan'ın (2012) çalışmalarından faydalanılmıştır.

A. Kriterlerin Açıklamaları

Araştırmada belirlenen sekiz kriter aşağıda kısaca açıklanmıştır.

K1: Zaman tasarrufu: Dijitalleşme ile bilgiye daha kolay ve kısa bir sürede erişimle birlikte iş akışında verimlilik artışının sağlanmasıdır (Akman vd. 2023:78).

K2: Bireysel hataları önlemesi ve kullanım kolaylığı: Makinelerin otomatik bir şekilde kendilerini yönetebilmesi ile hata ve hileler erken fark edilip hata oranları azaltılarak şeffaf bir şekilde, gerçek zamanda bilgiye kolay ulaşımın sağlanmasıdır (Kablan, 2018:1570).

K3: Uzaktan çalışma olanağı: Personellerin, işverenin oluşturduğu iş organizasyonunu dikkate alarak işlerini evden veya gelişen teknolojik iletişim kanallarıyla işyerinde olmadan mekân fark etmeksizin yapmasına dayanmaktadır (Atatanır, 2022:82).

K4: İletişim ve iş birliğinde kolaylık: İşlerin işleyişindeki her adımda gerekli olan bilgilerin nesnelerin interneti gibi sistemler ile hem makinaların kendi aralarında otomatik bir şekilde gerçekleştirmesi hem de personellerin birbirleriyle olan iletişimlerini ve iş birliklerini kolaylıkla sağlamalarıdır (Yürekli ve Şahiner, 2017:157).

K5: Maliyet tasarrufu: Yapay zekâ, akıllı makinalar gibi sistemlerin işletmede kullanımı ile insanın yerini robotların alması ile işgücüne olan ihtiyaç azalacaktır (Çam, 2023:25). Elektronik ortamda gerçekleştirilen işlemlerin yaygınlaşması da kâğıt, mürekkep gibi kırtasiyecilik giderlerini azaltacaktır. Bu azalan giderlere maliyet tasarrufu denilmektedir.

K6: Veri Analitiği: Bilişim teknolojilerinin kullanılması ile işletmedeki ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla oluşan problemlerin çözüme kavuşturulması ve gelecek ile ilgili planlamaların, stratejilerin veriye dayalı bir şekilde yapılmasıdır (Ersöz, 2019:713).

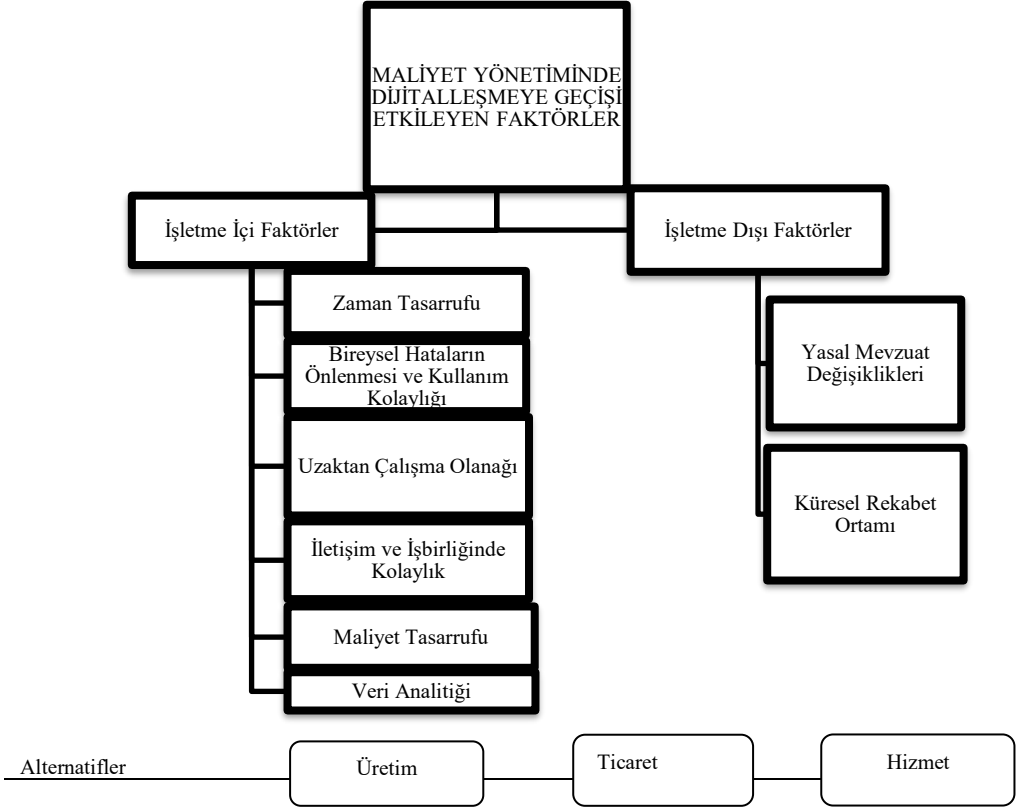
K7: Yasal Mevzuat Değişiklikleri: Dijitalleşme politikaları ve veri güvenliği hakkında hukuki tedbir ve düzenlemelerin yapılmasıdır (Yalçıntaş ve Yardımcı, 2020:73).

K8: Küresel Rekabet Ortamı: İşletmelerin gelişen teknolojileri iş akışlarında kullanarak (akıllı fabrikalar, nesnelerin interneti, yapay zekâ gibi) müşteri memnuniyeti sağlanması, hız kazanması, etkin bir şekilde kaynaklarını kullanıp kalite iyileştirmeleri ve kontrollerin yapılması işlemlerinin tümünü dünya çığında ekonomik faaliyetleri birleştirmek ve organize etmek biçiminde gerçekleştirmesidir (İleri ve Horasan, 2010:173).

B. Problemin Hiyerarşik Yapısı

Hiyerarşik yapıyı oluşturmak için literatür çalışması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda 2 ana kriter ve bu kriterlere bağlı olan 8 alt kriter belirlenmiştir. Kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi için konunun uzmanı olan 1 akademisyen, 1 mali müşavir ve 1 bağımsız denetçinin görüşleri alınmıştır. Bununla birlikte araştırmanın hiyerarşik yapısında yer alan üretim, ticaret ve hizmet sektörlerindeki firmalar alternatifler olarak uzmanlara sunulmuştur. Araştırmadaki problemin hiyerarşik yapısı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Hiyerarşik Yapısı

Şekil 2’de görüldüğü gibi hiyerarşinin en üst kısmında yer alan bölümde araştırmanın amacı olan maliyet yönetiminde dijitalleşmeye geçilmesini sağlayan faktörler bulunmaktadır. İkinci basamakta ise 2 ana kriter olan işletme içi faktörler ile işletme dışı faktörler başlıklarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde işletme içi faktörlerin alt kriterleri; maliyet tasarrufu, veri analitiği, bireysel hataların önlenmesi ve kullanım kolaylığı, uzaktan çalışma olanağı, iletişim ve iş birliğinde kolaylık, zaman tasarrufu ile işletme dışı faktörlerin alt kriterleri; yasal mevzuat değişiklikleri ve küresel rekabet ortamına yer verilmiştir. Hiyerarşinin son basamağında ise hizmet, ticaret, üretim alanındaki firmalar alternatifler olarak bulunmaktadır.

C. Analiz ve Bulgular

Araştırmada alanında uzmanlaşmış üç karar vericinin kriterler arasında karşılaştırma yapmaları istenmiştir. Karar vericilerin vermiş oldukları yanıtlar Tablo 2’de verilen ölçeklere göre üçgensel Bulanık sayılara dönüştürülmüştür. Bu karşılaştırmalar esas alınarak her bir kriterin önem ağırlıkları bulunmuştur. Öncelikle ana kriter olan işletme içi faktörler ile işletme dışı faktörler için karşılaştırma yapan karar vericiler hangi ana faktörü daha önemli görmüşse o tarafta yer alan Saaty’nin geliştirmiş olduğu 1,3,5,7,9 ile 2,4,6,8 ara dereceleri kullanarak puanlamışlardır. Sonrasında alt kriterleri kendi aralarında karşılaştırarak

aynı yol ile derecelendirmişlerdir. Son kısımda ise karar vericilerden kriterleri göz önünde bulundurarak hizmet, ticaret ve üretim sektörlerindeki firmaları ikiye bölerek karşılaştırmışlardır.

Tablo 2’de Karar Vericilerin Çalışmadaki Ana Kriterlerin ağırlıklarına ilişkin verdikleri yanıtlar görülmektedir.

Tablo 2. Ana Kriterler için Birleştirilmiş Karar Matrisi

KV1	İç			Dış		
	1.00	1.00	1.00	7.00	8.00	9.00
	0.11	0.13	0.14	1.00	1.00	1.00
KV2	İç			Dış		
	1.00	1.00	1.00	6.00	7.00	8.00
	0.13	0.14	0.17	1.00	1.00	1.00
KV3	İç			Dış		
	1.00	1.00	1.00	9.00	9.00	9.00
	0.11	0.11	0.11	1.00	1.00	1.00

Tablo 2’deki yanıtlar Eşitlik 6 ile verilen Üçgensel Bulanık Sayılarda geometrik ortalama formülü ile birleştirilmiştir. Sonrasında Eşitlik 1, 2, ve 3 ve 4’te verilen BAHF algoritması uygulanmıştır. Böylece iç ve dış faktörler için bulanık sentez değerleri $S1 = (0.76, 0.89, 1.03)$ olarak ve $S2 = (0.10, 0.11, 0.12)$ elde edilmiştir ve sonrasında Eşitlik 5’te verilen Kwong Bai yöntemi ile bu Bulanık Sentez değerleri durulaştırılmış ve ağırlıklar yüzde olarak işletme içi faktörler için %89 ; işletme dışı faktörler için %11 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3’te Karar Vericilerin işletme içi faktörlerin ağırlıklarına ilişkin verdiği yanıtların bulanık sayı karşılıkları verilmiştir.

Tablo 3. İşletme İçi Faktörlerin Alt Kriterlerine İlişkin Karar Verici görüşlerinin Bulanık Karşılıkları

KV1																		
	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	1.00	1.00	1.00	0.25	0.33	0.50	0.17	0.20	0.25	0.33	0.50	1.00	0.11	0.13	0.14	1.00	1.00	1.00
K2	2.00	3.00	4.00	1.00	1.00	1.00	1.00	2.00	3.00	1.00	1.00	1.00	0.13	0.14	0.17	0.17	0.20	0.25
K3	4.00	5.00	6.00	0.33	0.50	1.00	1.00	1.00	1.00	0.33	0.50	1.00	0.11	0.13	0.14	0.17	0.20	0.25
K4	1.00	2.00	3.00	1.00	1.00	1.00	1.00	2.00	3.00	1.00	1.00	1.00	0.11	0.13	0.14	0.25	0.33	0.50
K5	7.00	8.00	9.00	6.00	7.00	8.00	7.00	8.00	9.00	7.00	8.00	9.00	1.00	1.00	1.00	7.00	8.00	9.00
K6	1.00	1.00	1.00	4.00	5.00	6.00	7.00	8.00	9.00	2.00	3.00	4.00	0.11	0.13	0.14	1.00	1.00	1.00
KV2																		
	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	1.00	1.00	1.00	3.00	4.00	5.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13	0.17	0.20	0.25	0.13	0.14	0.17
K2	0.20	0.25	0.33	1.00	1.00	1.00	7.00	8.00	9.00	7.00	8.00	9.00	0.13	0.14	0.17	0.13	0.14	0.17
K3	8.00	9.00	9.00	0.11	0.13	0.14	1.00	1.00	1.00	5.00	6.00	7.00	0.13	0.14	0.17	0.11	0.13	0.14
K4	8.00	9.00	9.00	0.11	0.13	0.14	0.14	0.17	0.20	1.00	1.00	1.00	0.13	0.14	0.17	0.11	0.13	0.14
K5	4.00	5.00	6.00	6.00	7.00	8.00	6.00	7.00	8.00	6.00	7.00	8.00	1.00	1.00	1.00	0.25	0.33	0.50
K6	6.00	7.00	8.00	6.00	7.00	8.00	7.00	8.00	9.00	7.00	8.00	9.00	2.00	3.00	4.00	1.00	1.00	1.00
KV3																		
	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	1.00	1.00	1.00	8.00	9.00	9.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.13	0.14	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13
K2	0.11	0.11	0.13	1.00	1.00	1.00	8.00	9.00	9.00	0.11	0.13	0.14	8.00	9.00	9.00	0.11	0.11	0.13
K3	8.00	9.00	9.00	0.11	0.11	0.13	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13
K4	7.00	8.00	9.00	7.00	8.00	9.00	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13
K5	8.00	9.00	9.00	0.11	0.11	0.13	8.00	9.00	9.00	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00	8.00	9.00	9.00
K6	8.00	9.00	9.00	8.00	9.00	9.00	8.00	9.00	9.00	8.00	9.00	9.00	0.11	0.11	0.13	1.00	1.00	1.00

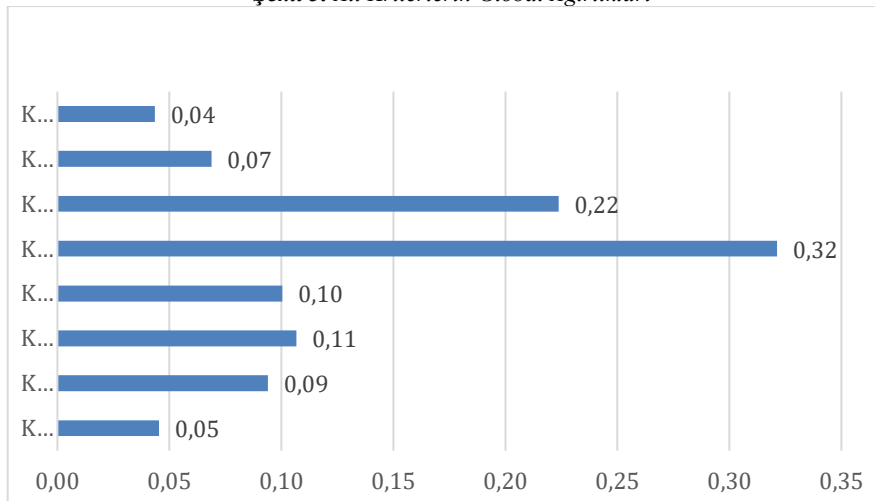
Tablo 3’deki veriler Eşitlik 6 da verilen üçgensel bulanık sayılar için geometrik ortalama operatörü ile birleştirilmiştir. Sonrasında Eşitlik 1, 2 ,3 ,4 ile verilen BAHF algoritması uygulanmış ve Eşitlik 5’te verilen Kwong Bai yöntemi ile durulaştırma işlemi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre İç faktörlerin alt kriterlerine ilişkin ağırlıklar yüzde olarak sırasıyla % 5, %11, %12, %11, %36, %25 olarak belirlenmiştir. Karar Vericilerin Dış Faktörlere ilişkin verdikleri cevapların Bulanık Sayı karşılıkları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4.Karar Vericilerin Dış Faktörlerin Alt Faktörlerine İlişkin Değerlendirmelerinin Bulanık Karşılıkları

KV1	K7			K8		
	1.00	1.00	1.00	6.00	7.00	8.00
	0.13	0.14	0.17	1.00	1.00	1.00
KV2	K7			K8		
	1.00	1.00	1.00	4.00	5.00	6.00
	0.17	0.20	0.25	1.00	1.00	1.00
KV3	K7			K8		
	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13
	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 4’te verilen değerler Eşitlik 6’da verilen üçgensel bulanık sayılar için geometrik ortalama operatörü ile birleştirilmiştir. Sonrasında Eşitlik 1, 2, 3, 4’te verilen BAHF algoritması uygulanmış ve Eşitlik 5’te formülü verilen Kwong Bai yöntemi ile durulaştırma işlemi yapılmıştır. Dış faktörlerin alt kriterlerinin ağırlıkları yüzde olarak %61 ve %39 olarak belirlenmiştir. Son olarak tüm alt kriterlerin ağırlıkları ana kriterlerin ağırlıkları ile çarpılırsa global ağırlıklar Şekil 3’te görüldüğü gibi belirlenmiş olacaktır.

Şekil 3. Alt Kriterlerin Global Ağırlıkları

Şekil 3'te görüldüğü gibi en önemli kriter %32 ağırlığındaki K5 (Maliyet Tasarrufu) olarak belirlenmiştir. İkinci sırada %22 ağırlığındaki K6 (Veri Analitiği); üçüncü sırada %11 ağırlığındaki K3 (Uzaktan Çalışma Olanakları); dördüncü sırada %10 ağırlığındaki K4 (İletişim ve İşbirliğinde Kolaylık); beşinci sırada %9 ağırlığındaki K2 (Bireysel Hataları önleme ve Kullanım Kolaylığı); altıncı sırada % 7 ağırlığındaki K7 (Yasal Mevzuat Değişiklikleri); yedinci sırada %5 ağırlığındaki K1 (Zaman Tasarrufu) ve son sırada % 4 ağırlığındaki K8 (Küresel Rekabet Ortamı) yer almıştır.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra A= Üretim Sektörü, B= Ticaret Sektörü C= Hizmet Sektörü olarak belirlenen alternatiflerin maliyet yönetiminde dijitalizasyona geçişten etkilenme durumlarına göre sıralamaları yapılmıştır. Kriterler'e göre sektörlerin sıralamasının yapıldığı Bulanık Karar Matrisi örnek olarak Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Karar Vericilerin K1'e göre Alternatifleri Değerlendirmelerinin Bulanık Sayı Değerleri

KV1									
A	1.00	1.00	1.00	0.14	0.17	0.20	0.11	0.11	0.13
B	5.00	6.00	7.00	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13
C	7.00	8.00	9.00	7.00	8.00	9.00	1.00	1.00	1.00
KV2									
A	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13
B	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00	0.13	0.14	0.17
C	8.00	9.00	9.00	6.00	7.00	8.00	1.00	1.00	1.00
KV3									
A	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13	0.11	0.11	0.13
B	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00	0.11	0.11	0.13
C	8.00	9.00	9.00	8.00	9.00	9.00	1.00	1.00	1.00

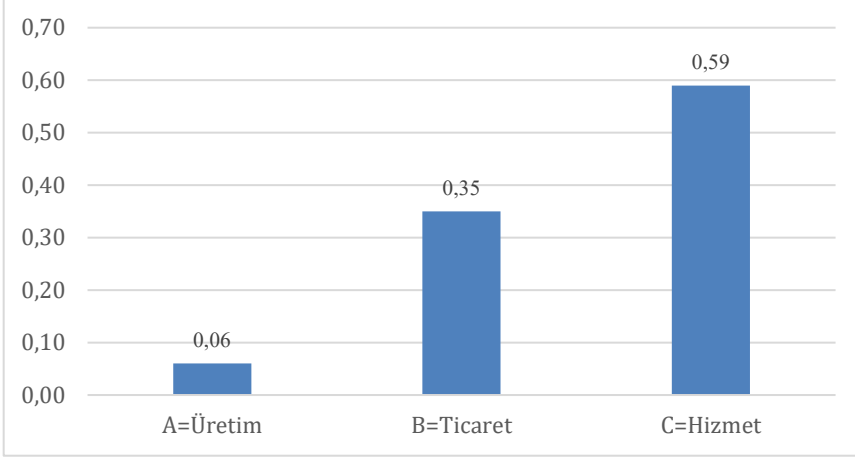
Tablo 5'te verilen değerlendirmeler Eşitlik 6'da formülü verilen geometrik ortalama ile birleştirildikten sonra Eşitlik 1, 2, 3, 4'te formülleri verilen BAHF algoritması uygulanmış, sonrasında da Eşitlik 5'te verilen Kwong-Bai yöntemi ile durulaştırma işlemi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre K1 Kriterine göre alternatiflerin aldığı değerler A için %5, B için % 32 ve C için %64 olmuştur. Bundan sonrasında buna benzer şekilde diğer alt kriterlere göre de A, B, C alternatiflerinin aldığı değerler, Karar Vericilerin doldurdıkları ölçeklerin Bulanık sayı karşılıkları dikkate alınıp, sırayla geometrik ortalamalarının alınması, BAHF algoritmasının uygulanması ve en sonunda Kwong-Bai yöntemi ile durulaştırma işleminin yapılması sonucu oluşan sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Alternatiflere Göre Sektörlerin Aldıkları Yüzde Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
A	0.05	0.05	0.09	0.10	0.05	0.05	0.15	0.06
B	0.32	0.35	0.35	0.33	0.35	0.37	0.38	0.35
C	0.64	0.60	0.56	0.57	0.60	0.59	0.48	0.59

Bundan sonrasında Tablo 6'daki alternatiflerin Kriterelere göre aldığı derğerler ile Şekil3'e verilen alt kriter ağırlıkları matris çarpımı ile çarpılmış ve alternatiflerin sıralaması A (Üretim) için %6, B (Ticaret) için %35 ve C(Hizmet) için % 59 olarak elde edilmiştir. Sonuçlar ayrıca Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Sektör Sıralamaları

SONUÇ

Dijital dönüşüm, teknoloji ve internetle beraber hayatın her alanını değişime ve yeniliklere zorlamıştır. Dijitalleşme süreci tüm faaliyet sektörlerindeki işletmeleri de yakından ilgilendirmektedir. Global pazarda varlığını sürdürebilmek ve büyümek isteyen işletmeler, dijitalleşmenin sunduğu avantajlardan yararlanmak durumundadır.

İşletmeler için stratejik öneme sahip olan maliyet yönetimi ile işletme yöneticilerinden kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak verimliliği artırmaları ve maliyetlerini azaltmaları beklenmektedir. İşletme yöneticileri, başarılı bir maliyet yönetimi ve kontrolü için ihtiyaç duydukları bilgilere dijitalleşme sayesinde daha hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşabilmektedir.

Çalışmada öncelikle işletmelerin maliyet yönetiminde dijitalleşmeye geçmelerini etkileyen kriterlerin birbirine göre ağırlıkları araştırılmıştır. Sonrasında belirlenen kriterler göz önünde bulundurularak üç temel sektörün maliyet yönetiminde dijitalleşmeden etkilenme durumlarına göre sıralaması gerçekleştirilmiştir. Kriterler belirlenirken literatür çalışması yapılmıştır. Yapılan literatür çalışması sonucunda ana kriterler ve alt kriterler belirlenerek iki ana kriter sekiz alt kriter ortaya konulmuştur. Ana kriterler işletme içi faktörler ve işletme dışı faktörlerden oluşmaktadır. Alt kriterler ise zaman tasarrufu, bireysel hataları önlemesi ve kullanım kolaylığı, uzaktan çalışma olanağı, iletişim ve iş birliğinde kolaylık, maliyet tasarrufu, veri analitiği, yasal mevzuat değişiklikleri, küresel rekabet ortamıdır. Çalışmada sıralanmış olan alternatifler ise; üretim, ticaret ve hizmet sektörlerinden oluşmaktadır. Karar verici olarak alanında uzman olan bir akademisyen, bir mali müşavir ve bir bağımsız denetçi belirlenmiş, karar

vericilerin görüşleri Saaty ölçeği vasıtasıyla alınmıştır. Karar Vericiler kriterler ve alternatifleri ikili karşılaştırma şeklinde Saaty'nin ölçeğinde yer alan puanlamaya göre değerlendirmişlerdir. Elde edilen veriler Bulanık AHP algoritması ile analiz edilerek kriter ağırlıkları hesaplanmış ve sonrasında alternatifler Bulanık AHP algoritmasıyla sıralanmıştır.

Yapılan analiz sonucunda ana faktörlerin karşılaştırmasında İşletme İçi Faktörler en etkili kriter olmuştur. Ana kriterlerin alt kriterlerinin karşılaştırılmasının sonucunda ise en etkili kriter Maliyet Tasarrufu olarak belirlenmiştir. En etkili kriterin Maliyet Tasarrufu olması sonucunda işletmelerin dijitalleşmenin sistemlerinden faydalanarak maliyetlerini en aza indirmeyi hedefledikleri ortaya çıkmıştır. Devamında ise Karar Vericilerin alternatifleri karşılaştırmalarının sonucunda dijitalleşmenin maliyet yönetiminde en çok etkilediği sektörün hizmet sektörü olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, hizmet işletmelerinin dijital dönüşümlerini gerçekleştirmeleri ve yeniliklere uyum sağlamaları maliyet yönetimi açısından kendilerine avantaj sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın, dijital dönüşümünü henüz tamamlamamış işletmelerin dijitalleşmenin maliyet yönetiminde sağlamış olduğu etkiyi görmelerinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle hizmet sektöründe yer alan işletmelerin dijitalleşmenin maliyet yönetimindeki etkisini fark etmelerini sağlayabilir. Belirlenen kriterler arasında en çok etkileyen kriterin maliyet tasarrufu olması ve bu kavramın işletmeler için çok önemli bir yere sahip olmasından ötürü işletmelerin dijital dönüşümlerine daha çok önem vermeleri gerektiği düşünülmektedir. Bu kriterler ışığında özellikle hizmet sektöründe yer alan işletmelerin dijital dönüşüme daha çok önem vermeleri ve yeniliklere daha çok ayak uydurmaları ile dijitalleşmenin maliyet yönetiminde başarı oranlarının artmasına, ticari risklerinin azalmasına ve rekabet avantajı kazanmalarına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Dijital dönüşümünü başarılı şekilde gerçekleştiren işletmeler bilgiye daha hızlı ulaşarak, stratejik karar alma süreçlerinde maliyet verilerinin daha etkin kullanabileceklerdir. Dijitalleşen işletmeler daha önce elle yapılan işlemleri otomatikleştirerek elde edecekleri zaman tasarrufu sayesinde verimliliklerini artırmabilmektedirler. İşletmeler, dijitalleşmenin sunduğu avantajlarla daha çok müşteri ile iletişim sağlayıp, piyasaya yeni ürünler sunarak pazarda öncü olabilmektedir. Müşteri beklentilerinin analiz eden ve hızla cevap veren işletmelerde; müşteri memnuniyetinde sağlanan artış uzun vadede kârlılık artışını da beraberinde getirmektedir.

Dijitalleşmenin işletmeler açısından çok avantajlı yönleri olmakla birlikte güvenlik, kurulum masraflarının çok yüksek olması, personel eğitiminin zaman alıcı ve masraflı olması gibi dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Bu sebepten her işletmenin kendi bütçesine ve fiziki altyapısına uygun olan dijital sistemleri tercih etmesi gerekmektedir. Çalışanların sistemlere adaptasyonlarının sağlanması için motive edilmeleri ve uygun eğitimleri almaları gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. & Akdoğan, M. U. (2018). Büyük veri - bilişim teknolojisindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına ve muhasebe mesleğine etkisi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (55), 1-14.
- Akgöz, A. (2018). e-Dönüşüm ve Dijital Muhasebe. http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/isnet_ayhan_akgoz_dijital_muhasebe.pdf (Erişim Tarihi: 31 Mart 2024) adresinden alındı.
- Akman Dömbekci, H., Güzel, Ş., & Kılıç, F. (2023). Sağlık Hizmetlerinde Dijitalleşme Üzerine İdari Personel Görüşleri: Nitel Bir Araştırma. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 5.1, 73-84.
- Allahverdi, M. ve Karaer, M. (2019). E-Dönüşümün Muhasebe Mesleği Yeterlilikleri Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye’de Lisans Düzeyi Muhasebe Eğitiminin Mesleki Yeterlilikler Açısından Analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 246-273.
- Arı, M. (2022). Üretim Teknolojilerinde Ortaya Çıkan Gelişmeler Karşısında Maliyet Yönetim Sorunları ve Stratejik Maliyet Yönetimi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11 (2) , 206-230 .
- Arslan, E., ve Baysal Artık, M. (2023). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebede Dijitalleşmeye Geçmelerini Etkileyen Faktörlerin Gri İlişkisel Analiz ile Tespit Edilmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*. 23.70, 307-326.
- Atatanır, H. (2022). Dijitalleşme: İş Yaşamında ve Sosyal Güvenlikte. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı*. 77-92.
- Aynacı, İ. (2020). Dijital İkiz ve Sağlık Uygulamaları. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3,70-79.
- Bayou, M., Korvin, A., Reinstein, A. (2007). Using the fuzzy-analytichierarchical-process to select the optimum mechanism for developing accounting standards. *Review of Accounting and Finance* Vol. 6 No. 2, pp. 109-130
- Büyükarıkan, U. (2021). Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 269-288.
- Chang, D. Y. (1996). Applications of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*, 95(3), 649-655.
- Coffey, L. & Claudio, D. (2021). In defense of group fuzzy AHP: A Comparison of Group fuzzy AHP and Group AHP with Confidence Intervals. *Expert Systems with Applications*, 178, 114970.
- Çağhyan, V. (2012). Kurumsal Kaynak Planlama Yazılımı Kullanımının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Örnek Olay Çalışması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 159-178.
- Çam, M. (2023). Endüstri 4.0: Dijitalleşme ve Muhasebe. *Journal of Politics Economy and Management*. 6.1, 11-29.
- Duran, Z. & Paksoy, Ö.B. (2022). Maliyet Dağıtım Anahtarlarının Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi, *Journal of Applied & Theoretical Social Science*
- Demirkan, B. (2013). Son Düzenlemeler Işığında Elektronik Fatura Uygulaması. *Vergi Raporu Dergisi*, (166), 68-73.
- Ersöz, F. (2019). Dijitalleşme Çağında Büyük Veri ve Analitiği: Sektörel Uygulamalar. *4th International Congress on 3d Printing Technologies and Digital Industry*, Antalya. 712-720.
- Fisher, J. G. & Krumwiede F. (2015), “Product Costing Systems: Finding the Right Approach”, *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, s. 43-51.

- Garip, O., & Karasioğlu, F. (2019). E-Muhasebe Uygulamaları Kapsamında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Karaman'da Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2). 433-446.
- Gönen, S., & Solak, B. (2017). Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (76), 63-80.
- Habibi, A., Jahantigh, F.F. Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy Delphi Technique for Forecasting and Screening Items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management* Vol. 5, No. 2, February 2015, pp. 130-143.
- İleri, H. & Horasan, A. (2010). Küresel Rekabet Ortamında İşletmelerin Teknoloji ve Ar-Ge Yönetimlerinin Rekabete Etkileri Üzerine Araştırma ve Örnek Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13.1-2, 171-190.
- Kablan, A. (2018). Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti- Akıllı İşletmeler ve Muhasebe Denetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı*, 23, 1561-1579.
- Kagansky, S., Majak, J. & Karjust, K. (2018). Fuzzy AHP as a Tool for Prioritization of Key Performance Indicators, *Procedia*, 72, pp.1227-1232.
- Küçükönder, M., & Uçar, M. (2015). Üretim etkinliğinde simülasyon. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 117 – 126.
- Kwong, C.K. & Bai, H. (2003), Determining the Importance Weights on the Customer Requirements in QFD Using a Fuzzy AHP with an Extent Analysis Approach, *IIE Transactions*, 35, pp. 619-626.
- Özdemir, Ş. (2018). Blockchain Teknolojisi Nedir ve Lojistiği Nasıl Etkileyecek? Dr. Yaşanur Kayıkcı ile Röportaj. Erişim Adresi: Blockchain teknolojisi nedir ve lojistiği nasıl etkileyecek? (yesillogistikciler.com). (Erişim Tarihi:27.10.2023) adresinden alındı.
- Özen, A., & Gürel, F.N. (2020). Kamu Denetiminde Dijital Dönüşüm: *Dijital İkiz Yöntemi*. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 16-23.
- Saaty, T. L. (1997). That is not the Analytic Hierarchy Process: What the AHP is and What it is not. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 6(6).
- Tekelioğlu, Z. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşme Algısı: Konya İli Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- Tektüfekçi, F. (2013). Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi: E-Muhasebe. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 89-102.
- Tektüfekçi, F. (2017). E-Dönüşüm Sürecinde E-Muhasebe Uygulamaları: Türkiye Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 1, 79-88.
- Terzi, A. (2021). Endüstri 4.0 Sürecinde Üretim Maliyetlerinde Meydana Gelmesi Beklenen Etkiler Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 14 (2) , 837-872 .
- Tutar, S. (2018). Endüstri 4.0'ın Muhasebeye Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakaraya: Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı.
- Yalçıntaş, A. & Yardımcı, G. (2020). Türkiye'nin Dijitalleşme Politikaları: Fırsatlar, Tutarlılıklar ve Çözüm Önerileri. *İktisat ve Toplum Dergisi*. 114, 65-74.
- Yılmaz, B. & Dağdeviren, M. (2010). Ekipman Seçimi Probleminde Promethe ve Bulanık Promethe Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 25.4, 811-826.
- Yürekli, E. & Şahiner, A. (2017). Muhasebe Eğitimi ve Endüstri 4.0 İlişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 55, 152-162..

SUMMARY

The continuous and rapid development of digitalization has now ensured that it takes place in every aspect of life. Rapid digitalization has brought with it many digital applications. The emergence of software and applications that constitute

digitalization, such as Artificial Intelligence, Internet of Things, Digital Twin, Block Chain, Cloud Computing, has affected both daily life and business processes. Businesses need to gain competitive advantage and increase their productivity in the face of the globalized world as well as to minimize costs. So businesses need to carry out the right digital transformations that are suitable for their organization in order to reach their aims.

It has become inevitable to see the effects of developing technology in accounting, as in many other areas. According to the results of the research on technology-friendly professions conducted by the United States by considering 702 occupational groups, it has been seen that the accounting profession is among the professions most affected by technological developments and that this effect will continue in the future.

Cost management, which has an important place for businesses, ensures that businesses progress more effectively and at lower costs with digital transformations. However, businesses will need to invest in the most appropriate digital transformation for themselves in order to gain competitive advantage and minimize their costs. As a result of rapidly developing technology, the digital transformation process has accelerated in manufacturing businesses. The change in manufacturing processes has also brought innovations to cost management processes. Changes in manufacturing processes have also led to changes in cost components. In cost management, it has become necessary to harmonize production units and cost management/control units by digitalization.

In this study, firstly, the weights of the criteria affecting the transition of businesses to digitalization in cost management were investigated. Then, considering the determined criteria, the ranking of 3 main sectors according to their status of being affected by digitalization in cost management was carried out. A literature study was carried out while determining the criteria. As a result of the literature study, the main criteria and sub-criteria were determined, and 2 main criteria and 8 sub-criteria were put forward. The main criteria consist of internal and external factors. The sub-criteria are time saving, preventing individual errors and ease of use, remote working opportunity, ease of communication and collaboration, cost saving, data analytics, changes in legal regulations, and global competition environment. The alternatives listed in the study consist of production, trade and service sectors. 1 academican, 1 financial advisor and 1 independent auditor who are experts in their fields were determined as decision makers, and the opinions of the decision makers were obtained through the Saaty scale. The decision makers evaluated the criteria and alternatives in the form of pairwise comparison according to the scoring in Saaty's scale. The data obtained were analyzed with the Fuzzy Analytical Hierarchy Process (AHP) algorithm, the criteria weights were calculated and then the alternatives were ranked with the Fuzzy AHP algorithm.

As a result of the analysis, Internal Factors were the most effective criterion in the comparison of the main factors. As a result of the comparison of the sub-criteria of the main criteria, the most effective criterion was determined as Cost

Savings. As a result of the most effective criterion being Cost Savings, it was revealed that businesses aimed to minimize their costs by taking advantage of digitalization systems. Afterwards, as a result of the Decision Makers' comparison of alternatives, it was revealed that the sector that digitalization affected most in cost management was the service sector. As a result of the findings obtained, it is thought that the realization of digital transformations and adaptation to innovations by service businesses will provide them with an advantage in terms of cost management.

It is thought that this research will be beneficial for businesses that have not yet completed their digital transformation to see the impact of digitalization on cost management. It can especially help businesses in the service sector to realize the impact of digitalization on cost management. It is thought that the most effective criterion among the determined criteria is cost saving and that this concept has a very important place for businesses, so businesses should give more importance to their digital transformation. It is expected that businesses in the service sector will give more importance to digital transformation and keep up with innovations, and that digitalization will contribute to increasing their success rates in cost management, reducing commercial risks and gaining competitive advantage.

Businesses that have completed their digital transformation can access information better thanks to the digital systems they have implemented in their organizations, helping them make more effective decisions in the strategic decisions they need to make. Digitalized businesses can now increase their efficiency by switching from manual processes to automated processes, gaining both time savings and cost advantages. Businesses can become pioneers in the markets by meeting with more customers in the global market by using digital systems and by carrying out the production of new businesses and new products thanks to these systems. At the same time, businesses that have such systems in their organizations can have the chance to analyze data better, respond to customer demands and requests more quickly, and increase customer satisfaction with personalized customer services.

Along with the positive aspects of digitalization that we have mentioned, there are also negative aspects such as installation costs and security issues. Therefore, we can say that businesses should turn to digital systems that are suitable for their own infrastructure for digital transformation, that personnel should be trained and adapted to these digital transformations, and that they should constantly renew themselves in the face of these constantly evolving systems.

İnsan Kaynakları Yönetimi Olumlu Bir Çalışan Deneyimini Nasıl Yaratır? Çalışan Deneyimi Üzerine Bir Doküman Analizi*

Tuba Daşbaşı**

Sebahattin YILDIZ***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı son yıllarda insan kaynakları yönetimi (İKY) alanında güncel bir kavram olan ve içeriği hakkında Türkçe yazında yetersiz çalışmalar nedeniyle bir belirsizlik olan çalışan deneyimi kavramı üzerine doküman analiz yapmaktır. Sistematik yazın taraması yoluyla Dergipark, Web of Science, Scopus, Google akademik veri tabanları ve Google arama motorundan çalışan deneyimi ile ilgili makalelere ulaşılmıştır. Kapsayıcı nitel bir araştırma yöntemi olan ve makaleleri derinlemesine okumayı gerektiren doküman analizi yapılarak ulusal ve uluslararası yazındaki 24 çalışma yazar, yıl, amaç, yöntem, sonuç ve teorik temel bakımından incelenmiş, sayısal veriler çıkarılmış ve yorumlanmıştır. Bulgulara göre çalışmaların 21 tanesinin (%88'inin) 2020 ve sonrası yapıldığı; 18 tanesinin (%75'inin) nitel veya karma araştırma olduğu; 13 tanesinin (%54'ünün) çalışan deneyiminin kapsamını anlamaya yönelik çalışmalar olduğu; 11 tanesinin (%46'sının) teorik temele dayandığı gözlenmiştir. Dolayısıyla çalışmaların son dönemlerde yapılması çalışan deneyimine son yıllarda verilen önemi göstermekle birlikte, nitel çalışmaların çoğunluğu çalışan deneyiminin içeriğini neyin oluşturduğunu derinlemesine anlamaya özgüdür. Çalışan deneyiminin kapsamı ve ölçeği oluşturulduktan sonra ilerleyen dönemlerde nicel çalışmaların artacağı ve ampirik olarak daha fazla model testlerinin yapılacağı söylenebilir. Nihayetinde çalışan deneyiminin kapsamını, nasıl yaratılacağını ve yapılan çalışmaları anlamak için yöneticilere ve araştırmacılara özgün bir içerik ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi, Çalışan Deneyimi, Adanmışlık, Doküman Analizi

JEL Sınıflaması: M10, M12, M19

* Bu çalışma Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ danışmanlığında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Tuba DAŞBAŞI tarafından tamamlanan tezsiz yüksek lisans proje çalışmasının genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Müşteri Hizmetleri Temsilcisi, Sağlık Bakanlığı, Erzurum MHRS, tubadasbasi@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0009-0000-7774-7231

*** Prof.Dr. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, syildiz@kafkas.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7625-5358

How Does Human Resource Management Create a Positive Employee Experience: A Document Anaysis on Employee Experience

ABSTRACT

The aim of this study is to examine documents related to the concept of employee experience, a contemporary topic in the field of human resources management (HRM) that has become ambiguous in the Turkish literature due to a lack of research. A systematic literature review was conducted using Dergipark, Web of Science, Scopus, Google Scholar databases, and Google Search Engine to access articles on employee experience. Through document analysis, a comprehensive qualitative research method requiring in-depth reading of articles, 24 studies from the national and international literature were analyzed in terms of author, year, purpose, method, results, and theoretical foundations, and numerical data were extracted and interpreted. According to the findings, 21 (88%) of the studies were conducted in 2020 or later; 18 (75%) of them employed qualitative or mixed research methods; 13 (54%) aimed to understand the scope of employee experience; and 11 (46%) were based on theoretical foundations. Although recent studies highlight the importance of employee experience, the majority of qualitative studies aim to deeply understand what constitutes the content of employee experience. It can be suggested that once the scope and scale of employee experience are determined, quantitative studies will increase in the future, and more empirical model testing will be conducted. Finally, the study offers unique content and recommendations for managers and researchers to understand the scope, formation, and work related to employee experience.

Key Words: Human Resource Management, Employee Experience, Engagement, Document Analysis

JEL Classification: M10, M12, M19

GİRİŞ

Çalışan deneyimi (Employee Experience-EX), işveren ve çalışan ilişkilerinde yeni ortaya çıkan bir kavramdır (Panneerselvam ve Balaraman, 2022, s. 201). İnsan kaynakları yönetimini (İKY) etkileyen içsel ve dışsal faktörlerdeki gelişmeler çalışan deneyimi kavramına olan ilgiyi artırmaktadır (Tucker, 2020). Hizmet temelli bir ekonomiden deneyim temelli bir ekonomiye doğru geçilmeye başlandığı için, çalışan deneyimi kavramı bir işyeri tasarım ilkesi haline gelmektedir. Çalışan deneyimi işyeri uygulamalarının ve ortamının çalışanlara uyacak şekilde tamamen yeniden tasarlanmasını amaçlamaktadır (Yadav ve Vihari, 2021).

“Çalışan deneyimi bir çalışanın organizasyon içerisindeki insan, sistem, politika, fiziksel ve sanal çalışma alanı gibi unsurlarla girdiği etkileşimleri” ifade etmektedir (Elmin ve Ulaştıran, 2023, s. 56). Bir çalışanın organizasyona dahil olmasından organizasyondan ayrıldığı birime kadarki tüm süre çalışan yaşam döngüsünü ifade etmektedir. Çalışan deneyimi de çalışan yaşam döngüsünün çalışanlar açısından pozitif biçimde deneyimlenmesiyle ilgilidir (Gerçek, 2022, s.

207). İnsan kaynakları yönetimi bağlamında çalışanlar organizasyonun bir iç müşterisi olduğu için, çalışan deneyimi farklı bir boyut kazanır. Çalışan deneyimi, bireylerin potansiyel bir aday olarak karşılaştığı iş ilanından, görev süresi boyunca o organizasyonda yaşadıklarına ve işten ayrılmasına kadar uzanmaktadır. Müşteri deneyimine yatırım yapan organizasyonlar, artık çalışan deneyimini de odağına almaktadırlar. Bir organizasyonun çalışan deneyiminde uzmanlaşması için çalışan yaşam döngüsünün her aşamasında çalışanlarını dinlemesi ve kişiselleştirilmiş deneyimler oluşturması gerekmektedir (Baltaş, 2021).

Çalışan deneyimi sürecini çalışan yaşam döngüsü ve çalışanın kariyer yolculuğu olarak ele almak bu üç ifadenin birbirini tamamlaması bakımından önem arz etmektedir. Çalışan yaşam döngüsü aslında İKY süreçleri olan eleman seçmeden işten çıkışa kadarki alt başlıkları içermektedir. Çalışanın kariyer yolculuğu, bir organizasyonda profesyonel olarak çalışmaya ve değer yaratmaya başladığında ortaya çıkmaktadır (Yasun, 2021, s. 7). Kısaca çalışanın algısını ifade eden çalışan deneyimi, çalışanların organizasyondaki işlerini tüm yönleriyle nasıl gördüklerini, neye inandıklarını ve ne hissettiklerini içine almaktadır. Çalışan ve yöneticilerin organizasyonla ilgili hissettikleri veya algıladıkları arasındaki uçurum çalışan deneyimine zarar verebilmektedir (Odaman Uşaklıgil, 2021, s. 8).

İKY faaliyetleri olarak İK planlaması, iş analizi, işgören bulma ve seçme, işgören eğitimi ve kariyer geliştirme, performans değerlendirme, iş değerlendirme ve ücretleme, endüstri ilişkiler, iş güvenliği ve işçi sağlığı, bilgi sistemleri ve özlük işleri organizasyonlarca bilinçli (intent) yapılan işlevler olarak sayılabilir (Bingöl, 2016). Bu bağlamda uçtan uca çalışan deneyimi uygulaması çalışanların iş başvurusundan, mülakat aşamalarına, eğitimden işten çıkış/ayrılış aşamasına kadar tüm süreçleri içermektedir. Tüm bu süreçlerde çalışanlara eşsiz bir deneyim yaşatarak çalışan bağlılığının sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Köse ve Nalbantoğlu, 2021, s. 72).

Bu çalışmanın temel amacı güncel bir İKY kavramı olan ve Türkçe yazındaki yetersiz çalışmalar nedeniyle kapsamının belirlenmesine ve anlaşılmasına ihtiyaç duyulan çalışan deneyimini yaratmak üzerine yazındaki bir boşluğu doldurmaktır.

Bu çalışma Türkiye’de çalışan deneyimi üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklıdır. Örneğin Köseoğlu ve Nalbant’ın (2021) çalışması çalışan deneyimi ile ilgili derleme niteliğinde bir çalışmadır ve bir analiz yapılmamıştır. Başaran ve Ünal’ın (2021) çalışmasında Covid 19 pandemi döneminde özel bankaların çalışan deneyimi uygulamaları tematik analiz tekniği ile incelenmiştir. Bankaların İK yöneticileriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak 6 tema belirlenmiştir. Gerçek’in (2022) çalışmasında sadece “web of science” veri tabanında VOS viewer paket programı ile bibliyometrik analiz yapılmış, belli kriterler bazındaki İngilizce makaleler incelenmiş ve makalelerin yıl, ülke, anahtar kelime, yayıncı, yazar ve atıflar açısından frekansları verilmiştir. Bu çalışmada sadece araştırma makaleleri değil bildiriler, kitap eleştirileri, erken basım makaleler, editöryal makaleler de yer almıştır. Ayrıca sadece işletme alanı

değil ilgili olmayan bilgisayar, eğitim, mühendislik, mesleki sağlık vb. farklı alanlardan çalışmalar da analize alınmıştır. Ayrıca Elmin ve Ulaştırın'ın (2023) çalışmasında ise sadece Google akademik (Google scholar) veri tabanında yayınlanan İngilizce makalelerin anahtar kelimelerinin içerik analizi yapılmış ve frekansları verilmiştir. Belirlenen 63 farklı anahtar kelimeden kelime sıklığı en yüksek olanlar çalışan deneyimi, çalışan adanmışlığı (work engagement), Covid 19 ve esenliktir. Ayrıca anahtar kelimelere göre örgütsel, çevresel ve diğer olmak üzere 3 tema belirlenmiştir. Atsan'ın (2024) çalışmasında da İK yöneticileri ile görüşülerek insan kaynakları yöneticilerinin işveren markası uygulamalarına yönelik görüşleri çalışan deneyimi bağlamında ele alınmıştır. İK yöneticilerinin işveren markası boyutlarından fonksiyonel ve ekonomik boyuta yönelik algı düzeylerinin yüksek iken, psikolojik boyutta yer alan sosyal sorumluluğa yönelik farkındalık ve algı düzeylerinin düşük olduğu gözlenmiştir.

Dolayısıyla bu çalışmanın diğerlerinden farkı ve özgün katkısı çalışan deneyimi üzerine sadece bir veri tabanından değil sistematik bir şekilde çeşitli veri tabanlarından (Dergipark, Web of Science, Scopus, Google akademik, Google) belli kriterlerce seçilen makalelerin indirilerek diğer yöntemleri (sistematik yazın taraması, içerik analizi, yazın derlemesi vb.) de içine alan kapsayıcı bir analiz tekniği olan doküman analizi yapılmasıdır. Makalelerle ilgili sadece frekanslar verilmesi yerine çalışmalar derinlemesine okunarak, yorumlamalar ve sayısal veriler çıkarılıp çalışan deneyimi yaratmanın derinlemesine ve kapsayıcı bir şekilde daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Bu şekilde yazındaki bir boşluğu doldurmaya çalışılmıştır.

Çalışan deneyimi üzerine ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici ve öncü nitelikte olması bu çalışmanın alana katkısını ve önemini ifade etmektedir. Çalışan deneyimi ile ilgili bu araştırmanın yapılma nedeni ve temel sorunsalları şunlardır:

- Çalışan deneyimi çalışmaları hangi yıllarda yapılmıştır?
- Çalışmaların yazarları kimlerdir?
- Çalışmaların amaçları nelerdir?
- Çalışmalarda hangi yöntemler kullanılmıştır?
- Çalışmaların teorik temelleri nelerdir?
- Olumlu bir çalışan deneyimi nasıl yaratılır?

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Çalışan Deneyimi Kavramı

Çalışan yaşam döngüsü, çalışan değer önermesi ve çalışan adanmışlığı son zamanlarda İKY yazınında vurgulanan kavramlar arasındadır. Çalışan deneyiminin ise tüm bu kavramların etkileşimine bütünsel bir bakış açısı getirdiği söylenebilir (Başaran, 2021). İKY ile ilgili güncel bir kavram olan çalışan deneyimi ile ilgili farklı tanımlamalar şunlardır:

Çalışan deneyimi “*çalışanların beklentileri, ihtiyaçları ve istekleri ile bu beklenti, ihtiyaç ve isteklerin organizasyonel tasarımıyla kesişimidir*” (Morgan, 2017). Çalışan deneyimi, “*bir çalışanın işe dahil edilmesinden o işten ayrılmasına dek yaşadığı tüm olaylara dair kişisel algılarını*” ifade etmektedir

(Gerçek, 2022, s. 206). Başka bir tanıma göre çalışan deneyimi “*bir çalışanın belli bir organizasyona başvuru formu sunmasıyla başlayıp kalıcı olarak ayrılmasına kadar olan yolculuğuna ilişkin görüşüdür*” (S ve Subbarayudu, 2023, s. 157).

Buna göre “*çalışan deneyimi, bir çalışanın organizasyondaki kariyer yolculuğu boyunca belirli temas noktalarında (touchpoints) yaşadığı özgün algılar dizisidir.*” şeklinde bir tanım geliştirilebilir. Çalışan deneyimi tanımlandıktan sonra kapsamının net olarak anlaşılabilmesi için boyutlarının (unsurlarının/bileşenlerinin) neler olduğunun ortaya çıkarılması da önem arz etmektedir.

B. Çalışan Deneyiminin Boyutları

Yazında çalışan deneyimi boyutlarıyla ilgili incelenen çalışmalarda bir birlik olmadığı ve farklı sınıflandırmaların olduğu gözlenmiştir (Yadav ve Vihari, 2021; Veena, 2022; Panneerselvam ve Balaraman, 2022; Harlianto ve Rudi, 2023; Joshi vd., 2024). Yadav ve Vihari’ye (2021) göre, çalışan deneyimi başarı yönelimi, tutkunluk, iyi oluş hali, canlılık, kapsayıcılık ve fiziksel işi çevresi olmak üzere altı alt boyut olarak ele alınmıştır. Veena’nın (2022) yaptığı çalışmada ise 4 çalışan deneyimi boyutu ele alınmıştır. Bunlar: (1) kültürel çevre, (2) fiziksel çevre, (3) teknolojik çevre ve (4) esnek çalışma düzenlemeleridir.

Panneerselvam ve Balaraman (2022) ise, yeni bir çalışan değer önerisi olan çalışan deneyiminin temel unsurlarını 5 şekilde ele almıştır: Anlamlı ve amaçlı iş (anlam arayışı insan ruhunda doğuştan vardır), güçlendirici kültür (işbirlikçi insanlar ve ekipler), kolaylaştırıcı teknolojiler (insan ve organizasyon için faydalı teknolojiler), esnek insan kaynakları politikaları / uygulamaları (kişiselleştirilmiş yararlar ve ödüller) ve kapsayıcı liderliktir (insana öncelik veren, ilham verici liderlik).

Harlianto ve Rudi (2023) de ise çalışan deneyiminin temel sürücülere olarak fiziksel, kültürel ve teknolojik çevreyi ele almıştır. Joshi vd’nin (2024) yaptığı çalışmada ise 20 çalışan deneyimi boyutu ele alınmıştır. Bunlar: (1) organizasyonel destek, (2) ücret ve gelişim, (3) organizasyon kültürü, (4) iş güvencesi, (5) evden çalışma, (6) iş yaşam dengesi, (7) organizasyonel politika, (8) ücret ve yan ödemeler, (9) çalışan güvenliği, (10) iş yoğunluğu, (11) yetenek geliştirme, (12) organizasyon politikaları, (13) çalışma saatleri, (14) iş rotasyonu, (15) iş tecrübesi, (16) yönetim, (17) ayrımcılık / ön yargı, (18) moral desteği, (19) tanınma ve (20) pandemide çalışmadır.

Farklı bir organizasyon ise çalışan deneyimi ile yetenekli kişileri organizasyona çeken, çalışanları elde tutmayı sağlayan ve bağlı kılan unsurları beş boyut açısından ele almıştır. Bunlar: Amaç, koşullar, otonomi, ödüllendirme ve liderliktir. Ayrıca çalışan deneyimiyle ilgili 30 soruluk bir anket geliştirmiştir (Baltaş, 2024). Çalışan deneyimi spesifik olarak bir boyut, süreç veya temas noktası dikkate alınarak da incelenebilmektedir. Örneğin, satış ve hizmet kalitesini etkileyen çalışan deneyimi ölçülmek istendiğinde temel unsurları farklılık göstermekle birlikte bazıları şunlardır: Çalışanların organizasyonda kalma süresi, tam/yarı zamanlı durumu, organizasyon içi rotasyonlar, beceri

düzeyi, çalışanın algıladığı iyi oluş düzeyi, ekip içi çeşitlilik, formal eğitim, çalışanlara yönelik iletişim teknolojileri kullanımı gibi (Gautier vd., 2022). Çalışan deneyimi boyutlarına örnekler verildikten sonra çalışan deneyimi yaratmaya ve bunun nasıl sağlanacağına değinilecektir.

C. Olumlu Bir Çalışan Deneyimi Yaratmak

İKY fonksiyonları bağlamında çalışan deneyimi kavramı, “işgörenin işe alınmasından işten ayrılmasına kadar tüm temas noktalarında geçirdiği süre” anlamında düşünülmelidir ve İKY bu noktalardaki deneyimlere önem vermeli, bunları takip etmeli ve iyileştirecek çalışmalar tasarlamalıdır.

Çalışan deneyimi tasarımı, çalışanlar için olumlu deneyimler yaratmaya yönelik bir metodolojidir. Bu metodoloji çalışanların ihtiyaçlarını derinlemesine anlamayı, bu ihtiyaçları karşılamanın yollarını beyin fırtınası ile bulmayı ve fikirleri hızlı bir şekilde test etmeyi içermektedir (Tucker, 2020, s. 184).

Maylett ve Wride’a göre (2017) çalışan deneyimi yaratmak mobilite (bilgiye her an erişim), milenyum kuşağı (değişen demografiler), yeni teknoloji (büyük veri, nesnelerin interneti, yapay zekâ vb.), yeni davranışlar (daha kamusal bir hayat) ve küreselleşme gibi beş akımdan oluşmaktadır (Aktaran Köse ve Nalbantoğlu, 2021, s. 73).

Çalışanların sorunlarına kulak verip onların sesini dinleyerek çözüm geliştirmek için iletişim tarzı ve empati çalışan deneyimi için önemlidir. Özellikle yöneticiler çalışma arkadaşlarının bağlılık ve güdülenmesine katkı sağlamak için takım üyeleriyle beyin fırtınası yaparak çalışan deneyimini tasarlamalıdır. Çalışan-işveren-yönetici temas noktalarındaki problemlerin çözümünde daima olumlu ve iyileştirilmiş fikirler hâkim olmalıdır. Çalışan deneyiminde iyi bir itibar oluşturulması ve İK politikalarında iyi niyet yatırımı için yapılması gereken çalışanlara tıpkı bir müşteri deneyimi tasarlar gibi tüm organizasyonlarda uygulanacak yönetim ilkeleri (segmentasyon, yolculuk haritası, deneyim tasarımı ve sadakat ölçümü) üretilmesidir (Başaran ve Ünal, 2021, s. 657).

Çalışan deneyimi kavramının ne olduğunu tanımlanmış, çalışan deneyiminin boyutları ele alınmış ve çalışan deneyimini yaratma yolları anlatıldıktan sonra, şimdi bu çalışmanın yöntemi ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Çalışan deneyimi İKY ile ilgili olan ve Türkçe alan yazında oldukça yeni bir kavramdır. Bu çalışmanın amacı çalışan deneyimi konusuyla ilgili yazındaki çalışmaların doküman analizi şeklinde raporlanmasıdır. Doküman analizinin diğerlerinden farkı diğer analizleri de kapsayıcı bir süreci işlemesidir. Yani dokümanların sistematik bir şekilde bulunması (sistematik yazın taraması), incelenmesi, sınıflandırılması (içerik analizi) ve raporlanmasından oluşmaktadır. Türkçe alan yazında ve uluslararası yazında yer alan makalelerin sunulması bu alanda daha sonra çalışmak isteyen araştırmacılara yol gösterebilecektir. Böylece son dönemler İK alanında yeni bir kavram olan çalışan deneyimi ayrıntılı açıklanacak, yapılan çalışmalar özetlenecek ve çıkarımlarda bulunulacaktır.

Çalışan deneyimi ile ilgili Türkçe yazında yapılan diğer çalışmalarda sadece yıl, dergi ismi, yazarlar, araştırma yapılan ülkeler vb. gibi makaleler

derinlemesine okunmadan basit bir analizle ortaya çıkarılacak frekans analizleri yapılmıştır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak makaleler derinlemesine okunmuş ve çalışmaların yazarları, yılları, amaçları, yöntemleri, sonuçları ve teorik temelleri belirlenip, çalışan deneyimi yaratmak ile ilgili çıkarımlarda bulunularak çalışan deneyimi yazınına katkı sağlanmıştır.

“Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir”. Son dönemlerde yöntem bilim yazınında doküman analizinden bahseden ve bu analiz kullanılarak yapılan çalışmaların sayısında bir artış gözlenmiştir. Araştırmanın yönteminde, çalışmaların derinlemesine okunacağı için nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi metodu kullanılmıştır. Bilindiği gibi nitel araştırmada veriler gözlem, görüşme veya dokümanlar yoluyla toplanabilmektedir.

“Doküman analizi, yalnızca bir fenomeni, durumu, örgütü ya da konuyu meydana çıkarmayı amaçlayan, genellikle nitel araştırmalarda yararlanılan kapsayıcı bir analiz yöntemidir. Ayrıca araştırmacının ilgili konuyu derinlemesine anlamasını, keşfetmesini, konu hakkında bir anlayış geliştirmesini desteklemektedir” (Merriam, 1998).

Ayrıca doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi süreci (1) dokümana ulaşma, (2) derinlemesine okuma, (3) içerik analizi yapma, (4) kategorileri sayısallaştırma ve (5) yorumlayıp yayına dönüştürme aşamalarından oluşmaktadır (Kıral, 2020, s. 173).

Dokümanlara ulaşılırken sistematik yazın taramasından yararlanılmıştır. Sistematik yazın taraması bir araştırma sorusu tanımlamayı, çalışmaları dahil etme ve hariç tutma kriterlerini oluşturmayı, ilgili çalışmaları sistematik olarak araştırmayı, dahil edilen çalışmaları değerlendirmeyi ve sonuçlar çıkarmayı sağlamaktadır (Nightingale, 2009).

Bu çalışmanın inandırıcılığı açısından doküman analizi süreci Tablo 1’de ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Buna göre 26 Temmuz 2023 tarihi itibarıyla çalışan deneyimi ile ilgili yazındaki 24 çalışmaya sistematik yazın taraması yoluyla Dergipark, Web of Science, Scopus, Google Akademik veri tabanları ve Google arama motorundan ulaşılmıştır. Tarama raporlarında yaygın olarak kullanılan PRISMA (The Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-analysis) standardı yoluyla veri sentezi yapılmış, kriter ve uygunluk açısından bazı makaleler hariç tutulmuş ya da analize dahil edilmiştir (Yıldız, 2022).

Diğer çalışmalardan farklı olarak daha kapsamlı olması açısından bu veri tabanları seçilmiştir. Bunun nedeni Türkiye’de çalışan deneyimi ile ilgili yapılan ve giriş kısmında belirtilen önceki çalışmalarda sadece bir veri tabanının kullanılması ve farklı analizlerin yapılmasıdır. Bu çalışmada ise tüm veri tabanlarındaki çalışmalar belli kriterlere göre ayıklanmış ve doküman analizine tabi tutulmuştur.

Arama kriteri veya dahil etme kriteri olarak makale başlığında ve anahtar kelimelerinde “çalışan deneyimi” veya “employee experience” olan çalışmalar incelemeye alınmıştır. Yine makaleler (articles), yönetim veya işletme (management or business) alanından olanlar, açık erişim (open access) alt

sınırlamaları yapılarak makaleler dahil edilmiştir. Yine çalışan deneyimi yaratmak konusu ile doğrudan ilgili olan çalışmalar analize dahil edilmiştir. Mükerrer makaleler, yayınlanmamış makaleler, konferans bildirileri, tam metnine ulaşılamayan makaleler, magazin olanlar, ücretli makaleler hariç tutulmuş ve incelemeye alınmamıştır.

Yine çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği açısından makale yazarları tarafından ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız olarak ilgili veri tabanlarında incelemeler yapılmış ve karşılaştırmalar yoluyla kontroller sağlanmıştır. Bazı makalelere birden fazla veri tabanından ulaşıldığı için birisi dikkate alınmıştır. Ayrıca ekran bilgilendirmesi yoluyla araştırma sürecinde yer almayan uzman ve bağımsız bir araştırmacı, analiz sürecine dahil edilerek araştırma makalelerini, analizlerini, bulgularını ve yorumlarını incelemiş ve geri bildirimde bulunmuştur. Böylece yansız ve objektif bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Tablo 1’de doküman analizi süreci adımları (Kıral, 2020) anlatılmaktadır.

Tablo 1. Doküman Analizi Sürecinde Yapılanlar

No	Aşamaları	Yapılanlar ve Gerekçesi	Kriterler ve Gerekçesi
1	Dokümana Ulaşma (SistematiK yazın taraması)	Dokümana ulaşırken sistematik yazın taraması yapılmıştır. Öncelikle tarama planlanmış, gerçekleştirilmiş ve kullanıma sunulmuştur (Yıldız, 2022). Veri tabanlarının öncelikle <u>başlıkta</u> (title), sonrasında <u>anahtar kelimelerde</u> (keywords) arama kısmında kriter olarak “çalışan deneyimi” ve “employee experience” taranarak dokümanlara ulaşılmıştır. - <u>Dergipark’tan</u> “çalışan deneyimi” için 6, “employee experience” için 7 çalışmaya ulaşılmıştır. Başlık kriterini karşılayan 4 Türkçe çalışma incelenmiştir. Diğerlerinin başlığı çalışan deneyimi ile ilgili değildir. - <u>Web of Science’den</u> başlıkta “çalışan deneyimi” için 0, “employee experience” için 63 çalışmaya ulaşılmıştır. Gerçek (2022) çalışmasından farklı olarak kriter olarak sırasıyla: dili İngilizce (23 çalışma); kategori “management veya business” (23 çalışma); doküman tipi “article” (19 çalışma); hızlı filtresi “Open Access (5 çalışma)”; olarak seçildiğinde kriterleri sağlayan 5 İngilizce çalışma kalmıştır. Bir çalışma akıl sağlığı ile ilgili olduğu ve anahtar kelimelerde employee experience olmadığı için uygunluk kriterini sağlamamış ve analiz dışı bırakılmış, böylece 4 İngilizce çalışma kalmıştır. Ayrıca çalışmanın amacına uygun olan 1 çalışma (Gheidar ve Shami Zanjabi, 2021) da analize dahil edilmiştir. Dolayısıyla 5 çalışma incelenmiştir. - <u>Scopus’dan</u> başlıkta “çalışan deneyimi” için 0, “employee experience” için 246 çalışmaya ulaşılmıştır. Kriter olarak sırasıyla “business, management ve accounting” (118 çalışma) doküman tipi “article” (82 çalışma), dili İngilizce olan (80 çalışma), anahtar kelime “employee experience” (25 çalışma), “open access” için 7 İngilizce çalışma kalmıştır. Bunlardan 1 tanesi (Malik vd., 2023) web of science ile mükerrer olduğu için 6 İngilizce çalışmaya düşmüştür. Ayrıca çalışmanın amacına uygun olan 1 çalışma (Joshi vd., 2024) da analize dahil edilmiştir. Dolayısıyla 7 çalışma incelenmiştir.	Alanla ilgili dokümanlara ulaşırken bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Kriter ve uygunluk açısından makaleler dışlanmış veya dahil edilmiştir. Dili Türkçe ve İngilizce; Doküman tipi makale ve article; Anahtar kelime çalışan deneyimi ve employee experience; Alanı işletme yönetimi, sosyal bilim ve business management ve social science (yoksa otizimli çalışanlar vb. gibi ilgisiz çalışmalar çıkmıştır); İçeriği tam metin ve full paper olarak sınırlandırılmıştır. Her bir sınırlamada doküman sayısı azalmıştır. Ayrıca mükerrer ve ilgisiz olanlar, makale olmayanlar, kitaplar, konferans bildirileri, ulaşılamayan makaleler, ücretli makaleler çıkarılarak, sınırlamaya gidilmiş ve her bir kısıtlama neticesinde daha az makale ile yola devam edilmiştir. Yine bazı çalışmaların çalışan deneyimi ile ilgili olmaması nedeniyle hariç

		- <u>Google Akademik</u>'ten "çalışan deneyimi" için 182, "employee experience" için 25.900 çalışmaya ulaşılmıştır. Türkçe çalışmalarda başlık kriteri dikkate alındığında 9 çalışma kalmıştır. Bunların 2'si kitap, 2'si mükerrer olduğu için 5 Türkçe çalışma kalmıştır. Bunların 4'ü dergipark ile mükerrer olduğu için 1 Türkçe çalışma incelenmiştir. Yabancı çalışmalarda ise kriter olarak "makaleler" seçildiğinde 1.100 çalışma kalmıştır. Artık sınıflama kriteri olmadığı için ve tüm makaleleri okumak da zor olacağı için, ayrıca dergilerin sayfa sayısı sınırı nedeniyle, tam metin olan, İngilizce, İşletme, Yönetim ve İnsan Kaynakları Yönetimi ile ilgili olan 6 Yabancı çalışma incelemeye alınmıştır. Bu kısımdan toplamda 7 çalışma incelenmiştir. - Ayrıca google arama motorunda yapılan incelemeler ve okumalar sonrası ilgi çekici olan, çalışan deneyimi ile ilgili bir anketi içeren (Veena, 2022) ve çalışan deneyimi yaratan faktörleri tartışan (S ve Subbarayudu, 2023) 2 yabancı çalışma da incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışan deneyimi başlıklı olan kitap bölümleri (Elmin, 2023; İrfan, 2023 vb.) ise incelemeye alınmamıştır. Nihayetinde toplamda 24 çalışmaya ulaşılmıştır.	tutulmuş, bazı çalışmaların da farklı veri tabanlarında mükerrer olması nedeniyle bir tanesi incelemeye alınmamıştır. Ayrıca çalışan deneyimi yaratmak konusuna yüzeysel değinenler, konuyu doğrudan ele almayanlar hariç tutulmuştur. Ulaşılan çalışmalar Tablo 2'de gösterilmiştir.
2	Derinlemesine Okuma	Veri tabanlarından ilgili 24 makale indirilmiş ve derinlemesine okuma yapılmıştır.	Çalışmalar bilgisayara kayıt edilmiş, derinlemesine okunmuş ve Tablo 2'de gösterilmiştir.
3	İçerik Analizi Yapma	Yazar, yıl, amaç, teorik temel, yöntem, sonuç şeklinde içerik analizi yapılmıştır.	Tablo 3'de gösterilmiştir.
4	Kategorileri Sayısallaştırma	Kategoriler yıl, amaç, yöntem, teorik temel dikkate alınarak frekans analizleri yoluyla sayısallaştırılmıştır.	Tablo 3'de gösterilmiştir.
5	Yorumlayıp yayına dönüştürme	Sayısallaştırılmış kategoriler yorumlanmış, yazın ile karşılaştırılarak yayına dönüştürmek üzere dergiye gönderilmiştir.	Bulgular ve sonuç kısmında anlatılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışan deneyimi üzerine sistematik bir şekilde seçilen 5 Türkçe makale, 18 yabancı makale ve çalışan deneyimi yaratmada ilgi çekici 1 yabancı doktora tezi olmak üzere toplam 24 çalışma seçilmiştir. Bunlar doküman analizi sürecine uygun bir şekilde incelenmiş, derinlemesine okunmuş ve çalışmaların yazarları, yılları, amacı, yöntemi ve sonucu Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu çalışmalara ulaşılrken sistematik yazın taraması yapılmıştır. Buna göre Dergipark'tan 4, Web of Science'dan 5, Scopus'tan 7, Google akademikten 6 ve Google arama motorundan 2 olmak üzere toplam 24 çalışma analize dahil edilmiştir.

İncelenen ve ayrıntılı okunan 24 çalışma içerik analizi yapılarak yıl, yöntem, amaç ve teorik temel bakımında kategorik olarak sınıflandırılmış ve sayısallaştırılarak Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışan Deneyimi Üzerine Yapılmış Çalışmaların Sistematik Yazın Taraması (Doküman Analizi Süreci 2. Aşama)

NO	YAZAR	YIL	AMACI	YÖNTEMİ	SONUCU
<u>Dergipark Veri Tabanından Ulaşılanlar (4 Çalışma)</u>					
1	Atsan	2024	İnsan kaynakları yöneticilerinin işveren markası uygulamalarına yönelik görüşlerini çalışan deneyimi bağlamında ele almak amaçlanmıştır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. Fenomenolojik bir araştırma yapılarak 8 İK yöneticisi ile görüşülmüştür. Temalar (foksiyonel, ekonomik, psikolojik), kategori ve kodlar oluşturulmuştur.	İnsan kaynakları yöneticilerinin işveren markası temalarından fonksiyonel ve ekonomik boyutlara yönelik algı düzeylerinin yüksek olduğu; psikolojik boyutta yer alan sosyal sorumluluk ile ilgili farkındalık ve algı düzeylerinin ise düşük olduğu sonucuna varılmıştır.
2	Elmin ve Ulaşturan	2023	Bu çalışma, yabancı yazında incelenen fakat ulusal yazında sınırlı sayıda ele alınan çalışan deneyimi kavramına bağlamsal bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. İçerik analizi yapılmıştır. Araştırma verileri, Google Akademik (Google Scholar) veri tabanında yayınlanan 89 adet İngilizce makalenin anahtar kelimeleridir.	Çalışan deneyimine yönelik bağlamlar üç tema (organizasyonel, çevresel / bağlamsal, kategorize edilemeyen diğer) altında toplanmıştır. Anahtar kelime sıklığı en yüksek olanlar çalışan deneyimi, çalışan adanmışlığı (work engagement), Covid 19 ve esenliktir.
3	Gerçek	2022	Bu çalışma, çalışan deneyimi kavramının kavramsal yapısını keşfetmek, yazındaki çalışmaların mevcut durumunu inceleyerek İKY ile ilişkisine ışık tutmak ve gelecek araştırmalar için yeni fikirler öne sürmeyi amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. Bibliyometrik analiz yapılmıştır. Web of Science veri tabanında yer alan çalışan deneyimi ile 120 adet yayına ulaşılmış, ilgili olan 78 yayın bibliyometrik analiz yöntemleriyle yıl, ülke, anahtar kelime, yayıncı, yazar ve atıflar açısından VOSviewer’da analiz edilmiştir.	Çalışan deneyimi ile ilgili yayınların son yıllarda giderek arttığı, en fazla yayının Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avusturalya’da bulunduğu; çalışan deneyimi ile çalışan adanmışlığı, İKY, iletişim ve istihdam edilebilirlik konuları arasında bağlantılar bulunduğu gözlenmiş ve ortak yazar ve ortak atıf analizlere ek olarak gelecek araştırmalara yönelik öngörüler sunulmuştur.
4	Köse ve Nalbantoğlu	2021	Bu çalışma, çalışan deneyimi kavramının insan kaynakları alanındaki önemini sürdürülebilir İKY yazınına inceleyerek ele almayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. Derleme niteliğindedir. Sürdürülebilir İKY, çalışan deneyimi tanımı, tasarımı, boyutları, temsilcileri, çalışan deneyimi gelişim aracı olarak tasarım odaklı düşünme, süreç bazlı yaklaşımlardan deneyim bazlı yaklaşımlara geçiş başlıkları ele alınmıştır.	Çalışan deneyimi, mutlu çalışanlar ile verimli bir çalışma ortamı yaratarak organizasyon başarısının artırılmasında ve bunun sürekli hale getirilmesinde önemli bir araçtır. Çalışanların işveren markasını benimsediği ve sahiplendiği organizasyonlarda yüksek düzeyde bir çalışan deneyimi ortaya çıkmaktadır.
<u>Web of Science Veri Tabanından Ulaşılanlar (5 Çalışma)</u>					

1	Porkodi vd.	2023	Dijital çalışan deneyiminin örgütsel performans üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir	Karma bir araştırmadır. Umman telekomünikasyon sektöründe nitel (duygu analizi) ve nicel (regresyon analizi) bir araştırma yapılmıştır.	Çalışma ortamı, organizasyon kültürü, verilen eğitimler, teknolojiye erişilebilirlik, dijital araç kullanılabilirliği ve liderlik desteği gibi 6 dijital çalışan deneyimi boyutunun da örgütsel performansı pozitif etkilediği bulunmuştur. Ayrıca çalışanların %80'i dijital deneyimler hakkında olumlu ya da kayıtsızdır.
2	Malik vd.	2023	Bu çalışma, çalışan adanmışlığının bir öncülü olan çalışan deneyimini iyi bir şekilde sunmak için dijitalleştirilmiş yapay zeka destekli İK ekosisteminin doğasını haritalandıran yeni bir teorik çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyal mübadele teorisine dayanmaktadır.	Nitel bir araştırmadır. Vaka çalışması yapılmıştır. İKY uygulamaları ve İK platformlarına yardımcı olan dijitalleşmiş yapay zeka destekli İK ekosisteminin yapısı incelenmiştir. Çokuluslu bir organizasyonda çalışanlar, yöneticiler ve liderlerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.	Yapay zeka destekli İKY'nin bir organizasyonun ekosistemine nasıl uyum sağladığı ve çalışan deneyimi ve çalışan adanmışlığını nasıl etkilediği incelenmiştir. Yapay zeka destekli İKY uygulamaları çalışan deneyimini ve dolayısıyla çalışan adanmışlığını iyileştirmektedir. Ayrıca çalışanların verimliliği ve İK fonksiyonlarının etkililiğinde bir artış gözlenmiştir.
3	Prouska vd.	2022	KOBİ'lerde seslilikle ilgili çalışan deneyiminin uluslararası karşılaştırmalı bir analizini yapmak amaçlanmıştır. Çalışan deneyimi teorisine dayanmaktadır.	Nitel bir araştırmadır. Birleşik Krallık, Tayland ve Nijerya'dan 30 çalışan ile görüşülmüştür.	Dışsal kurumsal bağlam ile içsel KOBİ bağlamı arasındaki etkileşimin çalışanların sesliliği birimini (agency), algılanan ses seviyesini ve nihayetinde çalışan ses davranışını etkilediği ile ilgili bir model önerilmiştir. Çalışanların sesliliği nasıl deneyimlediklerini açıklamaktadır.
4	Gheidar ve Shami Zanjani	2021	Bu çalışma, dijital çalışan deneyimi kavramını tanımlamayı ve boyutlarıyla ilgili kavramsal bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. İki aşamalı bir araştırma yapılmıştır. Öncelikle sistematik yazın incelemesi yapılmış, daha sonra dijital dönüşüm ve İK alanında uzmanlarla görüşülmüştür.	Dijital çalışan deneyimi çalışmanın kendi kariyeri, diğer çalışanlar, yöneticiler, müşteriler, strateji, sistemler, kültür, marka ve organizasyonun rakipleriyle doğrudan ve dolaylı etkileşimlerinin toplamından kaynaklanan, dijital işyerindeki kapsamlı ve bütünsel algılamaların bir sonucu şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca sekiz boyutlu (kariyer, kişisel özellikler, iş stratejisi, teknoloji, kültür, fiziksel çevre, marka, liderlik) ve 70 alt boyutlu bir kavramsal çerçeve sunulmuştur.
5	Farndale ve Kelliher	2013	Bu çalışma, bir çalışan deneyimi araştırması olarak, organizasyonların performans değerlendirme uygulamalarının çalışanlar tarafından adaletli algılanıp algılanmadığını incelemeyi	Nicel bir araştırmadır. Düzenleyici etki analizi hiyerarşik regresyon ile test edilmiştir. Veriler Birleşik Krallıktaki Değişim Yönetimi Konsorsiyumu (CMC) üyesi beş büyük	Performans değerleme uygulamalarındaki adaletin çalışanlar tarafından deneyimlenmesinin çalışanların organizasyona bağlılığını pozitif etkilediği bulunmuştur. Ayrıca bu ilişkide üst yönetime olan güvenin düzenleyici rolü olduğu

amaçlamaktadır. Sinyal teorisine dayanmaktadır.	organizasyondan toplanmıştır. 22 iş birimini temsilen 4.422 çalışana anket yapılmıştır.	gözlenmiştir.
---	---	---------------

Scopus Veri Tabanından Ulaşılanlar (7 Çalışma)

1	Joshi vd.	2024	Bu çalışma, çalışan deneyiminin çeşitli unsurlarını ortaya çıkarmayı ve çevrimiçi çalışan değerlendirmeleri yoluyla salgının çalışan deneyimi unsurlarını nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Duygusal olaylar teorisine dayanmaktadır.	Karma bir araştırmadır. Anahtar çalışan deneyimi unsurlarını tanımlamak için Gizli Dirichlet Tahsisi (bir konu modelleme örneği) kullanılmıştır. Bulunan unsurun hangi duygulara neden olduğu ve önem derecesi belirtilmiştir. Duyguların (pozitif, negative, karışık) ve çalışan deneyimi unsurlarının “genel çalışan deneyimine” etkisi incelenmiştir.	Genel çalışan deneyimini şekillendiren 20 unsur tanımlanmıştır. Beceri geliştirme regresyon analizine göre, “genel çalışan deneyimini” en fazla düzeyde etkileyen unsurdur. Maaş ve gelişme unsuru ise duygu ve önem analizine göre en önemli “çalışan deneyimi” unsurudur. Pandemi sırasında olumsuz duygular dile getirilmiştir. Karışık duygular (compound) ise regresyon analizine göre “genel çalışan deneyiminin” en önemli belirleyicisidir.
2	Harlianto ve Rudi	2023	Çalışan deneyimi sürücülerinin çalışan performansına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Çalışan deneyimi teorisine dayanmaktadır.	Nicel bir araştırmadır. Bir üniversitenin 201 çalışanına anket uygulanmıştır. Model testi yapılmıştır.	Kültürel çevrenin çalışan performansı üzerinde pozitif etkisi varken, fiziksel çevre ve teknolojik çevrenin çalışan performansı üzerinde anlamlı etkisi gözlenmemiştir.
3	Horvath ve Kenesei	2023	Müşteri deneyimi haritalama yaklaşımının, çalışan deneyimi planlamasının stratejik bir parçası olarak nasıl uygulanabileceğini göstermeyi amaçlamıştır. Değer kar zinciri teorisine dayanmaktadır.	Nitel bir araştırmadır. Eylem araştırması yapılmıştır. Budapeştedeki beş yıldızlı bir otelin İK yönetisi ile adım adım yürütülmüştür.	Çalışanların organizasyondaki temas noktalarındaki sorunlarının belirlenmesi ve çözüm önerileri geliştirmesi için çalışan deneyimi yolculuk haritası çıkarılmıştır. Böylece çalışan deneyimi iyileştirilecek ve işten ayrılma niyeti azaltılacaktır.
4	Ho vd.	2022	Çalışan deneyimi perspektifinden kariyer tatmininin öncüllerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Anavatan kariyerine bağlılık ve kültürlerarası işin yeniden düzenlenmesi teorilerine dayanmaktadır.	Nicel bir araştırmadır. Vietnam’a geri dönen profesyonel muhasebecilere anket uyulanmıştır. Model testi yapılmıştır.	Kariyer uyumu, kariyer fedakarlığı, uluslararası organizasyon türleri ve kültürlerarası işin yeniden ayarlanmasının kariyer tatminini etkilediği, kariyer bağlantılarının ise kariyer tatminini etkilemediği gözlenmiştir.
5	Sonta	2022	Kurumsal öğrenme etkinliklerinden oyunlar yoluyla eğlenceli çalışan deneyimi yaratmak amaçlanmıştır. Polonyadaki farklı tür ve boyuttaki pandemi öncesi etkinlikler boyunca adanmışlığın kaynakları araştırılmıştır.	Nitel bir çalışmadır. Katılımcı gözlem yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kurumsal öğrenme etkinlikleri kapsamında 8 eğitim oturumu tematik analiz tekniğiyle incelenmiştir.	4 temel sonuç ortaya çıkmıştır: (1) Adanmışlığın temel oluşturucusu olarak ortaya çıkan gerçekleri deneyimlemenin önemine varılmıştır. (2) Sosyal işbirliğinin ve yüz yüze etkileşimlerin önemi belirtilmiştir. (3) Özellikle stratejik olan, gerçek iş konularına katkıda

		Bir teoriden bahsedilmemiştir.	bulunmaya isteklilik ve adanmışlıkta artış gözlemlenmiştir. (4) İlgi çekici bir öğrenme deneyimi yaratmada enstantane görüntü yakalamanın rolü ortaya çıkmıştır.
6	Laiho vd.	2022 Çalışan deneyiminin oluşturulmasında bilinçli İKY süreçleri ve kendiliğinden ortaya çıkan (emergent) faktörlerin etkileşiminin nasıl olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır. İKY teorisine dayanmaktadır.	Nitel bir çalışmadır. Finlandiya’da faaliyet gösteren iki organizasyondan 15 kişi ile (yönetici ve çalışan) yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla veriler toplanmıştır. İKY süreci ve ortaya çıkan yeni faktörlerin etkileşimi gösterilmiştir.
			Yüksek performanslı iş sistemleri ve kendiliğinden ortaya çıkan faktörler (yapı ve uygulamalar, lider davranışları, grubun homojenliği, sosyal ilişki) arasında 3 tür etkileşim ortaya çıkmıştır. Çalışan deneyimini inşa eden bu etkileşimler şunlardır: Tamamlayıcı etkileşimler (supplementation), ikame edici etkileşimler (substitution) ve bunalıcı etkileşimler (suffocation). İKY sürecinin kendiliğinden oluşan yeni faktörlerle birlikte çalışan deneyimi hakkında paylaşılan algıları nasıl yarattığı gösterilmiştir.
7	Malik vd.	2022 Bir çok uluslu işletmede İK maliyet-etkinliğini iyileştirmek ve kişiselleştirilmiş çalışan deneyimleri oluşturmak için bir vaka analizi yapmayı amaçlamaktadır. Sosyal mübadele teorisine ve kişi-organizasyon uyumu teorisine dayanmaktadır.	Nitel bir çalışmadır. Hindistanda teknoloji danışmanlığı alanında çok uluslu bir şirketin yan kuruluşunda derinlemesine vaka analizi yapılmıştır. Veriler gözlem, görüşme ve belgeler yoluyla toplanmıştır.
			Çalışanların katılım gösterdiği rutin, analitik, etkileşimsel ve iletişimsel görevler gibi bir dizi İKY işlerini yürütmek için yapay zeka destekli botların, sanal, dijital ve kişisel asistanların kullanılmasının önemi ortaya çıkmıştır. İKY odaklı yapay zeka uygulamalarının İK maliyet ve etkililiğine katkı sağladığı ve nihayetinde çalışan deneyimini artırdığı bulunmuştur.
Google Scholar Veri Tabanından Ulaşılanlar (6 Çalışma)			
1	Başaran ve Ünal	2021 Bu çalışma, Covid-19 pandemisi döneminde çalışan deneyiminin Türk Bankacılık sektöründeki yerini anlamayı ve insan kaynakları yönetimlerine güncel bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir çalışmadır. Tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Türkiye’deki özel ve yabancı sermayeli toplam 3 mevduat bankasının Covid-19 pandemisi döneminde “çalışan deneyimi” uygulamaları incelenmiştir. Bankaların İK yöneticileriyle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır.
			Sonuçta çalışan deneyimi uygulamaları ile ilgili 6 ana tema belirlenmiştir. Bunlar: “işe alım & oryantasyon, evden çalışma & hibrit çalışma, çalışan refahı & ruh sağlığı, performans yönetimi & ücretlendirme, çalışan iletişimi & motivasyonu, kişisel gelişim & öğrenmedir
2	Panneerselvam ve Balaraman	2022 Bu çalışma, iş etkisini (business impact) uyumlaştıran (align), güçlendiren ve hızlandıran çalışan deneyimi boyutlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bir teoriden	Nitel bir çalışmadır. Derleme niteliğindedir. Mevcut yazın incelemesinden (akademik dergiler ve ana akım iş dergileri) yararlanmaktadır.
			Çalışan deneyiminin unsurları anlamlı iş, güçlendirici kültür, kolaylaştırıcı teknolojiler, esnek İK politikaları / uygulamaları ve kapsayıcı liderliktir. Pozitif çalışan deneyimi çalışan adanmışlığını belirleyecektir. Bu da muhtemelen kültür, katılım ve

			bahsedilmemiştir.	daha da önemli organizasyonel sonuçtan oluşan bir "pozitiflik sarmalı" yaratacaktır.
3	Yadav ve Vihari	2021	Bu çalışma, çalışan deneyimi ölçeğinin tek boyutlu ve çok boyutlu yapılarını; başarı yönelimi, tutkunluk, iyiliğe hali, canlılık, kapsayıcılık ve fiziksel iş çevresi olmak üzere altı boyutlu olarak incelemek ve doğrulamayı amaçlamaktadır. Grounded teoriye dayanmaktadır.	Karma bir çalışmadır. Altı boyut odak grup ve açık uçlu sorularla incelenmiştir. Hindistan genelinde çok uluslu organizasyonlarda çalışan bireylerle ve organizasyonel yapılarla olan ilişkisini ampirik olarak ölçmede yardımcı olacaktır.
4	Tucker	2020	Bu çalışma, çalışan deneyimini bir kavram olarak tanımlamayı, işverenlerin bunu bir adanmışlık yaklaşımı olarak nasıl kullandıklarını dair genel bir bakış sunmayı ve önde gelen organizasyonların, daha iyi adanmışlık sonuçları elde etmek için çalışan deneyiminin daha gelişmiş uygulamalarından nasıl faydalandığını açıklamayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nicel bir çalışmadır. APQC (Amerikan Üretkenlik ve Kalite Merkezi) tarafından, 2019 yılında, büyük organizasyonlarda adanmışlık stratejisinden sorumlu 231 İK personeliyle anket yapılmıştır. Anket sonuçları 30 sektörden ve 34 genel merkez ülkesinden işverenleri temsil etmektedir.
5	Soni vd.	2017	Bu çalışma, iş tatmini ve çalışan deneyimi ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Çoğu işveren, çalışan deneyimini çalışan adanmışlık stratejisinin bir parçası haline getirmiştir. Adanmışlık stratejisinin en iyi organizasyonel sonuçlarını bildiren işverenlerin, çalışan deneyimi kavramı ve çalışan deneyimi tasarım metodolojisinin kritik unsurları üzerine liderlerine, yöneticilerine ve İK'ye daha fazla eğitim verdiği söylenebilir.
6	Plaskoff	2017	Bu çalışma, İKY'ye geleneksel yaklaşımı, modern işyerine daha iyi uyacak şekilde yeniden çerçevelemek ve böylece organizasyonların umutsuzca aradığı adanmışlık ve güçlendirmeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Çalışan adanmışlığını sağlamanın çözümü, yan ödemeler ve ikramiyeler değildir. Bir organizasyon her bir çalışanı daha derinlemesine anlamalı ve çalışanlarına özen gösteren ortak tasarım deneyimleri yaşatmalıdır. Daha geniş ve bütünsel düşüncüyü benimsemeli, Organizasyonel yaşamın maddi olmayan yönleriyle yüzleşmeli ve onları maddi hale getirmeye yardımcı olacak araçları kullanmalıdır.
Google Arama Motorundan Ulaşılan Diğer Çalışmalar (2 Çalışma)				

1	S ve Subbarayudu	2023	Bu çalışma, pozitif çalışan deneyimi yaratan faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bir teoriden bahsedilmemiştir.	Nitel bir araştırmadır. Derleme niteliğindedir. Çalışan deneyimi (1) Anlamlılık, (2) İş çevresi, (3) Modern performans yönetimi, (4) Büyüme fırsatları ve yetenek geliştirme, (5) Lidere güven olarak ele alınmıştır.	Organizasyonun vizyon ve misyonundan haberdar olan, anlamlı iş yapan çalışanların tutkusu ve coşkusu artacaktır. Fiziksel ve psiko-sosyal iş çevresi iyi olduğunda, çalışanlar kendilerini daha mutlu ve güvende hissederler. Geri bildiri içeren modern performans yönetimi, ilerleme olanakları ve yetenek geliştirme ve lidere olan güven pozitif çalışan deneyimi yaratmaktadır.
2	Veena (Doktora tezi)	2022	Bu çalışma, çalışan deneyiminin organizasyonel bağlılık ve organizasyonel etkililiğe etkisinde çalışan adanmışlığının aracı rolünü araştırmayı amaçlamaktadır. Kişi-çevre uyumu teorisine dayanmaktadır.	Nicel bir araştırmadır. Çalışan deneyimi kültürel çevre, fiziksel çevre, teknolojik çevre ve esnek çalışma düzenlemeleri olarak 4 alt boyutta ele alınmıştır. Yapısal eşitlik modellenmesi doğrulanmıştır.	Çalışan deneyimi ve organizasyonel bağlılık arasında doğrudan ilişki desteklenmemiştir yani anlamlı değildir. Çalışan adanmışlığı çalışan deneyimi ve organizasyonel bağlılık arasında tam aracıdır. Yine çalışan adanmışlığı çalışan deneyimi ve organizasyonel etkililik arasında kısmi aracıdır.
Toplam: 24 çalışma doküman analizine tabi tutulmuştur.					

Tablo 3. Çalışan Deneyimi Üzerine Yapılmış Çalışmaların Sayısallaştırılması (Doküman Analizi Süreci 4. Aşama)

“YILLAR”	FREKANS	“YÖNTEM”	FREKANS	“AMAC”	FREKANS
2024	2	Nitel	15	Çalışan deneyiminin tanımı (doğası ve tasarımı)	4
2023	6	Nicel	6	Ursunları (boyutları, ilkeleri, ölçęęi ve temaları)	9
2022	8	Karma	3	Model testi (ardılları ile ilişkisi)	5
2021	4	TOPLAM	24	Başka değişkenlerle ilgili deneyim	3
2020	1			İKY ile etkileşimi	3
2017	2	TEORİK TEMEL	FREKANS	TOPLAM	24
2013	1	Teori var	11		
TOPLAM	24	Teori yok	13		
		TOPLAM	24		

Bulgulara göre çalışmaların 21 tanesinin (%88'sinin) 2020 ve sonrası yapıldığı; 18 tanesinin (%75'inin) nitel veya karma araştırma olduğu; 13 tanesinin (%54'ünün) çalışan deneyiminin kapsamını (tanımı ve unsurlarını) anlamaya yönelik çalışmalar olduğu; 11 tanesinin (%46'sının) teorik temelle dayandığı gözlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen *bulguların* yazınla tartışılması da yapılmıştır. Buna göre;

- Çalışan deneyimi ile ilgili çalışmaların son yıllarda özellikle 2020 ve sonrası yıllarda arttığı gözlenmiştir. Bu bulgu Elmin ve Ulaştırın (2023) ve Gerçek'in (2022) çalışması ile benzerdir. Çalışan deneyimi çalışmalarının son yıllarda sıklıkla yapılır hale gelmesi çalışan deneyimi yaratmanın önemini gösterebilmektedir.
- Yazında çalışan deneyiminin tanımı kullanılırken algı, görüş, duygu, his, deneyim, bakış açısı, beklentiler, etkileşimler vb. ele alınmaktadır (Morgan, 2017; Gerçek, 2022; S ve Subbarayudu, 2023). Bu çalışma yazarları tarafından yazında derinlemesine okunan çalışmalar dikkate alınarak “*çalışan deneyimi, bir çalışanın organizasyondaki kariyer yolculuğu boyunca belirli temas noktalarında yaşadığı özgün algılar dizisidir.*” şeklinde bir tanım geliştirilmiştir.
- Çalışan deneyimi yaratan boyutlara bakıldığında ise başarı yönelimi, tutkunluk, iyi oluş hali, canlılık, kapsayıcılık ve fiziksel işi çevresi (Yadav ve Vihari, 2021); kültürel çevre, fiziksel çevre, teknolojik çevre ve esnek çalışma düzenlemeleri (Veena, 2022), fiziksel, kültürel ve teknolojik çevre (Harlianto ve Rudi, 2023), organizasyonel destek, ücret ve gelişim, organizasyon kültürü, iş güvencesi, iş-yaşam dengesi, çalışan güvenliği, iş yoğunluğu, iş tecrübesi vb. 20 boyut (Joshi vd; 2024); anlamlı iş, güçlendirici kültür, kolaylaştırıcı teknolojiler, esnek İK politikaları / uygulamaları ve kapsayıcı liderlik (Panneerselvam ve Balaraman, 2022) ele alınmaktadır. Dolayısıyla olumlu bir çalışan deneyimi yaratabilmek için bu boyutları dikkate almak gerekebilir.
- Çalışan deneyimi temalar bakımından ele alındığında “foksiyonel, ekonomik, psikolojik” (Atsan, 2024), “organizasyonel, çevresel, kategorisi yapılamayan / diğer” (Elmin ve Ulaştırın, 2023); “işe alım / oryantasyon, evden çalışma / hibrit çalışma, çalışan refahı / ruh sağlığı, performans yönetimi / ücretlendirme, çalışan iletişimi / motivasyonu, kişisel gelişim / öğrenme” (Başaran ve Ünal, 2021) ele alınmaktadır. Yine bu temalar olumlu bir çalışan deneyiminin nasıl yaratılacağı ile ilgili önemli bilgiler verecektir.
- Olumlu çalışan deneyimi yaratabilmek açısından çalışan deneyimini oluşturan unsurları ölçebilecek bir ölçüm aracına da ihtiyaç vardır. Yazında Yadav ve Vihari (2021), Veena (2022) ve Baltaş'ın (2024) çalışan deneyimini ölçmede kullanılan ölçek çalışmaları vardır.
- Çalışan deneyimi yaratma ile ilgili model testlerinde çalışan deneyiminin ardılları olarak örgütsel performans (Porkodi vd., 2023), çalışan adanmışlığı (Tucker, 2022; Veena, 2022), organizasyona bağlılık (Veena,

2022; Farndale ve Kelliher, 2013), çalışan performansı (Harlianto ve Rudi, 2023) iş tatmini (Soni vd., 2017), örgütsel etkililik (Veena, 2022) ve duygular (Joshi vd., 2024) kullanılmaktadır. Dolayısıyla olumlu bir çalışan deneyiminin olumlu örgütsel çıktılar yaratacağı söylenebilir.

- Yine çalışan deneyimi kavramının teorik temelleri olarak duygusal olaylar teorisi (Joshi vd., 2024), sosyal mübadele teorisi (Malik vd., 2023; Malik vd., 2022), sinyal teorisi (Farndale ve Kelliher, 2013), kişi-çevre uyum teorisi (Veena, 2022), kişi-organizasyon uyumu teorisi (Malik vd., 2022); İKY teorisi (Laiho vd. 2022), çalışan deneyimi teorisi (Harlianto ve Rudi, 2023; Prouska vd. 2022), değer-kar zinciri teors (Horvath ve Kenesei, 2023), anavatan kariyerine bağlılık teorisi (Ho vd., 2022), kültürlerarası işin yeniden düzenlenmesi teorisi (Ho vd., 2022) ve grounded teori (Yadav ve Vhari, 2021) kullanıldığı gözlenmiştir.
- Ayrıca çalışan deneyimi yaratmak konusu genel olarak değil de organizasyondaki bir temas noktası veya bir faaliyet üzerinden de değerlendirilmeye başlanmıştır. Sesslilik (Prouska vd, 2022), kariyer (Ho vd. 2022), işveren markası (Atsan, 2024), performans değerlendirme uygulamalarındaki adalet (Farndale ve Kelliher, 2013) bakımından çalışan deneyimi ölçümlenmiştir.
- Bu çalışmada çalışan deneyimi konusunda eser üreten yazarların isimleri de ortaya çıkarılmıştır. Benzer bir şekilde yazar isimlerini inceleyen başka bir çalışma (Gerçek, 2022) da yapıldığı gözlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, güncel bir İKY kavramı olan çalışan deneyimini yaratan unsurları belirlemek için farklı veri tabanlarında yayınlanan çalışmalar incelemiş ve böylece Türkçe yazında yer alan bir boşluk doldurulmuştur. Çalışmada *yöntem* olarak, sistematik yazın taraması ve doküman analizi yapılmıştır. Dergipark, web of science, science direct, google scholar veri tabanları ve google arama motorundaki “çalışan deneyimi” veya “employee experience” ile ilgili çalışmalara sistematik yazın taraması (Yıldız, 2022) ile ulaşılmış ve çalışmalar derinlemesine okunup doküman analizi yapılmıştır (Merriam, 1998).

Doküman analizi dokümanların sistematik bir şekilde bulunması (sistematik yazın taraması), incelenmesi, sınıflandırılması (içerik analizi) ve raporlanmasından oluşmaktadır. İncelenen 24 çalışmanın 21 tanesinin 2020 ve sonrası yapıldığı; 18 tanesinin nitel veya karma araştırma olduğu; 13 tanesinin çalışan deneyiminin kapsamını (tanımı ve unsurlarını) anlamaya yönelik çalışmalar olduğu; 11 tanesinin ise teorik temelle dayandığı gözlenmiştir.

Son yıllarda çalışan deneyimi üzerinde yapılan çalışmalarda artış vardır. Yine çalışan deneyiminin tanımı ve boyutları ile ilgili çalışmaların fazla olması, çalışan deneyimin kapsamını anlamının önemini göstermektedir. Bu çalışmanın katkıları, özgün değeri, olumlu çalışan deneyiminin nasıl yaratılacağına ilişkin temel çıkarımları, ilerleyen çalışmalar için önerileri ve kısıtları şunlardır:

Araştırmamızın teorik katkısı çalışan deneyimi ile ilgili yapılan çalışmalar neticesinde ortaya atılan teorilerin belirtilmesi ve yapılacak çalışmalarla bunların geliştirilebilmesidir. Ayrıca çalışan deneyimi konusu çok genel olduğu için artık spesifik bir konu, boyut, işlev, tema vb. açıdan deneyim çalışmalarının yapılabileceği söylenebilir. Örneğin işe alımla ilgili deneyimler, aldıkları şirket içi eğitimle ilgili deneyimler, performans değerlemesi ile ilgili deneyimler, şirketteki ekonomik ve psikolojik durumla ilgili deneyimler, fiziki çevreyle ilgili deneyimler, esnek çalışma düzenlemeleri ile ilgili deneyimler vb.

Araştırmamızın pratik katkısı ise organizasyonların çalışan deneyimi girişimlerinin yetersiz olduğu, bir farkındalık yaratarak çalışan deneyimine yaklaşımlarını yeniden düşünceleri gerektiği, çalışan deneyimini geliştirmek için organizasyondaki tüm temas noktalarındaki çalışan deneyimlerini ölçmeleri ve iyileştirici faaliyetler yapmalı, ayrıca belki de böyle bir müdürlüğün kurulması gerektiği söylenebilir.

Yine bir katkı olarak “çalışan deneyimi, bir çalışanın organizasyondaki kariyer yolculuğu boyunca belirli temas noktalarında (touchpoints) yaşadığı özgün algılar dizisidir,” şeklinde bir tanım sayılabilir.

Bu çalışmamızın özgün değeri Türkçe yazındaki çalışmalardan kapsam, yöntem ve amaç bakımından farklı olmasıdır. Bu çalışma, çalışan deneyimi ile ilgili çalışmaların hangi yıllarda yapıldığını, neyi amaçladığını, yöntemlerinin ne olduğunu, teorik temellerinin dikkate alınıp alınmadığını ve olumlu çalışan deneyiminin nasıl yaratılacağını vurgulamaktadır.

Bu çalışmamızın olumlu çalışan deneyiminin nasıl yaratılacağına özgü temel çıkarımları ise şunlardır: İncelenen çalışmalar ve okunan makaleler dikkate alındığında İKY'nin olumlu bir çalışan deneyimi yaratabilmesi için çalışan deneyimini oluşturan teknolojik, kültürel, çevresel, psikolojik, ekonomik ve örgütsel çevre unsurlara önem vermesi, bu çevrelerde ya da temas noktalarında yaşanan deneyimleri öğrenip geliştirmesi gerekmektedir. Yine bu çevre unsurlarında yaşanan duyguların tespit edilmesi, temas noktalarındaki sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili çalışan deneyim yolculuk haritası çıkarılmalıdır.

Çalışan yaşam döngüsünün her aşamasında çalışanlar dinlenmeli ve kişiye özgü deneyimler yaratılmalıdır. Organizasyon ile çalışanların temas noktalarında ortak deneyim yaşaması için öncelikle çalışanın anlaşılması gerekmektedir. Çalışan ve yöneticilerin organizasyonla ilgili algılarını uyumlaştırmak ve farklılıkları gidermek için çalışmalar yapılmalı ve tüm İKY süreçlerinde eşsiz deneyim sağlanmalıdır. Çalışanların seslerine, beklentilerine ve yaşadığı olaylara kulak verilmeli ve çalışan yolculuğuna ilişkin görüşleri sorulmalıdır. Deneyimlerin dikkate alınmadığı durumlarda yetenekli kişileri organizasyona çekmek ve mevcut çalışanları organizasyonda tutmak zorlaşacaktır.

Yine olumlu bir çalışan deneyimi yaratmak; iletişimi güçlü kılarak, çalışanların ihtiyaçları saptanarak, çalışanlar için farklı serüvenler oluşturarak ve eğitime katkı sağlayarak olabilmektedir. Yöneticilerin aldıkları kararların

çalışanlar tarafından nasıl algılanacağını düşünerek, çalışan deneyimini etkin yönetmeleri önem arz etmektedir.

Çalışanlar işveren markasını benimsediğinde ve sahiplendiğinde olumlu çalışan deneyimin yaratılacağı söylenebilir (Köse ve Nalbantoğlu, 2021). Güçlü bir çalışan deneyimi yaratmanın çalışan devamsızlığını azaltmak, iş kalitesini arttırmak, müşteri ilişkilerini iyileştirmek, çalışanların verimliliğini ve adanmışlık seviyesini arttırmak gibi birçok geri dönüşümü vardır (S ve Subbarayudu, 2023, s.157). Mutlu çalışanların mutlu müşteriler sağlayacağı, mutlu müşterilerin de mutlu organizasyonları ortaya çıkaracağı söylenebilir. Özellikle pandemi gibi zor koşullarda çalışanlara daha iyi destek olabilmeyin bir yolu olarak çalışan deneyimi önem kazanmıştır. Çalışan deneyimi yaratmaya önem veren ve bu alana yatırım yapan bir organizasyonda çalışmak işgörenler açısından istenen bir durum olabilmektedir. Morgan’a göre iş kavramının geleceği tamamen çalışan deneyimiyle örülü olabilecektir (İrfan, 2023).

Olumlu çalışan deneyimi yaratan faktörler anlamlı iş, fiziksel ve psiko-sosyal iş çevresi, modern performans yönetimi, kariyer fırsatları ve yetenek geliştirme ve lidere olan güven olabilir. Organizasyonun vizyon ve misyonundan haberdar olan, anlamlı iş yapan çalışanların tutkusu ve coşkusu artacaktır. Fiziksel ve psiko-sosyal iş çevresi iyi olduğunda, çalışanlar kendilerini daha mutlu ve güvende hissederler. Geri bildiri içeren modern performans yönetimi, ilerleme olanakları ve yetenek geliştirme ve lidere olan güven pozitif çalışan deneyimi yaratmaktadır. (S ve Subbarayudu, 2023, s. 158-159). Olumlu bir çalışan deneyimi yaratmak *kültürel çevre* için “organizasyonun dostane bir ortam yaratan ikinci bir aile gibi olması, liderin kolaylaştırıcı ve mentor rolünde olması”, *fiziksel çevre* için “temizlik, aydınlatma, mobilya ve havalandırmanın iyi olması”, *teknolojik çevre* için kullanılan teknolojik araçların iyi olması ve yeni teknoloji kullanımının kolaylığı”, *esnek çalışma düzenlemeleri için* iş yaşam dengesini sağlamak vb. iyileştirmelerle sağlanabilir (Veena, 2022).

Araştırmacılara öneriler olarak, Türkiye yazınında model testini içeren bir nicel çalışma yapılmadığı ve hepsinin nitel çalışma olduğu için yazındaki bu boşluk doldurulabilir. Nitel çalışmaların fazlaca yapılmasının nedeni çalışan deneyiminin kapsamını neyin oluşturduğunu derinlemesine anlamak olabilir. Dolayısıyla yazındaki boşluğu doldurmak için çalışan deneyiminin ardılları (örneğin adanmışlık, iş performansı vb.) ve öncülleri (örneğin İK uygulamaları, liderlik türleri, organizasyon kültürü vb.) üzerine model testleri ve ampirik çalışmalar yapılabilir. Bunun için de yazındaki diğer bir boşluğu doldurmak üzere çalışan deneyiminin kapsamı dikkate alınarak ulusal bir ölçek geliştirilmesi önerilmektedir. Diğer bir öneri de çalışan deneyiminin çalışılan departman, yapılan iş, sağlık koşulları, fiziksel çalışma vb. bağlamlar bazında spesifik olarak incelenmesidir. Ayrıca yazındaki çalışmalarda genellikle dergipark ve google scholar’daki çalışmalarda teorik dayanakların belirtilmediği göze çarpmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda çalışan deneyimi yaratan teorileri içeren çalışmalar yapılabilir. Yine çalışan deneyimi yaratan faktörler üniversitelerde lisansüstü seviyede İKY derslerinde güncel bir konu olarak anlatılabilir.

Yöneticilere, özellikle hat ve insan kaynakları yöneticilerine öneriler olarak, öncelikle çalışan deneyimine önem vermek, bunun farkında olmak, bu konuda birimler oluşturmak, çalışanların temas noktalarında iyileştirmeler sağlamak ve çalışan deneyimi ile ilgili organizasyonel bir hafıza oluşturmak olabilir. Yine yetenekli çalışanların organizasyona kazandırılması ve organizasyonda tutulması açısından önem arz eden çalışan deneyimi konusu, tüm İK fonksiyonlarını içerdiğinden dolayı bu konuda eğitimler verilebilir.

Bu çalışmanın kısıtları ise ampirik bir çalışma olmaması, sistematik bir şekilde yapıldığı için yazındaki tüm çalışmaları kapsamaması ve sadece belli kriteri içeren makaleleri analize dahil etmesi olabilir. Ayrıca tarama yapılan veri tabanlarının kısıtlama kriterlerinin farklı olması standardı sağlamayı zorlaştırdığı için bir kısıt sayılabilir. Yine içerik analizi yoluyla çalışan deneyimi yaratan unsurları belirlerken, MAXQDA gibi programlar kullanılarak temalar, anahtar kelimeler ve kod ilişkileri belirlenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Atsan, M. (2024). İşveren Markası Yönetiminin Çalışan Deneyimi Bağlamında Değerlendirilmesi: İK Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27 (1), 294-307.
- Baltaş, Z. (2021). Çalışan deneyimi. Erişim adresi: <https://kaynakbaltas.com/dergiler/calisan-deneyimi/>
- Baltaş, (2024). Çalışan deneyimi anketi (2024). Baltaş Bilgi Evi. Erişim adresi: <https://kaynakbaltas.com/baltas-anketler/calisan-deneyimi-anketi/>
- Başaran, R. (2021). Employee experience management. Mehmet Naci Efe (Ed). *Connect with your management on-the-go* içinde (s. 1-11). New York: Peter Lang Publishing. Erişim adresi: <https://acikerisim.kent.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12780/345>
- Başaran, E.Y. ve Ünal H.T. (2021). Covid-19 pandemi döneminde özel bankaların çalışan deneyimi tasarımı. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(39), 654-672. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.589>
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Elmin, A. ve Ulaştıran, T. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde güncel bir yaklaşım olarak çalışan deneyimi: Keşfedici bir içerik analizi. *SDÜ İKY Dergisi*, 2(2), 54-68. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3526988>.
- Elmin, A. (2023). Çalışan yönetiminin yeni stratejik yaklaşımı: Çalışan deneyimi fenomeni. Feride Bal ve Ozan E. Ufacık (Ed.). *Yönetim ve organizasyon alanında seçme yazılar* içinde (s.1-46). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Farndale, E. ve Kelliher, C. (2013). Implementing performance appraisal: Exploring the employee experience. *Human Resource Management*, 52(6), 879-897. <https://doi.org/10.1002/hrm.21575>
- Gautier, K., Bova, T., Chen, K. ve Munasinghe, L. (2022). Araştırma: Çalışan deneyimi iş sonuçlarınızı nasıl etkiliyor? Erişim adresi: <https://hbrturkiye.com/blog/arastirma-calisan-deneyimi-is-sonuclarinizi-nasil-etkiliyor>

- Gerçek, Ö. (2022). İKY’de güncel bir yaklaşım: Çalışan deneyimi kavramının bibliyometrik analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 206-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/optimum/issue/70270/1054142>
- Gheidari, Y., ve Shami Zanjani, M. (2021). Designing a conceptual framework for digital employee experience. *Iranian Journal of Management Studies*, 14(4), 669-680. Erişim adresi: https://ijms.ut.ac.ir/article_78077_d913e1252bdae1640e0388fff52755e.pdf
- Harlianto, J. ve Rudi, R. (2023). Promote employee experience for higher employee performance. *JPB Review*, 8 (3): 1-16. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i3.827>
- Ho, N. T. T., Hoang, H. T., Seet, P., Jones, J., Pham, N. T. (2022). Career satisfaction antecedents of professional accounting returnees in international workplaces: an employee experience perspective. *Employee Relations: The International Journal*. 44 (5): 1014-1029. <https://doi.org/10.1108/ER-06-2021-0258>
- Horvat, V ve Kneese, Z. (2023). Employee Experience Journey Mapping: A New Approach to Attracting Talent in the Tourism Sector in the Shadows of Covid-19. *Tourism and Hospitality Management* 29(2): 209-219, <https://doi.org/10.20867/thm.29.2.5>
- İrfan, O. (2023). Çalışan deneyimi: *Mutlu çalışanlar, mutlu müşteriler, mutlu şirketler*. İstanbul: Ceres Yayınları.
- Joshi, A., Sekar, S. ve Das, S. (2024). Decoding employee experiences during pandemic through online employee reviews: insights to organizations. *Personnel Review*, 53 (1), 299-313. <https://doi.org/10.1108/PR-07-2022-0478>
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analiz yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462>
- Köse, M. ve Nalbantoğlu S.Y. (2021). Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi için çalışan deneyimi uygulamaları. *Business, Economics and Management Research Journal*, 4(2), 70-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1702689>
- Laiho, M., Saru, E. ve Seeck, H. (2022). It's the work climate that keeps me here: The interplay between the HRM process and emergent factors in the construction of employee experiences. *Personnel Review*, 51(2), 444-463. <https://doi.org/10.1108/PR-09-2020-0663>
- Malik, A., Budhwar, P., Mohan H. ve N.R., S. (2023). Employee experience –the missing link for engaging employees: Insights from an MNE's AI-based HR ecosystem, *Human Resource Management*, 62 (1), 97-115. <https://doi.org/10.1002/hrm.22133>
- Malik, A., Budhwar, P., Patel, C. Ve Srikanth, N. R. (2022) May the bots be with you! Delivering HR cost-effectiveness and individualised employee experiences in an MNE, *The International Journal of Human Resource Management*, 33 (6): 1148-1178, <https://doi.org/10.1080/09585192.2020.1859582>
- Maylett, T. ve Wride, M. (2017). *The employee experience: How to attract talent, retain top performers, and drive results*. US: Wiley.
- Merriam, B. S. (1998). *Qualitative research and cases study applications in education* (2nd edition). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Morgan, J. (2017). *The employee experience advantage*. US: John Wiley & Sons.
- Nightingale, A. (2009). A guide to systematic literature reviews. *Surgery (Oxford)*, 27(9), 381-384. <https://doi.org/10.1016/j.mpsur.2009.07.005>
- Odaman Uşaklıgil, H. (2021). Çalışan deneyimi, çalışanın algısıdır. *Kaynak Dergisi*, 88, 8. Erişim adresi: <https://kaynakbaltas.com/yonetici-lider/calisan-deneyimi-calisanin-algisidir/>
- Panneerselvam, S. ve Balaraman, K. (2022). Employee experience: The new employee value proposition. *Strategic HR Review*, 21(6), 201-207. <https://doi.org/10.1108/SHR-08-2022-0047>
- Plaskoff, J. (2017). Employee experience: The new human resource management approach. *Strategic HR Review*, 16(3), 136-141. <https://doi.org/10.1108/SHR-12-2016-0108>
- Porkodi, S., Al Balushi, S. S. K., Al Balushi, M. K. M., Al Hadi, K. O. R. Ve Al Balushi, Z. I. M. (2023). Digital employee experience and organizational performance: a study of the telecommunications sector in Oman. *Business, Management and Economics Engineering*, 21(2): 248–268. <https://doi.org/10.3846/bmee.2023.19498>

- Prouska, R. McKearney, A., Opute, J., Tungtakanpoung, M. ve Brewster, C. (2022). Voice in context: An international comparative study of employee experience with voice in small and medium enterprises, *The International Journal of Human Resource Management*, 33:15, 3149-3174, <https://doi.org/10.1080/09585192.2021.1925323>
- Soni, K., Chawla R., ve Sengar, R. (2017). Relationship between job satisfaction and employee experience. *Journal of General Management Research*, 4(2), 41-48. Erişim adresi: <https://www.scmsnoida.ac.in/assets/pdf/journal/vol4Issue2/Article%204-%20Kanika%20Soni.%20Raghav%20Chawla%20and%20Ruby%20Sengar.pdf>
- Sonta, M. (2022). Designing playful employee experience through serious play–reflections from pre-pandemic corporate learning events in Poland. *Journal of Work-Applied Management*, 14 (1): 126-144. <https://doi.org/10.1108/JWAM-01-2021-0011>
- S., Ismail ve Subbarayudu, Y. (2023). Designing a positive employee experience – factors to consider. *Journal of Research in Business and Management*, 11(2), 157-160. Erişim adresi: <https://www.questjournals.org/jrbm/papers/vol11-issue2/1102157160.pdf>
- Tucker, E., (2020). Driving engagement with the employee experience. *Strategic Hr Review*, 19(4), 183-187. <https://doi.org/10.1108/SHR-03-2020-0023>
- Veena, S. (2022). *Impact of employee experience on organizational commitment and organizational effectiveness* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karnataka Ulusal Teknoloji Enstitüsü, India.
- Yadav, M. ve Vihari, N. S. (2021). Employee Experience: Construct clarification, conceptualization and validation of a new scale. *FIIB Business Review*, 12 (3), 328-342. <https://doi.org/10.1177/23197145211012501>.
- Yasun, S. (2021). Çalışanın kariyer yolculuğu, *Kaynak Dergisi*, 88, 6-7. Erişim adresi: <https://kaynakbaltas.com/calisan-bagliligi/calisanin-kariyer-yolculugu/>
- Yıldız, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür taramasına genel bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 367-386.

SUMMARY

Employee experience is the unique set of perceptions experienced by an employee at the touchpoints of his or her career journey in the organization. The aim of this study is to examine documents related to the concept of employee experience, a contemporary topic in the field of human resources management (HRM) that has become ambiguous in the Turkish literature due to a lack of research. A systematic literature review was conducted using Dergipark, Web of Science, Scopus, Google Scholar databases, and Google Search Engine to access articles on employee experience.

In qualitative research, data is collected through observation, interviews and documents. Document analysis is a qualitative research method used to meticulously and systematically analyze the content of written documents. Recently, there has been an increase in the number of studies mentioning document analysis and using this analysis in the methodological literature. The document analysis process consists of the stages of (1) accessing the document, (2) reading the document in depth, (3) performing content analysis, (4) digitizing the categories and (5) interpreting and publishing.

A total of 24 studies were selected systematically, including 5 Turkish articles 18 foreign articles, and 1 interesting foreign doctoral thesis in the field of Human Resources Management (HRM) on employee experience. These studies were examined in accordance with document analysis procedures, read in depth, and the authors, years, objectives, methods, and results of the studies are shown. A systematic literature review was conducted to access these studies.

Accordingly, a total of 24 studies were included in the analysis: 4 from Dergipark, 5 from Web of Science, 7 from Scopus, 6 from Google Scholar, and 2 from Google search engine.

Through document analysis, a comprehensive qualitative research method requiring in-depth reading of articles, 24 studies from the national and international literature were analyzed in terms of author, year, purpose, method, results, and theoretical foundations, and numerical data were extracted and interpreted. According to the findings, 21 (88%) of the studies were conducted in 2020 or later; 18 (75%) of them employed qualitative or mixed research methods; 13 (54%) aimed to understand the scope of employee experience; and 11 (46%) were based on theoretical foundations. Although recent studies highlight the importance of employee experience, the majority of qualitative studies aim to deeply understand what constitutes the content of employee experience. It can be suggested that once the scope and scale of employee experience are determined, quantitative studies will increase in the future, and more empirical model testing will be conducted. Finally, the study offers unique content and recommendations for managers and researchers to understand the scope, formation, and work related to employee experience.

In this study, documentation analysis of employee experience research in the literature was conducted. The limitations of this research are that it is a document analysis and consists of studies that can be accessed in the literature via specified database.

The following suggestions can be made for those who will conduct research on this subject: As theoretical implications, empirical studies can be conducted by developing a model on the antecedents (leadership, organizational culture, etc.) and consequents (dedication, job performance, etc.) of employee experience. Additionally, a national scale can be developed by taking into account the structure and dimensions of employee experience.

**MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI, ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI)**

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“Uluslararası hakemli dergi” niteliğine sahip MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Dergimiz, *“TRDizin”, “EconLit Veri Tabanı”, “EBSCO Veri Tabanı”, “Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS), “ProQuest” ve “SOBİAD”* veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir.

•Dergi yönetim sistemi olan *“Dergipark”* üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne ait olacaktır.

•Dergimiz herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

•Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek yayın etiği ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir (bknz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/policy>)

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeli aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine **“Öz”** kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında makalenin türü, yazarların kurumları, iletişim bilgileri ve ORCID bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayacak Türkçe ve İngilizce *“anahtar sözcükler” (Key Words)* bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimeden oluşmalı ve verilen bilgiler öz'e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, Dergipark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak Dergipark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhlenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; Silversen, B. E. (2011). *Fundemental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General*, 224, 202 – 253. **Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248** Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir :(Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

Vasfi, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği*, (derl.) Sevdâ Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGraw – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün*. İstanbul: Deki. Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü*. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

• **Çok Yazarlı Kitap** Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda*. Ankara: İmge.

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı*. Kemal Özbek (Ed.), *Kamusal Alan Dahilinde* (s. 689-713). Ankara: Dost.

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World*(7. Baskı). New York: Longman.

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. erişim <http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?litem=135>

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]*. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (**DOI**) numarası belirtilmelidir. Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. *Knowledge Management Research & Practice*. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

• **Elektronik Gazete Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*.
www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).
Metin İçinde Kullanımı : (Smith, 1776/1976)

•Kitaptan Çevrilmiş Bölüm

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). The Best Quality. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•Dergi Tek Yazarlı Makale

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•Dergi Çok Yazarlı Makale

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•Yazarı Belirsiz Editör Yazıları

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). Siyaset ve Ekonomi. *Milliyet*, s.21.

•Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•Ansiklopediler

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: *Encyclopaedia Britannica*. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•Sözlükler

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Helmmender, 2008)

•Görüşme

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•Televizyon Programı

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:**
(Economist, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA (Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 Yunusemre-MANİSA- TÜRKİYE
E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND
ECONOMICS

MCBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published four times a year, March, June, September and December. Manuscripts in Turkish, English, German, Russian and French are welcomed.

- Our journal does not charge any publication fee.
- The publisher, editor and editorial board of the journal don't accept the responsibility of the publication ethics violations that may arise with the opinions and thoughts expressed by the author/ authors. The responsibility of the articles in the journal belongs to the author/authors (For more information: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/policy>)

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- At the end of the page, the type of the article, the institutions of the authors, contact information and ORCID information should be given. You can visit <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23815> to review our publication ethics rules in more detail.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. Asena ALTIN GULOVA (*F.E.A.S. is the abbreviation for Faculty of Economics and Administrative Sciences*) Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TURKEY E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr